

Branschrationalisering

MENING METODER MÖJLIGHETER

RUNE HÖGLUND TORSTEN CARLSSON

GUNNAR ERICSSON FOLKE KRISTENSSON

SVEN H ÅSBRINK GÖRAN C-O CLAESSON

STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGS LIV OCH SAMHÄLLE

SNS vill genom

- vetenskaplig forskning
- studier och debatt i lokala grupper
- centrala konferenser och kurser
- publicering av resultaten från dessa verksamhetsfält sprida kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden, stimulera till positiva insatser i arbets- och samhällsliv och till ett individuellt ställningstagande i den allmänna debatten.

SNS är en ideell sammanslutning av enskilda personer inom svenskt näringsliv.

SNS är fristående från politiska partier och intresseorganisationer.

SNS bildades den 5 juni 1948, och dess arbete finansieras genom bidrag från näringslivet.

Branschrationalisering

Branschrationalisering

Mening Metoder Möjligheter

RUNE HÖGLUND

TORSTEN CARLSSON

GUNNAR ERICSSON

FOLKE KRISTENSSON

SVEN H ÅSBRINK

GÖRAN C-O CLAESSON

STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGS LIV OCH SAMHÄLLE

38

INNEHÅLL

<i>Förord</i>	11
FÖRSTA AVDELNINGEN	
Kapitel 1: <i>Utgångspunkter, definitioner och arbetsmetoder</i>	15
Arbetsgruppens mål	15
Perspektiv	17
Expansion och omvandling — Branschrationalisering för att kompensera tröghet	
Preciseringar och definitioner	19
Bransch – struktur — Den yttre ramen — Branschrationalisering och strukturrationalisering — Branschrationalisering från vems synpunkt? — Rationalisering – branschrationalisering	
Arbetsmetoder	25
Motiv och åtgärder för branschrationalisering	28
Tänkbara motiv — Tänkbara åtgärder — Sammanfattning	
Kapitel 2: <i>Branschrationaliseringens ideologi</i>	33
Den äldre debatten	33
Laissez faire — Trusterna — Monopolismens faror contra »konkurrensens slöseri» — Socialistiskt krav på samverkan — 20-talets rationaliseringsoffensiv	
30-talets debatt	39
Branschperspektiven börjar träda fram — Rationaliseringsutredningen 1936 — Krav på statsdirigering av rationaliseringen — Statliga branschregleringar — Förslag om tvångskartellering — Tvångskartellering och nyetableringsförbud i prisregleringslagen — Näringsorganisationssakkunnigas syn på konkurrensbegränsningar — Studier av konkurrensbegränsningar och rationalisering	
Begreppet branschrationalisering preciseras	48
»Rationalisering av branschstrukturen» — En uppgift för branschorganisationerna? — Branschundersökningar — »Effektivisering genom samarbete» — Kritik mot konkurrensbegränsning	
Socialdemokratiska förslag om branschrationalisering	54
Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram — Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering — Statliga branschutredningar — Förslag om rationaliseringskommission och branschråd — Näringslivets reaktion — Avvägning: konkurrens, samverkan, statliga åtgärder? — En uppgift för fackföreningarna?	

Kartellbekämpning som ett medel att främja rationalisering	62
Lag om övervakning av konkurrensbegränsning — Konkurrensbegränsning diskrediteras — Nyetableringssakkunnigas förslag — Lag om motverkande av konkurrensbegränsning — »Pris efter prestation» som framstegsfaktor — Utredning om priskontroll och konkurrens — Lag om främjande av konkurrens	
Förnyad debatt om branschernas struktur	70
Tanken på branschrationalisering fortlever — »Partsutredningen för textilindustrien» — Hjälp till svaga branscher — Hur bör tillgängliga investeringsmedel fördelas mellan branscherna?	

ANDRA AVDELNINGEN

Kapitel 3: 1946 års möbelutredning	79
Utredningens tillkomst och syfte	79
Bakgrunden — Direktiven	
Utredningens beskrivning av branschen	82
Möbelutredningens rekommendationer	85
Remissyttranden	89
Kartläggningen — Effektivitetsfrämjande åtgärder — KvalitetsdeklARATIONER — Bruttopriser — Branschråd	
Synpunkter på utredningen	93
Utredningens verkningar	94
Rekommendationernas efterföljd — Vad har rekommendationerna åstadkommit? — Branschorganisationernas insats	
 Kapitel 4: 1946 års stenindustriutredning	 101
Gat- och kantstensindustrins utveckling fram till 1937	101
1937 års granitutredning	102
Tillkomsten av 1946 års stenindustriutredning	105
Motioner om utredning — Yttranden över motionerna — Riksdagens ställningstagande — Direktiven för utredningen	
Utredningens beskrivning av branschen	109
Rekommendationer	111

Remissyttranden över utredningen	113
Synpunkter på utredningen	119
Utredningens verkningar	119
Rekommendationernas efterföljd — De inträffade strukturförändringarna — Har utredningen underlättat industrins krympning? — De statliga åtgärderna — Företagens rationaliseringsåtgärder	
Kapitel 5: 1947 års elbranschkommittés utredning	125
Utredningens tillkomst och syfte	125
Motioner om utredning — Yttranden över motionerna — Riksdagens ställningstagande — Direktiven för utredningen	
Utredningens beskrivning av branschen	129
Utredningens uppläggning — Elindustrins utveckling — Läget år 1947 — Konkurrensbegränsning	
Slutsatser och rekommendationer	133
Remissyttranden	136
Synpunkter på utredningen	139
Utredningens verkningar	140
Kapitel 6: 1945 års skoutredning	143
Tidigare utredningar	143
Utredningens tillkomst och syfte	144
Motion om utredning — Yttranden över motionen — Riksdagens ställningstagande — Direktiven	
Utredningarnas beskrivning av branschen	149
Rekommendationer	151
Remissyttranden	153
Synpunkter på utredningarna	155
Utredningarnas verkningar	156
Rekommendationernas efterföljd — Branschorganisationernas åtgärder — Strukturändringarnas orsaker	

Kapitel 7: 1947 års byggnadsmaterialutredning	162
Utredningens tillkomst och syfte	162
Motion om utredning — Yttranden över motionen — Riksdagens ställningstagande — Direktiven för utredningen	
Utredningsarbetets uppläggning	168
Beskrivning av branschen	170
Tegel — Cement — Material för värme-, vatten- och sanitetsinstallationer	
Slutsatser och rekommendationer	178
Stommateriellen — VVS-materiellen — Slutsatser om branschrationisering	
Remissyttranden	183
VVS-utredningen — Stommateriellen	
Utredningens verkningar	188
Rekommendationernas efterföljd — Strukturförändringarnas orsaker	
Kapitel 8: Utredningar av textilindustrin	192
Statlig utredning beslutad men inte verkställd	192
Motioner om utredning — Yttranden över motionerna — Riksdagens ställningstagande	
Privata utredningar	194
Forskningsinstitutens utredningar — »Partsutredningen för textilindustrin»	
Partsutredningens syn på textilindustrin	197
Textilindustrins utveckling 1950–57 — Framtidsutsikterna — Handlingslinjer för textilindustrin — Finansieringsfrågan	
TREDJE AVDELNINGEN	
Kapitel 9: Erfarenheterna av de statliga branschutredningarna	203
Utredningarnas tillkomst och uppläggning	203
Förslagen om utredning — Yttranden över förslagen om utredning — Riksdagsbehandlingen — Direktiven — Sammanfattning av åberopade skäl för utredning — Utredningarnas sammansättning — Utredningarnas arbetssätt	

Rekommendationerna och deras genomförande	211
Åtgärder direkt åsyftande branschrationalisering — Åtgärder för påverkan av efterfrågan — Åtgärder åsyftande andra ändringar i »den yttre ramen» — Åtgärder för bekämpande av strukturkonserverande faktorer — Åtgärder för höjande av de individuella företagens effektivitet — Åtgärder rörande personalens utbildning — Sociala åtgärder — »Diverse förslag»	
Yttrandena över utredningarna	224
Utredningarnas verkningar	226
Synpunkter på utredningarna	227
Utredningarnas tillkomst — Utredningarnas arbetssätt — Uppföljningen — frågan om branschråd — Exkurs: Branschråd i Norge — Exkurs: Branschråd i Storbritannien	
Slutsatser	235
De statliga branscutredningarna — Behovet av branscutredningar	
Kapitel 10: Allmänna slutsatser om branschrationalisering	240
Utgångspunkter	240
Läget de första efterkrigsåren — Strukturproblemen har ändrat karaktär	
Värderingar	242
Fri eller styrd efterfrågan — Branschrationalisering innebär oftast konkurrensbegränsning — Gränserna för samverkan mellan företag — Exkurs: Den svenska lagen om främjande av konkurrens — Exkurs: Tyska bestämmelser om rationaliseringskarteller — Exkurs: Rom-avtalets konkurrensregler — Gränserna för organisationernas verksamhet — Gränserna för statliga åtgärder — Exkurs: Norskt lagförslag om rationalisering — Ansvar för friställd arbetskraft — Exkurs: Rom-avtalets bestämmelser om statliga konkurrensbegränsande åtgärder	
Vilka åtgärder för branschrationalisering är både principiellt acceptabla och praktiskt genomförbara?	254
Snabbt verkande åtgärder — Långsiktigt verkande åtgärder — Sammanfattning	
Kapitel 11: Försäljningssamverkan, produktionssamverkan, nedläggningar, sammanslagningar	263
Val av åtgärd	264
Försäljningssamverkan och/eller produktionssamverkan — Inköpspool — Sammanslagning — Exkurs: Kvarnindustrin som exempel på sammanslagning och nedläggning av företag	

Finansieringen av branschrationalisering	276
Kapitalbehov — Branschrationalisering som objekt för kapitalplacering — Privat finansiering — Exkurs: The Charterhouse Group, ett finansieringsinstitut i England — Finansiering genom avgifter — Statlig finansiering — Exkurs: De statliga krediterna till småindustrin — Kommunal finansiering	
Problemet konkurrensbegränsning	290
Kapitel 12: Sammanfattning	293
<i>Litteraturförteckning</i>	296
Svenska branscutredningar och branschmonografier sedan 30-talet	296
Svenska skrifter och betänkanden m. m. om lagstiftning angående konkurrensbegränsning	299
Utländsk verksamhet för branschrationalisering	299
Allmänt	301
Branschråd — Distribution — Konkurrens, konkurrensbegränsning — Rationalisering — Struktur	
<i>Register</i>	
över personer, företag, institutioner etc. nämnda i utredningen	306

Förord

Branschrationalisering och strukturrationalisering är uttryck som ofta återkommit i den ekonomiska debatten i vårt land. Hittills har dock knappast gjorts något försök att systematiskt klarlägga de problem som är förknippade med rationalisering av hela branscher. Fastän det tidvis förts en ganska intensiv polemik i ämnet, saknas underlag för att bedöma de praktiska möjligheterna för en sådan rationalisering.

Industriens Produktionsråd, som har branschrationalisering på sitt program och behöver pröva dess möjligheter och begränsning, föreslog i slutet av 1955 SNS att utreda frågan om branschrationalisering inom industrin. SNS samlade i början av 1956 en arbetsgrupp med uppgift att studera den diskussion om branschrationalisering som hittills förts och de erfarenheter som vunnits vid försök att genomföra branschrationaliserande åtgärder. Tanken var att ett underlag därigenom skulle skapas för ett omdöme om branschrationaliseringens mening, metoder och praktiska möjligheter. Denna tanke erhöll särskild aktualitet genom de steg som tagits på vägen mot en gemensam europeisk marknad.

Föreliggande skrift utgör arbetsgruppens rapport. Av stor betydelse för möjligheterna att genomföra denna undersökning har varit att de personer som arbetsgruppen intervjuat visat en utomordentlig beredvillighet att lämna alla önskade upplysningar. SNS ber att få framföra ett varmt tack för detta liksom för den insats som gjorts av arbetsgruppens medlemmar och de personer i övrigt som deltagit i utredningsarbetet.

Liksom i fråga om andra studier av detta slag som SNS publicerat har författarna haft full frihet att framföra de synpunkter och dra de slutsatser de önskat och ansvarar därför också själva för dem. Arbetsgruppen är helt enig om huvudlinjerna i framställningen och slutsatserna. Den mängd av skiftande frågor som berörs gör det emellertid naturligt att inte var och en av medlemmarna kunnat eller hunnit ta ställning i varje detaljfråga.

En undersökning av detta slag kan knappast leda fram till detaljerade rekommendationer av omedelbart praktiskt värde. Avsikten med denna skrift har i stället framförallt varit att skapa en ny och mera samlad utgångspunkt för fortsatt diskussion genom att precisera frågorna och klarlägga fakta.

Stockholm i oktober 1958

Axel Iveroth

Arbetsgruppens medlemmar har varit:

Rune Höglund, ekon.lic., fil.mag., bankdirektör i Svenska Handelsbanken,
ordförande

Torsten Carlsson, pol.mag., civilekonom, verkställande direktör i SNS (medlem
av arbetsgruppen från september 1956)

Gunnar Ericsson, civilekonom, verkställande direktör i AB Åtvidabergs Indu-
strier

Folke Kristensson, ekon.dr, professor vid Handelshögskolan i Stockholm

Sven H Åsbrink, fil.kand., direktör i Industriens Produktionsråd

Göran C-O Claesson, pol.mag., sekreterare i SNS, *sekreterare*

*Under vissa delar av utredningen har följande personer biträtt arbets-
gruppen:*

Nils Lundqvist, civilingenjör, verkställande direktör i Sveriges Mekanförbund

Carl H Nordmark, civilekonom, verkställande direktör i AB Coffea

Hans B Thorelli, fil. dr, jur.kand., docent vid Stockholms Högskola (som verk-
ställande direktör i SNS medlem av arbetsgruppen intill september 1956)

FÖRSTA
AVDELNINGEN

Utgångspunkter, definitioner och arbetsmetoder

ARBETSGRUPPENS MÅL

I den ekonomiska debatten har ofta anförts den tanken att en optimal rationalisering av de individuella företagen inte i och för sig behöver innebära en optimal rationalisering av näringslivet. Den teoretiskt optimala effektiviteten hos ett lands ekonomiska liv är inte a priori uppnådd, har man menat, ens om alla dess företag vart och ett för sig skulle vara »toppeffektiva». Ty näringsgrenarnas struktur – dvs. företagens antal, storlek och lokalisering, arbetsfördelningen mellan företagen, sortimentens bredd och djup, tillverkningsseriernas storlek och distributionsvägarnas längd – kan vara mer eller mindre gynnsam och därmed ge näringslivet eller den enskilda branschen en större eller mindre total effektivitet. På branschplanet finns, har man därför menat, möjligheter att sätta in förbättringsåtgärder av olika slag. Dessa förbättringsåtgärder har man kallat branschrationalisering eller strukturrationalisering.

Den nu nämnda rationaliseringen inträder på många håll inte, har det också hävdats i debatten, genom de »automatiskt» verkande krafterna i näringslivet utan måste främjas genom samverkan inom branscherna eller genom ingripanden utifrån.

Kortsiktigt förefaller denna åsikt att kunna accepteras. Om man tänker sig att man i ett slags krigshushållning satte sig före att år efter år oförändrat reproducera en svensk nationalprodukt, förefaller det självklart att man genom strukturförändringar i produktionsapparaten efter hand skulle kunna göra detta med avsevärt minskade insatser.

Men det är inte en oförändrad produktion man vill organisera utan en dynamisk sådan som växer och anpassar sig efter tekniska förändringar och ändrade konsumtionsbehov. Från denna utgångspunkt framstår tvärtom ofta samverkan branschvis inom näringslivet som en fara för att strukturella förändringar skulle kunna förhindras och framstegstakten mattas.

Debatten om branschrationalisering har varit starkt politiskt känsloladdad och har tyvärr inte skapat någon större klarhet eller något större mått av enighet kring branschrationaliseringens innebörd, metoder eller praktiska möjligheter.

Detta är att beklaga, anser många. Ty *om* praktiskt framkomliga och principiellt acceptabla vägar till branschrationalisering i större skala finns, borde de inte lämnas outnyttjade. Mot detta kan invändas att valet av just branschen som ram för rationaliseringsåtgärder är ganska godtyckligt. Att organisera åtgärder på branschplanet för att åstadkomma rationellare struktur i en bransch är en tanke som utlösts främst av erfarenheterna från andra världskrigets hushållning. I dagens situation är inte längre valet av branschen som lämplig enhet för rationaliseringssträvanden så naturligt som under krigsårens mera reglerade förhållanden. Horisontellt är inte branschgränserna så fasta som tidigare och dessutom beaktas numera vid behandlingen av strukturproblem sådana vertikala aspekter som hur detaljistledets organisation kan påverka grosshandels och produktionens struktur. Förändringar av branschernas gränser eller, bättre uttryckt, företagens oberoende av traditionella branschgränser framstår t. o. m. som ett naturligt led i den ekonomiska utvecklingen. I synnerhet gäller detta sedan man kommit underfund med den viktiga roll konsumentens beteende spelar för distributionens och därmed produktionens organisation.

Detta innebär emellertid inte att frågan om branschrationalisering förlorat sin aktualitet. Även om inte längre branschens horisontella och än mindre dess vertikala gränser är den självklara ramen för mer omfattande försök att genomföra strukturella förbättringar i näringslivet, kvarstår det förhållandet att det finns grupper av företag med i stort sett samma funktion, att ordet bransch är en vanlig beteckning på en sådan grupp, att branschens företag kan ha gemensamma problem och att det kan vara praktiskt åtminstone i vissa fall att utgå från branschen när dessa gemensamma problem skall angripas.

Vår arbetsgrupp har därför satt sig före dels att studera och sammanfatta den hittillsvarande debatten om branschrationalisering, dels att bedöma erfarenheterna av de hittills genomförda experimenten och söka komma till större klarhet om vad som för närvarande på detta fält verkligen kan eller inte kan praktiskt genomföras. En uttömmande studie av branschrationaliseringens alla problem har vi emellertid inte kunnat göra, utan vi har av tids- och kapacitetsskäl måst ålägga oss flera begränsningar som redovisas längre fram. Sålunda har vi begränsat vår studie till industrins område och har studerat exempelvis distributionens eller råvaruutvinningens strukturproblem endast där dessa direkt ansetts influera industrins egen struktur. Detta innebär naturligtvis inte att vi tror strukturproblemen skulle vara mindre på dessa områden.

Eftersom oklarheten i debatten kring branschrationalisering inte minst gällt själva innebörden av uttrycket, är det angeläget att vi först ägnar definitionsfrågan uppmärksamhet. Vi måste dock dessförinnan

teckna den allmänna bakgrund mot vilken vi i vår studie har betraktat frågan om branschrationalisering.

PERSPEKTIV

Expansion och omvandling

Den industriella utvecklingen hittills har kännetecknats av både expansion och omvandling. En kraftig produktions- och produktivitetsökning har ägt rum. Nya varor, ny teknik och nya organisationsmetoder har ständigt kommit fram. Nationalprodukten har inte endast ökat; den har också ändrats till sin sammansättning.

Denna utveckling har drivits fram av många olika faktorer. Av dessa är enligt vår mening de för vår studie mest intressanta dels tekniska förbättringar, dels ett ökat och förbättrat utnyttjande av föreliggande teknik. Det ökade utnyttjandet innebär att produktionen i regel blivit mer kapitalintensiv. Det förbättrade utnyttjandet kan i huvudsak karakteriseras som en allt längre genomförd arbetsfördelning. Arbetet har delats upp på specialiserade moment inom företagen och företagen har delats upp i specialiserade produktions- och distributionsled, branscher och grupper. Både införandet av ny teknik och av ytterligare arbetsfördelning har möjliggjorts av att produktionsfaktorerna varit rörliga. Arbetskraft, råvaror och kapital har successivt kunnat grupperas om.

Produktionsfaktorernas fördelning under detta förlopp har i regel bestämts av efterfrågan. Med konkurrensen som regleringsmekanism har produktionsfaktorerna strömmat till de företag vilkas produkter efterfrågats och från de företag vilkas produkter inte efterfrågats eller vilka haft för höga kostnader för att kunna fortsätta att sälja. Nya företag och branscher har uppstått, företag har ändrat sin produktionsinriktning och sin användning av produktionsfaktorer, företag och hela branscher har lagts ned. Jämför man i olika branscher den nuvarande strukturen med den som fanns t. ex. 1900 eller 1920, torde man finna ytterst få om ens några exempel på en ens i stora drag oförändrad struktur.

Det har nästan aldrig varit fråga om mycket snabba och genomgripande omställningar av den typ som den äldre nationalekonomiska teorin ofta förutsatte. Vid en förändring i efterfrågan eller vid introduktionen av en uppfinning har produktionsfaktorerna inte omedelbart strömmat till nya ändamål i kombinationer som varit optimala för det nya läget. Det har funnits *tröghet* i förloppet. Olika faktorer, ofta samverkande, har försvårat och ibland förhindrat en utveckling enligt »de ekonomiska lagarna».

Branschrationalisering för att kompensera tröghet

Som regel har de strukturella förändringarna skett snabbare i de branscher som kunnat tillämpa ny teknik samtidigt som befolkningsutveckling, inkomsthöjningar och andra faktorer underlättat avsättningen. Nya och effektivare verksamhetsformer har pressat sig fram i dessa branscher. Den strukturrationalisering utan central ledning som därmed har ägt rum – vi kan kalla den spontan – har emellertid sällan varit fullständig och aldrig ögonblicklig.

Långsammast har förändringarna inträffat inom branscher med stagnerande eller minskande avsättningsmöjligheter. Några industrier hamnade under mellankrigstiden i en tvångscirkel av minskad försäljning – minskade intäkter – försämrade likviditet – omodern utrustning och organisation – höga kostnader – dålig lönsamhet – dåliga möjligheter att förnya sig. Som exempel på sådana branscher kan nämnas gatstensindustrin, tegelindustrin, sågverken samt vissa typer av gjuterier och mekaniska verkstäder.

Om efterfrågan på en branschs produkter gått tillbaka, borde enligt teorin produktionsfaktorerna flyttas över till andra branscher. I praktiken kan de emellertid vara mycket trögrörliga. Kapitalet kan vara omöjligt att ta ut från branschen utan en stor engångsförlust som ägarna i det längsta försöker undvika även till priset av en långsam kapitalförtäring. De anställda kan acceptera olägenheter som korttidsarbete och dåliga förtjänster av sådana skäl som att det inte finns köpare till deras hus om de måste flytta. Sammanslagning av företag för kapacitetsanpassning och arbetsfördelning kan stoppas av brist på kapital.

I betraktande av dessa omständigheter framstår branschrationalisering för oss i mycket som en fråga om det är möjligt att direkt undanröja eller komma förbi tröghetsfaktorer som i väsentliga hänseenden hindrar en branschs rationella utveckling. Finns det med andra ord några medel att öka efterfrågan eller minska utbudet när det råder bristande balans mellan produktionskapacitet och avsättningsmöjligheter? Finns det några möjligheter att genomföra en rationell arbetsfördelning mellan företagen? Båda frågorna gäller de fall där förändringar i dessa hänseenden inte spontant infinner sig i tillfredsställande omfattning eller med tillfredsställande snabbhet.

Svar på dessa frågor kan sökas efter två linjer. Dels kan uppmärksamheten riktas mot den miljö näringslivet verkar i och man kan undersöka vilka möjligheter det finns att ge statens ekonomiska politik liksom allmänna marknadsförhållanden, konkurrensförhållanden och lagstiftning en sådan utformning att rörligheten ökas. Dels kan uppmärksamheten direkt riktas mot de branscher där trögrörligheten synes

vara mest utpräglad och man kan undersöka vilka möjligheter det finns att genom planmässiga, kollektiva åtgärder öka dessa branschers effektivitet.

PRECISERINGAR OCH DEFINITIONER

Bransch — struktur

Med *bransch* menas i allmänhet en grupp företag som har likartade uppgifter. Denna definition är vag, ty en branschs avgränsning blir beroende av hur långt man vill sträcka detta krav på likhet i uppgifter. Kräver man en exakt likadan tillverkning eller verksamhet, får man många men ytterst små branscher. Utgår man däremot från »varugrupper», »huvudråvara» eller liknande indelningsgrunder, kan man få nästan hur stora branscher som helst. Ett företag kan vidare »vertikalt» tillhöra flera branscher i traditionell mening, t. ex. om det bedriver både råvaruutvinning och tillverkning och kanske även grossist- och detaljförsäljning. Branschbegreppet bör därför definieras instrumentalt så att det för varje särskild utredning blir ett så gott verktyg som möjligt.

Med en branschs *struktur* torde man i regel avse branschens kännetecken i fråga om exempelvis företagens antal och storleksfördelning, lokalisering, typ av produkter och sortimentets storlek.

Man måste emellertid komma ihåg att en branschs struktur inte kan ses statiskt. Den är i varje ögonblick på väg att anpassa sig – mer eller mindre snabbt och fullständigt – efter en rad skiftande yttre förutsättningar för dess verksamhet liksom efter de inbördes konkurrensförhållandena. En analys av strukturen kan därför sällan avse enbart en viss, given tidpunkt utan måste i regel drivas ett gott stycke bakåt i tiden. En bransch kan dessutom knappast någonsin ligga vid effektivitetsoptimum, eftersom det i regel alltid finns förändringar i förutsättningarna, till vilka full anpassning ännu inte uppnåtts.

Den yttre ramen

De varierande förhållanden utanför branschen som utgör förutsättningarna för dess verksamhet vill vi kalla *den yttre ramen* eller företagens miljö. Dit hör sådana förhållanden som

- marknadens geografiska storlek
- befolkningsutvecklingen
- total efterfrågan på branschens varor eller tjänster
- konkurrensförhållanden
- kapitaltillgång
- lagstiftningsförhållanden

institutionella förhållanden
allmänna arbetsmarknadsförhållanden
råvarutillgång
kommunikationer

Det kan knappast råda någon oenighet om att den yttre ramen har avgörande betydelse för strukturförändringarnas karaktär, omfattning och snabbhet. Låt oss se på några exempel.

Den begränsade svenska marknaden har för många branscher medfört en företagsstruktur, maskinell utrustning och produktionsmetoder som visserligen inte behöver vara irrationella i nuvarande läge men som skulle vara irrationella på en större marknad. Uppkomsten av en europeisk stormarknad kan då medföra mycket stora omställningsbehov. I själva verket har vår arbetsgrupp under den tid utredningen pågått märkt att de förutsebara ändringar i marknadsläget för många svenska branscher, som redan införandet av sexstatsunionens gemensamma marknad innebär och som troligen ytterligare skärpes om ett frihandelsområde bildas, skapat ett väsentligt större intresse för branschrationalisering än vad som tidigare kunde observeras.

Den totala efterfrågan på en branschs varor eller tjänster kan förändras både till omfattning och karaktär. Som exempel vill vi nämna den långsiktiga förändring av efterfrågans inriktning som blir följden av ökande realinkomster. När en allt större del av efterfrågan riktas mot icke-nödvändighetsvaror, blir efterfrågan mer variabel. Därmed kommer försäljningsproblemen mer i förgrunden. Anpassningen av produktionsapparaten till efterfrågan kan på grund av den högre mekaniseringsgraden i många fall väntas ske endast långsamt i jämförelse med snabbheten i efterfrågeförändringarna. Åtgärder från företagens sida för att påverka efterfrågan får då stor betydelse och i vissa fall kan det tänkas att företagen i en bransch gemensamt vill vidta sådana åtgärder.

De efterfrågeförändringar som hänger samman med konjunkturvariationerna har också stor betydelse vid en bedömning av branschrationaliserande åtgärder. Vår undersökning har väsentligen grundats på iakttagelser från den ekonomiska situation som rått i Sverige under det sista decenniet. Denna situation har karakteriserats av en allmänt god konjunktur med undantag för vad man kallat »roterande» branschkriser, dvs. konjunkturrella svårigheter i enstaka branscher vilka överflyttas till enstaka andra branscher.

Mot våra slutsatser kan då invändas att de inte alltid är tillämpliga under en allmänt utbredd lågkonjunktur. Detta är vi medvetna om. Enligt vår mening bör emellertid eventuella åtgärder för branschrationalisering inte utformas enbart med hänsyn till omständigheterna, kon-

junkturella eller andra, i den situation som för tillfället råder. Detta skulle nämligen kunna leda till att man kortsiktigt vidtog åtgärder som på lång sikt förhindrade normala strukturförbättringar.

Konkurrensförhållandena kan både bromsa och stimulera strukturförändringar. Ökad konkurrens inom landet eller med utländska företag kan resultera i låg räntabilitet och likviditet. Detta kan utgöra både starka motiv och svåra hinder för branschrationalisering. Förskjutningar i konkurrensförhållandena kan tänkas ändra det individuella företagets möjligheter att sälja i en sådan utsträckning att en bristande anpassning från företagets sida redan på tämligen kort sikt kan sätta företagets existens på spel. Samtidigt kan ofta ett ändrat marknadsläge medge rationaliseringsåtgärder som dittills inte varit möjliga att genomföra.

Föreliggande finansieringsmöjligheter, kapitalmarknadens organisation, beskattningens höjd och skattesystemets utformning kan nämnas som ytterligare exempel på den yttre ramens betydelse. Nuvarande kapitalmarknadsförhållanden gör det sålunda mycket svårt att finansiera nyetablering av större företag. Beskattningen av företagens vinster innebär vidare att företagsskatterna betalas endast av de vinstgivande företagen. Detta kan i vissa fall innebära att sämre skötta företag förmår fortsätta sin verksamhet därför att deras skattebörda är lägre än de bättre skötta företagens. Å andra sidan är det nuvarande skattesystemet så utformat att expanderande och vinstgivande företag kan plöja ned en del av sina vinster och därmed finansiera utbyggnaden av verksamheten.

Branschrationalisering och strukturrationalisering

Termerna branschrationalisering och strukturrationalisering kan inte sägas ha fått någon bestämd innebörd i det vanliga språkbruket. De har, som närmare framgår av den historiska redogörelsen i nästa kapitel, använts ungefär synonymt sedan början av 1940-talet. År 1942 pläderade t. ex. dåvarande överingenjören vid MAB John Th Reinholds¹ för »rationalisering i stort genom tillverkningskoncentration och industriellt samarbete» och framhöll dåvarande chefen för Industriens Utredningsinstitut Ingvar Svennilson² att uppmärksamhet måste ägnas »produktionens uppdelning på olika företag och dess därmed sammanhängande inriktning på olika varutyper». Svennilson betonade vidare »behovet av en *rationalisering av branschstrukturen*»

¹ Reinholds, John Th: Sveriges industri och dess framtid. Rationalisering i stort genom tillverkningskoncentration och industriellt samarbete, i Affärsekonomi 1942: 7.

² Svennilson, Ingvar, och Waldenström, Erland: Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige. Sthlm 1942.

och angav samma år¹ bland »särskilt angelägna problem» för den ekonomiska forskningen »kartläggning av branschstrukturen i olika industrier».

Svennilson har framhållit² att termen strukturrationalisering lämpligen bör reserveras för sådana frågor »som gälla *uppbyggnaden av produktions- och distributionsapparaten inom en hel bransch*. Med *strukturen* av en sådan bransch skulle man då närmast avse *den arbetsfördelning som föreligger mellan olika lokala respektive ekonomiska företagsenheter inom branschen*» och: »Strukturrationaliseringen skulle sålunda gälla frågan om förskjutningar i denna arbetsfördelning». Denna fråga sammanhänger »intimt med sådana för en hel bransch gemensamma problem som en begränsning (genom standardisering o. dyl.) eller annan förändring av de på ett område förekommande varutyperna».

Med en sådan definition får emellertid, fortsatte Svennilson, begreppet rationalisering en delvis annan innebörd än i den ursprungliga rationaliseringsdiskussionen som gällde de enskilda företagen. »Det gäller alltså en anpassning till ett ekonomiskt optimum. Men medan det enskilda företags problem få betraktas ur *företagsekonomisk* synpunkt, blir huvudsynpunkten när fråga är om strukturrationalisering i främsta rummet *nationalekonomisk*.»

Begreppet strukturrationalisering, definierat på detta sätt, är emellertid av flera skäl inte lämpligt att använda i denna utredning. Begreppet innebär sålunda – och det är också den föreställning som själva ordet lätt inger – att man tänker sig en rationalisering av strukturen inom branscherna enbart genom direkt påverkan och inte genom att via kollektiva åtgärder eller genom ändringar i den yttre ramen öka incitamentet till strukturförändringar. För denna utredning är det vidare en nackdel att strukturrationalisering ofta används för att beteckna rationalisering av *hela* näringslivet, alltså även arbetsfördelningen mellan de olika branscherna. Slutligen har vi funnit det vara olämpligt att i denna utredning, som till stor del skall behandla företagens åtgärder för branschrationalisering, se problemen huvudsakligen från nationalekonomisk synpunkt.

Vi använder därför ordet branschrationalisering som en praktisk förkortning av den term som vore mest logisk, bransch-struktur-rationalisering, för att beteckna

rationalisering (i betydelsen åtgärder för att vid givna insatser öka resultatet eller vid givet resultat minska insatserna)
av strukturen i en bransch,

¹ Svennilson, Ingvar: Ekonomisk forskning för näringslivet, i Tiden 1942: 6.

² Svennilson, Ingvar: Strukturrationalisering, i Harald Nordenson 60 år, en samling uppsatser tillägnade Harald Nordenson. Sthlm 1946, s 350.

genom åtgärder på branschplanet, antingen vidtagna kollektivt av samtliga företag eller en grupp av dessa eller åstadkomna av det offentliga.

Det är nödvändigt att precisera begreppet ytterligare genom att ange branschrationaliseringens mål och från vems synpunkt analysen av tilltänkta åtgärder utgår. Vi skall också närmare belysa hur vi drar gränsen mellan rationalisering och branschrationalisering.

Branschrationalisering från vems synpunkt?

Om branschrationaliserande åtgärder vidtas av en bransch eller av en grupp företag, är målet att förbättra företagens lönsamhet. Eftersom vårt samhälles ekonomiska organisation förutsätter att de individuella företagen har just denna riktpunkt för sitt handlande, bör enligt vår mening detta mål i princip accepteras också för en samverkande grupp av företag, så länge inte gruppens åtgärder – för att låna formuleringen från lagen om främjande av konkurrens – »på ett ur allmän synpunkt otillbörligt sätt påverkar prisbildningen, hämmar verkningsförmågan inom näringslivet eller försvårar eller hindrar annans näringsutövning».

De branschrationaliserande åtgärder som utgår från företagen bedömer vi därför från företagets synpunkt. Att, som nyss framhållits, de individuella företagen har lönsamheten som riktpunkt för sitt handlande innebär emellertid inte att lönsamhetsprincipen ensam ger utslaget vid beslut om rationalisering. Det finns bivillkor av olika slag som företagen kan vilja uppfylla. Hög lönsamhet genom lägsta möjliga kostnader på kort sikt kan t. ex. innebära ett läge som inte ger godtagbar lönsamhet på lång sikt. Även hänsyn till likviditeten kan vara avgörande för de beslut som fattas.

Lönsamhetsprincipen får vidare maka åt sig för viktiga yttre villkor som gäller för företagets uppträdande. Det är villkor som kan finnas i den allmänna lagstiftningen och i den lagstiftning som speciellt rör företagen i en viss bransch. Det kan vara inskränkningar i företagets handlingsfrihet genom avtal som träffats mellan arbetsmarknadens parter eller mellan företagen och andra intressentgrupper. Sedvänja och oskrivna normer kan innehålla ytterligare villkor som företagen vill eller känner sig tvungna att uppfylla. Själva föreställningsramen hos företagsledarna kan medföra en mera begränsad tillämpning av lönsamhetsprincipen än som faktiskt vore möjlig.

Lönsamhetsprincipen ger alltså inte ensam utslaget vid individuella företags beslut om rationalisering. Lönsamheten kan bäst karakteriseras som huvudriktpunkten för företagets verksamhet. De individuella före-

tagens huvudproblem är alltså att under uppfyllande av vissa villkor maximera sitt intäktsöverskott på lång sikt. Det förefaller sannolikt att ytterligare villkor måste tilläggas från samhällsekonomisk synpunkt om rationaliserande åtgärder vidtas av hela branscher eller grupper av företag i samverkan. Dessa begränsningar av spelrummet för branschrationalisering kommer vi att behandla längre fram. Det är ju t. ex. inte förenligt med syftet för vår utredning och knappast heller med allmänt språkbruk att bland branschrationaliserande åtgärder uppta sådana som inte är något annat än övervältring av kostnader på andra produktions- eller distributionsled.

Statliga åtgärder bör i princip bedömas efter sin totala samhällsekonomiska effekt och inte med ensidigt beaktande av hur de påverkar de individuella företagen eller ens den berörda branschen. Branschrationaliserande åtgärders samhällsekonomiska effekt är emellertid oftast svår att mäta och i praktiken tvingas en bedömare att använda ersättningsmått. Här kommer företagens lönsamhet in. Vi vill som en grov huvudregel ange att branschrationaliserande åtgärder som förbättrar företagens lönsamhet också är lämpliga från samhällsekonomisk synpunkt. Huvudregelns undantag bör dock observeras. En bransch kan t. ex. tänkas få en tillfredsställande lönsamhet genom att bilda en prishöjande kartell eller genom åtgärder som medför att samhällets sociala kostnader starkt ökas.

Eftersom lönsamhet vanligen mäts som avkastningen på eget kapital, berör lönsamhetsbedömningen i första hand ägarnas intressen. Den måste därför kompletteras med en bedömning av hur åtgärderna påverkar övriga intressenter såsom konsumenter, anställda, leverantörer och de allmänna organ som branschens verksamhet berör.

Rationalisering — branschrationalisering

Var går gränsen mellan rationalisering och branschrationalisering? Någon allmänt vedertagen gräns finns inte. Den gräns vi använt i föreliggande utredning framgår av följande resonemang.

Om en rad företag individuellt och spontant rationaliserar sin verksamhet utan någon inbördes koordination, torde man knappast kunna säga att de utför branschrationalisering i mer konsekvent bemärkelse även om deras verksamhet skulle förbättra branschens struktur. Där emot borde man kunna tala om branschrationalisering beträffande åtgärder inom branschen eller utifrån som stimulerar ett flertal företag till en sådan individuell rationalisering.

Hur stor del av en bransch måste då innefattas för att branschrationalisering skall anses föreligga? Den närmast till hands liggande och

lättaste lösningen blir att endast tala om branschrationalisering när det gäller åtgärder som berör alla företag i en bransch. Men det blir snabbt uppenbart att en sådan avgränsning skulle vara opraktisk och orimlig. Dels är det svårt att klart fixera gränserna för en bransch, dels är det från praktisk synpunkt uppenbart att man mycket väl kan påverka total-effektiviteten i en bransch utan att branschens »yttersta» företag alls behöver beröras. Hur liten del av branschen bör då få innefattas för att branschrationalisering trots allt skall anses föreligga?

Om i en bransch med låt oss säga 100 företag de 10 största med en betydande del av branschens omsättning ingår ett gemensamt specialiseringsavtal, föreligger uppenbart en åtgärd för branschrationalisering. Men om endast två företag av de 100 ingår ett specialiseringsavtal, är det tveksamt huruvida detta bör kallas branschrationalisering ty det höjer sig måhända i verkningsgrad ytterst litet om ens alls över effekten av ett individuellt företags egna rationaliseringsåtgärder. Om 10 grupper om vardera två företag ingår specialiseringsavtal, tvekar vi däremot inte att inrymma detta under begreppet. Vi kommer då för vår del av praktiska skäl fram till att branschrationalisering börjar föreligga från och med det att två företag inleder samarbetsåtgärder med strukturspåverkande effekt.

Ett mellanting mellan en isolerad företagsåtgärd och samverkan mellan två företag uppstår om ett företag köper ett annat för att därpå samordna bägges verksamhet. På grund av svårigheterna att göra en gränsdragning efter åtgärdens syfte vill vi av praktiska skäl hänföra denna typ av åtgärd till branschrationalisering. Men branschrationalisering av intresse för vår studie föreligger naturligtvis endast vid någorlunda stora sammanslagningar eller om det gäller åtgärder avsedda att på någorlunda bred front framkalla sammanslagningar.

ARBETSMETODER

Dispositionen av vår utredning är från och med nu i huvudsak följande.

För att så långt som möjligt få alla tänkbara typer av branschrationaliserande åtgärder inom industrin under bedömning gör vi i detta kapitel en inventering dels av de motiv till åtgärder för branschrationalisering som kan tänkas föreligga i olika fall, dels av de typer av åtgärder som man kan tänkas genomföra. Ingen typ av åtgärd borde på så vis bli glömd och det fortsatta arbetet kan ägnas åt att från listan gallra bort de typer av åtgärder som från principiella eller praktiska synpunkter förefaller olämpliga.

Vi har ägnat en stor del av vårt arbete åt att försöka värdera hittills föreliggande erfarenheter av branschrationalisering och experiment som åsyftat sådan rationalisering. Vår redogörelse för uppkomsten och ut-

vecklingen av idéerna om branschrationalisering, (kapitel 2), visar att de statliga strukturutredningar av olika branscher som genomfördes efter andra världskriget¹ har varit det hittills mest omfattande försöket att i praktiken omsätta idéerna om branschrationalisering. Vi har därför granskat tillkomsten, slutsatserna och verkningarna av de av utredningarna som gällt *industribranscher* i den mån dessa inte varit *otypiska*, och som – åtminstone i någon utsträckning – förestavats av önskemål om *branschrationalisering* eller avgivit rekommendationer om branschrationalisering.

Bland utredningar som gallrats bort enligt dessa urvalsprinciper kan exempelvis nämnas Oljeutredningen 1945 som endast berörde distributionen, 1948 års potatisindustriutredning som behandlade problem vilka i avgörande grad var förknippade med regleringsåtgärder på jordbruksområdet, samt Bokutredningen som huvudsakligen gällde kulturpolitiska problem.

Ett gränsfall utgör Södra Sveriges skogsindustriutredning som tillsattes 1952 och avgav slutbetänkande 1956. Denna utredning behandlade visserligen industriproblem men vi har valt att inte ägna den ett särskilt kapitel i rapporten därför att utredningen dock väsentligen var ägnad skogsbruket och behandlade industrin endast i dess egenskap av avnämare för skogsbrukets produkter. Det skall dock nämnas att utredningen med utgångspunkt från råvarutillgång och transportvägar kom fram till att skogsindustrin borde utbyggas i södra Sverige, vilket också skett.

Vårt studium av genomförda branschutredningar har på detta sätt begränsats till

möbelindustrin
gat- och kantstensindustrin
elektriska industrin
skoindustrin och
byggnadsmaterialindustrin.

Då riksdagen en gång beslutat anhålla hos Kungl. Maj:t om offentlig utredning av textilindustrins rationaliseringsproblem – vilken emellertid aldrig kom till stånd – har dessutom utarbetats en redogörelse för tillkomsten av riksdagsbeslutet samt tillkomsten och framläggandet av de omfattande privata utredningar som ägt rum i denna bransch (sid. 192 ff). De sex nu nämnda branschkapitlen, utgörande rapportens andra avdelning, kan förbigås vid läsningen utan att sammanhanget bryts.

För var och en av de angivna branscherna har vi först studerat den eller de utredningar som gjorts, med tonvikt på de direkta förslag om

¹ Se litteraturförteckningen, avd. Svenska branschutredningar etc.

branschrationaliserande åtgärder som eventuellt framkommit. Vi har i vår skrift lämnat översikter av utredningarnas uppkomst, innehåll och slutsatser.

Vi har därpå med sakkunniga inom varje bransch hållit »hearings» vid vilka vi försökt bilda oss en uppfattning om de praktiska verkningar respektive utredning fått, i vilken grad dess förslag kommit till utförande och – om så ej skett – orsaken härtill osv. Meningen har varit att finna om utredningarna frambringat exempel på åtgärder som bedömts vara lämpliga och möjliga att reproducera i andra branscher.

Med utgångspunkt från våra branschkapitel har vi sedan i kapitel 9 sammanställt våra slutsatser om branscutredningarna, om motiven varför de tagits upp, om de typer av praktiska förslag de presterat, om verkningarna av dessa förslag osv.

Upplysningar inhämtade från branschmän och andra sakkunniga utgör en del av grundvalen för de omdömen som studiegruppen kommit fram till. Kontakterna med branschmän och andra sakkunniga har inte »täckt» samtliga intresserade parter och har av tidsskäl avbrutits när gruppen ansett sig ha vunnit sådan klarhet att påtagligt nya synpunkter på frågorna inte varit att vänta. I några fall har enstaka kapitel ur skriften lämnats på remiss till intresserade organisationer. De anmärkningar dessa framfört har påverkat skriften endast i den mån de verkat övertygande på författarna.

Vi har avslutat vårt arbete med en mer allmän och spekulativ översikt över problemet branschrationalisering i dess helhet där vi på nytt anknutit till den inventering av överhuvudtaget tänkbara åtgärder som vi inlett vår studie med.

Vi har genomgående i vår studie försökt undvika att ta ställning till vilken struktur som i olika fall verkligen är mest rationell. Vi tror för det första inte att en sådan bedömning i allmänhet kan göras eftersom förhållandena hela tiden ändras. Om en sådan bedömning skulle försökas, måste den för det andra grundas på en för varje bransch insatt ingående och omfattande specialutredning; en hel rad sådana har givetvis inte kunnat läggas in i denna studie.

Vi försöker alltså inte tala om hur en bransch skall se ut för att ha den effektivast tänkbara strukturen. Vi frågar endast efter möjligheterna att med hjälp av strukturförändringar skapa en effektivare produktion och distribution inom en bransch. Utgångspunkten är därvid i regel följande:

Om vissa produktions- eller distributionstekniska åtgärder kan beräknas höja effektiviteten i en bransch, vilka möjligheter finns då att genomföra dessa åtgärder? Detta »om» bör observeras. Vi har nämligen i vår diskussion antagit att väsentliga strukturförbättringar beräknats

vara möjliga från rent tekniska och ekonomiska synpunkter och vår fråga har gällt om det funnits framkomliga vägar att ändra äganderättsförhållandena och företagens verksamhet så att det blir möjligt att genomföra de beräknade förbättringarna. Detta innebär att vi ansett branschrationalisering överhuvudtaget vara värd att diskutera endast i de fall förutsättningar kan beräknas finnas för grundläggande tekniska och ekonomiska förbättringar, i huvudsak inriktade på anpassning mellan efterfrågan och produktion, förbättrad teknik och arbetsfördelning.

MOTIV OCH ÅTGÄRDER FÖR BRANSCH-RATIONALISERING

Tänkbara motiv

Ett försök att inventera och klassificera olika tänkbara motiv för branschrationalisering ger i stort sett följande grupper.

1. Kunderna kan anföra kritik av i huvudsak följande innebörd:

Priserna kan uppfattas som alltför höga i förhållande till företagens kostnader, i jämförelse med närliggande branschens priser eller i jämförelse med motsvarande priser i utlandet.

Produkterna kan anses ha dålig kvalitet, formgivning, ändamålsenlighet osv. eller de kan anses stå stilla i utvecklingen jämfört med andra branschens produkter.

Den *service* branschen lämnar sina kunder i form av kundbehandling, försäljningsvillkor, leveranstider, kundinformation osv. kan anses otillfredsställande.

2. Andra intressenter, främst ägare, anställda, leverantörer, finansiärer, statliga och kommunala organ, kan anföra kritik mot i huvudsak följande förhållanden:

Lönsamheten kan anses ha varit för dålig under en längre period.

Företagsnedläggelser kan vara så vanliga att de medför otrygghet för de anställda och, i regel, indirekt också samhällsekonomiska förluster.

Löner och anställningsvillkor kan anses vara otillfredsställande.

Sysselsättningen kan anses vara så ojämn, att kapacitetsutnyttjandet av människor och maskiner är otillfredsställande.

Det är uppenbart att de anförda motiven delvis täcker över varandra och dessutom kan tänkas uppträda i många kombinationer.

Det är också uppenbart att branschrationaliserande åtgärder i och för sig inte behöver tänkas bli insatta enbart som korrektiv mot för-

modade brister. Man kan naturligtvis också tänka sig att arbeta så att säga på den positiva sidan, dvs. för att ytterligare förbättra ett tillstånd som redan i sig själv anses vara gott.

Det är emellertid inte sagt att åtgärder för branschrationalisering bör inriktas på de förhållanden som kritiseras. Dessa får väl närmast uppfattas som symptom på olika grundläggande strukturella orsaker till branschens svårigheter.

Branschen kan t. ex. i jämförelse med andra branscher ha *alltför många och små företag*, vilka kanske inte har möjlighet att utnyttja föreliggande teknik eller bedöma efterfrågan. Den kan omvänt ha *alltför få och stora företag*, vilka kan ha höga administrativa kostnader och kanske inte kan erbjuda en så differentierad service som krävs för att branschens produkter skall efterfrågas. *Tillverkningsserierna* kan i en bransch vara *för korta* för att medge konkurrenskraftiga priser men i en annan vara *för långa* för att kunna tillfredsställa en differentierad efterfrågan. *För stort sortiment* kan göra det individuella företagets produktionskostnader för höga samtidigt som kanske branschens *totala sortiment* är *för litet* för att konsumenterna skall vara tillräckligt intresserade. *Opraktisk lokalisering* kan medföra höga kostnader. *Uteblivna nyetableringar* kan göra att existerande företag inte rationaliserar så mycket som vore önskvärt. *Lätthet att nyetablera* kan å andra sidan medföra en så låg prisnivå att företagen inte får resurser att rationalisera. *Företagarskickligheten och annan yrkesskicklighet* kan vara för låg. Det kan t. ex. vara fråga om tekniskt sinnade småföretagare som saknar merkantil förmåga eller tvärtom ensidigt försäljningsinriktade företagare som inte förmått att hålla sina produktionsmetoder up to date. *Kapitalinsatsen* kan vara *för låg* och företagen drivas med för mycket insats av manuellt arbete trots att modern utrustning finns att tillgå. Den kan också vara *för hög* i branscher som bör satsa på kortare serier och hantverksbetonad produktion. *Kollektivavtalet* för en bransch kan vara *irrationellt*, dvs. försvåra användandet av nya, rationellare produktionsmetoder. Mellan företagen kan det på samma sätt finnas *irrationella former av samarbete*, dvs. avtal eller dylikt som förhindrar önskvärda strukturella förändringar.

Andra orsaker till en branschs svårigheter kan hänga samman med *den yttre ramen*.

Ofördelaktig råvarusituation kan råda. *Efterfrågan* kan vara *vikande* eller så *ojämn* att en kostnadsbesparande produktionsplanering försvåras. *Ofördelaktiga lagar* kan försvåra strukturella förändringar och det samma gäller *arbetsmarknadens huvudavtal*. *Utländsk konkurrens* kan vara *hård* och *ojämn*; den kan t. ex. ha formen av dumping. Andra

branscher kan tänkas erbjuda hård *konkurrens med substituerbara varor* eller överhuvudtaget vara övermäktiga i konkurrensen om konsumenternas köpkraft. Slutligen kan *kommunikationsförhållandena* eller *arbetskraftsförhållandena* rent allmänt vara ofördelaktiga.

Tänkbara åtgärder

Ett försök att inventera och klassificera tänkbara åtgärder för bransch-rationalisering ger i stort sett följande grupper.

1. Snabbt verkande åtgärder.

En första grupp av de snabbt verkande åtgärderna är sådana, som påverkar branschstrukturen i dess mest näralliggande bemärkelser, nämligen i fråga om företagets antal och storlek. Här kan man då främst tänka sig att *slå samman* eller *lägga ned företag*. Man kan också tänka sig *nyetablering av företag*, t. ex. genom subventioner eller andra uppmuntringsmedel eller i form av statligt eller privat insatta »konkurrentföretag». Man kan vidare söka motverka uppkomsten av nya företag genom *nyetableringskontroll*. Man kan slutligen tänka sig att genom ingripanden eller överenskommelser *dela företag*.

En andra grupp av åtgärder avser att förbättra en branschs efterfrågesituation. Dessa åtgärder är skydd mot *importkonkurrens* och skydd mot *substitutionskonkurrens* eller omvänt, alltså ett upphävande eller begränsande av redan befintliga dylika skyddsåtgärder eller rentav vidtagande av positiva åtgärder för att stimulera ökad konkurrens utifrån.

En tredje grupp av tänkbara rationaliserande åtgärder med snabb verkan är *samverkan i fråga om inköp* och *ifråga om försäljning och transporter* samt i fråga om *produktionen*.

2. Mer långsiktigt verkande åtgärder

Bland de mer långsiktigt verkande typerna av åtgärder kan man kanske först nämna *upplysningsverksamhet om branschens efterfråge- och utbudsförhållanden i allmänhet*. Sådan upplysning skulle t. ex. i branscher med många småföretag kunna tänkas underlätta sortimentsförändringar vid varaktigare förändringar av efterfrågans inriktning. Tänkbart är också att sprida upplysning som syftar till att ge bättre underlag för vissa typer av beslut hos företagen. *Upplysningsverksamhet om nyetablering*, i uppmuntrande eller tillbakahållande riktning, kan t. ex. tänkas påverka strukturen på längre sikt. Detsamma gäller upplysning om *nedläggning och sammanslagning av företag*. Till denna typ av åtgärder hör också ett i olika varianter diskuterat förslag att på något sätt ge upplysning om *investeringar* så att varje branschföretag skulle kunna veta hur mycket branschen totalt planerar att investera.

Upplysning av den nu nämnda innehållstypen kan sägas vara en orientering för företagen i deras allmänna verksamhet. Det är emellertid tänkbart – och förekommer för övrigt i stor omfattning hos många branschorganisationer – att driva upplysningsverksamhet som avser att effektivisera endast *vissa funktioner* inom de individuella företagen. Ibland kan det vara fördelaktigt att genom samverkan överflytta dessa funktioner från de individuella företagen till någon central branschinstitution. Denna centralisering kan avse *forskning och utvecklingsarbete*, vars rön förs ut till företagen genom *teknisk, ekonomisk och administrativ utbildning och information*. Gemensam forskning i denna form kan givetvis också läggas till grund för den upplysningsverksamhet om efterfråge- och utbudsförhållanden, nyetablering osv. som vi tidigare talat om.

En ytterligare form av långsamverkande, tänkbara åtgärder för branschrationalisering är slutligen förändringar av *kollektivavtal* i den mån dessa skulle negativt påverka strukturen i en bransch. Detsamma gäller *lagar* som har särskild betydelse för en viss bransch, t. ex. säkerhetsbestämmelser rörande utformningen av konstruktioner och användningen av material.

Mängden av åtgärder på denna minneslista får naturligtvis inte undanskymma det faktum att varje särskild åtgärd inte i och för sig är branschrationalisering utan behandlas endast som medel att påverka branschens struktur.

Sammanfattning

Motiv för branschrationalisering kan vara kritik från branschens kunder beträffande:

- branschens priser
- branschens produkter
- den service branschen lämnar sina kunder

Den kan också grundas på kritik från övriga intressenter beträffande:

- räntabiliteten
- företagsnedläggelser
- löner och anställningsvillkor
- sysselsättningen

Orsakerna till branschens svårigheter kan ligga i strukturella förhållanden t. ex.:

- alltför många och små företag
- alltför få och stora företag

för korta eller för långa tillverkningsserier
för stort sortiment eller för litet
opraktisk lokalisering
uteblivna nyetableringar eller för många nyetableringar
låg företagar- eller annan yrkesskicklighet
för låg kapitalinsats eller för hög
irrationella kollektivavtal
irrationella samarbetsformer mellan företagen

De kan också ligga i den yttre ramen, t. ex. förhållanden som:

ofördelaktig råvarusituation
ojämn eller vikande efterfrågan
ofördelaktiga lagar
ofördelaktiga arbetskraftsavtal av huvudavtalskaraktär
hård eller ojämn utländsk konkurrens
substitutionskonkurrens från andra branscher
ofördelaktiga kommunikationsförhållanden
ofördelaktiga arbetskraftsförhållanden

Tänkbara åtgärder kan dels vara sådana med snabb verkan, nämligen:

sammanslagning eller nedläggning av företag
nyetablering
nyetableringskontroll
uppdelning av företag
skydd mot importkonkurrens
hävande av skydd mot importkonkurrens
skydd mot substitutionskonkurrens
hävande av skydd mot substitutionskonkurrens
inköpssamverkan
försäljningssamverkan
transportsamverkan
produktionssamverkan

dels mer långsiktigt verkande åtgärder, nämligen:

upplysningsverksamhet angående efterfråge- och utbudsförhållanden
upplysningsverksamhet angående nyetablering, nedläggning och
sammanslagning av företag samt investeringar
gemensamt forsknings- och utvecklingsarbete
samverkan om teknisk, ekonomisk och administrativ utbildning och
information
ändringar av kollektivavtal och lagar som särskilt påverkar någon
branschs struktur.

Branschrationaliseringens ideologi

Det var egentligen först under andra världskriget som man i Sverige började medvetet skilja mellan *branschens* och *det enskilda företags* rationaliseringsproblem. Detta innebär dock inte att branschens rationaliseringsproblem lämnats helt åsido i den tidigare diskussionen. De hade indirekt berörts i tre olika sammanhang under i huvudsak tre olika perioder, nämligen i diskussionen om monopol och truster före första världskriget, i den allmänna rationaliseringsdiskussionen under 20- och början av 30-talen och i den diskussion om planhushållning och karteller som tog fart under 30-talets depression. Branschernas rationaliseringsproblem har också indirekt berörts i den sedan slutet av 1800-talet pågående verksamheten för standardisering. Denna verksamhet förbigås emellertid i det följande, då den inte torde ha haft någon betydelse för den moderna, politiskt betonade diskussionen om branschrationalisering.

DEN ÄLDRE DEBATTEN

Laissez faire

Den liberala nationalekonomins klassiker från Adam Smith till John Stuart Mill angav *konkurrens och näringsfrihet* som de avgörande ekonomiska framstegsfaktorerna. De vände sig därför mot det som för dem framstod som hinder för konkurrens och näringsfrihet: dels statliga monopolprivilegier och liknande regleringar, dels skrån och andra sammanlutningar med uppgift att säkra sina medlemmars levebröd. Med erfarenheterna av dessa alternativ för ögonen och under en tid då ett flertal mindre företag var verksamma på de flesta marknader underlät klassikerna att diskutera eventuella nackdelar av konkurrensen och näringsfriheten, om man undantar Mills accepterande av lagstiftning angående barnarbete och maximiarbets-tid.

Under den popularisering som de klassiska teorierna undergick försvann deras nyanser och undantag, såsom t. ex. Smiths prisande av navigationsakten och Mills rekommendation av tullskydd åt »infant industries». Det var ett axiom hos den populära liberalismen att *laissez faire* leder till den gynnsammaste produktions- och samhällsutvecklingen. Med

utgångspunkt från detta axiom och från populära idéer om ekonomisk darwinism drogs slutsatsen att näringsgrenarna och näringslivet blir effektiva genom att enbart effektiva företag överlever konkurrenskampen.

Trusterna

Mot slutet av 1800-talet började man emellertid uppmärksamma ett tredje alternativ till organisation av produktionen. Det var bildandet av väldiga, samordnande överföretag, efter sin amerikanska form kallade trust-er. I Tyskland, där den ekonomiska liberalismen inte slagit igenom, välkomnades trusterna av ekonomerna som ett medel att få planmässighet i produktionen och att undvika konkurrensens slöseri. Trots en diametralt motsatt utgångspunkt och trots sitt lands traditionella monopolfientlighet, just då manifesterad genom inledandet av antitrustverksamheten, gav åskilliga ekonomer i USA uttryck för en liknande uppfattning. De betraktade nämligen trusterna som konkurrenskampens segrare, högeffektiva företag vilka genom väldiga tekniska resurser och omfattande tillämpning av stordrift skulle öka och förbilliga produktionen till gagn för alla.

Också svenska ekonomer var positivt inställda när de började uppmärksamma sammanslutningstendenserna. I Ekonomisk Tidskrift, som från sin start 1899 till första världskriget från tid till tid innehöll spridda notiser om »trusts i Förenta Staterna», behandlade Gustav Cassel problemet mera ingående år 1901. Hans centrala tes var att produktionskapaciteten under konkurrens tenderar att byggas ut till att täcka *maximal-behoven* i stället för *det normala behovet*. Han hänvisade till att en betydande mängd äldre företag kunnat läggas ned vid bildandet av en trust och förklarade att om man ser »saken från folkhushållningens synpunkt, så skall äfven den mest inbitna dogmatiker nödgas erkänna, att den fria konkurrensen i sådana fall, som vi här berört, icke för till en ekonomisk ledning af den samhälleliga produktionen».

Enligt Cassels mening kunde en sammanslutning – för effektivitetens skull helst i formen av en trust – införa en bättre ordning än konkurrensen genom produktionsbegränsning, gemensam prissättning, marknadsdelning, arbetsfördelning mellan företagen, nedläggning av mindre effektiva företag, bättre lokalisering och genom eliminering av arbete som den fria konkurrensen kräver men som »i grunden icke har någon betydelse för folkhushållningen».

Cassel betraktade trusternas maktställning som ett problem men hävdade att trusternas arbetare hade det bättre än övriga, att konsumenterna knappast behövde utsugas eftersom trusterna måste ta hänsyn till latent konkurrens och konkurrens från substituerbara varor samt att det även för en trust kan vara fördelaktigt att inrikta sig på stor avsättning och

lågt pris. Cassels slutsats var därför följande: »Staten har att gentemot denna rörelse följa en reglerande politik, söka förebygga missbruk, skydda rättmätiga intressen, som hotas av monopolismens öfvermakt, men samtidigt befordra en sund organisation af handel och industri.» Detta borde ske genom att stödja arbetarnas och konsumenternas organisationer, genom arbetarlagstiftning, genom att reservera naturliga monopol för stat eller kommun och genom sänkning eller borttagning av skyddstullar.

Cassels synpunkter på relationerna mellan stat och näringsliv utgör ett tidigt uttryck för principer som sedan fått stor betydelse vid tillkomsten av den svenska lagstiftningen mot konkurrensbegränsning, och de citeras därför här i ett obetydligt avkortat skick:

»Låt endast de i den fria konkurrensen inneboende tendenserna utveckla sig utan statens inblandning, och det är slut med den ekonomiska friheten, vi ha en tvångshushållning af den mest kategoriska, för att icke säga despotiska art. Men om detta är fallet, så är uppenbarligen 'icke-inblandningspolitiken' alldeles meningslös. Den gamla föreställningen, att vi skulle ha att välja mellan ekonomisk frihet och statsinblandning är falsk; valet står i själfva verket mellan ett organisationernas tvångsvälde, kontrolleradt af staten eller okontrolleradt. Skola vi nu en gång ha en tvångsvis reglerad folkhushållning, så är det ingen mening i att tilldela företagarnes och arbetarnes organisationer hela den reglerande funktionen. Det är orimligt att a priori påstå, att det organ vi kalla staten under inga förhållanden skulle kunna brukas för ordnandet af samhällets ekonomiska angelägenheter. Å andra sidan befinna sig statssocialisterna i en kanske ändå större villfarelse, då de i själfva verket förbise, att samhället har andra dugliga och lifskraftiga organ än staten.»

År 1913 publicerades av en ekonom vid namn Adolf Ljunggren det första större svenska verket om konkurrensfrågan, nämligen »Ekonomiska sammanslutningar af monopolistisk natur i Sverige». I förordet, som var skrivet av Eli Heckscher, framhölls bl. a. följande: »Den, som närmar sig kartell- och trustväsendet i syfte att tillintetgöra det i stället för att förbättra det, har ej förstått tidens tecken, han söker vrida utvecklingen tillbaka till mindre effektiva ekonomiska former och är därför vanligen i verkligheten – hur goda hans afsikter må vara – en fiende till arbetet på höjande af ett lands välstånd. . . . inför vissa af de svenska monopol-tendenserna kan man nog ha skäl att ställa sig betänksam; men att kartell- och trustväsendet *i och för sig* betecknar ett framsteg på många områden, kan knappast bestridas.»

Ljunggren anförde i huvudsak samma argument som Cassel för och emot trusternas berättigande. Han sammanfattade sin uppfattning om

koncentrationens verkningar och sina slutsatser om vilken ställning staten borde inta i följande ordalag:

»Söker man nu sammanställa de med kartell- och trustväsendet förbundna fördelaktiga och skadliga verkningarna, så framgår häraf, att kartellen och i ännu högre grad trusten betecknar ett stort ekonomiskt framsteg gentemot det förutvarande konkurrenstillståndet, då hvarje producent endast fullföljde små, egna privatekonomiska intressen. Gentemot de med koncentrationen förenade fördelarna stå visserligen sociala olägenheter, hvilka ytterligare kunna stegras genom ett alltför hänsynslöst uppträdande från trusters och kartellers sida gentemot konsumenter, arbetare och utomstående producenter äfvensom gentemot handeln. Men de klagomål, hvartill härigenom kunna gifvas upphof, kunna i stort sedt aldrig träffa själva principen, själfva sammanslutningens idé, utan endast sättet, hvarpå det med sammanslutningen afsedda ändamålet förverkligas. Därför gäller det för staten, hvilken väl förr eller senare måste taga ställning till denna fråga för att bevaka de svagares intressen, att ej på något sätt ställa hinder i vägen för kartell- och trustväsendets vidare utbredning utan endast såvidt möjligt söka undanröja eller försvaga de med detsamma förknippade skadliga verkningarna.»

Monopolismens faror contra »konkurrensens slöseri»

Redan före första världskriget hade sålunda framlagts idéer om en branschrationaliserande samverkan mellan företag men också uttalats farhågor för missbruk av den maktställning som en sådan samverkan skulle komma att medföra. Av särskilt intresse med tanke på den senare utvecklingen är att båda synpunkterna återfanns i den tidens socialistiska samhällskritik. Socialisterna framhöll sålunda att »konkurrensens slöseri» borde ersättas av en rationellare ekonomisk ordning men var kritiskt inställda mot »monopolism» och principiella anhängare av frihandel. I direktiven för en socialiseringsutredning som den socialdemokratiska regeringen tillsatte år 1920 hette det sålunda:

»Den fria konkurrensen, som en tidigare ekonomisk skola trodde ägnad att trygga en fullkomlig harmoni mellan de enskilda ägarnas vinstintressen och fördelen för hela befolkningen, har dels i många fall urartat till en ohejdad och osund tävlingskamp, som ger upphov till en mängd överflödigt arbete och därigenom i längden bidrager till varornas fördyrande i stället för deras förbilligande, dels i andra fall alldeles upphört och lämnat plats för ett monopolväsende i olika former, vars resultat gång på gång visa sig gå stick i stäv mot samhällets allmänna, påtagliga intressen.»

Socialistiskt krav på samverkan

I ett förslag till socialdemokratiskt program som författats år 1919 med Ernst Wigforss' medverkan återfanns följande satser som direkt leder tanken till branschrationalisering:

»Kravet på att fabrikerna skola hållas igång och de föregående arbetslönerna utbetalas kommer att mötas med förklaringen, att industrierna äro ur stånd att bära de nuvarande lönerna. *Svaret från statens sida måste bli, att grundlig undersökning påbörjas rörande våra industriers produktionskostnader, orsakerna till deras höjd och möjligheterna till deras nedbringande.*»

»De höga produktionskostnaderna för våra industrier bero utan tvivel till väsentlig del på oekonomisk organisation. Den undersökning av industrins förmåga att bära högre arbetarlöner, som ovan förutsatts, måste alltså även omfatta denna del av problemet. Visar det sig att en industri arbetar oekonomiskt, att dess höga produktionskostnader ha sin grund i inbördes konkurrens mellan fabrikanterna, i teknisk efterblivenhet, i bristande specialisering etc, måste ett arbete börja för undanröjande av dessa brister.

Samhället måste kräva, att de nuvarande ägarna och ledarna organisera produktionen, att de sluta sig samman, utrota slöseri i konkurrensen, specialisera och standardisera produktionen, till fulla utnyttja alla tekniska möjligheter. Men då detta icke får ske för att utsuga konsumenterna, måste staten för att tillvarata det allmännas intresse vara med i organisationsarbetet, och vid bestämmandet av priserna. Denna representation blir dels direkt, dels indirekt genom det delägarskap som staten på grund av de stora skatteintäkterna alltmer måste erhålla i företagen.

Men hela denna organisationsfråga kräver också i allra högsta grad arbetarnas aktiva medverkan. Förändringar i produktionen av sådan omfattning, som här kunna ifrågakomma, medföra omvälvningar i stora arbetaregruppers liv, såsom överflyttning från en plats till en annan, från ett arbete till ett annat osv. Dessa förändringar kunna i lugn genomföras, endast om arbetarna och deras organisationer taga verksam del i omdaningsarbetet.»

Detta programförslag fick emellertid ingen betydelse, och någon enighet inom socialdemokratiska partiet om lämpligheten av »industriell demokrati» fanns inte när arbetstagarrepresentanterna, bland dem Wigforss, i en statlig utredning av denna fråga förordade inrättande av driftsnämnder inom företagen.

20-talets rationaliseringsoffensiv

Under första världskriget organiserade industriländernas myndigheter en krigshushållning som ställde företagsledarna inför kravet att av nationella hänsyn samarbeta med sina konkurrenter. I USA bildades som organ för sådant samarbete ett flertal organisationer av företagare och ingenjörer. När krisen 1920 kom i USA, uppstod inom ingenjörssällskapen tanken att motverka den genom att i samarbete tillämpa idéerna om »vetenskaplig arbetsorganisation». En överorganisation, Federal American Engineering Societies, bildades, och på förslag av dess förste president, Herbert Hoover, tillsattes en kommitté på 17 personer som fick i uppdrag att undersöka organisatoriska missförhållanden och slöseri med produktionsfaktorer inom industrin.

Kommittén avgav år 1921 en rapport, »Waste in Industry», som visserligen i huvudsak inriktade sig på de individuella företagens problem men också innehöll slutsatser grundade på sex olika branschstudier. Bland slutsatserna var att branschorganisationer borde bildas där sådana inte redan fanns. De borde åt medlemmarna sammanställa uppgifter om lager, konsumtion, priser, produktion och utnyttjad produktionskapacitet. De borde vidare söka standardisera kalkylationsmetoder, maskinutrustning och färdiga produkter.

Beträffande skoindustrin framhölls t. ex. att branschens organisationer borde ta upp frågan om gemensamma råvaruinköp och en standardisering av färg och finish. »Fältet är så vidsträckt att en enstaka firma varken har tid, pengar eller personal för att lösa de oräkneliga problemen.» Ifråga om herrkonfektionsindustrin framhölls angelägenheten av att förhindra avbeställningar. »Utrotandet av denna sed kan påskyndas om fabrikanterna kommer överens om gemensamma försäljningsvillkor och har inbördes förtroende och ryggrad för att genomföra dem.» En av slutsatserna var vidare att federala lagar som hindrade samarbete till nytta för industrin borde ändras:

»Som ett slående exempel kan nämnas att man i en säsongbetonad industri som kolbrytning icke kan finna någon tillfredsställande lösning av konjunkturproblemet utom genom organiserad samverkan mellan brytningsföretagen, arbetarna, järnvägsföretagen och de större kunderna. Sådan samverkan kan dock icke äga rum under existerande lagstiftning mot sammanslutningar mellan företag. Vi tror det därför vara nödvändigt med federal lagstiftning som tillåter sådan samverkan under kompetenta myndigheters ledning.»

Hoover utnämndes kort tid efter rapportens framläggande till handelsminister. Han inrättade i handelsdepartementet ett särskilt organ för rationaliseringsfrågor som utsände konsulter till industrin och också an-

ordnade konferenser för att åstadkomma överenskommelser om standardisering och liknande åtgärder. Konferenser som branschvis fastställde enhetliga försäljningsvillkor o. dyl. anordnades även av Federal Trade Commission, den ena av USA:s båda antitrustmyndigheter.

En liknande samverkan mellan statliga myndigheter och näringslivet inleddes också i flera andra viktiga industriländer. Några åtgärder för egentlig branschrationalisering vidtogs dock endast i Tyskland, där flera branshutredningar verkställdes under 1920-talet och där kolindustrin reglerades med hjälp av den år 1919 antagna Kohlenwirtschaftsgesetz.

Att frågan om branschrationalisering ägnades uppmärksamhet i USA och Tyskland innebär emellertid inte att den offentliga debatten präglades av denna fråga. I USA dominerade för övrigt den traditionella motviljan mot inskränkningar av konkurrensen. 1920-talets debatt om rationalisering var tvärtom så gott som uteslutande ägnad de individuella företagens problem.

Under årtiondets första del diskuterades huvudsakligen hur rationaliseringen av företagen skulle kunna ökas och utbredas, men därefter kom huvudproblemet snarare att bli hur rationaliseringens skadliga biverkningar, i första hand arbetslöshet, skulle kunna motverkas. Rationaliseringen kom alltmer att bli betraktad som en naturkraft vilken det gällde att tämja.

30-TALETS DEBATT

Liksom under slutet av 20-talet var den debatt om rationalisering som ägde rum under 30-talet inriktad på rationaliseringens skadliga verkningar snarare än på dess fördelar och spridning. Denna inriktning kom på två olika vägar att leda debatten över till frågor om branschvis företagna åtgärder.

Den ena vägen var förslag framförda från fackföreningshåll eller diskuterade i företagarnas fackpress om en utvidgning av perspektiven vid genomförandet av rationaliseringsåtgärder. Den andra vägen var genombrottet under 30-talets depression för den av socialisterna anvisade idén om planhushållning.

Branshperspektiven börjar träda fram

Ansvariga fackföreningsmän i Sverige under 30-talet gjorde inte något principiellt motstånd mot rationalisering. Bland annat citerades följande från en resolution antagen av fackföreningsinternationalens kongress i Stockholm 1930: »Fackföreningarna skola främja en planmässig utveckling av industrin, dennas rationella sammanfattning i större enheter, den

finansiella reorganisationen och äldre maskiners och metoders ersättande med nya anläggningar och nya tekniska metoder.» Rationaliseringen uppfattades emellertid som en väsentlig orsak till den omfattande arbetslösheten och diskuterades av denna anledning intensivt inom fackföreningsrörelsen. Tidskriften Fackföreningsrörelsen t. ex. ägnade stora artikelserier åt problemet, där man betonade angelägenheten av ökat samarbete mellan arbetsgivare, arbetstagare och myndigheter.

Liknande synpunkter också från andra deltagare i debatten refererades under denna period i olika tidskrifter såsom Industriförbundets Meddelanden och Affärsekonomi.

Dessa synpunkter kan betraktas som förelöpare till den egentliga diskussionen om branschrationalisering. Det bör emellertid understrykas att de icke var typiska för 30-talets rationaliseringsdiskussion. Denna kännetecknades av uppfattningen att rationaliseringens fördelar för företagen var så uppenbara att huvudproblemet snarast utgjordes av frågan hur mycket rationalisering som kunde genomföras utan alltför skadliga biverkningar från allmän synpunkt eller – för att låna ett uttryck från Gustaf Söderlund år 1933 – frågan om man borde »ransonera» rationaliseringen.

Rationaliseringsutredningen 1936

År 1936 tillsattes en utredning om rationalisering. I direktiven till denna utredning¹ framhölls sålunda bl. a. att rationalisering i och för sig är ändamålsenlig och nödvändig men att den dock under vissa omständigheter skapar arbetslöshet:

»Den alltså i landet kvardröjande arbetslösheten torde till inemot hälften av dess nuvarande omfattning ha sin grund i rationaliseringsåtgärder. De särskilt allvarliga arbetslöshetsproblem, som återstå i Väster- norrlands län, äro nästan helt en direkt följd av rationalisering inom sågverks- och pappersmasseindustrierna. De flesta av de s. k. arbetslöshetsöarnas kvarstående arbetslöshetsproblem bero huvudsakligen på nedläggandet av industriell verksamhet eller på väsentliga inskränkningar av sådan verksamhet.»

Utredningen skulle enligt direktiven »klargöra, på vilket sätt samhället

¹ Till medlemmar i utredningen utsågs revisionssekreterare Ove Hesselgren, ordförande, dåvarande andre ordföranden i LO Gunnar Andersson, direktör Oscar Falkman, ledamoten av andra kammaren redaktör Frans Severin, som senare ersattes av rektorn vid LO:s skola i Brunnsvik Torvald Karlbon, samt verkställande direktören i Svenska Arbetsgivareföreningen Gustaf Söderlund. Utredningens sekreterare blev sekreteraren hos socialstyrelsen Tore Hessler. Civilingenjör Elis Bosæus, docent Alf Johansson, byråinspektören hos socialstyrelsen Sven Skogh och byråchefen i Riksförsäkringsanstalten David Östrand biträdde utredningen som experter.

och medborgarna lättast skola kunna anpassa sig efter det nya läge, som skapas genom rationalisering och driftsnedläggelser, vilka icke äro blott tillfälliga. Övervägas bör, huruvida samhället bör givas inflytande på rationaliseringens gång. Likaledes förtjänar det övervägas, på vilket sätt och enligt vilka normer ersättning må kunna beredas utrationaliserade arbetare och anställda.»

Rationaliseringsutredningen framlade 1939 ett omfattande betänkande, vari den med bestämdhet avvisade tanken på förbud mot rationalisering av den typ som genomförts i vissa andra länder. Utredningen ansåg även samhällelig kontroll över rationalisering olämplig.

Trots detta principiella gillande av rationalisering föreslog utredningen inte några åtgärder som direkt kunde öka den allmänna rationaliseringstakten och diskuterade inte heller möjligheterna att genom samfälliga åtgärder i en bransch hålla produktionskapaciteten i nivå med efterfrågan. Praktiskt taget all dess uppmärksamhet och alla dess förslag avsåg i enlighet med utredningsuppdragets avgränsning åtgärder för att bereda »utrationaliserade» arbetare sysselsättning. Det enda väsentliga undantaget var ett förslag om inrättande av en informationstjänst vid Ingeniörsvetenskapsakademien i syfte att lämna småföretagen upplysning om tekniska nyheter och underlätta uppbyggnaden av kompletterande industri i depressionsdrabbade kommuner.

Krav på statsdirigering av rationaliseringen

Nya tillskott till idéerna om branschrationalisering kom fram i den under 30-talet inledda debatten om s. k. planhushållning. Ernst Wigforss hade tidigare i olika artiklar lagt fram gillesocialismens idéer. Kärnpunkten i dessa var att socialismen skulle förverkligas inte i första hand genom statens övertagande av produktionsmedlen utan genom direkt inflytande för arbetarna över företagens skötsel, genom Kooperation och genom bildande branschvis av autonoma organisationer, »arbetartruster», ledda av råd som var sammansatta av representanter för staten, arbetarna och konsumenterna.

Gillesocialismens program ifråga om organisation av branscherna fick visserligen aldrig någon betydelse i praktiken. Det torde dock finnas skäl att anta att dessa idéer blev en brygga för många socialdemokrater från traditionell motvilja mot privata monopolsträvanden till accepterande av konkurrensbegränsande överenskommelser mellan företagen i syfte att mildra depressionens verkningar. En annan sådan brygga var en i den fackliga debatten under denna tid ofta åberopad bok av den österrikiske marxisten Otto Bauer. Den utgavs 1933 i svensk översättning med titeln »Rationalisering – Felrationalisering».

Bauers centrala tes var att rationalisering under fri konkurrens tenderade mot »felrationalisering», dvs. sådana åtgärder från företagens sida som medförde större utgifter för samhället än besparingar för företagen. Bauer stödde denna tes med ett flertal exempel, där samhällets och de »utrationaliserade» arbetarnas utgifter ställdes mot och befanns vara högre än den besparing företagen uppnått genom rationaliseringen. Lösningen ansåg Bauer vara statlig dirigeringsverksamhet.

Bauer ansåg att den fria konkurrensen var oförmögen att avveckla överkapacitet inom en bransch. Hans tankegång var att de tekniskt efterblivna företagen inte kan konkurreras ut, därför att de under det kapitalistiska systemets ofrånkomliga depressioner står sig bättre än de tekniskt avancerade företagen. Deras kostnader är nämligen huvudsakligen rörliga och därför möjliga att skära ned vid en produktionsinskränkning, medan de avancerade företagen har dryga fasta kostnader som under alla omständigheter måste betalas.

Lösningen på detta problem angav Bauer vara köp och nedläggning av de efterblivna företagen. Han menade dock att utgifterna för att lägga ned ett företag och överföra produktionen till ett annat som då måste rationaliseras, i allmänhet är för höga för att nedläggningen skall kunna komma till stånd. Rationalisering enligt denna metod är nämligen fördelaktig för de berörda företagen endast i det fall »då inbesparingen av arbetslöner, som därigenom möjliggöres, är större, icke blott än merkostnaden i fasta kostnader i det företag, som skall rationaliseras, utan även än summan av dessa merkostnader och förräntningen och amorteringen av kapitalet i det företag, som skall läggas ned».

Statliga branschregleringar

Trots branschregleringarnas framskjutna plats i 30-talets diskussion om planhushållning var frågan om rationalisering ganska undanskymd i denna diskussion. Branschregleringarna får närmast betraktas som utslag av en reaktion mot den enligt en vanlig uppfattning överdrivna konkurrens som ansågs vara en av orsakerna till depressionen. Effektiviteten nämndes men var för övrigt inte regleringarnas huvudsyfte. Detta var i stället att åstadkomma möjligheter för företagen att överleva.

Förslag om tvångskartellering

Planhushållning i betydelsen reglering av vissa näringsgrenar genom av staten kontrollerade karteller kom in i den svenska diskussionen huvudsakligen i form av nyheter om att sådana åtgärder genomförts utom-

lands. Det började med Englands kolgruvelag 1930 och de efterföljande jordbrukslagarna i England. Lagar om tvångskarteller, dvs. lagar om skyldighet för företag att efter åläggande tillhöra kartell som staten ansåg nödvändig för reglering av en bransch, infördes 1932 i Italien, 1933 i Tyskland och USA och 1935 i Belgien och Holland. 1936 tillkom s. k. obligatoriska ententer i den franska industrin. Den amerikanska lagen National Industrial Recovery Act väckte mest intresse, eftersom den de facto innebar ett upphävande av den traditionella antitrustpolitiken.

Offentlig reglering av hela branscher tillkom också i Sverige på jordbruksområdet och beträffande gatsten. Dessa regleringar motiverades emellertid knappast med något principiellt ställningstagande. De är närmast att jämföra med förslagen år 1933 från två statliga kommittéer, för övrigt med borgerlig majoritet, som förordade införande av statsmonopol för kaffe- och bensinimporten av finansiella och handelspolitiska skäl men utan hänvisning till planhushållning, socialisering, rationalisering eller liknande.

Dessa avsteg i Sverige från vad man kunde kalla det fria näringslivets princip väckte ingen livligare debatt. Förmodligen ansågs de vara nödvungna. De utländska tvångskartellerna kommenterades däremot ingående men fick knappast några svenska förespråkare. Det »Betänkande om folkförsörjning och arbetsfred», vari redovisades en utredning under 1934 och 1935 av överståthållare Torsten Nothin, disponenten vid AB Åtvidabergs Industrier Elof Ericsson samt redaktören och ledamoten av andra kammaren Frans Severin, innehöll emellertid en rekommendation om införande av tvångskarteller också i Sverige.

Denna rekommendation har särskilt intresse därför att den grundades på principiell skepsis i fråga om konkurrensens värde och alltså inte enbart på en tillfällig depressions krav. Rekommendationen utgick från uppfattningen »att en kartellbildning, som ej missbrukas till oskäligen pris-sättningar, kan bli till stort gagn för vederbörande näringsgren och därmed även för det allmänna».

Fördelarna av en sammanslutning sammanfattades med följande ord:

»En bättre överblick över tillgång och efterfrågan erhålles, varigenom en reglering av produktionen kan äga rum till förekommande av krisartade sammanbrott. Möjlighet skapas att i förekommande fall fördela tillverkningen av olika varuslag å skilda producenter; genom denna specialisering kunna produktionskostnaderna nedbringas. Genom gemensamma försäljningsorganisationer kunna kostnaderna även i övrigt minskas; och där förutsättningar för gemensam försäljning icke äro för handen, möjliggöres dock större enhetlighet i utbudet på utländsk marknad i fråga om såväl kvaliteter som priser och betalningsvillkor, varigenom skadlig konkurrens förhindras. Slutligen torde genom en pro-

ducentsammanslutning i en eller annan form kunna ernås konkurrensreglerande överenskommelser med motsvarande producenter i främmande länder.»

I betänkandet framhölls vidare att intressebetsättningar och företagnas misstro mot varandra gör det svårt att på frivillig väg åstadkomma enighet om samverkan. Den samverkan som kommit till stånd har av samma skäl varit ineffektiv och i allmänhet haft formen av »karteller av lägre ordning, s. k. pris- och konditionskarteller», vilkas nytta från allmän synpunkt utredningen ansåg vara tämligen ringa. Slutsatsen av detta var:

»Om man på detta område skall kunna uppnå resultat av verklig samhällelig betydelse, är det nödvändigt få till stånd sammanslutningar, som på ett betydligt kraftigare sätt kunna ingripa i produktionen och avsättningen för åstadkommandet av mera planmässiga reglerings- och konsolideringsåtgärder till åvägabringande av rationalisering av driften. Så bör exempelvis genom samgående i dylika föreningar kunna erhållas en uppdelning av tillverkningen på olika producenter, vilket på grund av den svenska marknadens ringa storlek måste vara av stort värde ur produktionskostnadssynpunkt.»

Farhågorna att en kartell och i synnerhet en tvångskartell skulle innebära skydd för de svagare företagen ansågs ej vara »tillräckligt grundade». I betänkandet framhölls om detta:

»Om såsom villkor för åvägabringandet av sådan sammanslutning uppställes exempelvis fordran på frivillig anslutning av viss kvalificerad majoritet bland producenterna, torde ej längre kvarstå något fog för invändningen, att dylika organisationer allenast skulle påkallas av den mindre livsdugliga industrien till men för den mera livskraftiga.»

Tvångskartellering och nyetableringsförbud i prisregleringslagen

Detta förslag om tvångskartellering kom inte att genomföras, men tanken togs upp igen i en proposition till urtima riksdagen på hösten 1939. Propositionen gällde en prisregleringslag som motiverades av det utbrutna kriget.

Finansminister Ernst Wigforss anförde som skäl för den föreslagna bestämmelsen om tvångskartellering att det både i Norge och i Schweiz förekom »ett legalt reglerat samarbete mellan näringsorganisationerna och de statliga priskontrollerande myndigheterna». De extraordinära förhållandena motiverade enligt Wigforss ett liknande samarbete i Sverige. Han framhöll bl. a. att det i vissa lägen och för vissa varor kunde

»befinnas nödvändigt att vidtaga åtgärder för ett organiserande av marknaden», t. ex. genom att förbehålla medlemmarna av en sammanslutning rätten att driva viss handel eller genom nyetableringsförbud.

Beträffande tvångskartellering anförde Wigforss bl. a. följande: »Denna möjlighet får icke utnyttjas i syfte att genomföra en monopolisering av marknaden utan allenast för att förenkla förhandlingsformerna vid överläggningar rörande prissättningen, samtidigt som förutsättningar skapas för en enhetlig, vid kostnadsläget bunden prisbestämning och en ur praktiska synpunkter önskvärd begränsning av kontrollområdet åvägbringas.»

Beträffande nyetableringsförbud framhöll han att det inte borde upprätthållas längre än som var nödvändigt för marknads sanering och inte fick »utnyttjas i rent monopolistiskt syfte».

Lagförslagets bestämmelser om tvångskartellering och nyetableringsförbud, vilka Wigforss karakteriserade med »att de till sitt bestånd äro bundna vid av kriget skapade extraordinära förhållanden», passerade utskottsbehandlingen utan väsentliga ändringar. De föranledde ingen diskussion i första kammaren. I andra kammaren invände Harald Nordenson att det inte fanns något behov av tvångsorganisationer och nyetableringsspär, medan Wigforss bl. a. åter framhöll att förslaget var motiverat av exceptionella förhållanden och inte utgjorde någon attack mot det fria näringslivet. Båda kamrarna antog förslaget, och prisregleringslagens avsnitt om tvångskartellering och nyetableringsförbud erhöi följande lydelse:

»2 §. I den mån så befinnes erforderligt för ernående av en fortlopande kontroll över den allmänna prisutvecklingen, äger Konungen:

1) föreskriva, att rätt att yrkesmässigt köpa eller sälja viss förnödenhet skall tillkomma endast den, som är medlem av viss sammanslutning eller som förbinder sig att ställa sig till efterrättelse de villkor som i anledning av denna lag uppställts för medlems rätt att köpa eller sälja sådan förnödenhet, eller, då särskilda skäl därtill äro, bestämma, att sådan rätt skall tillkomma endast den, som före viss dag yrkesmässigt köpt eller sålt sådan förnödenhet;»

För den senare diskussionen har emellertid aldrig dessa bestämmelser i sig själva fått någon betydelse, men det är sannolikt att krigsårens regleringar i hög grad inspirerat till tankar på liknande åtgärder även under fredsforhållanden.

Näringsorganisationssakkunnigas syn på konkurrensbegränsningar

År 1936 tillsattes en statlig utredning i syfte att belysa »organisationers och överenskommelsers inverkan på produktionens omfattning och distributionens effekt». I direktiven framhölls bl. a.: »På grundval av en sådan undersökning böra sedermera övervägas de åtgärder, som böra vidtagas för att underlätta näringslivets direkta tillväxt med tillhjälp av företagarnas inbördes samverkan, ävensom åtgärder för motverkande av eventuellt skadliga verkningar av enskilda monopol och kartellbildningar.»

Utredningsmännen¹, som antog benämningen näringsorganisationssakkunniga, avlämnade ett betänkande år 1940, vari problemen om konkurrens och samverkan analyserades och grundligare upplysningar lämnades om existerande samverkan än vad som tidigare skett.

Det ligger nära till hands att anta att de sakkunnigas slutsatser påverkades av 30-talets nationalekonomiska diskussion om monopolistisk konkurrens vilken inleddes av Chamberlain och Robinson. Slutsatserna innebar emellertid i huvudsak en fortsättning av den gamla missbrukstanken: konkurrensbegränsning kunde vara till nytta men erbjöd också tillfällen till missbruk. Konkurrensbegränsningar måste därför bedömas från fall till fall. De sakkunniga bedömde själva vissa former av konkurrensbegränsning. Det kan exempelvis nämnas att de uttryckte sin uppskattning av branschföreningarnas arbete med standardisering, statistik, specialisering, teknisk forskning och liknande. De ansåg även konditionsöverenskommelser, »standardisering av försäljningsvillkor» och avtal om fraktvillkor värdefulla. Däremot ansåg de det inte vara möjligt att avge ett sammanfattande omdöme om prisöverenskommelser.

Studier av konkurrensbegränsningar och rationalisering

I ett avsnitt om konkurrensbegränsningarna och rationaliseringen försökte de sakkunniga att på grundval av material från rationaliseringsutredningen undersöka om det fanns något samband mellan konkurrensbegränsningar och rationalisering. Man utgick därvid från produktion per arbetstimme inom olika branscher år 1936 och jämförde den med motsvarande tal för 1924. Resultatet var i stort sett att produktiviteten

¹ Utredningsmän var professor Bertil Ohlin, ordförande, vice direktören i Sveriges Industriförbund Gustaf Settergren, ledamoten av andra kammaren direktör Oscar Bäckman, verkställande direktören i Sveriges Grossistförbund Karl Erik Gillberg, direktören i Kooperativa Förbundet Albin Johansson, ledamoten av andra kammaren redaktör Frans Severin, senare ersatt av ledamoten av andra kammaren L. A. Björklund, samt byråchef Georg von Zweigbergk.

ökat minst i branscher med stark konkurrens och mest i kartellbundna branscher. Osäkerheten i metoden var emellertid sådan, att de sakkunniga inte vågade dra några bestämda slutsatser utan sammanfattade sin redogörelse på följande sätt:

»Dessa uppgifter få emellertid icke pressas på slutsatser. De visa närmast, att en omfattande rationalisering ägt rum inom en del branscher, där koncentrationen drivits långt, medan rationaliseringen varit ringa inom vissa typiska konkurrensindustrier. Däremot kan icke utan vidare påstås att olikheter ifråga om konkurrensens gestaltning varit orsak till skillnaderna i rationaliseringsarbetets takt. Närmast är kanske orsakssammanhanget det omvända; den starka koncentrationen inom vissa branscher beror till väsentlig del på att möjligheterna till rationalisering varit särskilt stora. Givetvis kan man av dessa uppgifter icke draga några slutsatser om i vilken grad de inom skilda branscher mycket varierande rationaliseringsmöjligheterna utnyttjats.»

Som bilaga till utredningen publicerades vidare en undersökning av phil. dr Sune Carlson om aktiebolagens räntabilitet inom fyra kartellerade industrier, nämligen cement-, margarin-, tapet- och finpappersindustrin, och fyra icke kartellerade industrier, nämligen bomullsvävnads-, trikå-, sko- och möbelindustrin. Det visade sig att cement-, margarin- och tapetindustrin uppvisade goda räntabilitetssiffror och få förlustbringande företag, medan trikå-, sko- och möbelindustrins genomsnittsräntabilitet var dålig och antalet förlustbringande företag stort. Icke heller från dessa undersökningsresultat syntes det emellertid möjligt att dra några allmänna slutsatser.

Näringsorganisationssakkunniga ansåg att branschföreningar, i synnerhet småindustrins organisationer, borde uppmuntras. Offentliga bidrag borde stödja branschföreningarnas forskning, och branschföreningarna borde utnyttja denna till att föra ut teknisk upplysning. De borde dessutom verka för rationalisering, bl. a. i form av specialisering, standardisering av produkter och försäljningsvillkor liksom införande av bättre bokföringsmetoder.

Tvångskarteller avvisades däremot bestämt, dels med motiveringen att de skulle medföra högre priser – de sakkunniga hänvisade därvid till erfarenheterna från Norge, dels med motiveringen att tvångskarteller hämmar effektivisering. Det hänvisades därvid till att den kartellerade svenska potatismjölsindustrin »med dess stora antal små och tekniskt rätt svaga företag» icke erbjöd »bilden av en effektiv organisation».

Näringsorganisationssakkunnigas slutsats beträffande möjligheterna att öka en branschs effektivitet genom tvångssammanslutning lyder:

»Det förefaller oss icke sannolikt, att de fördelar, som kunna vara förenade med av staten genomförda tvångssammanslutningar eller

åtgärder mot för låga priser å den inhemska marknaden, skulle uppväga olägenheterna utom möjligen i speciella fall. Det finnes betydande risker för att en tvångsorganisation hämmar företagens initiativ och leder till att majoriteten kommenderar, hur minoriteten skall sköta sin näring. Uppkomsten av nya företag försvåras och existerande men svaga företag hållas vid liv, bland annat med hänvisning till en eljest uppkommande arbetslöshet. Hela organisationen blir sålunda lätt mindre anpassningsduglig. Allmänna fullmakter åt Kungl. Maj:t eller åt offentliga organ, vilka av Kungl. Maj:t erhålla dylik befogenhet, att med tvångsbud sammanföra näringsidkare till karteller eller dylika sammanslutningar med monopolistisk ställning å den svenska marknaden synas därför icke kunna rekommenderas. Skulle ett behov av statliga ingripanden av denna art uppkomma i särskilda fall, torde det vara lämpligare att en lagstiftning in casu användes.»

BEGREPPET BRANSCHRATIONALISERING PRECISERAS

»Rationalisering av branschstrukturen»

Ett av de första inläggen i en mer preciserad svensk debatt om branschrationalisering var den år 1942 av Industriens Utredningsinstitut utgivna skriften »Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige», där Ingvar Svennilson, då chef för institutet, bl. a. behandlade »Rationalisering i samverkan» och Erland Waldenström, då sekreterare vid institutet, talade för »Teknisk forskning i samverkan».

Skriften inleddes med en redogörelse för framstegstakten och framstegsfaktorerna före andra världskriget. Det framgick av redogörelsen att en betydande strukturrationalisering ägt rum under 20-talet. Utvecklingen mot specialisering och koncentration av driften till större enheter hade emellertid brutits under 30-talet av starka tendenser till differentiering och självförsörjning. Effektivisering hade trots detta ägt rum under 30-talet, men den hade då skett »främst företagsindividuellt» och hade i högre grad än tidigare lämnat »branschstrukturen oberörd». Detta ansågs kunna »bilda en svag punkt hos den svenska industrien under de hårdare konkurrensvillkor, man måste motse efter kriget», i synnerhet som »den rad av exceptionellt gynnsamma yttre förutsättningar, som befrämjade den svenska industriens utveckling mellan de båda världskrigen, i stor utsträckning voro av engångsnatur».

Svennilsons slutsats var att »åtgärder som syfta till att i vidaste bemärkelse *effektivisera den industriella produktionen*» borde sättas främst på industrins framtidsprogram. Det borde framförallt undersökas »om icke den industriella företagsamheten genom att klädas i delvis nya for-

mer skulle kunna prestera något utöver, vad som tidigare har skett». »Det är framförallt på två områden, som en samverkan mellan företagen synes kunna skapa ett underlag för en fortsatt industriell utveckling: Det ena är den *tekniska forskningen*, som vidgar industriens råvarubas, förbilligar produktionen samt skapar nya produkter och därigenom öppnar nya avsättningsområden. Det andra är ett direkt *samarbete* mellan företagen i *produktionsfrågor*, som öppnar nya vägar för en rationalisering av driften.»

»Den fråga, som här diskuterats, har emellertid icke», framhöll Svennilson vidare, »gällt företagens individuella utformning under givna förutsättningar beträffande produktionens omfattning och inriktning, utan den branschstruktur, som uppstått genom produktionens uppdelning på olika företag och dess därmed sammanhängande inriktning på olika varutyper. Vad som här satts ifråga, är sålunda behovet av en *rationalisering av branschstrukturen* inom vissa delar av hemmamarknads-industrien.»

Svennilson angav två möjligheter att påskynda en utveckling i denna riktning:

»Den ena skulle kunna betecknas som den klassiskt traditionella: en begränsning av de självständiga företagsenheterens antal. En sådan utveckling skulle komma till stånd antingen genom nedläggning av de mindre effektiva företag, som duka under för konkurrensen med mera effektiva, eller genom fusion av företagen på finansiell väg. Det ligger emellertid i sakens natur, att en sådan utveckling på basis av fri, enskild företagsamhet icke kan förutsägas och lika litet kan infogas såsom en punkt på ett industriens gemensamma framtidsprogram. Man får även komma ihåg, att på grunder, som här anförts, marknadsstrukturen ofta lägger hinder i vägen för en utveckling av denna typ.

Samma resultat som genom en koncentrationsprocess kan emellertid uppnås genom intimare *samverkan i produktionsfrågor mellan fristående företag*. En sådan samverkan skulle innebära, att företagen inom en bransch – med bibehållande av sin självständighet i övrigt – skulle samordna sin verksamhet, vad gäller produktionens standardisering och specialisering samt möjligen även dess fördelning företagen emellan. Fråga är nu, om en samverkan i dessa avseenden i vissa fall kan anses önskvärd, och om industrien genom sina organisationer kan finna lämpliga former för en sådan samverkan.»

En uppgift för branschorganisationerna?

Med tanke på de svåra avvägningsproblemen vid branschrationalisering, t. ex. frågan om hänsyn till naturtillgångar, belägenhet eller transport-

förhållanden i något fall skall väga tyngre än hänsyn till de långa seriernas ekonomi eller om framstegstakten i en bransch kan tänkas bli hindrad om de individuella företagen sammansluts för genomförandet av en för tillfället väl motiverad branschrationisering, ansåg Svennilson det vara bäst »att branschen genom egna organ ställer sig i spetsen för utvecklingen. Därigenom skulle man för lösningen av gemensamma produktionsfrågor kunna anlita den främsta sakkunskap, som finnes bland dess medlemmar.»

Som exempel på lämpliga samarbetsformer nämnde Svennilson det samarbete som förmedlats av Sveriges Standardiseringskommission, den samordning av produktionen som ägt rum i England, exempelvis inom dess järn- och textilindustri, och slutligen de nya organisationer »Gemeinschaftswerke» eller »Reichsvereinigungen», som bildats inom den tyska kol-, järn-, textil- samt konstfiberindustrin. »Lösningen av de organisationsproblem, som här antytts, blir emellertid så beroende av förhållandena i det enskilda fallet, att de ej skola dragas in i denna allmänna diskussion.»

Svennilson slutade med att understryka själva samarbetsviljans betydelse:

»Ett samarbete av denna art inom industrien förutsätter emellertid framförallt en vilja till samarbete hos de enskilda företagen, som bottenar i en känsla av, att alla sitta i samma båt och ha gemensamma uppgifter att lösa. Under denna förutsättning böra väsentliga resultat kunna uppnås genom frivillig samverkan. — Insikten om företagets inbördes beroende skulle säkerligen ökas, i den mån den samverkan beträffande teknisk forskning, som behandlats i föregående kapitel, vunnit utbredning. Ytterligare ett steg i riktning mot ökad sammanhållning skulle tagas, om utbyte av erfarenheter rörande tekniska och ekonomiska driftsfrågor komme till stånd i större utsträckning.»

Branschundersökningar

Samma år som den ovan refererade skriften utkom påbörjades inom Industriens Utredningsinstitut utredningar om textilindustrin och skogsindustrin. I institutets skrift »Industriproblem 1943» presenterade Svennilson under rubriken »Om kartläggning av branschstrukturen» bakgrunden till institutets beslut att ta upp dessa utredningar. Han framhöll därvid att det för det enskilda företaget är »av största betydelse att kunna orientera sig rörande de produktionsförhållanden, som råda inom branschen i övrigt. Endast på grundval av en klar överblick över branschens läge kan det enskilda företaget på ett rationellt sätt anpassa sin egen produktion och sina andra åtgärder.» Trots att det genom branschorganisatio-

nerna öppnats större möjligheter till utbyte av informationer företagen emellan, ansågs fortfarande företagarens kännedom om branschförhållandena relativt begränsad. Svennilson framhöll härom:

»Det har därför ansetts vara en viktig uppgift för Industriens Utredningsinstitut som ett led i dess ekonomiska forskningsarbete att utföra kartläggningar av läget inom olika branscher och då i första hand sådana, som ha en relativt komplicerad uppbyggnad och där följaktligen den enskilde företagaren har särskilt svårt att skaffa sig en god överblick. En sådan kartläggning kan även bilda grundvalen för företagarnas gemensamma åtgärder antingen gruppvis eller inom ramen för den allmänna branschorganisationen. Sådana åtgärder kunna bl. a. tänkas avse en effektivisering av distributionen, en specialisering av de enskilda företagen eller en begränsning av antalet varutyper.»

Under de följande åren verkställde Industriens Utredningsinstitut flera strukturutredningar och meddelade även information om strukturfrågor.

I uppsatsen »Strukturrationalisering»¹ har Svennilson sammanfattat sina synpunkter på dessa frågor. Beträffande tanken att branschstrukturen tenderar att bli rationell om bara det enskilda företaget rationaliserar sin verksamhet så långt det är möjligt framhöll han därvid:

»Det ligger säkerligen en betydande portion sanning i en sådan uppfattning. Men ett närmare studium visar nog också, att det kan föreligga en hel rad olika hinder för en sådan individuell anpassning i riktning mot en rationell branschstruktur. Anpassningen från de enskilda företagens sida går ibland så trögt att ett mer eller mindre långvarigt kristillstånd kan uppstå inom en näringsgren. Konkurrens mellan olika företag är ej heller någon enhetlig företeelse. Konkurrensförhållandena växla istället från fall till fall och därmed växla också de tendenser till strukturella förändringar, som framträda inom olika branscher. Och till slut: konkurrensen kan vara försvagad eller rent av eliminerad genom olika slag av monopolbildningar.»

»Effektivisering genom samarbete»

Det fanns emellertid fler än Svennilson som hävdade meningen att konkurrensen som instrument för rationalisering kan fungera otillfredsställande och att den därför i många fall bör kompletteras med eller ersättas av branschrationalisering. Näringslivets facktidsskrifter ägnade uppmärksamhet åt detta problem, i synnerhet i samband med rapporter om efterkrigsplaneringen i Storbritannien. År 1942 pläderade då-

¹ I En samling uppsatser tillägnade *Harald Nordenson* på 60-årsdagen. Stockholm 1946.

varande överingenjören vid Manufaktur AB i Malmö, John Th. Reinholds, i tidskriften Affärsekonomi för en »rationalisering i stort». Detta skedde i en stor artikel vars utgångspunkt var uppfattningen att det svenska näringslivet efter kriget skulle möta allvarliga problem till följd av en stark konkurrens från de stora industriländerna. Dessa hade nämligen, menade Reinholds, »genom tvånget att snabbt pressa upp produktionen av krigsviktiga förnödenheter fått ögonen öppna för betydelsen av näringslivets rationalisering genom specialisering, standardisering och samverkan mellan industriföretagen». Reinholds förslag gick ut på »*samarbete mellan olika företag i syfte att genom specialisering och standardisering samt uppdelning av tillverkningen dem emellan skapa förutsättning för en övergång till verklig stordrift*».

År 1945 anförde Harald Nordenson i en uppsats med titeln »Några synpunkter på näringslivets strukturrationalisering»¹ att arbetet inom produktion och distribution måste utföras så effektivt »att ur det allmännas synpunkt bärande skäl till anmärkning icke föreligga». Detta program kunde enligt Nordenson fullföljas på två vägar: »Den ena innebär *effektivisering genom möjligast fria konkurrens*, den andra *effektivisering genom samarbete inom ramen av fri konkurrens*.» Nordensons slutsats var att man borde »*inom ramen av en fri konkurrens genom planmässigt samarbete i olika branscher åstadkomma största möjliga effektivitet i produktion och distribution*».

Liknande synpunkter får anses ha legat till grund för bildandet år 1946 av Industriens Produktionsråd, om vilket Industrikalendern anmälde:

»Industriens Produktionsråd har av Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Industriförbund gemensamt tillsatts med uppgift att verka för höjande av produktiviteten inom industrien, dels genom samarbete med de olika branschorganisationerna för utförande av rationaliseringsarbete på gemensam basis för respektive industrigrenar ('branschrationalisering'), dels genom allmänt spridande av kännedom om produktionsbefrämjande metoder och modern företagsekonomisk teknik.»

I samband med en presentation år 1947 av rådets verksamhet anförde dess verkställande ledamot, E. Tunhammar, bland annat följande:

»Det torde icke råda någon tvekan om att det inom vissa industrier föreligger ett behov av en branschrationalisering. I vissa fall kan det vara aktuellt med en förskjutning av produktionen mellan olika företag, eventuellt med nedläggning av vissa företag. Sådana frågor få väl främst lösas genom konkurrens, men processen kan även tänkas påskyndad genom samverkan mellan företagen.»

¹ I Näringsliv och kultur. En samling uppsatser tillägnad Robert Ljunglöf på 60-årsdagen. Stockholm 1945.

I ett anförande vid industriförbundets årsmöte 1950 sade sig Erland Waldenström tro »att rationalisering som avser produktionens struktur och organisation snarare än en fortsatt mekanisering av våra nuvarande tillverkningar skulle få en allt större betydelse i framtiden». Denna strukturrationalisering borde enligt Waldenströms mening påskyndas:

»Om vi verkligen betraktar det som en huvuduppgift för industrin att spänna alla krafter för att upprätthålla en fortsatt snabb produktivitetsökning, då måste också en rationalisering av detta slag genom samverkan mellan företagen utgöra en viktig punkt på industrins handlingsprogram.»

Kritik mot konkurrensbegränsning

De ovan citerade uttalandena var inte isolerade utan kan bäst karakteriseras som viktiga exempel på en utbredd men långtifrån allenarådande uppfattning inom näringslivet. Det höjdes nämligen också röster mot samverkan.

Därvid åberopades i viss mån rent opportunistiska skäl: samverkan skulle kunna leda till socialisering. Viktigare var emellertid att också en mer principiell övertygelse om konkurrensens överlägsenhet som instrument för rationalisering och framsteg kom till uttryck. Under en diskussion om branschråd 1947 framhöll t. ex. Ruben Rausing att det var fel att överhuvudtaget tänka sig att centralplanering på lång sikt skulle kunna lösa näringslivets effektivitetsproblem. »Det, som kan planeras fram är sådana åtgärder, som kan verkställas utan väsentliga ändringar på mycket lång sikt. Som exempel skulle jag vilja ta vattenkraftens utbyggnad och distribution, järnvägs- och landsvägsnätets utbyggnad och inbördes avvägning.» Vid industriförbundets nämnda årsmöte 1950 varnade, för att ta ytterligare ett exempel, Henning Throne-Holst för det resultat ett vidsträckt samarbete på lång sikt kunde komma att medföra och ansåg det vara en ljuspunkt att man på regleringsvänligt håll börjat ådagalägga ökat intresse för konkurrens.

Frågan om konkurrens eller samverkan som instrument för rationalisering behandlades mera ingående av Ulf af Trolle i två artiklar 1949 i Affärsekonomi. Af Trolle diskuterade därvid behovet av branschrationalisering mot bakgrund av konkurrensförhållandena. Hans slutsats var att strukturutredningar kunde »vara samhällsekonomiskt lönande inom branscher, där konkurrensen är delvis begränsad genom priskonkurrensens bortfall. Inom sådana föreligger alltid *risk* för snedvridning i strukturen, vilket motiverar utredningar». Det finns inte, framhöll af Trolle, »mindre anledning att utreda den privata priskontrollens snedvridande inverkan» än att utreda den statliga kontrollens. Motiven för att utreda

branscher som karakteriserades av fri konkurrens eller monopol ansåg han däremot svagare, och han vågade den gissningen att få strukturutredningar i framtiden skulle leda till förslag om partiella konkurrensbegränsningar. »Valet kommer slutligen att stå mellan obegränsad konkurrens å ena sidan och fullständigt monopol å andra sidan.»

Utredning om branschrationalisering utan sikte på att förändra konkurrensläget inom branschen ansåg af Trolle inte vara motiverad ifråga om monopol, med undantag för någon form av kontroll av att monopolföretaget ej försummar sin interna rationalisering. Vid delvis begränsad konkurrens ansåg han utredning motiverad av det skälet att planhushållning de facto föreligger i en sådan bransch utan att dock något av företagen genom branschomfattande utredningar skaffar det kunskapsunderlag som planhushållningen kräver. Vid fri konkurrens ansåg han utredningar om detaljproblem – t. ex. specialisering och utbildning – värdefulla men ansåg nyttan av »förutsättningslösa utredningar av strukturens rationella utformning» mer tvivelaktig. I varje fall skulle för sådana utredningar krävas helt andra metoder än de som redan företagna utredningar använt.

SOCIALDEMOKRATISKA FÖRSLAG OM BRANSCHRATIONALISERING

Trots att frågan om branschrationalisering i egentlig mening från början tagits upp från industrihåll var det den svenska socialdemokratin och den socialdemokratiska regeringen som vid andra världskrigets slut och under tiden därefter grep initiativet ifråga om strukturutredningar och åtgärder för branschrationalisering. De från socialdemokratin emanerande åtgärderna och förslagen föredde därvid mycket stora överensstämmelser med den politik som arbetarregeringarna i Storbritannien och Norge förde vid denna tid. Svenska branschutzutredningar under de första efterkrigsåren motsvarades sålunda av liknande brittiska kommittéer, som undersökte 17 branscher och kom med förslag till branschrationalisering. Förslagen om s. k. branschråd i Sverige, var praktiskt taget samtida med antagandet i Norge och England av lagar om »bransjeråd» respektive »development councils».

Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram

I »Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram», som publicerades 1944, var ordet branschrationalisering eller strukturrationalisering inte nämnt. Följande passus visar emellertid att programmets författare medvetet skilde

mellan företagens interna rationalisering och hela näringslivets rationalisering:

»Under fredstid har vår levnadsstandard visserligen stigit starkt såsom en följd av den omfattande rationaliseringsverksamhet som bedrivits inom de enskilda företagen. Men eftersom denna rationaliseringsverksamhet i enlighet med den privatstyrda hushållningens natur varit inriktad just på de enskilda företagen och icke på en samordning, stabilisering och rationalisering av hela hushållningen, har standardstegringen varit mindre än som varit tekniskt möjligt, och den enskilde har varit ständigt utsatt för ekonomisk otrygghet.»

En av programmets tre grundteser, som uttrycktes gång på gång i olika sammanhang och med olika formulering, har förmodligen spritt intresset för denna fråga inom socialdemokratin. Det var »större effektivitet och mera demokrati inom näringslivet» som utgjorde samlingsrubriken för åtgärder som avsåg att genomföra programmets grundteser »full sysselsättning» och »rättvis fördelning och höjd levnadsstandard».

Vad effektiviteten beträffar anfördes i programmet bl. a. att energiska rationaliseringsåtgärder borde genomdrivas – under statlig medverkan »ifall så skulle vara erforderligt». I motiveringen för den tjugotredje av de tjugosju punkterna, »Stöd åt allmännyttig produktion eller socialisering på områden, där enskild företagsamhet medför misshushållning eller monopolism», framhölls vidare: »Inom flera näringsgrenar är företagsamheten splittrad på alltför många enheter för att produktionen skall kunna bedrivas på ett effektivt och planmässigt sätt.» En »intensiv ekonomisk-teknisk forskning» ansågs böra bedrivas »under samverkan mellan staten och vederbörande företagarinstitutioner och fackförbund».

Också kravet på »*mera demokrati inom näringslivet*» hade samband med frågan om branschrationalisering. Det var nämligen en viktig utgångspunkt för de flera gånger upprepade kraven på branschråd, vilka betecknades¹ som en logisk påbyggnad av företagsnämnderna. Arbetarnas växande inflytande på arbetsplatsen skulle kompletteras med inflytande i branschen.

Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering

År 1944 tillsattes en statlig kommission för ekonomisk efterkrigsplanering med professor Gunnar Myrdal som ordförande.² Denna kommis-

¹ T. ex. av Rickard Sterner i »Branschråd — ett medel för näringslivets demokratisering», uppsats i Medbestämmanderätten i företagen. Stockholm 1956.

² Bland medlemmarna märktes organisationschefen i KF Mauritz Bonow, avdelningschefen i arbetsmarknadskommissionen John Ericsson, t. f. professorn i nationalekonomi Karin Kock, verkställande direktören i Liljeholmens Stearinfabriks AB Harald Nordenson, verkställande direktören i Svenska Arbetsgivare-

sion blev ett viktigt forum för debatt av olika socialdemokratiska förslag rörande näringslivet. Olika branschers problem dryftades sålunda år 1945 inom en särskild delegation för strukturfrågor. Bl. a. behandlades frågan om statliga strukturutredningar, och kommissionen tillstyrkte förslag om sådana utredningar.

Samma och påföljande år infördes i tidskriften Tiden under rubriken »Tidens industrikritik» artiklar om skoindustrin, importen och handeln med bränslen, sågverken, byggnadsindustrin, gruvorna, bageriindustrin och tryckeriindustrin. Under samma rubrik infördes också rapporter om staten och näringslivet i Storbritannien. Redaktör för denna avdelning av tidskriften var Rickard Sterner.¹

Diskussionerna inom Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering och den nämnda artikelserien gav tankarna på branschrationisering en framträdande plats bland de åtgärder som socialdemokratin ville genomföra. Planeringskommissionens diskussioner om strukturproblem fick dessutom ett direkt samband med det förberedande arbetet inom handelsdepartementet på de senare tillsatta statliga branschutredningarna. Myrdal blev nämligen på hösten 1945 handelsminister och Sterner blev statssekreterare i handelsdepartementet.

Statliga branschutredningar

Gunnar Myrdal lämnade som handelsminister direktiv för åtta utredningar rörande näringslivets förhållanden. Den första utredningen, om skoindustrin, tillsattes i oktober 1945. Sedan följde utredningar om gat- och kantstensindustrin, möbelindustrin, nyetableringskontroll och andra konkurrensbegränsningar, kvalitetskontroll, torvhanteringen, småglasbruken och näringslagstiftningen. Den sista tillsattes i november 1946. Utredning om statlig kontroll av import och handel med bränn- och smörjoljor hade före Myrdals tid tillsatts i augusti 1945. Statsrådet Karin Kock gav direktiven för utredningar om den elektrotekniska industrin och fiskkonserverindustrin vilka tillsattes 1947. En utredning som föll under socialdepartementet var den likaså under 1947 tillsatta byggnadsmaterialutredningen. Under jordbruksdepartementet hörde en i slutet av år 1948 tillsatt utredning om potatisindustrin. I januari 1950 slutligen lämnade handelsministern efter gemensam beredning med jordbruksministern direktiv för en utredning om skogsindustrin.

Elva av de fjorton tillsatta utredningarna rörande näringslivets förhål-

föreningen Gustaf Söderlund och verkställande direktören i AB Iföverken Ernst Wehtje. Bland de av kommissionen anlitade experterna märktes ledaren för LO:s utredningsavdelning Richard Sterner.

¹ Se föregående not.

landen var alltså utredningar om specifika branscher. De omedelbara orsakerna till att dessa branscutredningar tillsattes var ganska varierande, t. ex. dålig sysselsättning, beredskapsskäl eller befarad nedgång i efterfrågan, men en höjning av branschens effektivitet framstod som ett huvudönskemål och det viktigaste medlet att avhjälpa de missförhållanden som föranlett förslag om utredning.

Effektivitetsfrågan var för övrigt nämnd också i direktiven för nyetableringssakkunniga och utredningen om näringslagstiftningen. I det första fallet framhölls sålunda att det »finns mycket som talar för att en starkare priskonkurrens från de mera effektiva företagens sida representerar en från samhällelig synpunkt vida överlägsen metod att hindra mindre effektiva företag från att uppträda på marknaden och att denna metod bör möjliggöra en ökning i omsättningen per företag liksom en allmän rationalisering inom vederbörande branscher». Liknande synpunkter anfördes som motiv för en uppmjukning av näringslagstiftningen.

Förslag om rationaliseringskommission och branschråd

När 1946 års möbelutredning avlämnade sitt betänkande i augusti 1947 anförde den som sin viktigaste rekommendation inrättandet av ett rådgivande och förslagsställande organ, ett branschråd, som skulle vara sammansatt av representanter för företagen, arbetstagarna, konsumenterna och staten. Tidigare samma år hade LO i en skrivelse till Konungen hävdat att branscutredningar borde »efterträdas av mera varaktiga organ med uppgift att fortsätta utredningsarbetet». I skrivelsen förklarades »att man inom fackföreningsrörelsen äger en klar insikt om, att strävandena efter höjd standard måste samordnas med ett målmedvetet arbete för en effektivisering av näringslivet». Flera omständigheter ansågs samverka till att ge effektivitetssträvandena särskild aktualitet. Krigstiden hade avbrutit arbetet för standardhöjning, efterkrigstiden fordrade insatser till stöd åt krigshärjade länder, befolkningens åldersstruktur innebar att de arbetsföra åldrarnas andel av befolkningen skulle komma att minska, den arbetskraftsreservoar som jordbruksbefolkningen utgjort började minska och stora sociala reformprogram måste betalas. Skrivelsen fortsatte:

»Landsorganisationen hälsar därför med stor tillfredsställelse de initiativ som regeringen tagit för att låta utreda vissa näringsgrenars strukturförhållanden. Liknande initiativ ha även tagits inom några fackförbund, som låtit särskilda utredningsmän kartlägga förhållandena inom resp. näringsområden. Av speciellt intresse har här varit att utröna, i vad mån företag med dålig lönsamhet och därmed låg lönebetalningsförmå-

ga kunna inverka på lönesättningen i stort. Även på företagarkåll har man på senare tid mera systematiskt börjat syssla med problem rörande strukturrationalisering. Ur den fackliga rörelsens synpunkt är det av stort intresse, att utredningsverksamheten på detta område fortsättes och ytterligare vidgas. Landsorganisationen vill erinra om, att hittills inga offentliga utredningar av detta slag igångsatts inom så viktiga områden som skogsindustrierna, den elektriska industrin, järnbruksindustrin, gruvhanteringen, byggnadsmaterialindustrin, större delen av handeln, transportväsendet m. m. Landsorganisationen skulle även betrakta det som en förlust, om de nu tillsatta offentliga kommittéerna helt skulle upplösas sedan de slutfört sina uppdrag och avgivit sina rekommendationer. Rationaliseringsfrågor äro enligt sakens natur långsiktisproblem, som inte i sin helhet kunna lösas av blott tillfälliga utredningskommittéer.»

LO föreslog därför »att för ändamålet en särskild kommission borde tillsättas med uppdrag att vara det sammanhållande organet för utrednings- och planeringsarbetet avseende industrins och handelns rationaliserings- och utvecklingsbehov. I denna kommission borde, jämte andra ekonomiska organisationer, löntagarnas sammanslutningar vara starkt representerade. Kommissionen, till vilken bör vara knuten landets främsta ekonomiska expertis, borde som en av sina allmänna utredningsuppgifter ges i uppdrag att överbäga huruvida och på vad sätt de tillfälliga utredningskommittéerna inom särskilda branscher i vissa fall kunde efterföljas av mera varaktiga organ – inbegripande representanter för i första hand det allmänna intresset, företagen och löntagarna – för det fortsatta rationaliserings- och utvecklingsarbetet inom respektive branscher.»

Dessa förslag om en rationaliseringskommission och branschråd diskuterades den 7 maj 1947 i Företagsekonomiska Föreningen. LO:s dåvarande andre ordförande Gustav Vahlberg motiverade därvid förslagen med att företagen pressas till rationaliseringsåtgärder om de är föremål för utredning. »Detta aktualiserar då», framhöll Vahlberg, »frågan, huruvida man inte på dessa områden bör ha ett permanent statligt organ, som ägnar uppmärksamhet åt dessa rationaliseringssträvanden, dels därför att enbart förekomsten av ett sådant organ innebär en pådrivande kraft för det privata initiativet inom respektive näringar, och dels därför att man också har möjlighet från detta organs sida att ta initiativ i sådant rationaliseringssyfte, som vid varje tidpunkt kan vara påkallat.»

Näringslivets reaktion

LO:s förslag upptogs av statsrådet Karin Kock, som under hand tillfrågade Sveriges Industriförbund om det var villigt att låta sig representeras i en statlig rationaliseringskommission. Förbundet avlämnade den 15 sep-

tember 1947 ett svar, vari det allvarligt avrådde från inrättandet av statliga rationaliseringsorgan och förklarade sig icke vara berett att låta sig representeras i den föreslagna rationaliseringskommissionen. Industriförbundet framhöll i sitt svar bl. a. följande:

»Rationaliseringsfrågorna äro icke av den art, att de lösas i stora, heterogent sammansatta församlingar. Industrimännen skulle nödgas underkasta sig nya tidsödande utredningar och diskussioner med dessa organ och därjämte få taga på sig uppgiften att bibringa lekmanrepresentanterna de kunskaper som erfordras för någon förståelse av de behandlade problemen. De ledande industrimännens arbetsbörda är redan nu så omfattande att de icke utan allvarlig olägenhet för vederbörande företag och branscher kunna tagas från sina ordinarie arbetsuppgifter. Industriens män skulle i känslan av att stå under ständig statskontroll hämmas i sina initiativ och i sin verksamhetslust. Härmed angripes i själva verket livsnerven i nu rådande ekonomiska system. Ansvar för företaget skulle i viss mån överflyttas från företagsledarna till branschråden – en omläggning som tvivelsutan är synnerligen olycklig.»

Liknande synpunkter på dessa frågor anfördes i andra sammanhang av Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation, Grossistförbundet och Stockholm Handelskammare.

Under 1948 hemställde statsrådet Kock underhand att industriförbundet skulle föreslå en ledamot i en tilltänkt statlig kommitté med uppgift att utreda frågan om branschråd. Förbundet avstyrkte den 17 augusti 1948, under anförande av i stort sett samma synpunkter som tidigare, inrättandet av branschråd och meddelade att det inte var villigt att låta sig representeras i en sådan utredning.

Dessa långt avancerade planer på branschrationalisering under statlig ledning torde ha utgjort höjdpunkten i socialdemokratins intresse för branschsamverkan som ett instrument för rationalisering. Detta intresse hade till dess odlats parallellt med önskemål om hårdare bekämpning av konkurrensbegränsningar. Motsättningen mellan krav på ökad konkurrens och krav på en samverkan, som åtminstone i viss utsträckning måste vara konkurrensbegränsande, hade därvid inte berörts.

Sedan olika remissyttranden om branschrådsidéen avgivits, av vilka i synnerhet det från KF innehöll betänkligheter om lämpligheten av statlig medverkan i kartellliknande organ, skrinlades emellertid tillsvidare planerna på en rationaliseringskommission och på branschråd.

Avvägning: konkurrens, samverkan, statliga åtgärder?

Samtidigt sköts tankarna på rationaliseringskommission och branschråd i bakgrunden, och konkurrensen kom att tillmätas allt större betydelse som instrument för rationalisering. Den första systematiska behandlingen av relationen mellan konkurrens, samverkan och myndighetsingripanden återfinns i »Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen», ett i augusti 1951 framlagt betänkande från LO:s organisationskommitté.

Den grundläggande syn på det privata näringslivet som kan utläsas ur denna bok är i korthet följande. Marknaden bör karakteriseras av en konkurrens som tvingar mindre effektiva företag att rationalisera eller slå igen. Möjlighet bör finnas till samhällsingripanden för att säkra en sådan konkurrens. I den mån åtgärder för att vidmakthålla konkurrensen inte visar sig vara tillfyllest eller konkurrensen inte medför någon effektivitetsförbättring, bör myndigheterna vidta direkta ingrepp i näringslivet i form av förstatligande, upprättande av konkurrerande företag, tvångssammanslagning av företag och liknande åtgärder.

De principiella nyheterna i detta betänkande var två. För det första hade tonvikten lagts på konkurrens i helt annan grad än vad som skett i den föregående planhushållningsdebatten. För det andra skildes systematiskt mellan branschrationalisering och »det enskilda företags effektivisering», och frågorna om branschrationalisering ägnades tio sidor av grundlig behandling med särskilda avsnitt för fackföreningsrörelsens medverkan och samhälleliga åtgärder.

Kommitténs utgångspunkt vid behandlingen av branschrationalisering framgår av följande:

»Näringslivets effektivisering äger i huvudsak rum genom en fortlöpande rationaliseringsverksamhet inom enskilda och offentliga företag samt inom offentliga förvaltningsorgan. Takten i detta rationaliseringsarbete varierar emellertid avsevärt mellan olika företag. Man kan ofta finna stora olikheter ifråga om effektivitet mellan de enskilda företagen inom en viss bransch. I den mån konkurrensen är tillräckligt stark, leder dessa olikheter i effektivitet till att de minst effektiva företagen tvingas till rationaliseringar eller till stagnation. Man kan räkna med att branschens effektivitet härigenom i regel höjes. Någon garanti för att 'de fria krafternas spel' skall leda till en effektivare branschstruktur finns emellertid inte. De enskilda företagen vidtar åtgärder som i första hand kan beräknas få en gynnsam inverkan på det egna företags räntabilitet på längre sikt. En ohämmad konkurrens mellan företagen kan i vissa situationer leda till arbetslöshet och slöseri med produktionsmedel.»

Kommittén nämnde i fortsättningen att »frågan om strukturrationalisering av enskilda branscher livligt uppmärksammas» under senare år och

att både statliga och privata utredningar tillsatts. De statliga utredningarna hade vid sidan av frågan om berörda branschers effektivitet också fått bedöma frågan om »äganderätten till produktionsmedlen». Kommittén fortsatte: »Man kan visserligen göra gällande, att dessa båda problem hör ihop, såtillvida att man räknar med att en överföring av produktionsmedel i samhällelig ägo endast skall komma till stånd, ifall det kan göras sannolikt, att en effektivisering av branschen härigenom skulle åstadkommas. Med hänsyn till den såväl ideologiska som praktiska betydelsen av frågan om utvidgad samhällelig äganderätt förtjänar den emellertid att behandlas i ett avsnitt för sig.»

I detta avsnitt anfördes att tanken på en »totalsocialisering» efterhand övergivits. »Man inriktar numera intresset mer på 'strategiska' socialiseringsaktioner och nystartande av företag på områden, där det enskilda initiativet inte varit tillräckligt för en effektiv produktionsordning, för uppehållande av sysselsättningen eller för riskartad krigsproduktion.» Vissa områden ansågs »ligga väl till för samhällsägande», t. ex. järnvägar, skogar och gruvor, men i övrigt »är det självfallet intet som talar emot att samhället ger sig in på affärsföretagande på snart sagt vilket område som helst, förutsatt att företagen ledas affärsmässigt av skickliga affärsmän och tekniker».

En uppgift för fackföreningarna?

Beträffande samarbetet mellan företagen och fackföreningarna framhölls i »Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen»:

»Det bör ligga i företagens eget intresse att åstadkomma en effektivisering av driften. Behovet av rationalisering framträder särskilt starkt i sådana företag, som har svårigheter att betala lika höga löner som övriga företag inom branschen.» »Fackförbunden bör», framhölls det vidare, »under alla omständigheter ha anledning att förena kraven på löneökningar med krav på rationalisering eller utmönstring av de minst effektiva företagen. I ett amerikanskt fackförbund har man tagit i sin tjänst välutbildade tekniker och organisatörer, som har till uppgift att hjälpa de lågeffektiva företagen att rationalisera driften så att de kan betala begärda löneförhöjningar.»

Det har emellertid, fortsatte kommittén, visat sig vara svårt att få till stånd samarbete om bransch-rationalisering.

»Från arbetsgivarehåll har man tillsvidare vägrat att upprätta branschråd på frivillighetens väg. Statsmakterna har därför även övervägt lagstiftning. Den senare linjen har emellertid två mycket betydande nackdelar. En är att företagen i mycket stor utsträckning kan sabotera branschrådets verksamhet genom att lämna knapphändiga eller vilseledande

uppgifter. Den frivilliga vägen till samarbete bör därför eftersträvas på detta område. Oavsett om branschråd, upprättade på frivillighetens väg, kan komma till stånd eller ej, bör det i enlighet med de önskemål, som framförts i landsorganisationens skrivelse, finnas ett statligt utredningsorgan, som fortlöpande kan ägna sig åt branschöversikter och ingående analyser av bärkraft, kostnader, produktionens inriktning och uppdelning mellan företagen, konkurrensförhållanden, kapacitet, sysselsättning mm.»

Som fackföreningsrörelsens viktigaste medel att bidra till effektiviseringen av företag och branscher angavs dock löne- och sysselsättningspolitiken: »Den allmänna stegringstakten av lönerna, dessas avvägning mellan olika grupper av anställda, arbetstidens längd och förläggning, rörligheten på arbetsmarknaden samt den enskildes belöning efter gjorda insatser är förhållanden på vilka fackföreningsrörelsen övar ett avgörande inflytande.»

Bland samhällseliga åtgärder till stöd för branschrationaliseringen framhölls särskilt en effektiv monopolkontroll och tullsänkning, »varigenom de ineffektiva företagen inom landet lättare utmönstras eller tvingas till genomgripande rationaliseringsåtgärder», stöd åt frivillig omflyttning av arbetskraft samt ekonomiska bidrag till den ekonomisk-tekniska forskningen.

KARTELLBEKÄMPNING SOM ETT MEDEL ATT FRÄMJA RATIONALISERING

Tillsättandet av statliga strukturutredningar under de första efterkrigsåren och förberedelserna för inrättande av en statlig rationaliseringskommission innebar en högkonjunktur för idéer om branschsamverkan och myndighetsåtgärder som instrument för strukturrationalisering. Samtidigt vann emellertid både inom socialdemokratin och bland företrädare för näringslivet den uppfattningen i styrka att *konkurrensen* var den viktigaste rationaliseringsfaktorn.

År 1951 publicerade SNS skriften »Konkurrens eller samverkan», där bl. a. konkurrensidéernas växande betydelse från andra världskriget och framåt belystes och där utgångsläget för den kort därpå fastställda svenska lagstiftningen mot konkurrensbegränsning fanns ingående analyserat.¹

¹ Brems, Lindström, Nordenson, Rydström, af Trolle och Wallander: Konkurrens eller samverkan, SNS, Stockholm 1951, s. 163—168.

Lag om övervakning⁷ av konkurrensbegränsning

Den förut nämnda Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering avlämnade i september 1945 sitt »Betänkande angående övervakning av konkurrensbegränsande företeelser inom näringslivet», vilket innehöll ett förslag till lag om registrering av konkurrensbegränsande överenskommelser och utredningar om konkurrensförhållandena.

Inom kommissionen rådde enighet om huvudprinciperna i detta lagförslag. Kommissionens grundläggande inställning till frågan om konkurrens eller samverkan framgår bl. a. av följande uttalanden:

»Kommissionen vill emellertid starkt understryka att förekomsten av organiserad samverkan mellan företag eller av företag med monopolistisk ställning på marknaden icke i och för sig är en anledning till ingrepp från samhällets sida. Tvärtom kan en samverkan eller en sammanslagning av smärre företag till större enheter i vissa fall vara en förutsättning för en rationalisering av produktion och distribution. Det är först då det kan konstateras att missbruk och missförhållanden – såsom produktionsbegränsningar, orimligt höga priser i förhållande till kostnaderna, konserverandet av kostnadskrävande produktionsmetoder m. m. – verkligen föreligga och dessa ej kunna elimineras på annat sätt, som ett statligt ingripande blir aktuellt.»

»Som framgår av det ovanstående bortser kommissionen icke från den rationalisering och kostnadssänkning, som ofta genomföres i samband med en trust- och kartellbildning, exempelvis nedläggandet av ineffektiva företag och koncentration av driften. Samtidigt kan man dock konstatera tendenser i motsatt riktning, särskilt när ett monopol ägt bestånd en längre tid. En ensamtillverkare, som icke har pressen från konkurrenter, kan sålunda bli efter i teknisk utveckling och bibehålla ineffektiva produktionsmetoder. I en kartell kan prissättningen komma att anpassas efter de företag som äro ineffektivast och som arbeta med de högsta kostnaderna. Produktionskostnadsnivån kommer i bägge dessa fall att ligga högre än den skulle ha gjort, om fri konkurrens hade varit rådande. Samhällets produktiva resurser komma härigenom ej att få den användning, som leder till bästa möjliga produktionsresultat och högsta nationalinkomst.»

Kommissionens uppfattning i rationaliseringsfrågan kan i korthet uttryckas så, att *både* konkurrens *och* samverkan eller företagskoncentration kan vara instrument för rationalisering, varvid dock konkurrensen i allmänhet är lämpligast. Denna uppfattning delades av remissinstanserna, och lagförslaget tillstyrktes av bland andra industriförbundet och arbetsgivareföreningen. Också i riksdagen rådde i stort sett enighet om lagförslaget, och år 1946 antogs en på förslaget grundad lag om över-

vakning av konkurrensbegränsning inom näringslivet enligt vilken registrering av konkurrensbegränsande överenskommelser och utredningar av konkurrensförhållanden skulle verkställas av en byrå vid kommerskollegium. Lagen innehöll inte några bestämmelser om myndighetsingripanden mot konkurrensbegränsande företeelser, men det förutsattes i propositionen om lagen att missbruk av konkurrensbegränsning skulle kunna föranleda tullsänkningar, igångsättning av statliga konkurrerande företag eller statligt övertagande av monopoliserade näringsgrenar.

Synpunkter liknande kommissionens anfördes av Myrdal i direktiven till en utredning som tillsattes år 1946 för att undersöka behovet av att undanröja enskild nyetableringskontroll inom näringslivet och vissa konkurrensmetoder såsom bojkott, exklusivavtal och prisdifferentiering. Utredningen, vars ordförande var Richard Sterner,¹ antog benämningen nyetableringssakkunniga.

Konkurrensbegränsning diskrediteras

Åren 1948–50, innan ännu nyetableringssakkunniga framlagt något betänkande, blev konkurrensfrågan livligt debatterad varvid dock frågan om branschrationalisering inte berördes. Strukturfrågorna berördes i huvudsak endast genom allmänna hänvisningar till konkurrensens betydelse för framstegstakten.

Bland förespråkarna för ökad konkurrens märktes en tendens att överge den uppfattning som låg till grund för 1946 års lagstiftning, nämligen att det kan finnas nyttig konkurrensbegränsning. Konkurrensbegränsning i och för sig började betraktas som något tvivelaktigt. Samtidigt började allmänheten och i viss mån företagen själva att uppfatta registrering av ett avtal som en »prickning» av parterna trots att det från början sagts ifrån att »både onda och goda» konkurrensbegränsande avtal skulle införas i Kartellregistret. Detta sammanhänge med att regi-

¹ Professor Karin Kock var först ordförande men lämnade uppdraget efter några månader, då hon efterträdde Myrdal som handelsminister. Övriga medlemmar var organisationschefen i Kooperativa Förbundet, Mauritz Bonow, verkställande direktören i Sveriges Köpmannaförbund Gustaf Borgström, verkställande direktören i Sveriges Grossistförbund Einar Kördel, direktören i Svenska Handelsarbetareförbundet Einar Norrman (senare ersatt av sekreteraren i LO:s utredningsavdelning Nils Kellgren) samt ordföranden i Skånes Speceri- och Livsmedels-handlareförbund, handlande Gunnar Wahlberg. Senare kallades andre direktören i Sveriges Industriförbund Kurt Söderberg till ledamot av utredningen. Som särskilda sakkunniga tillkallades direktören i Kemisk-tekniska och Livsmedelsfabrikanters Förening (KeLiFa) Karl Erik Gillberg, förre verkställande direktören i Mjölkccentralen Carl Utterström samt verkställande direktören i Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation Jan-Otto Modig. Till sekreterare förordnades hovrättsassessor Åke Martenius. Särskilda redogörelser utarbetades av fil. lic. och jur. kand. Hans B. Thorelli, ekon. lic. Ulf af Trolle m. fl. I arbetet biträdde dessutom bl. a. fil. kand. Ulla Lindström.

strering ofta medförde en omfattande och för parterna ofördelaktig publicitet i dagspressen.

Det kan vidare nämnas att industriförbundet år 1950 inrättade en kartellbyrå som organ för »självsanering» av konkurrensbegränsande avtal mellan industriföretag. Denna byrå kompletterades sedan med en särskild nämnd för avtal även berörande distributionsleden, Näringslivets Konkurrensnämnd. Kartellbyrån sökte under sin första verksamhetstid få så många konkurrensbegränsande avtal som möjligt upphäva såsom ett argument mot utvidgad lagstiftning. Den gjorde därför inte under denna tid någon strängare åtskillnad mellan avtal med skadliga verkningar och övriga. Även denna verksamhet kom därför att innebära en diskreditering av konkurrensbegränsande samarbete överhuvudtaget.

Nyetableteringssakkunnigas förslag

Nyetableteringssakkunniga framlade i juli 1951 ett omfattande betänkande med förslag att en näringsfrihetsnämnd skulle inrättas. Denna skulle ha till uppgift att bedöma konkurrensbegränsningar och att i vissa fall utfärda tvingande förelägganden mot deltagare i konkurrensbegränsande avtal med skadlig verkan. Enligt kommitténs förslag skulle skadlig verkan presumeras för en rad uppräknade former av konkurrensbegränsning. Företagsrepresentanterna i kommittén¹ reserverade sig mot dessa förslag.

Kommittémajoritetens inställning innebar att konkurrensen tillmättes den avgörande betydelsen som framstegsfaktor och rationaliseringsinstrument. Bland annat framhölls följande:

»Redan själva den kvantitativa omfattningen av de privata konkurrenshindren kan ge anledning till betänkligheter. I den mån enskilda företagare medverkat till att göra det fria företagssystemet ofritt, ha de också bidragit till att försvaga huvudmotiveringen för det system de själva företräda – nämligen, att en fri tävlan inom näringslivet i många fall är ägnad att bevara och höja effektiviteten och att förekomsten av sådan tävlan dessutom automatiskt begränsar den makt som enskilda företag kunna utöva över marknad och prisbildning.»

Strukturfrågorna ägnades ej någon särskild behandling. I samband med redogörelsen för konkurrensförhållandena i vissa branscher uttalade dock majoriteten sitt gillande av rena specialiseringsavtal. Vidare ansågs »kostnadssänkande rationalisering, vars frukter till väsentlig del även kommit konsumenterna till godo» utgöra en av de omständigheter som skulle kunna upphäva den presumtion om skadlig verkan som enligt lagförslaget gällde för bland annat marknadsuppdelning och anbudsgivning.

¹ Borgström, Kördel, Söderberg, Modig, Utterström och Gillberg.

Reservanterna ansåg majoritetens förslag vara alltför vittgående, i synnerhet förslaget om tvingande förelägganden och omvändningen av bevisbördan. De ansåg vidare att majoriteten hade en alltför negativ syn på organiserat samarbete inom näringslivet. De försvarade olika former av samverkan, och i båda reservationerna nämndes att organiserad samverkan i många fall kan öka rationaliseringen och näringslivets effektivitet. Liksom i majoritetens framställning intog emellertid frågan om branschrationalisering en mycket undanskymd plats i reservationerna.

Remissyttrandena över utredningen var på flera punkter starkt kritiska. Näringslivets organisationer förklarade att ett antagande av majoritetens förslag skulle medföra rättsosäkerhet. De reagerade i synnerhet mot omvändningen av bevisbördan. Samverkan för branschrationalisering åberopades dock ej som ett argument mot lagstiftningen. Frågan nämndes för övrigt endast av grossistförbundet och då endast i förbigående.

Lag om motverkande av konkurrensbegränsning

Med anledning av den hårda kritiken mot majoritetsförslaget upptogs under ledning av dåvarande handelsministern John Ericsson förhandlingar mellan representanter för myndigheterna och näringslivets organisationer. Från de senare deltog bland annat Gustaf Borgström och direktören för industriförbundets kartellbyrå, Arne Irsten. Resultatet av förhandlingarna blev en från borgerligt partihåll kritiserad »frivillig överenskommelse», innebärande ett kompromissförslag vilket kom att ligga till grund för »lagen den 25 september 1953 om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet».

Enligt denna lag inrättades särskilda myndigheter, *Näringsfrihetsrådet* och *Ombudsmannen för näringsfrihetsfrågor*. Näringsfrihetsrådet skulle enligt lagen genom förhandling söka undanröja skadlig verkan av sådan konkurrensbegränsning som bringas under dess bedömning, i regel genom framställning från ombudsmannen. Innebörden av »skadlig verkan» var enligt lagen »att konkurrensbegränsningen på ett ur allmän synpunkt otillbörligt sätt påverkar prisbildningen, hämmar verkningsförmågan inom näringslivet eller försvårar eller hindrar annans näringsutövning». Förslaget om att skadlig verkan skulle presumeras för en rad uppräknade former av konkurrensbegränsning motsvarades i lagen av förbud mot bruttoprisbindning och anbudskarteller med möjlighet att erhålla dispens från rådet. Sådan dispens »må meddelas endast om konkurrensbegränsningen kan antagas främja kostnadsbesparingar, vilka till väsentlig del komma konsumenterna till godo, eller i övrigt bidra till en ur allmän synpunkt ändamålsenlig ordning, eller om eljest särskilda skäl äro därtill». De nu refererade huvudlinjerna i lagen har inte berörts av

de längre fram omtalade lagändringarna utan gäller fortfarande. Näringsfrihetsrådet fick inte, som nyetableringssakkunniga föreslagit, möjlighet att utfärda förelägganden.

Det framhölls att frågan om en mera vittgående lag skulle tas upp om det visade sig att skadlig verkan av konkurrensbegränsning inte motverkades i önskad grad genom 1953 års lag.

Liksom registrerings- och utredningsverksamheten enligt 1946 års lag, vilken tillämpades jämsides med den nya lagen, har de nya näringsfrihetsorganens verksamhet åstadkommit upphävande av konkurrensbegränsningar i högre grad än vad lagens ordalydelse ger anledning att förmoda. En allmän tendens har varit att parterna upplöst konkurrensbegränsande avtal redan under de förberedande förhandlingarna med näringsfrihetsombudsmannen. De få ärenden som gått vidare till Näringsfrihetsrådet har som regel avskrivits av rådet, eftersom parterna givit upp det konkurrensbegränsande förfarandet innan rådet beslutat om förhandlingar.

Företagen har vidare varit obenägna att ingå avtal av sådant innehåll som kunnat väcka näringsfrihetsombudsmannens uppmärksamhet. Till detta kommer att Näringsfrihetsrådet varit ganska restriktivt när det gällt att bevilja dispens från förbudet mot bruttoprisbindning. Hittills har sålunda endast godkänts bruttoprisbindning för böcker och noter, strömning i partihandelsledet och vissa farmaceutiska specialiteter i apoteksledet, medan ett tiotal ansökningar om dispens avslagits. De hittills fåtaliga ansökningarna om dispens från förbudet mot anbuds-karteller har bifallits men har i huvudsak gällt endast sammanslutningar av mindre firmor för att gemensamt klara stora leveranser till vissa storförbrukare.

»Pris efter prestation» som framstegsfaktor

Den 3 mars 1953 tillsattes en utredning om varudistributionens struktur vilken i viss mån kan betraktas som en fortsättning av de första efterkrigsårens strukturutredningar eftersom förslaget om denna utredning kommit från fackföreningshåll redan 1947. Utredningen skulle enligt direktiven avse spörsmål av vikt för en rationalisering av varudistributionen, i första hand prissättningen inom handeln »med särskilt sikte på hur rådande praxis i fråga om priser och rabatter påverkar handelsstruktur». Ordförande blev redaktör Ulla Lindström.¹

¹ Övriga medlemmar var agr. lic. Paul Grabö, direktören i handels- och industrikommissionen Erik Grafström, sekreteraren i LO Arne Henrikson, ledamoten av riksdagens första kammare studiesekreterare Eric Holmqvist, professor Folke Kristensson, direktören i Sveriges Grossistförbund Einar Kördel, konsulenten i KF

Varudistributionsutredningen avlämnade i maj 1955 ett betänkande, »Pris och prestation i handeln», där den allmänna slutsatsen var att konkurrens genom rörlig prisbildning utgjorde det bästa instrumentet för strukturrationalisering. Kommittén föreslog som åtgärder för att stimulera sådan konkurrens en skärpning av 1953 års lag så att näringsfrihetsorganen skulle kunna uppta till behandling oligopolsituationer med konkurrensbegränsande verkningar, även om inget konkurrensbegränsande samarbete förekom. Vidare föreslogs förutom ytterligare utredning av vissa frågor »inrättandet av ett permanent organ, som kan följa och studera prisutveckling och prisstruktur, publicera rapporter om prisutvecklingen och vid konstaterande av en prisstelhet eller prisutveckling, som bedömes vara av samhällsskadlig natur och är förorsakad av konkurrensbegränsning, anmäla förhållandet till agerande myndighet (t. ex. Näringsfrihetsrådet) i och för åtgärder eller till Kungl. Maj:t.»

Remissyttrandena var i stort sett positiva ifråga om varudistributionsutredningens ovan refererade slutsatser. Flera remissinstanser, bland dem industriförbundet, framhöll dock att oligopolsituationen inte borde omfattas av lagen förrän en utredning ådagalagt att den verkligen hade skadliga verkningar.

Utredning om priskontroll och konkurrens

Den 17 december 1954 tillsattes en utredning om behovet av fortsatt statlig priskontroll och grunderna för den prisreglerande verksamhet som kunde anses erforderlig. Till ordförande i utredningen, vilken benämndes »1954 års priskontrollutredning», utsågs ordföranden i Näringsfrihetsrådet, f. d. lagmannen Alfred Bexelius.²

Priskontrollutredningens arbete bedrevs till en del i form av överläggningar med representanter för det ekonomiska livets viktigare organisa-

Henry Nilsson, direktör Gunnar Sandberg samt direktören i AB Melka Folke Thulin. Att som expert biträda kommittén utsågs professor Anders Östlind, och till huvudsekreterare förordnades civilekonom Knut Redlund.

² Övriga medlemmar var byråchefen i handelsdepartementet Gustav Cederwall, ekonomen i Svenska Metallindustriarbetareförbundet Hans Hagnell, ledamoten av andra kammaren hemmansägaren Fridolf Jansson, sekreteraren i TCO Arne Nilstein, ledamoten av andra kammaren direktör Erik Nygren, direktören i Telefonaktiebolaget L M Ericsson Holger Ohlin, ledamoten av första kammaren distriktsöverlärare Dagmar Ranmark, direktören i AB Nordiska Kompaniet Ragnar Sachs, ordföranden och chefen för priskontrollnämnden, ledamoten av andra kammaren Erik Severin samt ledamoten av andra kammaren revisor Erik Strandh. I utredningens arbete medverkade vidare Ombudsmannen för Näringsfrihetsfrågor hovrättsrådet Åke Martenius, professor Ulf af Trolle, byråchefen i priskontrollnämnden Hans Fridolin, byråchefen i riksräkenskapsverket Arvid Stenström, hovrättsrådet Voldmar Körlof och hovrättsassessor Åke Sundquist. Utredningens sekreterare var amanuensen i Konjunkturinstitutet Birger Hellström.

tioner. Resultatet av dessa överläggningar kan i stort sett sägas innebära att näringslivets representanter accepterade en viss skärpning av konkurrenslagstiftningen, medan å andra sidan krav från socialdemokratiskt håll på en permanent priskontroll lades ned.

Utredningen framlade den 3 december 1955 betänkandet »Konkurrens och priser», vari den deklarerade som »sin principiella inställning, att konkurrens, om den är effektiv, är en bättre prisregulator ur samhälls-ekonomisk synpunkt än varje form av statlig priskontroll». Utredningen fortsatte:

»Konkurrensen medför visserligen vissa kostnader i form av ett 'slöseri med resurserna', men dessa uppväges av att man genom konkurrensen får en snabbare utvecklingstakt och framförallt en utveckling i en riktning, som kan fömodas överensstämma med konsumenternas önskemål.»

Utredningens slutsats var att man under normala tider bör »bygga helt på principen om konkurrensen som prisregulator». Utredningen ansåg att varje form av konkurrensbegränsning, oavsett på vilket sätt den uppstått, kunde ha skadlig verkan. Utredningen föreslog därför en skärpning av 1953 års lag, så att denna kom att omfatta alla former av konkurrensbegränsning, alltså även konkurrensbegränsande företeelser utan samband med avtal, t. ex. oligopol och selektiv försäljning. Vidare föreslog utredningen att monopolutredningsbyrån vid kommerskollegium och priskontrollnämnden skulle ersättas med ett organ för utredningsverksamhet i pris- och konkurrensfrågor.

I remissyttrandena över priskontrollutredningens betänkande anfördes av de viktigare näringsorganisationerna att det föreslagna borttagandet av avgränsningarna i 1953 års lag var ägnat att inge allvarliga betänkligheter, eftersom denna lag saknade definition av konkurrensbegreppet. Däremot riktades inga principiella invändningar mot inrättandet av ett organ för utredningsverksamhet i pris- och konkurrensfrågor.

Lag om främjande av konkurrens

Priskontrollutredningens förslag lades till grund för en proposition där dock det föreslagna utredningsorganets storlek kraftigt reducerades. Propositionens lagförslag antogs av riksdagen utan väsentliga ändringar, och den 1 januari 1957 trädde ändringarna i 1953 års lag i kraft, samtidigt som dels en ny lag om uppgiftsskyldighet rörande pris- och konkurrensförhållanden ersatte 1946 års lag om övervakning av konkurrensbegränsning, dels en beredskapslag om priskontroll ersatte den tidigare provisoriska prisregleringslagen.

Den ovan beskrivna utvecklingen kan bäst karakteriseras med orden

konkurrensidéernas frammarsch. Under de första efterkrigsåren utgjorde i debatten samverkan av olika slag som åsyftade branschernas och näringslivets rationalisering ett uppmärksammat och betydelsefullt komplement till konkurrensen. Konkurrensbegränsning var en sak på både gott och ont. Den lagstiftning som infördes åsyftade kartläggning, vilket indirekt skulle motverka skadlig konkurrensbegränsning. Bland de statliga strukturutredningarnas förslag fanns sådana som gällde konkurrensbegränsande åtgärder. Möbelutredningen med Ulla Lindström som ordförande föreslog t. ex. införande av bruttoprisbindning för vissa möbелtyper.

Konkurrensen som framstegsfaktor och instrument för rationalisering fick emellertid ökad betydelse i debatten och i lagstiftningen. Först infördes 1953 års lag »i syfte att i vissa fall motverka konkurrensbegränsning», sedan skärptes denna lag och dess inledningsord ändrades till »i syfte att främja en ur allmän synpunkt önskvärd konkurrens». Varudistributionsutredningen med Ulla Lindström som ordförande tog avstånd från prisbindningar och ansåg riktpriiser tvivelaktiga. Priskontrollutredningen ansåg att konkurrensen var den viktigaste framstegsfaktorn under normala tider. Branschrationalisering försvann så gott som helt ur debatten.

Både myndigheter och företag har utan tvivel blivit konkurrensvänligare. Hur djupt denna konkurrensvänlighet sitter är det emellertid svårt att veta, så länge den nya inställningen endast prövats under högkonjunktur. Som en fingervisning om att pendeln kan svänga tillbaka får man väl tolka § 7 i beredskapslagen om priskontroll. Den innehåller nämligen samma bestämmelser om tvångskartellering och nyetableringsförbud som återfanns i andra världskrigets prisregleringslag.

FÖRNYAD DEBATT OM BRANSCHERNAS STRUKTUR

Tanken på branschrationalisering fortlever

När konkurrensidéerna alltmer kom att dominera den ekonomiska debatten, lades tanken på direkta åtgärder för branschrationalisering åt sidan både inom näringslivet och hos de statliga myndigheterna. Tanken hölls emellertid vid liv inom fackföreningsrörelsen. LO:s krav år 1947 på ett centralt organ för utredningar om rationalisering upprepades sålunda i olika revider.

Vid LO:s kongress i september 1956 berörde organisationens nyvalde ordförande, Arne Geijer, strukturfrågorna. Enligt ett referat i Morgon-Tidningen under den sexspaltiga rubriken »LO måste granska näringslivets strukturutveckling» sade han därvid följande:

»I den interna lönedebatten kommer i framtiden problem att finnas med hänsyn till de särskilt låga lönerna inom vissa branscher och för vissa kategorier inom alla näringsgrenar. LO:s uppgift måste vara att kräva en rimlig levnadsstandard även för dem, som råkar vara sysselsatta inom mindre bärkraftiga näringsområden. Jag är medveten om att lönepolitiken aldrig kan bortse från lönsamheten inom företagen. Men jag menar att om en ogynnsam lönsamhet är ett hinder för de anställda att få en standard, som vi alla anser vara ett rimligt minimum, då bör andra vägar sökas för att kunna hävda detta krav.

Vad jag siktar till är att fackföreningsrörelsen måste angripa den strukturella utvecklingen inom näringslivet, ett område som vi hittills icke stått främmande för men som av helt naturliga skäl icke har kunnat ägnas tillräcklig uppmärksamhet.

Jag utgår ifrån att vi i den fortsatta verksamheten måste ägna strukturfrågorna uppmärksamhet i högre grad. Detta behov tränger sig fram, om inte annat på grund av den starka tekniska och ekonomiska expansion, som vårt samhälle för närvarande genomgår.»

Frågan uppmärksammades vidare i samband med den stora pensionsdiskussionen under 1957. Agronom Claes-Erik Odhner, LO, framhöll sålunda i en artikel i Ekonomen under rubriken »Strukturrationalisering med pensionsfondens hjälp» att man behöver ett medel att styra den långsiktiga ekonomiska utvecklingen, bland annat därför att räntepolitiken inte på samma sätt som tidigare fungerar som kreditransonerare »när samhället garanterar full sysselsättning». Den pensionsfond som förslaget om en obligatorisk tjänstepension omfattade, borde då enligt Odhner »bli ett viktigt medel i en medveten strukturpolitik».

»Partsutredningen för textilindustrien»

I februari 1958 återupptogs debatten om branschrationalisering i och med att »Partsutredningen för textilindustrien»,¹ en utredning tillsatt av textilindustrins arbetsgivarsida och arbetarsida gemensamt, framlade ett betänkande med slutsatser om textilindustrins framtida utveckling.

Partsutredningen angav olika branschåtgärder som kunde vara lämpliga, främst samverkan för tekniskt utvecklingsarbete och yrkesutbildning, ökad användning av skiftarbete, specialiseringsavtal, gemensamma försäljningsåtgärder och företagskoncentration.

Genomförandet av dessa åtgärder måste emellertid medföra svåra finansieringsproblem. Utredningen ansåg »att man för att uppnå erforderlig konkurrenskraft hos textilindustrien» måste räkna med inemot en

¹ Närmare uppgifter om denna utredning i kapitel 8, s. 196.

fördubbling av investeringarna. Utredningen avslutade sin diskussion av denna fråga på följande sätt:

»Vad det gäller är tydligen att finna former för finansiering via kapitalmarknaden, som icke enbart grundas på det löpande vinstresultatet utan som tar hänsyn till möjligheterna av en på längre sikt lönande nyorientering av verksamheten. Detta är en fråga, som redan är föremål för diskussion inom branschen.

Problemet är för övrigt icke begränsat till textilindustrin. I större eller mindre utsträckning är det ett problem för hela den svenska industrien att inför den allt snabbare tekniska utvecklingen och de ändrade förutsättningar, som kan bli en följd av den europeiska integrationen, kunna tillföras de kapitalbelopp som erfordras för att industriens konkurrenskraft skall kunna bevaras och utvecklas. Parterna är ense om att hit hörande frågeställningar måste ägnas ökad uppmärksamhet i diskussionen om kapitalmarknadens problem.»

Partsutredningens synpunkter blev föremål för en tidningsdiskussion mellan å ena sidan sekreterare Tord Ekström, LO:s utredningsavdelning, å den andra textilarbetareförbundets ordförande Einar Kilander och arbetsarsidans sekreterare i partsutredningen, direktör Arne Henrikson, LKAB.¹

Ekström sökte besvara frågan om sådana offentliga »bransch- eller strukturundersökningar» som förekom under 40-talet åter borde tas upp. Han utgick därvid från partsutredningens finansieringsdiskussion och slutsatsen att textilindustrins investeringar måste höjas:

»Är nu detta ett rimligt betraktelsesätt? Kardinalproblemet vid full sysselsättning är ju att investeringsutrymmet är begränsat i förhållande till den stora efterfrågan och att det därför råder intensiv konkurrens om investeringsmöjligheterna. Från samhällsekonomiska synpunkter är det då av vikt att investeringarna koncentreras till de områden där de ger störst avkastning. Redan nu står det ganska klart att dessa områden i första hand är export- och kapitalvaruindustri, i stort sett höglöneområdena. Dessa tendenser kommer vid den förestående friare handeln inom Västeuropa säkerligen att tillta i styrka. I ett framtida stort frihandelsområde ligger vår chans i att bygga ut exportindustrin och inte i att söka motverka import, t. ex. av textilier.

Om nu exportindustrins expansion på längre sikt ska kunna tryggas, måste vi naturligtvis säkerställa dess försörjning med produktionsfaktorer. I första hand är det då kapitalbehovet som måste tillfredsställas om investeringarna ska kunna ökas. En sådan utveckling kommer sannolikt att ytterligare minska textils och annan hemmamarknadsindustris investeringsmöjligheter.»

¹ Morgon-Tidningen den 18, 20, 22 och 28 februari 1958.

Ekströms slutsats var därför att samhället bör göra vad det kan »för att 'slussa' arbetskraft från överskotts- till bristområden» och att statliga stödåtgärder vid arbetslöshet »i och för sig kan inriktas på expanderande näringar lika väl som på den tillbakagående». Mot denna bakgrund ansåg han »att det är en viss fara förenad med branschutredningar vars syfte är att svaga näringsgrenar skall hållas kvar vid rådande omfattning» och fortsatte:

»Riktpunkten för progressivt upplagda strukturutredningar bör i stället vara att underlätta en lösning av de svaga näringsgrenarnas problem på indirekt väg, genom att främja framåtskridandet i expanderande branscher så att arbetskraft och kapital kan överföras dit i största möjliga utsträckning. En grundläggande uppgift för en sådan utredningsverksamhet vore att belysa skillnaden i avkastning mellan investeringar i olika näringsgrenar. Ett väsentligt mål för utredningarna förefaller vidare vara att ge anvisningar om hur nedläggning av företagen med lägst produktivitet skulle kunna underlättas och uppnås och vilka krav som härvid bör ställas på statsmakterna.»

Hjälp till svaga branscher

Gentemot dessa synpunkter invände Henrikson att partsutredningen inte förutsatt att textilindustrin skulle ges någon förmånsställning vid konkurrensen med andra branscher om kapital. Utredningen hade, framhöll han, inte föreslagit några stödåtgärder »utan i stället helt inriktat sig på att objektivt söka utreda branschens förutsättningar och föreslå åtgärder som inom ramen för dessa förutsättningar skall bidra till att göra den del av industrin som överlever mer konkurrenskraftig».

Henrikson karakteriserade den av Ekström framförda tanken på utredningar om överflyttning av kapital och arbetskraft till expanderande näringar som verklighetsfrämmande. Han framhöll härom:

»Ett företag och en bransch får aldrig kasta yxan i sjön, när man råkar ut för svårigheter. Det är dessa svårigheter som skall sporra dem att rationalisera och hävda sig i konkurrens om arbetskraft och vinster. Hur skulle det gått om den svenska järnindustrin, sågverksindustrin och alla andra industrier som i dag inte har samma svårigheter som textilindustrin men som tidigare haft svåra anpassningskriser inte sökt övervinna dessa genom rationalisering av såväl 'inre' som 'yttre' natur.»

Sådan rationalisering kunde uppnås inte bara genom överflyttning av produktionsfaktorerna till andra branscher utan genom flyttning från svaga till utvecklingskraftiga företag i samma bransch och genom omläggning av produktionsstrukturen:

»Partsutredningens utredningar och rekommendationer är i första hand avsedda för kärnan av livskraftiga och stora företag inom branschen. Huvudtanken är att industrin behöver lägga om sin produktionsstruktur för att möta den skärpta konkurrensen inom ett europeiskt frihandelsområde.»

Kilander anförde – i en artikel under rubriken »Textilindustrin klarar krisen om investeringarna fördubblas» – delvis samma synpunkter och förklarade dessutom att också höglöneindustrierna hade konjunkturproblem och att flyttningen av arbetskraft mellan branscherna, vilken var svår att genomföra under högkonjunktur, skulle erbjuda mycket stora svårigheter vid en avmattning i konjunkturen.

Hur bör tillgängliga investeringsmedel fördelas mellan branscherna?

Ekström svarade i sin tur på detta att man kunde vara överens om att »textilindustrin klarar krisen om investeringarna fördubblas». »Men», frågade han, »vilken industri skulle inte bli mycket effektivare om dess investeringar fördubblades?» Förmodligen skulle en hel rad strukturutredningar för olika branscher ge precis samma resultat. Investeringsmöjligheterna är begränsade, menade han, och frågan är därför hur de bör fördelas.

Ekström förklarade att han inte förordat något gynnande av höglönebranscherna när det gällde kapitalförsörjningen. Han ansåg emellertid att låglöneindustrin hade förmåner som var olämpliga med hänsyn till strukturutvecklingen och det fackliga intresset:

»De båda viktigaste förmånerna det här är fråga om är sannolikt dels de låga lönerna, dels de låga skatterna som företagen har att betala. Som korrektiv mot dessa olämpliga förmåner vill jag se dels en arbetsmarknadspolitik som i högre grad än nu är inriktad på att ge låglöneanställda möjlighet att flytta över till höglöneföretag oavsett i vilken bransch, dels en övergång från nettovinstbeskattning till beskattning av företagens utgifter över huvud med en för alla företag och branscher lika skattesats.»

Ekström slutade sitt inlägg med följande fråga:

»Hur vill ni egentligen få till stånd den fördubbling av textilindustrins investeringar som partsutredningen anser vara en förutsättning för att industrin ska kunna effektiviseras och på längre sikt få god räntabilitet?»

Hit har alltså den svenska debatten om branschrationalisering nått när denna undersökning av branschrationaliseringens praktiska möjligheter framläggs. Som visats har debatten främst varit inriktad på dels avvägningen mellan konkurrens och samverkan i näringslivet, dels lämpligheten av statliga åtgärder. Några mera djupgående analyser av branschrationaliseringens möjligheter eller lämpligheten och effektiviteten av tänkbara medel att åvägabringa branschrationalisering har debatten hittills knappast innehållit.

ANDRA
AVDELNINGEN

1946 års möbelutredning

UTREDNINGENS TILLKOMST OCH SYFTE

Den 2 april 1946 tillkallade handelsministern, Gunnar Myrdal, efter be-
myndigande från Kungl. Maj:t sex utredningsmän, vilka fick i uppdrag
att med biträde av tretton experter »verkställa utredning om en effekti-
visering av produktion och distribution inom möbelbranschen». Till ord-
förande utsågs ledamoten av första kammaren redaktör Ulla Lindström.¹
Betänkande avlämnades den 19 augusti 1947 och var enhälligt vad de
sex utredningsmännen angår. Av medlemmarna i expertgruppen an-
förde endast en någon principiell reservation.

Bakgrunden

I betänkandets redogörelse för bakgrunden till utredningen och utgångs-
punkterna för dess arbete framhölls att möbelindustrin under ett decen-
nium haft en stadigt stigande sysselsättning föranledd av bl. a. ökad hus-
hållsbildning, högre realinkomster och statliga bostadslån. Trots detta
hade företagarna klagat på lönsamheten, och de anställda »kunnat visa
på ett lägre löneläge än det för industriarbetare genomsnittliga». Samti-
digt hade »det från konsumenthåll anmärkts» både på möblernas pris
och på deras egenskaper, i synnerhet stil och ändamålsenlighet. Under
vintern 1945–46 hade möbelhandelns försäljningsmarginaler liksom
»dess förmåga och villighet till vägledning av kunderna» diskuterats i
pressen.

Tanken på en utredning av möbelbranschens problem hade i denna
situation stimulerats av liknande utredningar i England. Avgörande för
beslutet att tillsätta möbelutredningen hade emellertid varit dels vetskapen
om att befolkningsutvecklingen under femton år framåt skulle innebära
en försvagad hushållsbildning, dels – och framförallt – misströstan
om branschens förmåga att utan ingripande utifrån komma tillrätta med
sina problem. Möbelindustrin var ju, förklarade utredningen, »till över-

¹ Övriga utredningsmän var direktören i Kooperativa Förbundet Hugo Edstam, ombudsmanen i Svenska Träindustriarbetareförbundet Allan Engstrand, direk-
tören i AB Nässjö Stolfabrik John Martins, chefen för AB Nordiska Kompa-
niets heminredningsavdelningar arkitekt Sven Staaf samt arkitekt Elias Sved-
berg. Till sekreterare utsågs pol. mag. Nils Ragnå.

vägande grad en småindustri, där företagen trots sin driftighet och iver att följa med i utvecklingen i alltför många fall saknar tekniska förutsättningar för en verkligt rationell möbeltillverkning och saknar möjlighet att överblicka konsumtion och konsumenternas behov».

Direktiven

Handelsministerns direktiv till utredningen hade följande lydelse, här starkt förkortad.

Inom möbelbranschen föreligga problem av den art, att de förtjäna mera allmän uppmärksamhet. Dessa problem beröra både de anställdas, företagens och konsumenternas intressen. Ur alla dessa gruppers synpunkt är en höjning av branschens ekonomiska effektivitet önskvärd.

Ur *de anställdas* synpunkter är bland annat att märka att möbelindustrin länge varit en utpräglad låglöneindustri. Vidare lämna arbetarskyddsförhållanden och hygieniska anordningar på flera håll mycket övrigt att önska. Detta torde i stor utsträckning bero på att de merendels mycket små företagen inom möbelindustrin ofta ha svårt att bära kostnaden för fullt tillfredsställande anordningar.

De konjunkturella variationerna äro betydligt starkare inom denna bransch än i produktionen av rena förbrukningsartiklar för konsumtionen. Verkningarna av dessa konjunkturella variationer har dock under mellankrigstiden begränsats därav att efterfrågan på längre sikt varit stigande, i första hand på grund av den allt livligare hushållsbildningen. Nu föreligger emellertid risk att avsättningen på den inre marknaden för lång tid framåt försvagas i och med att de allt mindre årskullar av befolkningen, som fötts efter 1920 och före 1935, träda in i de starkast familjebildande åldersgrupperna. Tillkomsten av nya hushåll, som är kanske den allra viktigaste av de faktorer, som bestämma efterfrågan på möbler, kommer sålunda att under en period av närmare ett och ett halvt årtionde alltmer försvagas för att först omkring ett årtionde senare – och då sannolikt endast tillfälligt – återvinna ungefär samma styrka som för närvarande.

Tendensen till minskning i efterfrågan kan visserligen helt eller delvis motverkas, exempelvis genom att förslitna möbler med tätare mellanrum utmönstras och ersättas av nya och genom att bostadsutrymmet per familj ökas på det sätt som åsyftas i de aktuella bostadspolitiska programmen. En sådan utveckling kan underlättas genom en stegring i realinkomsterna, åstadkommen genom fortsatt allmän produktivitetshöjning inom näringslivet. Men det ter sig likväl ovisst, om avsättningsmöjligheterna i tillräcklig mån kunna bevaras, om icke även möbelbranschens ekonomiska effektivitet blir förbättrad. En sådan effektivitetsförbättring kan i bästa fall även skapa möjligheter för en avsevärd möbelexport, som ytterligare skulle höja avsättningen och sysselsättningen inom möbelindustrin.

Intresset att förhindra en framtida tillbakagång inom möbelbranschen och i görligaste mån vidmakthålla näringens expansionskraft sammanfaller med *konsumenternas* berättigade behov av goda möbler till lägsta möjliga pris.

I vårt land föreligga mycket betydande brister i fråga om hemutrustningen. Även om konsumenterna vore mera rationella i sina konsumtionsvanor skulle inkomsterna, vid nuvarande priser, i många fall ändå inte förslå för en fullvärdig hemutrustning. Sakkunniga bedömare, som systematiskt undersökt svensk heminredning i praktiken, anser dessutom, att den till stor del utmärkes av en alltför utpräglad uniformitet. Man kan med andra ord här tala om en standardisering, som emellertid uteslutande är av estetisk karaktär. Det är sålunda icke fråga om en standardisering i tillverkningsteknisk mening. Möbler av samma storlekstyp, samma estetiska verkan och avsedda för samma behov kunna ofta förete ett betydande antal smärre variationer i fråga om mått och utstyrsel. Detta exempel synes ange, att mångfalden av variationer är väsentligt större än vad som betingas av konsumenternas behov. Denna splittring begränsar möjligheten att producera i långa serier och medför därför väsentligt ökade omkostnader för tillverkning, lagerhållning och distribution.

Den splittrade tillverkningen inom möbelindustrin kan delvis sammanhånga med att inom möbelfabrikationen finns ett mycket betydande antal, huvudsakligen mycket små, företag. De brister, som känneteckna produktionen synas dock icke utgöra någon *nödvändig* följd av att flertalet företag ha en begränsad storlek. Genom ett mera utvecklat samarbete och en mera planmässigt genomförd specialisering torde det vara möjligt att utan ändring i företagsstrukturerna få till stånd en ökad produktion i långa serier. Även i fråga om försäljning av färdigprodukter och inköp av råvaror torde ett ökat samarbete vara möjligt. Det vore också tänkbart, att flera företag kunde gemensamt anställa en ingenjör och utnyttja dennes tjänster för driftens planering. Det får överhuvud icke glömmas, att småföretagsamheten ofta representerar betydande demokratiska värden. Den kännetecknas också av låga administrationskostnader. Dessa faktorer böra nog beaktas vid varje bedömning av förhållandena.

Till väsentlig del sammanhånga de höga konsumentpriserna, såväl direkt som indirekt, med förhållandena inom möbelhandeln. En annan orsak till att konsumenterna ofta får mindre god valuta för sina pengar är, att de i stor utsträckning sakna mera ingående kunskap om vilka varor som finnas på den svenska marknaden och om förhållandet mellan pris och kvalitet. Denna bristande varukännedom tenderar att vara mest utpräglad, när konsumenterna göra sina största inköp av möbler, vilket i regel sker vid första bosättningen.

Det är slutligen att märka, att staten genom sin omfattande bosättningsverksamhet blivit finansiellt engagerad i möbelbranschen och redan av denna anledning måste känna ett direkt intresse av att konsumenterna kunna erhålla goda möbler till rimliga priser.

För en lösning av möbelbranschens problem torde viss statlig medverkan vara erforderlig. I huvudsak gäller det emellertid att söka sporra till intensivare enskilda ansträngningar och söka göra det bästa möjliga av den reformvilja, som redan finns på olika håll, genom att befrämja gemensamma överläggningar mellan representanter för skilda grupper.

Vad gäller offentliga åtgärder, kommer det sannolikt att visa sig vara olämpligt eller i varje fall obehövt att rekommendera någon form av förstatligande. Däremot torde statlig medverkan erfordras för fortsatt utveckling av upplysningsverksamheten liksom för bedrivande av forskning

avseende teknisk-ekonomiska problem inom möbelbranschen samt för yrkesutbildning.

I den mån enskilda insatser icke förslå för åstadkommande av nödig samverkan inom branschen med planmässig specialisering, torde kompletterande offentliga åtgärder i en eller annan form få övervägas. Sålunda bör exempelvis undersökas, om det icke i samband med bosättningslåneverksamheten eller eljest är möjligt att med statens hjälp organisera storbeställningar av goda serieproducerade nyttomöbler, som till låga priser eventuellt kunna levereras direkt från fabrikerna till konsumenterna. Dessa beställningar kunde – på det sätt som redan tillämpats i liknande fall – så fördelas, att vissa fabrikanter finge göra stolar, andra bord, andra åter sängar etc. Det torde därjämte böra prövas, om icke konsumenterna också mera allmänt kunna komma i direkt kontakt med fabrikörerna, i den mån de icke själva föredraga att utnyttja den ofta betydelsefulla men dock kostnadskrävande service som detaljhandeln ger.

UTREDNINGENS BESKRIVNING AV BRANSCHEN

Utredningen grundades på uppgifter från myndigheter, organisationer, företag osv. liksom på uppgifter ur den officiella statistiken. Den senares redovisning av möbelindustrin befanns emellertid vara bristfällig i flera hänseenden och måste kompletteras med frågor till företagen. Ett frågeformulär sändes till samtliga möbelfabrikanter som tillhörde Sveriges Möbelindustriförbund, sammanlagt 543 företag, och till 43 företag utanför detta förbund. Svarsprocenten var ca 50 för förbundsmedlemmarna och 25 för de övriga. Ett liknande formulär sändes till samtliga medlemmar i Sveriges Möbelhandlares Centraförbund, sammanlagt 1 137 företag, däremot inte till några oberoende möbelhandlare. Svarsprocenten för denna grupp var ca 30. Fabrikanternas formulär besvarades i betydligt större utsträckning av stora företag än av små, medan svarsprocenten för möbelhandelns del varierade kraftigt mellan de olika lokalföreningarna. Dessutom var svarsfrekvensen särskilt låg för vissa av formulärens frågor. Det underströks också i betänkandet att den bild av möbelbranschen som gavs »inte är fullständig eller i vissa detaljer ens alldeles riktig». I sina huvuddrag, vilka anges nedan, torde emellertid bilden utgöra en korrekt beskrivning av branschens förhållanden vid utredningstillfället.

Möbelindustrins produkter hade i stor utsträckning en sådan konstruktion att de inte kunde tillverkas med fullt utnyttjande av industriella produktionsmetoder. Produkterna uppvisade dessutom en mycket stor mängd måttvariationer. Antalet kombinationer av enbart längd- och breddmått för bäddar uppgick exempelvis till 40 och matborden hade alla höjder i jämna centimeter räknat från 68 till 76 cm. Enstaka exempel på genomförd måttstandardisering fanns dock.

Tillverkningstekniken var i allmänhet hantverksbetonad och serierna korta, vilket försvårade tillämpning av ackord. 50 stycken var i allmänhet de längsta serier som förekom utom vid vissa starkt specialiserade stolfabriker. Fabriker med högst 10 anställda brukade inte framställa artiklar i större satser än 12 åt gången. Kontakten mellan industrin och forskningen var dålig. 90 procent av företagen hade i sin stab varken ingenjör, arkitekt eller ritare. Över en tredjedel saknade förmän eller verkmästare. Moderna maskiner med stor kapacitet fanns, men var på grund av sitt pris oåtkomliga för de små företagen. Råvarans ekonomiska utnyttjande var starkt beroende av arbetarnas personliga yrkesskicklighet.

Företagsstrukturen kännetecknades av en stor mängd småföretag. År 1945 sysselsatte möbelindustrin drygt 16 000 personer vid något över 1 000 arbetsställen. Över en tredjedel av företagen hade högst fem arbetare anställda; endast 9 företag sysselsatte mer än 100 arbetare. Storföretagens andel av antalet arbetare var dock betydande och de 60 procent av företagen som hade högst 10 anställda svarade för endast 22 procent av arbetareantalet. Livlig nyetablering av småföretag kännetecknade många av de orter som sedan gammalt haft möbelindustri.

Lokaliseringen uppvisade en bild av stark koncentration. Räknat efter antalet arbetare låg 1945 inemot hälften av möbelindustrin i Jönköpings, Kalmar och Skaraborgs län. Denna koncentration syntes inte vara påverkad av de faktorer som från början varit utslagsgivande för industrins lokalisering, såsom närheten till lövträ. Relativt få företag var förlagda till de större städerna och mer än tre fjärdedelar låg på de tre lägsta dyrorterna, 1–3.

Specialiseringsgraden var mycket låg utom ifråga om pinnstolar och kontorsmöbler.

Avsättningen underlättades av de statliga bosättningslånen som utnyttjades av 20–25 procent av alla nygifta och exempelvis för budgetåret 1945/1946 uppgick till närmare 14 miljoner kronor. På grund av befolkningsutvecklingen väntade dock utredningen en nedgång i antalet ingångna äktenskap och därmed en fallande efterfrågan på hemmöbler, måhända till en del kompenserad av ökad efterfrågan från skolor, sjukhus, samlingslokaler etc.

Import och export var båda obetydliga, men vissa förhoppningar om ökad export rådde.

Kostnadsstrukturen behandlades inte närmare i utredningen. Det upplystes dock att arbetarlönerna uppgick till omkring en tredjedel av produktionskostnaderna och råvarorna till ungefär lika mycket. Kostnaderna för förvaltningspersonal angavs ej, men det framgick att denna personal uppgick till 8,4 procent av samtliga anställda.

Sysselsättningen erbjöd speciella problem för industrin på grund av avsättningens kraftiga säsongvariationer och konjunkturkänslighet. Till en del hade industrin emellertid lyckats möta säsongväxlingarna genom tillverkning av halvfabrikat under lågsäsong. År 1945 avvek sålunda ingen månad från årsgenomsnittet för sysselsättningen med mer än 9 procent. Möbelindustrins konjunkturkänslighet utgjorde ett betydligt svårare problem. Industrin hade under 30-talets lågkonjunktur en arbetslöshet som betydligt översteg genomsnittet för svensk industri – år 1933 30 procent arbetslösa mot 23 – trots att arbetslösheten både dessförinnan och därefter var lägre än genomsnittet.

Löneläget var för arbetarnas del lägre än genomsnittet för svensk industri. De större företagen betalade emellertid högre löner än de mindre, vilket hängde samman med att de hade en betydligt större ackordsvolym. Av samtliga arbetade timmar 1945 var sålunda 59 procent ackordstimmar hos de större företagen mot endast 27 procent hos de mindre. Industrin hade svårt att få viss arbetskraft, i synnerhet yrkesutbildade möbelsnickare, och hade otillräckligt antal lärlingar. Arbetarskydd och hygieniska anordningar ansågs dåliga.

Räntabiliteten var enligt utredningen ytterst svår att bedöma på grund av det stora antalet familjebolag, bristande kännedom om företagens principer för lagervärdering och avskrivning och liknande osäkerhetsmoment. Enligt undersökningen skulle år 1945 medianen för vinsten i procent av det egna kapitalet i rörelsen ha varit 7,3 och de båda kvartilerna 3,0 och 12,0. Den redovisade vinsten var genomgående högre för de större företagen. Samma år uppgick det främmande kapitalet hos medianföretaget till ungefär hälften av balansomslutningen.

Försäljningen skedde övervägande till möbelhandlare. Direktförsäljning till konsumenter hade endast obetydlig omfattning. Av de företag som besvarat utredningens fråga om de sålde genom grossist svarade en fjärdedel att någon del av produktionen avsattes genom grossist. Hälften av dessa företag avsatte mer än hälften av sin produktion på detta sätt. Bruttopriser användes av 28 möbelfabriker bland de 263 som besvarat utredningens fråga därom. Utredningen fann att medianaffären i Stockholm tillämpade ett pålägg om 58 procent av nettopriset och medianaffären i övriga städer ett pålägg om 52 procent. De rabatter som lämnades av KF, Möbelbranschens Samköpsförening och vissa av de enskilda fabrikanter som tillämpade bruttopriser svarade mot ett pålägg på endast omkring 40 procent, möjliggjort genom leveranser i större poster och av mindre total lagerhållning i affärerna.

Detaljhandelns struktur kännetecknades i likhet med industrins av ett stort antal småföretag. Antalet möbelaffärer uppgick 1946 till något över 1 500, vilka sysselsatte omkring 8 400 personer eller i medeltal 5,4

per butik. Medianaffären hade 3 anställda, och dess omsättning uppgick till omkring 165 000 kronor. Möbelhandeln var i stort sett koncentrerad till tätorterna. Möbelaffärerna var där, särskilt i de större städerna, ofta koncentrerade till vissa områden. Någon arbetskraftsbrist fanns inte inom möbelhandeln, och denna låg tämligen väl till i lönehänseende. Inemot hälften av de sysselsatta var möbelhantverkare och mellan en fjärdedel och en femtedel butikspersonal.

Detaljhandelns kostnader befanns inte vara särskilt höga i jämförelse med andra branschers. Lönerna utgjorde ungefär hälften av totalkostnaderna. Hyreskostnaden och kostnaden för transporter och reparationer var sinsemellan ungefär lika stora och uppgick tillsammans till omkring en tredjedel av de totala kostnaderna. Hyreskostnaden var relativt hög, vilket sammanhängde med att nästan alla affärerna hade centralt butiks-läge. Transporter och därav orsakade reparationer vägde tungt, delvis som en följd av affärernas inköspolitik. 1945 hade företagen sålunda i allmänhet över 50 leverantörer var. Förlusterna på affärernas kreditgivning var små. Medianaffärens vinst låg i trakten av 7 000 kronor och utgjorde därmed 3,1 procent av omsättningen sedan vederbörande företagare erhållit lön för sitt arbete och »5 procent ränta på det i rörelsen engagerade kapitalet» fråndragits.

Utredningen lade stor vikt vid möbelbranschens rent sociala betydelse. Det framhölls sålunda: »Så länge hem, hemkänsla och familjeliv betraktas som dyrbara värden i vårt samhällsliv blir en väl fungerande och konkurrenskraftig möbelindustri, vars produkter suger åt sig köplust och köpkraft, både ett konsument- och ett samhällsintresse.»

MÖBELUTREDNINGENS REKOMMENDATIONER

Möbelutredningen har själv sammanfattat sina rekommendationer och förslag som följer:

»I. Möbelindustrin

Utredningen understryker i detta avsnitt den betydelse för industrins effektivitet som tillgången på yrkesutbildad arbetskraft har. I det sammanhanget

1. framhåller utredningen vikten av att arbetsplatsernas lärlingsfrågor snarast blir föremål för en överrenskommelse mellan partsorganisationerna, Sveriges möbelindustriförbund och Svenska träindustriarbetareförbundet, i likhet med vad som skett med lärlingsfrågorna i vissa andra branscher;
2. förordar utredningen
 - a) en treårig utbildning av maskinsnickare för möbelindustrins behov vid vissa verkstadsskolor,
 - b) en bättre formfostran i yrkesskolutbildningen av möbelsnickare i allmänhet,

- c) en – för att möjliggöra detta – förbättrad yrkeslärarutbildning på området, med påbyggnad av fortbildningskurser, samt
 - d) utarbetandet av lämpliga läroböcker, instruktiva handböcker och typritningar i möbelsnickeri;
3. föreslår utredningen inrättandet av en speciell träteknisk linje vid tekniskt gymnasium i närheten av de sydsvenska möbelindustribygderna (förslagsvis i Norrköping eller Jönköping) för utbildning av tekniker för möbelindustrin;
 4. rekommenderar utredningen att särskild uppmärksamhet ägnas utbildningen av möbelarkitekter, så att denna närmas till industrin och får inrymma även viss praktik inom industrin.

Utredningen rekommenderar vidare en serie åtgärder för effektivisering av de mindre företagen, nämligen

5. att på orter, där förutsättningar finns, de mindre företagarna samman-sluta sig
 - a) i lokala inköpsorganisationer för samköp av råvaror och halv-fabrikat samt gemensamt inköp och utnyttjande av större och dyr-barare maskiner samt
 - b) i egna försäljningsorganisationer bl. a. för att möjliggöra större specialisering i produktionen.

För effektivisering av möbelindustrin i allmänhet förordar utredningen

6. större specialisering i tillverkningen och en nedskärning av sortimen-tets storlek och förväntar att Sveriges möbelindustriförbund främjar en sådan önskvärd specialisering och minskar det totala antalet före-kommande typer;
7. tillämpning av bruttoprissystem på standardmöbler av typen 'stapel-och märkesvaror', för att ett förbilligande genom industriella rationali-seringsåtgärder inte skall neutraliseras av möbelhandelspåläggen;
8. en omprövning av nuvarande fraktförsäkringssystem, varigenom vissa besparingar torde kunna åstadkommas.

Utredningen har vidare uppmärksammat behovet av teknisk information och rådgivning för möbelindustrin och föreslår

9. att det vid Svenska träforskningsinstitutets trätekniska avdelning inrät-tas en informationstjänst för förmedling av den vetenskapliga forsk-ningens rön till industrin, att för detta ändamål anställs två ingenjö-rer efter avtal mellan kungl. maj:t och träforskningsinstitutet och att till bestridande av kostnaderna härför anslås 35 000 kr såsom förslags-anslag.

Beträffande de hygieniska förhållandena och säkerhetsanordningarna på arbetsplatserna har utredningen funnit att standarden är synnerligen dålig och den uppmanar

10. partsorganisationerna att intensifiera sitt arbete för en bättre sådan standard, med hänsyn bl. a. till den bebådade nya arbetarskyddslagstift-ningens strängare krav.

Svårigheten för konsumenterna att bedöma förhållandet mellan möbler-nas pris och kvalitet föranleder utredningen att föreslå en allmän kvalitets-redovisning i form av

11. a) en fabrikantmärkning av alla möbler, kompletterad med
b) kortfattade kvalitetsdeklarationer vari redovisas möblernas mera väsentliga egenskaper. Kvalitetsredovisningen föreslås skola genomföras på frivillighetens väg.

Då utredningens undersökningar visat onödigt stora och många måttvariationer inom möbelbeståndet, föreslår utredningen

12. en grundlig funktionsforskning på möbelområdet med sikte på ökad teknisk standardisering och förordar att bidrag av statsmedel utgår till dessa funktionsstudier.

II. Möbelhandeln

Betydelsen av en god utbildning för butikspersonalen, varigenom allmänheten kan erhålla bättre service vid möbelköp, framhålles och utredningen föreslår

13. statsbidrag till en sex månaders utbildningskurs för möbelhandelspersonal, av vilken kurs en första del skall kunna inläsas per korrespondens – med hänsyn till i landsorten boende – samt en omläggning av nuvarande 15 dagars utbildning till en fortbildningskurs.

Utredningens undersökningar av möbelhandelns omkostnader, priser och vinster föranleder utredningen att

14. a) förorda en övergång från kreditprissättning till kontantprissättning;
b) förorda att man prövar ett kreditgivningssystem – likt KF:s eller det norska Bo-kreditt –, varigenom kostnaderna för den nödvändiga kreditgivningen vid bosättningar nedbringas;
c) förorda en ytterligare rationalisering av distributionsapparaten för att nedbringa handelns omkostnader, så att nuvarande prismarginaler ger utrymme för bättre kundservice eller en sänkning av priserna.

III. Konsumtionen

Utredningen, som anser att en rationalisering av möbelindustrin och möbelhandeln behöver kompletteras med en konsumentupplysning, som gör konsumenterna i stånd att göra ett självständigt och kritiskt konsumtionsval, föreslår

15. att en upplysning sättes in särskilt när bosättningsfrågan blir aktuell för individen – vid giftermål o. dyl. –, att anordnandet av kommunal bosättningsrådgivning i anslutning till de statliga bosättningslånen, men principiellt öppen för alla kommuninvånare, som vill begagna sig därav, uppmuntras, att ortsombuden för bosättningslånen intresseras för möbelfrågorna och att en varukatalog med rikhaltigt sortiment av bl. a. goda bruksmöbler och bruttoprisuppgifter utarbetas till upplysningsverksamhetens tjänst.

Konsumentuppfostran bör dock enligt utredningens mening börja långt tidigare och utredningen rekommenderar

16. a) en grundläggande, elementär undervisning om konsumentfrågorna i anknytning till medborgarundervisningen och den husliga undervisningen i folkskolans avslutningsklasser;

- b) en något mer avancerad upplysning i hembildnings- och bosättningsfrågor vid folkhögskolor, praktiska ungdomsskolor, lantmanna- och lanthushållsskolor; samt
- c) att en motsvarande undervisning i konsumentfrågor inlägges i lärarutbildningen, meddelas i fortbildningskurser för lärare etc.

Konsumentupplysningen för äldre bör enligt utredningens förslag befrämmas genom

- 17. utställningsverksamhet – permanenta utställningar, vandringsutställningar –, radio- och föreläsningspropaganda, studiecirkelverksamhet m. m.

Den sjunkande hushållsbildningen under kommande årtionde föranleder utredningen att diskutera olika nya arbetsuppgifter för möbelindustrin. Bl. a. rekommenderas

- 18. en utrustning av nya offentliga lokaler med goda möbler, som genom central upphandling och samköp kan komma att tillverkas i långa serier och därmed förbilligas i framställningen.

Slutligen konstaterar utredningen, att konsumentupplysningen liksom även möbelindustrins och möbelhandelns rationalisering inte är frågor av engångskaraktär utan måste följas kontinuerligt och lösas på lång sikt. Utredningen föreslår därför

- 19. ett permanent samarbetsorgan, ett branschråd med rådgivande, utredande och publicistiska befogenheter och sammansatt av nio ledamöter, som på förslag av vissa angivna organisationer utses av kungl. maj:t.»

Medlemmen av utredningens expertgrupp, direktör Rudolf Kalderén, AB Nordiska Kompaniet, avgav en principiell reservation, vilken här återges i avkortad form.

Det huvudmål, som man inom utredningskommittén eftersträvat, nämligen en för konsumenterna tillfredsställande möbelförsörjning i förening med gynnsammast möjliga livsbetingelser för de inom branschen sysselsatta, uppnås bäst genom en fritt verkande industri och handel. Såväl industrin som handeln äga vilja och förmåga att självständigt lösa dessa problem. Trots de onormala ekonomiska betingelser, som alltsedan krigsutbrottet råda, ha betydelsefulla åtgärder vidtagits såväl ifråga om driftens rationalisering som framskapande av nya ändamålsenliga möbeltyper. När skälig hänsyn tas till de svårigheter som förelegat, måste man enligt min mening konstatera, att tillräckliga skäl icke kunnat förebringas för att denna gren av näringslivet nu skulle vara i behov av särskild offentlig ledning eller övervakning.

I anslutning till utredningens rekommendationer kan nämnas att utredningen refererade ett förslag från några enskilda möbelfabrikanter rörande möbelhandelns struktur, vilket starkt påminner om det av professor Anders Östlind år 1955 lanserade förslaget om mässor för allmän försäljning av varaktiga konsumtionsvaror.¹ Utredningens framställning på denna punkt lyder i avkortad form:

¹ Se Tiden 1955: 1 och 2, bilaga till varudistributionsutredningens betänkande, SOU 1955: 16, s. 365, samt »Trolle och Östlind i envig», Rygaards småskrifter nr 2, Stockholm maj 1955.

Distributionen av möbler borde kunna förbilligas med hjälp av gemensamma utställningar för flera fabriker. Därvid borde i möjligaste mån sådana fabriker samverka, som tillverkade olika typer av möbler så att sorteringen blev mycket stor. Leverans skulle sedan i allmänhet ske direkt från fabrik eller centrallager. Framförallt hyres- och lagringskostnaderna samt personalkostnaderna (tillsammans betydligt mer än hälften av omkostnaderna) skulle därigenom kunna reduceras. De bästa av utställningens möbeltyper skulle ingå i en katalog, vilken skulle tillhandahållas de köpare som ej kan besöka utställningen.

REMISSYTTRANDEN

Handelsministern inhämtade yttrande över utredningen från sammanlagt 26 statliga myndigheter, offentliga institutioner, näringsorganisationer, arbetstagarorganisationer och kvinnoföreningar. Av dessa remissinstanser inhämtade några i sin tur yttrande från andra institutioner och organisationer, så att sammanlagt ett 70-tal yttranden inkom till departementet. Här kan endast redogöras för de viktigaste principiella synpunkterna.

Kartläggningen

Utredningen betecknades i flera remissyttranden som värdefull. LO ansåg t. ex. att betänkandet var »ett mönster ifråga om översiktlighet och klarhet». Industriförbundet anförde följande:

»Det skall emellertid gärna vitsordas, att det rent sakliga material, som utredningen sammanfört, även om det knappast uppvisar något väsentligt nytt för de i branschen initierade, likväl erbjuder åtskilligt av intresse. Branschens förhållanden och problem ha nu för första gången blivit i ett sammanhang mera ingående belysta. Man har på detta sätt fått en samlad bild av möbelindustrin och möbelhandeln, som trots vissa brister – detta gäller inte minst undersökningarna om industriens räntabilitet – torde kunna bli till nytta för företagarna i deras fortsatta strävanden att höja branschens effektivitet.»

Effektivitetsfrämjande åtgärder

Som ett allmänt omdöme om utredningens förslag till direkt effektivitetsfrämjande åtgärder framhölls emellertid av industriförbundet och möbelindustriförbundet liksom i det gemensamma yttrandet från grossistförbundet och handelskammaren i Stockholm att rekommendationerna var av ringa betydelse. Möbelindustriförbundet ansåg bristen på konkreta, mera vittgående rekommendationer vara »ett klart bevis för att industrien själv gör vad som rimligen kan begäras för att nå ett gott resultat», och liknande synpunkter anfördes i de två andra yttrandena.

Utbildningsfrågorna ägnades stor uppmärksamhet i remissyttrandena. Kommentarer till utredningens olika förslag på detta område i punkterna 1–4 (se sid. 85–86) var i stort sett positiva såväl från industrins som från myndigheternas och arbetstagarorganisationernas sida. LO framhöll särskilt att samhället borde ta på sig en större andel av utbildningskostnaderna.

Utredningens förslag om gemensamma inköps- och försäljningsåtgärder samt gemensamt utnyttjande av maskiner liksom standardisering och specialisering behandlades i flera yttranden. KF instämde i rekommendationen om gemensamma inköp men ansåg att möjligheten att använda gemensamma maskiner behövde utredas närmare. Industriförbundet påpekade att utredningens jämförelse med jordbrukarnas gemensamma maskiner var missvisande, eftersom det inte finns flyttbara maskiner i möbelindustrin. Möbelhandlareförbundet hävdade att en gemensam försäljningsorganisation skulle innebära högre kostnader för de deltagande småföretagen. Handelskamrarna ställde sig med ett undantag tveksamma eller avvisande till de nämnda förslagen om samverkan. I det gemensamma yttrandet från grossistförbundet och handelskammaren i Stockholm befarades att den samverkan som föreslagits skulle medföra industrins konservering i ett mindre rationellt skick. En friare utveckling skulle kunna tänkas leda till att mindre företag började tillverka delar till möbler medan större företag ägnade sig åt sammansättning och försäljning. Kommerskollegium ansåg att samverkan mellan företagen borde vara gagnelig särskilt vid export men framhöll att det redan bildats en särskild organisation för exporten. Möbelindustriförbundet påpekade att gemensam försäljning redan ordnades i den utsträckning det var möjligt och förklarade att gemensamt maskinutnyttjande inte var rationellt.

Utredningens förslag om inrättande av ett organ för informationstjänst vid Svenska Träforskningsinstitutet tillstyrktes av möbelindustriförbundet och några handelskamrar. Även kommerskollegium tillstyrkte men ansåg det vara minst lika angeläget att upplysningsverksamheten vid Statens Hantverksinstitut utvidgades. Detta institut framhöll i sitt remissyttrande att det redan hade en rationaliseringsavdelning där »en väsentlig del av uppdragen kommit från snickeri- och möbelindustrin» och att det därför borde få ta hand om den föreslagna konsulterande verksamheten. Träforskningsinstitutet anförde »att utredningen uppenbarligen icke gjort klart för sig den organisatoriska och ekonomiska konstruktionen av institutet» och framhöll om det av utredningen föreslagna organet »att det i mycket ringa grad skulle komma att ha med forskning att göra, vilket enligt av Kungl. Maj:t fastställda stadgan är institutets helt dominerande uppgift». Institutet avstyrkte därför försla-

get och förklarade att det ämnade avge ett eget förslag om ordnandet av informationstjänst. Så skedde inte men en teknisk sekreterare knöts senare till institutet på förslag av Södra Sveriges skogsindustriutredning (SOU 1953:19).

Kvalitetsdeklarationer

Märkning av möbler med fabrikantens namn tillstyrktes av samtliga remissinstanser som behandlade förslaget utom möbelhandlareförbundet. Detta ansåg nämligen att möbelhandlarens och inte fabrikantens namn var den för kunden väsentliga upplysningen. Förbundet ansåg vidare kvalitetsdeklaration meningslös, eftersom möbelhandlarna måste justera produkterna före den slutliga leveransen. Industriförbundet hade inga principiella invändningar mot kvalitetsdeklaration men ansåg att den var svår att genomföra för möbler.

Sveriges Standardiseringskommission anförde om kvalitetsdeklaration:

»Om kvalitetsdeklarationer skola införas på möbler, böra dessa enligt kommissionens uppfattning baseras på givna provningsmetoder, som göra det möjligt att objektivt jämföra möbler av olika fabrikat. Då dylika metoder icke finnas utarbetade, saknas enligt kommissionens mening för närvarande tekniskt underlag för sådana kvalitetsdeklarationer som kunna ge en rättvis jämförelse av möbler från olika tillverkare.»

Svenska Slöjdföreningen tillstyrkte de flesta av utredningens förslag ifråga om kvalitetsforskning och konsumentupplysning men framhöll dessutom följande:

»Någonting nytt utöver Slöjdföreningens program synes utredningen icke ha att anföra. Däremot framgår det otvivelaktigt att utredningen icke är informerad om de allra senaste årens erfarenheter från konsumentupplysningen och de framsteg som gjorts.»

Bruttopriser

Bruttopriser som utredningen rekommenderat ansågs av LO vara »av värde även för andra delar av näringslivet» och ett »skydd åt konsumenterna samtidigt som industrin får garanti för att dess effektivare produktion verkligen medför billigare priser». I detta sammanhang kan nämnas att kritik mot distributionen framfördes av LO, Svenska Handelsarbetareförbundet och Svenska Träindustriarbetareförbundet. Industriorganisationerna anförde inga principiella synpunkter på bruttoprisbindning. Både de och KF framhöll emellertid att effekten av bruttoprisbindning i möbelbranschen kunde bli en höjning av prisnivån. KF framhöll särskilt att bruttopriser, om de infördes, inte borde vara bindande för återförsäljarna.

Branschråd

Förslaget om branschråd tillstyrktes av LO, träindustriarbetareförbundet och handelsarbetareförbundet. Det påpekades dock att den ena av de två arbetarrepresentanterna i rådet borde komma från möbelhandeln. LO ansåg att branschrådets ordförande borde utses direkt av Kungl. Maj:t och att kvalificerad majoritet icke borde erfordras för framställningar till Kungl. Maj:t. Hemmens Forskningsinstitut, ett par kvinnoföreningar, 1946 års utredning angående kvalitetsforskning och konsumentupplysning samt Svenska Arkitekters Riksförbund anförde inga erinringar mot branschråd men anmärkte på den sammansättning rådet skulle få enligt förslaget. De flesta ansåg att konsumentrepresentationen var otillräcklig.

Slöjdföreningen ansåg det vara svårt att bedöma förslaget om branschråd, eftersom det inte klart framgick om utredningen avsåg en kommitté eller ett ämbetsverk eller om rådet överhuvudtaget skulle ha någon heltidsanställd person. KF konstaterade att utredningen »betonat branschrådets rådgivande funktion och värdet av frivilliga överenskommelser» men att den inte hade diskuterat »frågan huruvida frivilligheten kan upprätthållas, samtidigt som rådet har karaktären av statsorgan». KF:s åsikt var att frågan om branschråd var så viktig att den ej borde lösas från fall till fall utan först efter en grundlig generell prövning. På grund av arbetsbelastningen inom statsorganen och näringslivet föreslog emellertid förbundet »att frågan om näringslivets organisation i branschråd utredes, först sedan de statliga regleringarna upphävts och arbetskraft frigjorts». KF ansåg det vidare betänkligt att låta staten vara representerad i rådet. Detta skulle kunna ge offentlig sanktion åt företagarnas strävan att begränsa konkurrensen och göra monopolkontrollen verkningslös.

Kommerskollegium ifrågasatte »lämpligheten av att vid sidan av de skilda organisationerna, som redan nu finnas inom möbelbranschen – däribland en heminredningsbranschens centralnämnd för branschens 'rationalisering och effektivisering' och den på området verksamma och med statsunderstöd arbetande svenska slöjdföreningen – tillskapa en ny permanent institution med så vittutgrenade och mångskiftande uppgifter som här ifrågasatts».

Industriförbundet, möbelindustriförbundet, träindustriförbundet i förening med Träindustriens Branschorganisation (TIBO), grossistförbundet, tillfrågade handelskamrar, köpmannaförbundet och möbelhandlareförbundet avstyrkte samtliga förslaget om branschråd. I flera av dessa yttranden framhölls att ett branschråd inte kunde förväntas få en sådan sakkunskap att det verkligen skulle kunna genomföra rationaliseringså-

gärder. Industriförbundet påpekade i detta sammanhang att utredningen själv inte lyckats åstadkomma några nya, konkreta förslag av verkligt effektivitetsfrämjande betydelse. I det gemensamma yttrandet från grossistförbundet och handelskammaren i Stockholm framhölls på samma sätt: »Rationaliserings- och effektivitetsfrågor äro emellertid icke av den art, att de lösas genom diskussioner i och utredningar av stora, heterogent sammansatta församlingar.» Industriförbundet anförde att den maktställning som branschrådets möjlighet att vända sig till Kungl. Maj:t innebar sannolikt skulle komma att försvaga företagens initiativkraft.

SYNPUNKTER PÅ UTREDNINGEN

Arbetsgruppen har funnit 1946 års möbelutrednings betänkande innehålla en god inventering av möbelbranschens problem i stort. Samtidigt anser vi emellertid att vissa delar av betänkandet är behäftade med betydande svagheter.

En allvarlig brist är sålunda att utredningen vid presentationen av sina resonemang och rekommendationer väsentligen förbigått de tekniska och driftsekonomiska faktorerna. En läsare får t. ex. aldrig veta vad optimal seriestorlek för de viktigaste maskinerna var. Inte heller får man reda på om förlängning av en serie medför enbart organisatoriska fördelar eller om dessutom väsentligt effektivare maskiner kan användas. Utredningens rekommendation att mindre möbelfabriker i en bygd skulle gemensamt använda vissa maskiner motiverades med att jordbrukarna vunnit fördelar på denna väg. Det saknades emellertid upplysning om det för möbelindustrins del fanns flyttbara maskiner som i jordbruket, och inte heller redovisades någon kalkyl som visade att inköpspriset, driftskostnaderna och kapaciteten för stationära maskiner var sådana att utgifterna för transporter av möbeldelar fram och tillbaka i en bygd kunde täckas.

Trots rekommendationer om gemensamma försäljningsorganisationer för mindre fabriker och diskussionen om samköp i någon form fanns i betänkandet ingen redogörelse för erfarenheterna av Möbelbranschens Samköpsförening. Rekommendationen om bruttoprissättning var inte grundad på någon undersökning av konkurrensförhållandena i detaljhandelsledet. Läsaren får därför ingen uppfattning om i vilken utsträckning de redovisade påläggen verkligen togs ut.

Möbelutredningens framställning var, som nämnts, delvis byggd på två enkäter med ganska låg svarsprocent. För vissa grupper av företag och för vissa frågor var svarsprocenten till och med så låg att de inkomna svaren icke borde ha lagts till grund för några slutsatser. I be-

tänkandet var visserligen materialets brister och slutsatsernas begränsade värde ordentligt redovisade, men detta skedde endast i de avsnitt som handlade om enkäterna. När undersökningsmaterialet tillsammans med annat material lagts till grund för framställningen i den senare texten, är det svårt för läsaren att hålla de tidigare reservationerna i minnet. Reservationer om materialets brister hade därför bort upprepas var gång materialet kom till användning, i synnerhet som utredningen baserat slutsatser på och anställt jämförelser mellan delmaterial på endast några få enheter.

Frågan är om inte utredningen också i flera fall där alla vederbörande reservationer klart angivits pressat materialet för hårt på slutsatser. Att t. ex. ange median och kvartiler för vinst och andel av främmande kapital för olika grupper av företag kvarlämnar hos läsaren ett intryck av exakthet och slutgiltighet som är missvisande med tanke på den i och för sig ordentligt redovisade bristfälligheten i materialet. Ett så bristfälligt material som utredningen måst använda vid sin räntabilitetsundersökning kan på sin höjd få ligga till grund för försiktigt formulerade »allmänna intryck».

UTREDNINGENS VERKNINGAR

Rekommendationernas efterföljd

Vi har gjort följande försök att bedöma i vilken mån utredningens förslag lett till efterföljd (numreringen motsvarar den på s. 85–88). Denna bedömning innefattar inte något ställningstagande i frågan om utredningarnas rekommendationer varit riktiga eller befogade.

1. Överenskommelse angående arbetsplatsernas lärlingsfrågor träffades mellan Sveriges Träindustriförbund och Svenska Träindustriarbetareförbundet år 1953 och då enligt uppgift utan direkt samband med utredningens rekommendation. Detta avtal innehåller föreskrifter om dels löner och kontrakt som garanterar att lärlingen verkligen får utbildning, dels upprättandet av en lärlingsnämnd med opartisk ordförande. Tillströmningen av lärlingar har ökat, dock troligen inte på grund av detta avtal utan på grund av ungdomskullarnas ökande storlek.
2. a) En plan för treårig utbildning av maskinsnickare för möbelindustrins behov har utarbetats av den nämnda lärlingsnämnden utan direkt samband med utredningens rekommendation. De sektorer som behöver denna omfattande allround-utbildning anses nu ganska väl tillgodosedda. Enligt en av Arbetsmarknadens Yrkes-

råd (organ tillsatt av SAF och LO) gjord utredning finns det dock numera också ett behov av kortare punktutbildning.

b)–d) Något bestämt program för bättre formfostran i yrkes-skolutbildningen eller förbättrad yrkesläroutbildning har inte genomförts men intrycket inom industrin är att förhållandena ändå förbättrats på dessa områden.

3. Högre tekniska läroverket i Jönköping, vilket inrättades år 1949, fick på grund av utredningens rekommendation från början en särskilt träteknisk avdelning för utbildning av tekniker åt bl. a. möbelindustrin. Träindustrins efterfrågan på elever utgångna från denna avdelning har dock varit av mindre omfattning.
4. Några väsentliga organisatoriska förändringar i utbildningen av möbelarkitekter, så att denna bättre tillgodoser industrins krav, har inte genomförts. Man anser dock att utbildningen likväl förbättrats, genom att lärarna vid konstfackskolan och slöjdföreningens skola i Göteborg numera ägnar industrins synpunkter större intresse. Fortfarande är det dock ett önskemål från industrins sida att arkitekternas utbildning skall inriktas mer på industrin och bland annat omfatta undervisning i frågor som sammanhänger med produktionsorganisation och ekonomi.
5. De mindre företagen har med något enstaka undantag inte sammanlutit sig i lokala organisationer för inköp av råvaror och halvfabrikat eller för inköp och gemensamt utnyttjande av dyrbarare maskiner. De har inte heller bildat gemensamma försäljningsorganisationer. Sådana har däremot bildats på senare år av vissa mera betydande tillverkare av heminredningsartiklar. De allra minsta företagen med en till tre arbetare har för övrigt i stort sett försvunnit, om man undantar lokalt betonade hantverksföretag.
6. Större specialisering i tillverkningen och en nedskärning av sortimentets storlek har genomförts, och utvecklingen i denna riktning fortsätter, bl. a. beroende på möbelindustriförbundets och TIBO:s konsultationsverksamhet för rationalisering. Det föreligger motstridiga åsikter i frågan huruvida denna utveckling skulle ha ägt rum vare sig utredningen verkställdes eller ej. För vår del har vi intrycket att utredningen utgjort en inte oväsentlig sporre för industrins ansträngningar i detta hänseende även om det är troligt att utredningen lästs inom endast ett fåtal företag.
7. Efter utredningen gick några fabriker över till bruttopriser, men sedan dessa förbjöds tillämpas de riktpriser. Dessa både under- och överskreds av handlarna.

8. Fraktförsäkringssystemet har inte förändrats. Bland företagarna har hävdats att fraktförsäkringen är en alltför liten kostnadspost för att några väsentliga besparingar skulle vinnas. Försäkringspremien brukar uppgå till mindre än 1 procent av fabrikspriset. Denna kostnad brukar delas lika mellan köparen och tillverkaren, varvid dock tillverkaren får åtnjuta hela den kvantitetsbonus som utgår.
9. Någon informationstjänst vid Svenska Träforskningsinstitutets trätekniska avdelning har inte inrättats, men samarbetet mellan institutet och industrin har byggts ut på andra vägar. Inom TIBO har bildats ett forskningsråd, och träforskningsinstitutet sysslar, delvis på grund av samarbetet med detta råd, sedan 1950 också med tillämpad forskning och inte som tidigare med enbart grundforskning. Institutets upplysningar har därför börjat få större praktisk nytta för företagen. TIBO:s tidskrift Trä publicerar forskningsresultaten i populariserad form.
10. Partsorganisationerna har lagt ned ett betydande arbete för bättre arbetarskydd genom upplysningsmöten, film osv. Företagens åtgärder för arbetarskydd har dessutom intensifierats både till följd av den nya arbetarskyddslagen och genom initiativ från Träindustrins arbetarskyddskommitté. Jämfört med förhållandena inom andra industrier är arbetarskyddet tämligen väl tillgodosett inom möbelindustrin.
11. Fabrikantmärkning har på grund av motstånd från möbelhandlarna genomförts endast i ringa grad. Möbelhandlarna anser att det är de som inför kunden skall ansvara för varan. Kvalitetsmärkning har genomförts endast av enstaka företag, beroende på att man inte fått fram några lämpliga provningsmetoder. Utarbetande av sådana metoder pågår i samarbete med varudeklarationsnämnden och sedan 1957 utgår statsbidrag med 40 000 kr till kvalitetsforskning.
12. Funktionsforskningen intensifierades år 1948 i samarbete med arkitekter, slöjdföreningen och industrin. Denna intensifiering torde ha varit en följd av utredningen. Något statsbidrag till denna forskning utgick inte då. Sedan 1956 har emellertid årligen anslagits omkring 45 000 kr för forskning som åsyftar måttstandardisering.
13. Någon statsunderstödd utbildningskurs för möbelhandelspersonal har inte kommit till stånd men möbelhandlarnas organisationer har intensifierat sin egen utbildningsverksamhet. Dessutom har de numera två utbildningskonsulenter anställda. Utredningens rekommendation torde ha haft betydelse för dessa åtgärder.

14. a)–b) Möbelhandelns system att rycka in avbetalningskostnaderna i det pris som offereras konsumenterna har inte ersatts av »kontantprissättning» med debitering av särskilda tillägg vid avbetalningsinköp. Avbetalningssystemet inom den enskilda detaljhandeln har endast av något enstaka företag ersatts av »låneköp» i stil med vad KF tillämpar.
c) Distributionsapparaten har icke rationaliserats men trots att de önskade kostnadsbesparingarna inte uppkommit har möbelhandelns kundservice byggts ut. Flera fabrikanter försöker dock få handlarna att göra systematiska beställningar på längre sikt och samarbetar därför med dem ifråga om försäljningsåtgärder. Dessa fabrikanter säljer i allmänhet endast genom ett starkt begränsat antal återförsäljare i varje distrikt. Återförsäljarens frihet att sälja andra fabrikat är dock obesuren. Dessa ansträngningar från vissa fabrikanter sida att stödja och styra handeln torde knappast ha utlösts av utredningen utan har troligen dikterats av marknadsläget.
15. Ökad konsumentupplysning för möbelköpare genom myndigheternas försorg har i viss utsträckning kommit till stånd, bl. a. har utarbetats en informativ broschyr för sökande av riksbankens bostättningslån. Någon varukatalog har däremot inte utarbetats.
16. a)–c) Några särskilda kurser på folkskolestadiet, i folkhögskolor, lanthushållsskolor och liknande eller för lärare har inte tillkommit. Hem- och möbleringsfrågor har dock fått något större plats i undervisningen.
17. Utställningsverksamhet i olika former, radio- och föreläsningspropaganda liksom studiecirkelar drivs numera kontinuerligt. Någon permanent, större möbelutställning för konsumenter har dock inte kommit till stånd.
18. Statliga organ, kommuner och landsting har ökat sina möbelköp. Detta har dock i regel inte medfört beställning i större serier. De statliga och kommunala myndigheterna har inte centraliserat sin upphandling av möbler, och den inköpscentral landstingen inrättat har på grund av särskilt hårda krav ifråga om hållfasthet huvudsakligen låtit tillverka egna modeller i stället för att välja bland existerande standardmodeller.
19. Branschråd har inte inrättats.

Vad har rekommendationerna åstadkommit?

Det är inte lätt att ur de här anförda punkterna dra några slutsatser till ledning för en bedömning av branschrationalisering, eftersom de förslag

som åsyftade egentlig branschrationalisering är få. De inskränker sig till förslagen om gemensamma inköps- och försäljningsorganisationer, om gemensamt bruk av vissa dyrbara maskiner samt om större specialisering i tillverkningen och en begränsning av sortimentet. Som ett förslag om branschrationalisering kan måhända dessutom nämnas de rekommendationer som åsyftade en överflyttning av efterfrågan till möbler vilka är bättre lämpade för industriell tillverkning.

Förslaget att rationalisera branschens struktur genom inköpssamverkan mellan småfabrikerna anser vi vara orealistiskt. Inköpsföreningar kan fungera endast där stark geografisk koncentration föreligger och även där blott med svårigheter; möbelfabrikernas råvarubehov är nämligen endast i ringa utsträckning inriktat på »stapelvaror» och i desto större utsträckning på varor av skiftande kvalitet där särskilda partier måste noga utväljas för varje produkt som tillverkas.

Förslaget om sambruk av maskiner måste betecknas som starkt orealistiskt. Det är uppenbart att de maskiner det här rör sig om inte är flyttbara. Förslaget innebär alltså att möbeldelar under fabrikation måste transporteras fram och tillbaka mellan småfabrikerna och deras gemensamma maskiner. När man vet att möbler och möbeldelar vid transport kräver dyrbart emballage och ändå är starkt skadekänsliga – de påverkas t. o. m. av växlingar i luftens temperatur och fuktighet – framstår transporter till och från gemensamma maskiner som ogenomförbara eller så dyrbara att kostnaderna uppväger de besparingar arrangemanget kan medföra.

Förslagen om gemensamma försäljningsorganisationer, specialisering och sortimentsbegränsning anser vi vara riktiga och motiverade i princip. De riktade sig emellertid inte till någon konkret adressat.

Förslaget om åtgärder för att påverka konsumenternas efterfrågan i riktning mot möbler som är bättre lämpade för industriella produktionsmetoder är också riktigt och motiverat. Även detta förslag har emellertid en ganska allmän innebörd.

Bland utredningens förslag kan alltså enligt vår mening urskiljas endast tre förslag av någon betydelse för branschrationalisering i den mening vi använder ordet. I dessa tre fall har en utveckling i åsyftad riktning kommit till stånd. Hur stor betydelse utredningen därvid haft för utvecklingen är omöjligt att avgöra, eftersom det är fullt klart att åtskilliga förbättringsförslag diskuterades inom branschen redan innan utredningen tillsattes. Dessa strävanden finns för övrigt redovisade i handelsministerns direktiv till utredningen där det heter:

»Sedan länge ha emellertid betydelsefulla rationaliseringssträvanden gjort sig gällande inom möbelbranschen och under senare år synas dessa ha

tilltagit i styrka. Sålunda tillverkas kontorsmöbler till stor del i långa serier. Vad gäller heminredningsartiklar, förekommer serietillverkning bland annat av pinnstolar, vilka även varit föremål för en viss export. Pinnstolarna kunna levereras i form av sammansättningsdelar och kunna sålunda transporteras såsom mindre skrymmande gods. Liknande och andra fördelar söker man vinna med de s. k. paketmöbler, som under senare tid börjat lanceras, och som sammansätts av kunderna; även dessa äro avsedda för serietillverkning. Möbelhandlarnas centralförbund har organiserat en egen serietillverkning av billiga möbler. Likaledes har konsumentkooperationen under senare år visat ökat intresse för serieproduktion av möbler. Träforskningsinstitutet torde efter hand kunna tillgodose vissa av möbelindustrins forskningsbehov. Företagsföreningarna ha även ägnat möbelindustrin sitt intresse. I samband med bosättningslåneverksamheten har upplysningsarbetet bland konsumenterna under senare år starkt intensifierats, på sina håll med anlitan­de av kommunalt anställda bosättningskonsulenter. Denna upplysningsverksamhet har till stor del letts av svenska slöjdföreningen, icke minst av dess bo-kommitté, vari industriförbundet, landsorganisationen, hyresgäströrelsen samt vissa kvinno- och ungdomsorganisationer medverka. Över huvud taget synes numera en starkare reformvilja göra sig gällande hos olika grupper – fabri­körer, handlare, konsument­er, arbetare – än någonsin tillförne.»

Branschorganisationernas insats

Det bör slutligen vara av intresse att granska det kollektiva rationaliseringsarbete som möbelbranschen numera bedriver.

TIBO och även möbelindustriförbundet erbjuder sina medlemmar företagsekonomisk service i form av hjälp med kalkylering och uppläggning av kontoplaner. TIBO ställer till sina medlemmars förfogande en civilekonom, vilken under stora delar av året vistas hos företagen som ekonomisk konsult. Dessutom har organisationen en ingenjör som teknisk konsult, vilken kan ge medlemmarna råd i rationaliseringsfrågor. I organisationens tidskrift Trä drivs vidare en intensiv information om rationalisering och propaganda för effektivare produktionsmetoder.

De båda organisationernas verksamhet är alltså väsentligen inriktad på att höja de enskilda medlemsföretagens effektivitet. I den mån detta lyckas, blir givetvis också branschen i sin helhet effektivare. Verksamheten kan dock icke sägas direkt åsyfta rationalisering av branschens struktur.

Som ett allmänt sammanfattande omdöme vill vi hävda den uppfattningen att de förändringar som inträffat i möbelbranschen i avgörande grad orsakats av marknadsläget. De första efterkrigsåren, då utredningen tillsattes och utfördes, var för möbelindustrin en brytningstid. Av olika skäl, främst ett sjunkande antal giftermål och en överflyttning av efterfrågan till möbler i mellanprisklassen, var branschens produktion

ifråga om typer inte avpassad efter rådande efterfrågan och därtill i stor utsträckning föga rationell. Samtidigt försvårades emellertid en anpassning till det nya läget i hög grad av en konservativ smak hos möbelköparna, vilka ville hålla fast vid möbelstilar som inte passade för industriell produktion. Utvecklingen efter denna tid anser vi i första hand böra betecknas som en fortskridande anpassningsprocess som – även om den sannolikt till viss del har stimulerats av utredningen och branschorganisationernas verksamhet – dock i det väsentliga skulle ha ägt rum också utan dessa båda faktorer.

1946 års stenindustriutredning

GAT- OCH KANTSTENSINDUSTRINS UTVECKLING FRAM TILL 1937

Gat- och kantstensindustrin i Sverige startade i mitten av 1800-talet. Den var redan från början starkt inriktad på export och utbyggdes kraftigt under de tyska städernas »Gründer»-period på 1870-talet. Andra länder gjorde Tyskland sällskap som importörer av svensk sten, och 1913 uppgick den svenska gat- och kantstensexporten till närmare en miljon ton. Industrin sysselsatte då omkring 14 000 man.

Efter första världskrigets utbrott avstannade exporten, och 1915 upphörde nästan all produktion. Större delen av arbetarstammen övergick till andra yrken. För att bereda de återstående stenarbetarna sysselsättning inrättades 1916 enligt riksdagens beslut en statlig stenleveranscentral, vilken under åren 1916 och 1917 förmedlade lån på sammanlagt 2,5 miljoner kronor till kommuner och vägdistrikt för inköp av gat- och kantsten och även fördelade stenbeställningarna bland producenterna. Denna hjälpverksamhet ersattes sedan med direkt upphandling för statens räkning. Under åren 1918–1924 inköptes sten för omkring 10 miljoner kronor och utlämnades utan betalning till statliga förvaltningar, vägdistrikt och städer.

Under 1920-talet kom exporten åter igång och uppgick i genomsnitt per år till inemot 900 000 ton under åren 1927–1930. Industrin sysselsatte då mellan 11 000 och 12 000 arbetare och avsatte 90 procent av sin produktion på export.

Under åren 1931–1938 sjönk exporten till i genomsnitt 230 000 ton per år, och därefter gick den ned till en obetydlighet. En omfattande arbetslöshet blev följden. Staten bistod de arbetslösa genom anordnande av nödhjälpsarbeten. Riksdagen anslog åren 1931–1932 7,5 miljoner kronor för inköp av gatsten. Statsbeställningarna sköttes av en steninköpskommitté som var i verksamhet till 1933. Stora lager av sten hade då hunnit samlas, från vilka väg- och vattenbyggnadsstyrelsen under de följande åren tog ut material för statliga stensättningsarbeten.

Exportpriserna under denna period pressades till följd av en överproduktion som förvärrades genom att arbetslösa stenhuggare började upp-

träda som egna företagare. De importerande länderna vidtog importrestriktioner till skydd för sin inhemska stenindustri. I detta läge och efter utredning inom handelsdepartementet utfärdade Kungl. Maj:t år 1933 en ännu gällande förordning enligt vilken gat- och kantsten endast skulle få utföras av den som erhållit särskilt tillstånd av Kungl. Maj:t här till. Sådant tillstånd – det enda som förekommit – lämnades samtidigt en för ändamålet inom gat- och kantstensindustrin bildad sammanlutning, Sveriges Granitindustris Exportförening. Denna genomförde i samarbete med motsvarande finländska och norska organisationer åtgärder för att höja och stabilisera prisnivån. Avtalet mellan dessa organisationer åsyftade gemensamma priser och samverkan vid försäljningsarbetet, däremot inte marknadsuppdelning.

Arbetslösheten fortsatte emellertid. 1936 anvisade riksdagen 5 miljoner kronor för statliga steninköp. Sådana anslag återkom sedan år efter år. Inköpen sköttes av en på nytt organiserad steninköpskommitté, men avsättningen inom landet ombesörjdes av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen. Dessa statsbeställningar gjordes med det förbehållet att en viss avveckling av stenindustrin skulle ske. Nyrekrytering hindrades sålunda, och beställningarna avpassades så att de gav jämn sysselsättning åt endast 3 000 à 3 500 man.

1937 ÅRS GRANITUTREDNING

Vid 1936 års riksdag väcktes motioner om utredning angående stöd åt stenindustrin. Det framhölls i motionerna och under utskottsbehandlingen att ett flertal importländer alltjämt hade behov av svensk gatsten och att statlig hjälp krävdes för att övervinna de onormala hinder som importländerna rest mot den svenska stenexporten. Vidare framställdes förslag om en ökad användning av gatsten inom Sverige.

Sedan motionerna hade behandlats begärde riksdagen hos Kungl. Maj:t utredning under framhållande av de anförda synpunkterna. Yttrande över riksdagens förslag inhämtades därefter från bl. a. Sveriges Allmänna Exportförening, vilken hänvisade till de goda erfarenheterna av exportmonopolet, från granitexportföreningen, vilken uttryckte önskemål om ökad användning av kompensationsaffärer som ett medel att utvidga stenexporten, helt centraliserad upphandling för den svenska marknaden och tekniska undersökningar om gatstensbeläggning, samt från kommerskollegium, som underströk att tekniska undersökningar borde gälla alla former av vägbeläggning. Den 5 mars 1937 uppdrog Kungl. Maj:t åt chefen för handelsdepartementet att »verkställa utred-

ning och avgiva förslag rörande befrämjande av avsättningen av den svenska stenindustriens produkter». Fem utredningsmän jämte en sekreterare och särskilda experter utsågs.¹ Utredningen fick namnet »1937 års granitutredning».

I direktiven för utredningen erinrade handelsministern om de statliga åtgärder som vidtagits ifråga om stenindustrins avsättningsförhållanden och därmed sammanhängande förhållanden. Vid utredningen borde, framhölls det, till en början undersökas stenbeläggningsens framtidsmöjligheter, särskilt med hänsyn till dess konkurrensförmåga i jämförelse med andra beläggningar. Om utredningen kom fram till att stenbeläggningen kunde hävda sig i denna konkurrens, borde den föreslå ett program för praktiska undersökningar av dels lämpliga vägkonstruktioner vid stenläggning, dels rationalisering av driften inom stenindustrin genom övergång från småbrott till storbrott, dels undersökning av möjligheterna att kombinera stenhuggningen med annan närbesläktad industriell verksamhet. Utredningen borde slutligen undersöka möjligheterna att öka exporten samt studera de resultat som uppnåtts genom samarbete mellan det svenska exportmonopolet och motsvarande norska och finländska organ.

Utredningen lade den 22 mars 1939 fram ett »Betänkande och förslag rörande befrämjande av avsättningen av den svenska stenindustriens produkter». Det framhölls i detta »att smågatstenen, vid en tekniskt riktig behandling i fråga om undergrundsberedning och fogfyllnad, utgör ett vägbelägningsmedel, som med hänsyn till den moderna trafikens krav erbjuder stora fördelar, särskilt ur trafiksäkerhetens synpunkt». Utredningen ansåg därför att beläggning med smågatsten trots de i allmänhet högre initialkostnaderna även från ekonomisk synpunkt kunde försvara sin plats i konkurrens med övriga belägningsmedel. Lämpliga bergförekomster nära havet och en väl kvalificerad arbetarstam ansågs vidare bilda naturlig grundval för en stenindustri även i framtiden.

Industrin borde därför inte avvecklas, men man borde söka återställa den rubbade jämvikten mellan avsättningens volym och arbetskraften. Utredningen ansåg det givet att industrin i framtiden åter skulle bli inriktad på export och förordade i samband härmed ett bibehållande av exportregleringen. Utredningen ansåg emellertid att ökad avsättning på hemmamarknaden borde eftersträvas som en stabiliserande faktor. De statliga beställningarna borde fortsättas till en utsträckning av totalt 9 mil-

¹ Ordförande blev landshövdingen i Göteborgs och Bohus län Malte Jacobsson. Av de övriga utredningsmännen var en kommerseråd, en byrådirektör i byggnadsstyrelsen, en direktör i ett stenindustriföretag och en förtroendeman i Svenska Stenindustriarbetareförbundet. Sekreteraren kom från väg- och vattenbyggnadsstyrelsen.

joner kvm under den närmaste tolvårsperioden. Beträffande exportmarknaden borde staten vid handelsavtalsförhandlingar »så långt görligt är tillgodose stenindustriens exportintressen». Stenindustrin sadess ha speciellt behov av ett sådant stöd, eftersom dess avnämare så gott som uteslutande utgjordes av statliga och kommunala myndigheter med benägenhet att rätta sina inköp av svensk sten efter konjunkturförhållandena.

Granitutredningen ansåg att arbetsstyrkan borde nedbringas ytterligare genom förtidspensionering av omkring 300 äldre stenhuggare vilka inte ansågs lämpade för storbrottsdrift. För att säkra industrins fortbestånd och få lämpliga arbetare till storbrotten, dit driften i hög grad borde koncentreras, rekommenderade utredningen en försiktig nyrekrytering. Övergång till storbrottsdrift motiverades av flera skäl. Mer arbetskraft borde ersättas av maskiner för att inte industrins extrema konjunkturkänslighet skulle få så stora återverkningar i form av arbetslöshet. Produktens kvalitet ansågs bli bättre där man kunde gå på djupet och slapp arbeta med de vittrade ytpallarna. Mekaniseringen ansågs ge möjlighet till högre löner – det påpekades sålunda att stenhuggarna i småbrott ofta inte nådde upp till en månadsförtjänst av 100 kronor medan stenhuggarna som fick sten från storbrott och arbetade med tryckluftsverktyg tjänade 300 kronor.

Granitutredningen föreslog vidare inrättande av en »statens granitnämnd» med uppgift att leda och övervaka stenindustrins rationalisering. Denna borde utom övergång till storbrott och förtidspensionering av äldre arbetare omfatta koncentration av produktionen till vissa distrikt med lämpliga bergtillgångar, företagssammanslagning och driftskoncentration, förbud att utan särskilt tillstånd bedriva tillverkning av gatsten samt inrättande av en statlig lånefond för rationaliseringsändamål.

Granitutredningens rationaliseringsförslag fick ett ganska kritiskt mottagande av remissinstanserna. Under de onormala förhållanden som andra världskriget medförde kom heller inte några genomgripande förändringar till stånd i industrins struktur eller i statens politik gentemot industrin. Exporten var obetydlig. Bestämmelserna för de statliga beställningarna ändrades 1942 och 1945 så att endast 1 050 man fick syselsättas. Av dessa fick endast 150 man utgöras av sådan fullgod arbetskraft som var nödvändig för storbrottsdrift. Övriga som bereddes selsättning måste uppvisa särskilda omständigheter, såsom sjukdom, hög ålder och ömmande familjeförhållanden, vilka gjorde det svårt för dem att få arbete inom annan industri.

TILLKOMSTEN AV 1946 ÅRS STENINDUSTRIUTREDNING

Motioner om utredning

Vid 1945 års riksdag väcktes i bägge kamrarna likalydande socialdemokratiska motioner¹ med hemställan om allsidig utredning angående förstatligande av gat- och kantstensindustrin. I motionerna framhölls att gat- och kantstensindustrin under senare år huvudsakligen arbetat med statliga beställningar, vilka tillkommit som en åtgärd för att bereda sysselsättning åt stenarbetarna. Dessa statliga beställningar hade fördelats på de olika företagen i proportion till deras storleksordning. Stenhuggarkåren hade reducerats därhän, att endast omkring 1 000 man var sysselsatta, och dessa utgjorde praktiskt taget hela branschen. Fortfarande arbetade dock inte mindre än 15 företag med statliga stenbeställningar. Dessa företag hade driften uppdelad på ett flertal arbetsställen i flera olika kommuner. Vidare framhölls i motionerna att de rådande förhållandena inom stenindustrin »medfört, att arbetarnas löner ligga onormalt lågt. Inkomsterna för år 1943 uppgingo i genomsnitt för samtliga gatstensindustriens arbetare till 1 915 kronor. Arbetarparten har icke haft möjlighet att öva något effektivt inflytande på lönesättningen vid de lönerörelser, som förts under denna period . . . Det torde nämligen stå klart för alla, att de statliga stenbeställningarna till stor del utgöra en social hjälpform och att konfliktåtgärder här icke gärna kunna komma i fråga.»

Motionerna utmynnade i följande slutsatser:

»Om hela denna industri koncentrerades till ett enhetligt företag, som bedrev verksamhet i respektive kommuner, så skulle betydande besparingar kunna genomföras. Arbetsledar- och förvaltningspersonal kunde väsentligt nedbringas, upplags- och utlastningsplatserna kunde centraliseras och de maskinella anordningarna kunde utnyttjas på ett helt annat sätt än vad som nu är möjligt. Detta kunde bidra till bättre och rationellare driftmetoder och de anställda inom industrien kunde beredas bättre försörjningsmöjligheter utan att detta behövde bidra till högre produktpriser . . . Det förefinnes dock knappast några större förhoppningar om att den nuvarande splittrade verksamheten inom dessa industrigrenar skall kunna samordnas och rationaliseras på ett tillfredsställande sätt av de nuvarande intressenterna inom dessa industrier. Därför förmena vi, att om en omfattande modernisering och en därav följande uppryckning inom gat- och kantstensindustrierna skall bli möjlig, så måste staten ingripa och dirigera verksamheten på ett helt annat sätt än vad som hittills varit fallet. . . . Ända sedan 1931 har ju staten för övrigt till huvudsaklig del finansierat den gatstensindustri, som bedrivits . . . Det borde enligt vår mening föreligga de bästa förutsättningar att staten genom sina egna organ även skulle kunna på effektivt sätt tillvarataga alla de exportmöjligheter, som yppa sig, och på så sätt till fullo utnyttja de värden, som finnas i våra svenska bergtillgångar.»

¹ Se FK motion 1945: 27 av herr Karl Andersson m. fl.

Yttranden över motionerna

Statsutskottet, dit motionerna remitterades, inhämtade yttrande från berörda länsstyrelser, dvs. de i Göteborgs och Bohus län, Hallands län, Kalmar län och Blekinge län, och från väg- och vattenbyggnadsstyrelsen.

Ingen av länsstyrelserna tillrådde förstatligande. Från Göteborgs och Bohus län, vars landshövding ju varit ordförande i granitutredningen, anfördes att möjligheterna att genom förstatligande förbättra lönerna utan att höja priserna var ganska begränsade. En snabbare koncentration till storbrott genom förstatligande skulle knappast kunna ske utan att offra tillbörliga sociala hänsyn mot arbetskraften. Vidare hette det »att staten genom sina stenbeställningars fördelning och genom villkor vid utlämnandet av sina beställningar kan när som helst befordra koncentration av driften till lämpliga storföretag och på så sätt sanera stenindustrin». Om export skulle komma igång igen, fanns det heller icke behov av förstatligande.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen ansåg det lämpligt att i första hand utreda frågan om stenindustrins existensmöjligheter. Om en sådan utredning gav vid handen att industrin kunde klara sig själv på grundval av en omfattande export, skulle icke några större åtgärder från statens sida vara erforderliga. I motsatt fall, då man måste välja mellan successiv avveckling av industrin och ett fortsättande av den statsunderstödda verksamheten, ville styrelsen tillstyrka en utredning om förstatligande.

Riksdagens ställningstagande

Statsutskottet beslöt föreslå riksdagen att anhålla hos Kungl. Maj:t om en utredning rörande »rationalisering av den svenska gat- och kantstensindustrin med beaktande därvid, huruvida ett förstatligande av densamma kunde vara påkallat, samt om framläggande för riksdagen av de förslag till åtgärder, som av utredningen kunde föranledas».¹

Statsutskottets utlåtande och motionerna togs upp i båda kamrarna den 30 maj 1945. Förslagets förespråkare betonade att de önskade en förutsättningslös och allsidig utredning om stenindustrins rationalisering och att de inte på förhand ville binda utredningen till förslaget om förstatligande. De hänvisade till stendistriktens svåra problem till följd av bortfallet av förvärvsmöjligheter, vilket medförde utflyttning och en ogynnsam åldersfördelning, och påtalade de kvarvarande stenhugarnas låga löner. Herr Karl H. Andersson i Rixö (s), som var en av motionärerna, framhöll bl. a. att storbrotten fått ökad betydelse sedan granitutredningen avlämnat sitt betänkande och att arbetsbesparande ma-

¹ Mot detta beslut reserverade sig de borgerliga ledamöterna av utskottet.

skiner införts. Under samma tid hade emellertid samtliga företag bibehållits, och dessa hade inte gjort några försök till koncentration. Han framhöll vidare att den stora nedgången i antalet arbetare inte åtföljts av en motsvarande inskränkning av administrationen. Herr Lindström (s) framhöll att utrikeshandeln ändrat karaktär så att det uppstått behov av statlig ledning av den stenexport som kunde tänkas uppstå igen. Herr Adolfsson (k) ansåg det vara fara värt att, om industrins sanering skulle genomföras av företagen, dessa icke skulle komma att ta hänsyn till frågans sociala sida utan endast till egna ekonomiska intressen. Liknande synpunkter anfördes av herr Nilsson i Kristinehamn (s).

Förslagets motståndare polemiserade i huvudsak mot tanken på förstatligande av stenindustrin. Det framhölls av flera talare att avsättningen på exportmarknaden utgjorde stenindustrins centrala problem och att detta inte kunde lösas genom statlig drift. Herr Arvid de Geer (bf) varnade för övertro på gatstenens konkurrenskraft gentemot andra vägbeläggningsmedel. Herr Danielsson (fp) framhöll att staten redan hade i sin makt att genomdriva en koncentration men ansåg inte en sådan lyckad från sociala synpunkter. Liknande tveksamhet uttrycktes av flera andra talare. Herr Staxäng (h) uttryckte t. o. m. tvivel även ur rent ekonomisk synvinkel på ökad användning av storbrott.

Kamrarna beslöt efter röstning bifalla statsutskottets förslag,¹ och i januari 1946 tillsattes den begärda utredningen. Till ordförande utsågs överdirektören, sedermera generaldirektören K.-G. Hjort i väg- och vattenbyggnadsstyrelsen.²

Direktiven för utredningen

I direktiven till stenindustriutredningen anförde handelsministern i huvudsak följande.

Staten har årligen beställt stora kvantiteter gatsten. Alltsedan 1934 har årligen anslagits medel för statliga stensättningar. Dessutom har sedan 1940 gatsten bortskänkts till statliga institutioner, kommuner och enskilda järnvägar. Under senare år ha gat- och kantstenindustrierna varit nästan helt beroende av sådana statliga åtgärder. Dessa ha i viss mån avsaktat takten i ifrågavarande industriers sammankrympning och mildrat de därmed förenade sociala skadeverkningarna. Emellertid äro förtjänsterna för gat-

¹ Förslaget erhöll i första kammaren 64 ja och 38 nej, i andra 114 ja och 82 nej.

² Övriga utredningsmän var riksdagsledamöterna stenhuggare Karl H. Andersson, civilingenjör M. S. Ljungberg och folkskollärare G. T. Skoglund, samt förste inspektören i arbetsmarknadskommissionen Nils Andréén, driftsingenjören i Skandinaviska Granit Aktiebolaget S. A. Mattsson och förtroendemannen i Svenska Stenindustriarbetareförbundet O. W. Karlsson. Till sekreterare förordnades byråingenjören i kommunikationsdepartementet Gösta Hall och byråingenjören i väg- och vattenbyggnadsstyrelsen G. Mannberg.

stensarbetarna i stort sett mycket låga. 1944 förtjänade sålunda i storbrotten i Bohuslän 38 procent av de arbetare, som erhöilo sysselsättning under årets alla månader, mindre än 2 000 kronor. För småbrotten var motsvarande siffra så hög som 55 procent.

Medan arbetarantalet minskats till endast en bråkdel av det förutvarande, synes industrins organisation icke i motsvarande grad ha förenklats. Inom gatstensindustrin äro icke mindre än 15 olika företag verksamma för statens räkning. Räknas varje företags arbetsstyrka i en kommun såsom endast ett arbetsställe – vilket icke sällan torde innebära en underskattning – skulle likväl finnas icke mindre än 46 olika arbetsställen. Av dessa ha 19 mindre än 10 och 28 mindre än 20 arbetare.

De inhemska avsättningsmöjligheterna äro begränsade. Under goda år har tidigare så mycket som 90 procent av gatstenen exporterats. Skulle emellertid ingen export av större omfattning komma till stånd, finge ansträngningarna övervägande inriktas på att om möjligt skapa nya industrier i kommuner, där stenindustrin är koncentrerad. Detta är en fråga som dock torde böra övervägas av andra organ än den här förordade utredningen.

Det kan befaras, att en export, som till väsentlig del betingas av återuppbyggnadsbehov i krigshärjade länder, kan komma att mycket starkt gå tillbaka efter ett begränsat antal år. Den nya utredningen torde icke kunna gå förbi detta grundproblem om hur variationerna i produktionens omfattning skola kunna begränsas. Det gäller här att å ena sidan utnyttja de möjligheter som kunna erbjuda sig att förbättra avsättningen men att å andra sidan motverka, att en alltför omfattande nyrekrytering av arbetskraft sker på grund av rent tillfälliga konjunkture. Sålunda bör prövas, huruvida icke export från statens gatstenslager bör tillgripas, när totalexporten uppnått en viss nivå.

Det ter sig föga önskvärt att i längden bibehålla de nuvarande avsättningssubventionerna. Det torde därför böra ankomma på det nya utredningsorganet att undersöka möjligheterna för en successiv avveckling av avsättningssubventionerna. Under alla förhållanden ter sig en rationalisering av stenindustrins struktur såsom synnerligen önskvärd. Det får ankomma på utredningen att överväga, huruvida en erforderlig rationalisering bör genomföras genom förstatligande eller på annat sätt.

Det är möjligt att förstatligande är det enklaste sättet att åstadkomma nödigt förenhetligande av företagsstrukturen. Det är också tänkbart, att det är lättare att förhindra sådana spekulativa ansvällningar i produktionsvolymen, vilka kunna skärpa ett eventuellt nytt bakslag, om industrin äges av det allmänna, än om andra kontrollmetoder användas. Särskilt om även i framtiden statliga och kommunala organ i Sverige komme att utgöra de största kunderna kunde det te sig naturligt att driva stenindustrin i samhällelig regi. Det viktiga är emellertid, att industrin ur samhällsekonomiska och sociala synpunkter blir mera effektivt organiserad än för närvarande. Om det vid närmare granskning visar sig, att detta syfte bäst kan nås på andra vägar, som icke innebära förstatligande, böra dessa också föredragas.

Utredningen torde även böra pröva vissa frågor av närmast socialpolitisk natur. Den bör sålunda överväga frågan om tjänstepension som skulle göra det ur social synpunkt lättare att lägga ned mindre arbetsplatser med

överbäggande äldre arbetare. Det bör därejämte överbäggas, huruvida icke staten borde vidtaga särskilda anordningar för att lätta bördan i sådana kommuner som till följd av rationaliseringsåtgärder mister en del av sitt skatteunderlag.

Utredningen fick namnet 1946 års stenindustriutredning. Den avlämnade sitt betänkande den 22 september 1949.

UTREDNINGENS BESKRIVNING AV BRANSCHEN

Då 1946 års stenindustriutredning tillsattes endast sju år efter publice-randet av granitutredningens ganska detaljerade betänkande, kunde den i stor utsträckning använda sig av uppgifterna i detta betänkande och i många fall nöja sig med att hänvisa till det. Detta är emellertid inte enda orsaken till att stenindustriutredningens betänkande fick ett mera begränsat omfång, endast 100 sidor. Stenindustriutredningens uppdrag omfattade sålunda inte byggnadssten, ämnesblock, makadam och skrotsten, som behandlades av granitutredningen. Vidare ansåg sig inte stenindustriutredningen ha möjlighet att under de rådande förhållan-dena dra några slutsatser om exportens framtid och kunde därför inte »framlägga något förslag till industriens slutliga rationalisering på längre sikt» utan nöjde sig med att föreslå sådana åtgärder som ansågs böra genomföras i avvaktan på att förhållandena skulle klarna.

I stenindustriutredningens bedömning av gat- och kantstenens möj-ligheter att konkurrera med övriga vägbeläggningsmaterial och dess beskrivning av branschen omkring 1948 kan följande huvuddrag ur-skiljas, i vissa fall kompletterade med uppgifter från annat håll.

Gat- och kantstensindustrins produkter var standardiserade i så hög grad att nämnvärd rationalisering inte skulle kunna vinnas genom ökad standardisering. Råmaterialet spelade stor roll för produkternas kvalitet och jämnhet. Råblock ur storbrott ansågs ge bättre produkter än råblock ur ytliga bergskikt.

Tillverkningstekniken kännetecknades av låg mekaniseringsgrad och stor insats av kroppsarbete. Detta gällde särskilt småbrotten där arbets-fördelning i stor utsträckning saknades. I storbrotten bearbetades vis-serligen råblocken med hjälp av moderna tryckluftsborrar, kranar och transportanordningar, men den slutliga klyvningen och bearbetningen var helt hantverksbetonade. Borttransport av de färdiga produkterna från arbetsplatserna skedde i allmänhet efter lastning för hand. Före-tagens brytningsplatser låg spridda på sådant sätt att inom åtskilliga kommuner flera olika företag var verksamma.

Företagsstrukturen ägnades ingen uppmärksamhet av utredningen. Med ledning av uppgifterna i de tidigare angivna motionerna kan emel-

lertid nämnas att det fanns tre större företag med i genomsnitt närmare 200 arbetare vardera, fyra mindre med i genomsnitt omkring 40 arbetare vardera samt åtskilliga småföretag som i genomsnitt sysselsatt mindre än 10 arbetare.

Lokaliseringen uppvisade en bild av stark koncentration till Bohuslän. Av de vid de statliga stenbeställningarna år 1948 sysselsatta arbetarna fanns 790 i norra och mellersta delarna av Bohuslän och återstoden, cirka 80, i Blekinge. I flera kommuner utgjorde stenindustrin den viktigaste förvärvskällan. Några av det fåtal arbetare som var sysselsatta med produktion utanför statsbeställningarnas ram fanns i Hallands och Kalmar län. Överallt låg brytningsställena i närheten av havet.

Specialisering företagen emellan medförde inga praktiska fördelar, eftersom produkttyperna var få och starkt standardiserade.

Avsättningen av gatsten var 1948 liksom tidigare under en följd av år så gott som helt beroende av de statliga beställningarna, vilka avpassades så att de skulle ge sysselsättning åt högst 1 050 man. För att bedöma de framtida avsättningsmöjligheterna på den svenska marknaden utförde utredningen en jämförelse mellan olika beläggningar från olika synpunkter. Trots att utredningen utgick från jämförelsedata som var väsentligt förmånligare för smågatsten än dem väg- och vattenbyggnadsstyrelsen lämnat utredningen framgick att användning av gatsten inte var ekonomiskt motiverad annat än i närheten av stenindustriorterna. Utredningen fann emellertid att både väg- och vattenbyggnadsstyrelsen och andra väghållare trots den högre kostnaden gav gatstensbeläggning företräde i speciella fall, nämligen då beläggningen ofta måste tas upp för reparation av ledningar eller spårvägsspår, då vägen trafikeras av särskilt tunga fordon och framförallt om den användes av stridsvagnar, samt då den nyttjas för bettransporter. Med utgångspunkt från dessa speciella behov av gatsten beräknade utredningen att det under de närmaste 10 åren skulle behövas minst 480 000 kvm per år; under tiden 1946–1948 hade årligen förbrukats något över 500 000 kvm.

Avsättningen av kantsten på den svenska marknaden hade till följd av städernas tillväxt ökats tämligen jämnt och uppgick under åren 1946–1948 till omkring 350 000 löpmeter per år. Utredningen beräknade det framtida behovet till omkring 400 000 löpmeter årligen.

Import förekom inte. En förutsättning för exportsamarbetet mellan Sveriges, Norges och Finlands stenexportorganisationer var att stenindustrin i dessa länder inte skulle störa varandras hemmamarknader. Norge och Finland var i praktiken de enda länder som kunde tänkas exportera till Sverige.

Exporten under överskådlig framtid ansåg utredningen vara omöjlig att beräkna. Sammanlagt hade den under efterkrigstiden inte uppnått 150 000 ton.

Kostnadsstrukturen gav utredningen inget besked om. Enligt strödda uppgifter i riksdagsdebatten skulle arbetarnas löner uppgå till 80 procent av totalkostnaderna.

Sysselsättningen inom den närmaste framtiden beräknades med ledning av antagandena om avsättningen och ett antagande om samma export som under 1948. Utredningen kom fram till att 1 650 fullgoda årsarbetare skulle behövas. Antalet arbetstagare var nästan så stort 1948 men ansågs i arbetskaperitet inte motsvara mer än 1 400 fullgoda årsarbetare.

Löneläget fick ingen närmare beskrivning i betänkandet. Tillförlitlig lönestatistik saknades i branschen vid denna tid, men Svenska Stenindustriarbetareförbundet har för vår arbetsgrupp uppgivit att genomsnittsinkomsten för helårsarbetande gat- och kantstenshuggare var 2 735 respektive 2 885 kronor per år. En bidragande orsak till de låga inkomsterna var dock arbetarstammens sammansättning. Av de arbetare som 1948 var sysselsatta vid de statliga stenbeställningarna utgjorde endast 122 sådan fullgod arbetskraft som erfordras för rationell drift i storbrott. 835 arbetare hade fått sysselsättningstillstånd på grund av sjukdom, ålder eller tungt vägande familjescäl, varigenom de inte kunnat anta annat arbete. Endast 7 procent av dessa 835 var under 40 år, 36 procent var över 60 och 68 procent över 50 år.

Räntabiliteten undersöktes inte. Varken i remissyttrandena eller i riksdagsdebatten hade den framhållits som särskilt låg.

Försäljningen hade i huvudsak fått sin form genom den statliga inköpsdelegationens åtgärder på den svenska marknaden och granitexportföreningens på exportmarknaderna.

REKOMMENDATIONER

Stenindustriutredningen har sammanfattat sina rekommendationer på i huvudsak följande sätt.¹

1. Öppnande av nya stenbrott för brytning av granit och gnejs till avsalu läggs under statlig kontroll i syfte att påskynda en successiv övergång till storbrottsdrift överallt där så är möjligt. För ändamålet föreslås utfärdande av en lag om brytning av granit och gnejs inom vissa delar av riket. Kontrollen föreslås utövad av länsstyrelserna.

¹ Vi har i originaltexten till utredningens sammanfattning av rekommendationerna vidtagit följande förändringar. Rekommendationerna har numrerats. Sidhänvisningar har strukits och kortare formuleringar valts i en del fall. Dessutom har en del budgettekniska upplysningar strukits.

2. Statens stenförråd, nu upplagda på ett flertal lagerplatser i Göteborgs och Bohus län och Blekinge, reserveras för användning såsom ett buffertlager för utjämning av sådana ojämnheter i gat- och kantstensindustriens avsättningsvolym, vilka kunna medföra icke önskvärda fluktuationer i den inom industrien sysselsatta, totala arbetsstyrkan.
3. De statliga stenbeställningarna avvecklas under senare hälften av år 1950. Från och med kalenderåret 1951 utlämnas icke längre sten från förråden till förbrukare, utan dessa hänvisas till upphandling av sitt behov av gat- och kantsten i den fria marknaden.
4. I och med de statliga stenbeställningarnas slopande erhålla industriföretagen frihet att nyrekrytera arbetskraft i erforderlig omfattning. Statlig kontroll över den inom industrien totalt sysselsatta arbetsstyrkan införes i syfte att förebygga sådan ansvällning av arbetsstyrkan, som ur arbetsmarknadssynpunkt bedömes olämplig.
5. Den statliga kontrollen över arbetsstyrkans storlek utsträcker till att omfatta även övervakning av, att möjligheterna till nyrekrytering icke utnyttjas så, att äldre arbetstagare frånhändas möjligheten till fortsatt sysselsättning inom sitt yrke.
6. Särskilda åtgärder till stöd för sådana kommuner, inom vilka stenindustriens omfattning kan komma att minskas genom övergången till storbrottsdrift eller andra av utredningen förordade åtgärder, anses icke omedelbart erforderliga. Statens granitindustrinämnd bör dock givas befogenhet att framlägga förslag till stödåtgärder därest sådana bliva erforderliga.
7. Användningen av gat- och kantsten inom landet bringas upp till en sådan omfattning, som motsvarar det föreliggande behovet. För ändamålet erfordras en ökning av det under sjätte huvudtiteln anvisade anslaget till beläggningsarbeten med sammanlagt 3,5 miljoner kronor per år.
8. Förvaltningen av de statliga stenförråden anförtros väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, därvid redovisningen bör ske över en särskild fond, förslagsvis benämnd statens gatstensfond. Kostnaderna böra åtminstone delvis kunna bestridas med ränteintäkter som inflyta för lån, utlämnade från buffertlagret.
9. Den inom arbetsmarknadsstyrelsen arbetande steninköpsdelegationen föreslås slopad i samband med avvecklingen av de statliga stenbeställningarna. För utövande av erforderlig kontroll över gat- och kantstensindustrien föreslås inrättandet av en nämnd, förslagsvis kallad statens granitindustrinämnd. Kostnaderna för dess verksamhet anses böra utgå av det anvisade anslaget till kostnader för arbetslöshetens bekämpande m. m.

Granitindustrinämndens arbetsuppgifter kunna i stort sett sammanfattas i följande punkter:

- a. att kontinuerligt följa utvecklingen inom gat- och kantstensindustrien och därvid hålla sig underrättad om den sysselsatta arbetsstyrkans storlek och produktion samt om möjligheterna till avsättning av industriens produkter,
- b. att vidtaga åtgärder till befordrande av en jämn sysselsättning inom industrien, såsom beviljande av lån ur statens buffertlager av gat- och kantsten, framläggande av förslag om ökning eller minskning av statliga och

kommunala stensättningsarbeten, eller framläggande av förslag om begränsning på annat sätt av arbetsstyrkan inom industrien,

c. att inom ramen av anvisade investeringsanslag besluta om erforderlig ökning av buffertlagrets storlek,

d. att under en övergångstid vidtaga erforderliga åtgärder till säkerställande av de äldsta arbetstagarnas fortsatta sysselsättning inom industrien, genom exempelvis träffande av avtal därom med industriföretag, vilka önska erhålla rätt att använda buffertlagret, meddelande av beslut om statlig stenbeställning för leverans till buffertlagret, eller framläggande av förslag om statlig förtidspensionering av arbetare,

e. att avgiva yttrande till vederbörande länsstyrelser över ansökningar om tillstånd att bedriva tillverkning av granitprodukter och därvid beakta önskvärldheten av en intensifierad övergång från småbrottsdrift till storbrottsdrift,

f. att framlägga förslag till stöd åt sådana kommuner, inom vilka svårigheter kunna uppkomma genom minskning eller nedläggning av gat- och kantstenstillverkningen,

g. att till Kungl. Maj:t och ämbetsverken avgiva yttranden och förslag i ärenden, som beröra gat- och kantstensindustrien eller avsättningen av dess produkter,

h. att avveckla de statliga stenbeställningarna inom så kort tid, som befinnes möjlig och lämplig.

REMISSYTTRANDEN ÖVER UTREDNINGEN

Utredningen remitterades för yttrande till ett 20-tal centrala statliga myndigheter, länsstyrelser och organisationer. Yttrande inkom även från några kommuner.¹

Byggnadsstyrelsen avstyrkte statlig kontroll över upptagandet av nya stenbrott och återupptagande av driften i gamla. Argumentet var därvid att vid byggnadsverksamhet stenens utseende och kvalitet och kostnader för dess transport spelade större roll än organisationen av stenbrotten och att de föreslagna lagstiftningsåtgärderna därför troligen skulle medföra olägenheter och ökade kostnader. Av de *centrala statliga myndigheterna* i övrigt hade ingen något att erinra mot den föreslagna kontrollen. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen ville dock inskränka prov-

¹ Remissinstanserna var statskontoret, riksräkenskapsverket, arbetsmarknadsstyrelsen, byggnadsstyrelsen, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, länsstyrelserna i Göteborgs och Bohus län, Hallands, Kristianstads, Blekinge och Kalmar län, Sveriges Stenindustriförbund, Svenska Arbetsgivareföreningen, Sveriges Industriförbund, Sveriges Granitindustriförbund, Sveriges Granitindustris Exportförening, Landsorganisationen, Svenska Stadsförbundet och Sveriges Lantbruksförbund. Arbetsgivareföreningen inhämtade i sin tur yttrande från Stenindustrins Arbetsgivareförbund och LO från Svenska Stenindustriarbetareförbundet. Via kommerskollegium och några länsstyrelser inkom även yttrande från bergmästareämbeten, kommuner och en vägförvaltning.

ningen till att gälla endast de län där tillverkning av gat- och kantsten förekom. Arbetsmarknadsstyrelsen tillstyrkte kontroll men förklarade att styrelsen själv borde utöva denna, inte länsstyrelserna. Styrelsen ansåg vidare att kontrollen endast skulle gälla i tre år.

Samtliga de centrala statliga myndigheterna utom byggnadsstyrelsen, som inte yttrade sig i denna fråga, ansåg att en särskild granitindustri-nämnd inte var motiverad. Det enligt deras uppfattning nödvändiga måttet av kontroll av gat- och kantstensindustrin ansåg de även i fortsättningen borde åvila arbetsmarknadsstyrelsen, vilken ju dels administrerat statsregleringen av gat- och kantstensindustrin, dels hade hand om frågor rörande industrilokalisering.

Myndigheterna hade inga principiella invändningar mot att man använde statens stenförråd som buffertlager. Med undantag för byggnadsstyrelsen, som inte yttrade sig i denna fråga, anförde de emellertid mindre invändningar mot förslagets utformning. Statskontoret och arbetsmarknadsstyrelsen gick t. ex. på samma linje som tre reservanter i utredningen, vilka ville att företagens uttag från och återleveranser till buffertlagret borde ske genom avslutade inköps- och försäljningstransaktioner till dagspris i stället för genom lån mot erläggande av ränta.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen framhöll särskilt att det material var osäkert som styrelsen lämnat till utredningen och som legat till grund för utredningens jämförande undersökningar om olika beläggningsmaterial. Man visste för litet om livslängd och underhållskostnader.

Arbetsmarknadsstyrelsen uttalade betänkligheter mot en utökning av arbetsstyrkan, eftersom exporten åter gått tillbaka. Utredningens uttalande om att ett dröjsmål med rekryteringen betydde ett nedläggande av industrin ansåg styrelsen vara »överdrivet, även om det ej kan förnekas, att uteblivet upplärande av ung arbetskraft på längre sikt måste verka hämmande på industrien». Styrelsen hänvisade till att rekryteringen för kantstenshuggning varit fri sedan 1943 och att de företag som ej tillverkade för statsbeställning inte var förhindrade att rekrytera.

Utredningens förslag i övrigt behandlades inte i yttrandena från de centrala myndigheterna.

Av *länsstyrelserna* anförde den i Kalmar län endast att den inte hade något att erinra mot utredningens förslag. Länsstyrelserna i Blekinge, Kristianstads, Hallands och Göteborgs och Bohus län hade inga erinringar mot den föreslagna avvecklingen av statsbeställningarna, frigörandet av industrins rekrytering och användandet av statens stenförråd som buffertlager men avstyrkte förslaget om statlig kontroll av öppnandet av stenbrott. Särskild statlig nämnd för granitindustrin avstyrktes från Halmstad och Göteborg men tillstyrktes från Karlskrona.

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län förklarade att den inom

väg- och vattenbyggnadsstyrelsen gjorda utredningen om olika beläggningsmaterials anläggnings- och underhållskostnader var »i det närmaste värdelös såsom vägledning för bedömandet av kostnaderna» på grund av ett mycket bristfälligt grundmaterial. Länsstyrelsen förklarade bl. a. att underhållskostnaderna för smågatstensbeläggning inte kunde beräknas ännu, eftersom smågatsten inte satts på ett riktigt sätt i mer än 10 à 15 år.

Denna länsstyrelse anförde vidare att statliga stenbeställningar med sociala motiv inte borde fortsättas utan att i stället som utredningen föreslagit ett minimiprogram för användningen av gatsten borde fixeras. Arbetstillstånden för stensättningsarbeten borde fördelas så att en så långt möjligt jämn efterfrågan på sten uppstod. Länsstyrelsen tillstyrkte kontroll över öppnandet av stenbrott och anförde att det inom Göteborgs och Bohus län fanns exempel på nödvändigheten av att på detta sätt bevaka naturskyddets intressen.

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län ansåg vidare att en särskild granitindustrinämd var obehövlig och att dess arbetsuppgifter lämpligen kunde handhas av en delegation inom arbetsmarknadsstyrelsen så som tidigare skett. Styrelsen fortsatte:

»Denna delegation skulle bli billigare och icke ens ge sken av något förstatligande av stenindustrin, som kanske skulle följa med statens granitindustrinämd. Länsstyrelsen finner det tacknämligt, att stenindustriutredningen lagt förslaget om ett helt förstatligande av stenindustrin ad acta. Ett hopplöskande av alla småbrott och alla storbrott till ett statligt verk är enligt länsstyrelsens mening en utopisk idé, fjärran från den realism, som socialismens grundläggare plägar räkna med.»

Sveriges Granitindustris Exportförening instämde i utredningens åsikt att det ännu inte var möjligt att bedöma exportutsikterna på lång sikt. Föreningen uttryckte ett önskemål om »så effektivt stöd som möjligt från statens sida genom tillvaratagande i all den mån så rimligen ske kan av detta svenska exportintresse vid handelsförhandlingar med främmande makter» och anslöt sig i övrigt till det yttrande som avgavs av granitindustriförbundet.

Granitindustriförbundet instämde på flera punkter i utredningens förslag. Förbundet tillstyrkte sålunda förslaget om att statens stenförråd skulle reserveras som ett buffertlager och framhöll särskilt att företagens anlitage av lagret lämpligast borde ske i form av lån mot ränta, som utredningsmajoriteten föreslagit. Förbundet anslöt sig även till utredningens förslag om avveckling av statens gatstensbeställningar. För att ge industrin tid att anpassa sig och för att undvika sociala olägenheter borde övergångstiden icke göras alltför kort.

Förbundet hälsade med tillfredsställelse utredningens förslag att nyrekryteringsförbudet borde avskaffas men fortsatte:

»Utredningen synes emellertid samtidigt ha ansett sig bunden av i direktiven uttalade farhågor, att en eventuell framtida högkonjunktur på exportmarknaden skulle kunna framkalla en överdriven expansion av industrien med en åtföljande smärtsam krympningsprocess, därest en sådan konjunktur skulle bli av ringa varaktighet och Utredningen föreslår därför särskild kontroll över den erforderliga nyrekryteringen.» Förbundet kan »icke dela de i direktiven uttryckta farhågorna för en överdimensionering av industrien. . . . Blott ett högst begränsat antal sådana arbetare, som . . . överförts till annan verksamhet, kan beräknas stå till förfogande för återinträde i industrien. Utbildning av ny arbetskraft tager flera år i anspråk och kan med hänsyn till härmed förenade kostnader endast äga rum i begränsad omfattning. . . . Förbundet befarar tvärtom, att det med hänsyn till den naturliga avgången rätt snart blir ett allvarligt problem för industrien, hur den för en rationell drift nödvändiga tillgången på arbetskraft skall kunna säkerställas. Under sådana omständigheter finner förbundet särskilda, för industrien betungande kontrollåtgärder över sysselsättningen inom industrien icke alls motiverade, utan tillstyrker i stället fri nyrekrytering, varvid emellertid företagen äro villiga till samarbete med vederbörande statliga arbetsmarknadsmyndigheter, därest mot all förmodan någon risk för överdimensionering skulle uppkomma.»

Utredningens farhågor att nyrekrytering skulle kunna innebära avsked för äldre arbetare avfärdades av förbundet, som framhöll att företagen »måste ha det största intresse av att i möjligaste mån tillvarataga de äldre arbetarnas yrkesskicklighet och arbetsförmåga, i all synnerhet som stor brist råder på yrkesskickliga arbetare».

Förbundet vände sig mot påståendena i direktiven till utredningen om »splittring och överorganisation».

»I den mån någon 'splittring' ännu består inom här ifrågavarande drift, är denna väsentligen en följd av de sociala hänsyn, som i samband med statsbeställningarna anbefallts av statsmakterna beträffande driftens lokalisering. Någon 'överorganisation' existerar icke inom gat- och kantstensindustrien, som tvärtom utmärker sig för exceptionellt låga förvaltningskostnader. Det är industrien angeläget, att någon överorganisation icke heller framskapas genom något slags 'tvångsrationalisering' eller någon betungande kontrollapparat av en omfattning, som icke motsvaras av verkliga behov.»

Förbundet framhöll vidare att företagen sedan länge inriktat sig på ökad användning av storbrott och att redan fyra femtedelar av all gatsten tillverkas i storbrott. I själva verket var det, framhöll man, vederbörande myndigheters av sociala skäl föreskrivna villkor som medfört en konservering av småbrott vilka företagen eljest icke skulle ha behållit. Förbundet framhöll vidare:

»Av anförda skäl måste tillskapandet av ett extraordinärt statligt övervakningsorgan för gat- och kantstensindustriens fortsatta rationalisering an-

ses vara ej blott fullständigt onödigt utan dessutom direkt ägnat att försvåra industriens verksamhet vid en tidpunkt, då det gäller för denna att tillvarataga alla möjligheter för rationalisering av försäljning och tillverkning och därigenom tillskapa en önskvärd export.»

Utredningens förslag om inskränkningar i rätten att bryta granit och gnejs ansåg förbundet väcka allvarliga betänkligheter från principiell synpunkt och dessutom omotiverade då det framgick av utredningen att »driften skulle medgivas i nästan alla vid kontrollens införande redan öppnade stenbrott». Utredningens förslag ansåg förbundet »utgöra en undantagslagstiftning även för delar av granitindustrien – t. ex. blockstens-, byggnadsstens-, gravvårdsstens- och makadamindustri – som icke innefattas i riksdagens begäran om utredning». Om lagstiftningens ändamål skulle vara att påskynda övergången till storbrott, fann förbundet det vara svårt att förstå varför även öppnandet av storbrott skulle vara förbjudet utan särskilt tillstånd. Inte heller ansågs en granitnämnd motiverad:

»Överhuvudtaget måste förbundet bestämt avstyrka Utredningens förslag angående tillskapandet av ett extraordinärt statsorgan, kallat statens granitnämnd. I den mån av Utredningen i övrigt framlagda förslag komma att vinna statsmakternas bifall, torde de statliga arbetsuppgifter, som med hänsyn till gat- och kantstensindustrin kunna komma ifråga, icke behöva bli mera omfattande eller av annan art än att de i enlighet med vad förbundet ovan i samband med genomgången av de olika förslagen föreslagit, kunna övertagas av redan existerande statliga myndigheter.»

Arbetsgivareföreningen åberopade såsom eget yttrande en skrivelse från *Stenindustrins Arbetsgivareförbund*, vari huvudsakligen samma synpunkter anfördes som i yttrandet från granitindustriförbundet. Beträffande förslaget om statlig kontroll av öppnandet av stenbrott anförde Stenindustrins Arbetsgivareförbund:

»Enligt vår mening kan det befaras, att en sådan tillståndsgivning kommer att i viss mån konservera de nuvarande förhållandena inom industrin på grund av den osäkerhet, som kan uppstå rörande möjligheterna att öppna nya brott, exempelvis storbrott på lämpliga platser, och alltså motverka de rationaliseringssträvanden, som nu förefinnas hos industrins arbetsgivare och som utredningen också varmt förordar.»

Även *Sveriges Stenindustriförbund* anförde i stort sett samma synpunkter som granitindustriförbundet. Förbundet framhöll dessutom att gat- och kantstensindustrin endast utgjorde en mindre del av stenindustrin, att redan utredningens namn därför var missvisande och att utredningen avlägsnat sig från direktiven då den föreslagit kontroll även av brytningen av byggnadssten och makadam.

Landsorganisationen hänvisade i huvudsak till ett yttrande från Svenska Stenindustriarbetareförbundet men ifrågasatte dessutom »huruvida

inte de arbetsuppgifter som enligt utredningens förslag skulle åvila en nyinrättad nämnd (Statens granitindustrinämnd) lämpligen kunde omhänderhas av den nuvarade gatstensdelegationen inom arbetsmarknadsstyrelsen». *Stenindustriarbetareförbundet* framhöll »sin besvikelse över att utredningen icke funnit det lämpligt att föreslå ett förstatligande». Förbundet fortsatte:

»Då vägväsendet är eller borde vara den största förbrukaren av de stenprodukter, vilka ifrågavarande industrier producerar, kunde förstatligandet av dessa delar av stenindustrin enligt vår uppfattning varit lämplig och inneburit ett samordnande till fördel för landet i sin helhet och för de anställda inom gat- och kantstensindustrierna.»

Stenindustriarbetareförbundet tillstyrkte emellertid i stort sett utredningens förslag ehuru med vissa detaljändringar. Sålunda ansåg förbundet att kontrollen av öppnandet av stenbrott borde åvila granitindustrinämnden i stället för länsstyrelserna och att anlitande av buffertlagret borde ske i form av köp. Enligt förbundets mening borde granitindustrinämnden få möjlighet att pensionera äldre arbetare och föreslå stödåtgärder såsom startandet av kompletterande industri. Överhuvudtaget borde myndigheternas verksamhet åsyfta att hålla en ganska konstant arbetarstam.

Stadsförbundet meddelade endast att utredningens förslag inte föranledde några erinringar, under förutsättning »att stadssamhällellens bestämmanderätt i valet av olika metoder för beläggning av gator och vägar, till vars byggande och underhåll statsbidrag utgår, skulle lämnas obeskuren».

Lantbruksförbundet vände sig mot »förslaget att införa tillståndstvång för brytande av gnejs och granit». Förbundet fann det »uppenbart orimligt, att en jordägare, som har lämplig sten på sin egendom, icke skulle få bryta och försälja denna – kanske ofta i mycket begränsad omfattning till grannar och till närbelägna byggnads- och andra företag – utan tillstånd av länsstyrelsen». Beträffande utredningens övriga förslag anförde förbundet:

»Dessa skulle onekligen i en period, då näringslivet och samhället strävar efter att i görligaste mån komma bort från ingripande regleringar, för en viss industri, som därtill är starkt avhängig av de internationella förhållandena, leda till en detaljerad samhällellig bestämmanderätt över såväl arbetsmarknaden som pris- och löne marknaden. Förbundet kan icke finna annat än att de sociala överväganden, som torde bilda det egentliga underlaget för ifrågavarande förslag, icke i princip skilja sig från dylika överväganden beträffande många andra konjunktürkänsliga produktionsområden och att de sociala problemen inom stenindustrin, vilka för övrigt torde ha betydligt minskat i betydelse sedan utredningen tillsattes, därför måste lösas på annat sätt.»

SYNPUNKTER PÅ UTREDNINGEN

Enligt arbetsgruppens uppfattning ger 1946 års stenindustriutredning i huvudsak en god bild av gat- och kantstensindustrins väsentliga problem, och denna uppfattning syns i stort sett delas av branschen. Det hade emellertid varit önskvärt att vissa frågor hade belysts närmare.

Sålunda saknar betänkandet varje slag av uppgifter om hur stort ett stenbrott måste vara för att effektiva tekniska hjälpmedel skall kunna användas. Därmed saknas underlag för utredningens dock väsentligaste slutsats, nämligen den att en påskyndad övergång till storbrott var önskvärd.

Vidare nämndes i direktiven på sin tid att flera av gat- och kantstensindustrins företag är verksamma också i annan stenindustri. Utredningen har trots detta förbigått frågan om gat- och kantstenstillverkningens relativa betydelse för de olika företagen liksom den därmed sammanhängande frågan om någon del av den gat- och kantstenstillverkning som kunnat upprätthållas varit förlustbringande och endast kunnat fortsättas tack vare överskott från annan tillverkning.

Trots direktivens tal om »splittring och överorganisation» och »förenhetligande av företagsstrukturen» har utredningen praktiskt taget helt förbigått denna fråga liksom frågan om olika företagstypers räntabilitet. Som förut nämnts förbigicks också löneläget inom branschen.

UTREDNINGENS VERKNINGAR

Rekommendationernas efterföljd

Vi har gjort följande försök att bedöma i vilken mån den offentliga utredningens förslag lett till efterföljd (numreringen motsvarar den på s. 111–112). Bedömningen innefattar inte något ställningstagande i frågan om utredningarnas rekommendationer varit riktiga eller befogade.

1. Förbud att utan särskilt tillstånd öppna nya stenbrott för brytning av granit och gnejs har inte genomförts.
2. Statens stenförråd har inte förvandlats till ett buffertlager för utjämning av konjunkturväxlingar. Det har emellertid förekommit att företag till dagspris köpt tillbaka sten från dessa förråd. I några fall har detta skett för att kunna möta en tillfällig topp i efterfrågan. I andra fall har motivet varit att man ville slippa det ansvar för stenen som åvilade leverantören till dess stenen avhämtats. Genom dessa och andra åtgärder är lagerhållningen nu koncentrerad till två orter. Lagren omfattar nu 700 000 kvm smågatsten (motsvarande en sju mil lång och tio meter bred väg) och 100 000 kvm storgatsten.

3. De statliga stenbeställningarna har avvecklats men först 1954, då tillverkarna själva avsåg sig beställningarna för att få bort nyrekryteringsförbudet och den kontrollerade prissättningen.
4. Tillverkarna har, sedan statsbeställningarna slutade, frihet att nyrekrytera arbetskraft. Den föreslagna statliga kontrollen i syfte att förebygga en tillfällig ansvällning av arbetsstyrkan har inte kommit till stånd. Industrin har för närvarande stora svårigheter att få ny arbetskraft.
5. Statlig kontroll i syfte att förhindra avskedande av äldre arbetare i samband med nyrekrytering av yngre har inte kommit till stånd. Äldre arbetare har inte blivit avskedade, om man bortser från att industrin numera med vissa undantag inte sysselsätter arbetare som uppnått 67 års ålder.
6. Kompletterande sysselsättningsmöjligheter för stenkommunernas befolkning genom upprättande av ny industri har tillkommit i samarbete mellan vissa kommuner och Bohusläns Företagareförening. Samtidigt har avfolkningen i mellersta och norra Bohuslän gått så långt att någon arbetslöshet inte längre finns.
7. Myndigheternas köp av råkantsten har ökat på grund av ökad tätortsbebyggelse och den sammanlagda försörjningen av kantsten stämmer ganska bra med utredningens prognos. Avsättningen av gatsten har däremot minskat. Sedan 1952 har gatsten i allmänhet inte kommit till användning vid statliga vägbeläggningsarbeten. Gatsten har dock använts av kommunerna för t. ex. utfartsvägar, torg, parkeringsplatser och gator med spårväg. I stället för av utredningen beräknade 480 000 kvm per år kan högst avsättas 200 000.
8. De statliga stenförråden förvaltas fortfarande av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen men någon särskild »statens gatstensfond» har inte lagts upp.
9. Stenköpsdelegationen slopades i samband med statsbeställningarnas avveckling. Någon »statens granitindustrinämnd» med de föreslagna övervakningsuppgifterna har inte inrättats.

De inträffade strukturförändringarna

I vilken grad kan nu utredningen sägas ha lett till de önskemål som föranledde dess tillsättande? För att kunna svara på den frågan bör vi gå tillbaka till de problem som ursprungligen drog uppmärksamheten till gat- och kantstensindustrin.

Till en början framträdde branschens problem från myndigheternas synpunkt väsentligen som ett sysselsättningsproblem vållat av en starkt sjunkande efterfrågan på branschens produkter. Företagens räntabilitet

trädde däremot inte i förgrunden, troligen beroende på att vid sjunkande efterfrågan kostnaderna lätt kunde reduceras genom permitteringar av arbetare vilkas löner ju utgjorde den övervägande delen av totalkostnaderna. Dessutom drev flera företag också andra rörelsegrenar vilkas överskott troligen i en del fall fick täcka underskott av gat- och kantstenshuggningen. Av arbetsmarknadsskäl ingrep statsmakterna efterhand i sådan utsträckning med stödåtgärder, att huvuddelen av branschens avsättningsproblem kom att vila på statliga beställningar. När det kom fram att de statliga stödåtgärderna syntes komma att behöva fortgå för ytterligare lång tid framåt, restes frågan om inte branschstrukturen borde rationaliseras och kostnaderna för de statliga stödåtgärderna därmed nedbringas. Man ifrågasatte också om inte vägen härtill var ett förstatligande av branschen. Det var detta som utlöste tillsättandet av 1946 års stenindustriutredning. En bidragande orsak var också att löneläget i branschen ansågs vara för lågt även sedan denna »krympts» till att motsvara den minskade efterfrågan på dess produkter.

Ser man till en början på branschens lönefråga, kan man konstatera att stenhuggarkåren inte längre utgör någon utpräglad låglönegrupp. Under andra kvartalet 1956 uppgick den genomsnittliga timförtjäns- ten inklusive helgdagslön till 4:40 kronor för kantstenshuggare och 4:08 för gatstenshuggare (motsvarande genomsnittsförtjänst för industriarbetare var då kr 4:64), om man bortser från arbetstagare över 65 år och från de få stenhuggare som arbetade utan maskinella hjälpmedel.

Den främsta orsaken till lyftningen av löneläget är otvivelaktigt den markerade övergång från småbrottsdrift till drift i storbrott som ägt rum i branschen. Från branschens sida har man påpekat att löneläget vid storbrott alltid och genomgående varit avsevärt högre än löneläget vid småbrott. Huvudsakligen beror detta på att en högre specialiserings- och mekaniseringsgrad är möjlig i storbrotten. Utredningen har också rekommenderat en konsekvent övergång till storbrott. Bl. a. har utredningen kommun för kommun angivit var den anser att småbrott kan läggas ned och var det finns möjlighet att överföra friställd arbetskraft till storbrott. Inom branschen hävdar man visserligen att denna koncentration skulle ha inträtt i ungefär samma omfattning som i verkligheten skett vare sig utredningen publicerats eller inte, men det är inte orimligt att förutsätta att debatten kring branschens strukturfråga i någon mån kan ha påskyndat denna utveckling. Numera arbetar endast ett fåtal stenhuggare i småbrott.

Arbetslöshet förelåg inte när motionerna som ledde till 1946 års stenindustriutredning framlades och har inte heller sedan dess förekommit i branschen. Sysselsättningen för gat- och kantstenshuggarna är alltså nästan uteslutande beroende av möjligheterna att avsätta gat- och

kantsten på den svenska marknaden. Några förändringar på lång sikt i dessa avsättningsmöjligheter har utredningen inte utlöst och inte heller satt som mål att utlösa.

Något förslag om förstatligande av gat- och kantstensindustrin har utredningen inte framlagt. Frågan om en så vittgående åtgärd förföll genom att utredningen inte ansåg sig kunna bedöma de framtida exportmöjligheterna och därför nöjde sig med att föreslå åtgärder av mindre räckvidd att genomföras till dess förhållandena bättre kunde överblickas.

Har utredningen underlättat industrins krympning?

Man kan då se på frågan om branschens struktur och fråga sig om utredningen bidragit till lösningen av gat- och kantstensindustrins grundläggande rationaliseringsproblem.

Från att under 20-talets högkonjunktur ha varit en exportindustri med 12 000 man sysselsatta har gat- och kantstensindustrin blivit en till övervägande grad på hemmamarknaden inriktad industri som sysselsätter endast 1 400 man. De avgörande faktorerna för denna utveckling har varit att utländsk efterfrågan i huvudsak bortfallit, medan de inhemska avsättningsmöjligheterna ökat något. Denna djupgående förändring av industrins förutsättningar nödvändiggjorde en sammankrympning, vilken 1954 hade nått så långt att industrins kapacitet var ganska väl anpassad efter rådande efterfrågan. Industrins särställning var därmed upphävd. Gat- och kantstensindustrin kan numera arbeta fullt affärs- mässigt och utan stödåtgärder.

Vad har då rekommendationerna från 1946 års stenindustriutredning betytt för denna anpassningsprocess? Den punktvisa redogörelsen här ovan visar att endast två av utredningens rekommendationer till fullo genomförts, nämligen den om avveckling av de statliga stödbeställningarna och den om upphävandet av nyrekryteringsförbudet.

Beträffande orsakerna till att dessa åtgärder vidtagits föreligger motstridiga uppgifter. Från branschens sida har det hävdats att företagen själva önskade avveckla stenbeställningarna för att därigenom få fria händer att nyrekrytera arbetskraft, vilket de ansåg vara ett livsvillkor för industrin. Som stöd för denna åsikt har man påpekat att åtgärderna inte vidtogs i direkt anslutning till utredningens förslag utan först senare och efter direkt framställning från berörda företag. Från annat håll har däremot anförts att representanter för företagen, när utredningen började, betraktade stenbeställningarna som absolut oundgängliga för branschen och att det var genom konferenser med utredningen som de kom fram till att industrin borde kunna klara sig utan detta stöd.

Uppgift står här mot uppgift. Eftersom företagen gjort framställning

om avveckling av stenbeställningarna först sedan utredningen genomfört sitt arbete, har vi dock kommit till den uppfattningen att utredningen i varje fall påskyndat händelseutvecklingen.

Mera tveksamt anser vi det vara om utredningens betonande av storbrottsdriftens överlägsenhet haft någon betydelse för den övergång till storbrottsdrift som ägt rum. Vår slutsats är att utredningen inte helt kan fränkännas ett vägledande inflytande på den utvecklingen men att denna dock väsentligen skett på grund av rent företagsekonomiska överväganden inom de individuella företagen.

De statliga åtgärderna

Vad som enligt vår mening haft större betydelse för gat- och kantstensindustrins strukturutveckling är de direkta statliga åtgärder som utan samband med utredningarna berört branschen.

Statsregleringen av gat- och kantstensindustrin tillkom som en bland flera åtgärder mot arbetslösheten under 1930-talet. Den genomfördes inte med utgångspunkt från någon speciell teori om branschens förutsättningar på lång sikt utan avsåg endast att garantera sysselsättning åt de kategorier arbetare som hade särskilda svårigheter att få arbete inom andra näringar.

Inom branschen syns den uppfattningen råda att de statliga åtgärderna i stor utsträckning mildrade de sociala skadeverkningarna av den nödvändiga krympningsprocessen och därmed underlättade denna. Samtidigt var emellertid statsregleringen så utformad att gat- och kantstensindustrins arbetarkår i allt större omfattning kom att utgöras av partiellt arbetsföra.

Denna biverkan har sedan krympningsprocessen avslutats kommit att framstå som en effektivitetsmässigt sett betydande olägenhet, eftersom den försvårar övergången till storbrott och införandet av rationellare metoder.

Man kan naturligtvis också från ren effektivitetssynpunkt fråga sig om inte de statliga åtgärderna, genom att de förlängt den nödvändiga anpassningsperioden för branschen, hållit effektivitet och rationaliseringsvilja lägre än den skulle ha blivit vid en snabbare övergång. Det är dock fullt möjligt att de åberopade olägenheterna av de statliga ingripandena är relativt små i förhållande till de fördelar som vunnits.

Företagens rationaliseringsåtgärder

De individuella företagens egna rationaliseringsåtgärder har i huvudsak bestått i en gradvis övergång till storbrott med motsvarande nedläggande av småbrott.

Som en åtgärd syftande till branschrationalisering får väl också ses den kartell som bildades 1951 för gat- och kantstensförsäljningen på den svenska marknaden (nr 767 i Kartellregistret 1954:1). Som tidigare nämnts har den utländska försäljningen varit kartellbunden sedan 1933. På grund av 1953 års lagstiftning mot konkurrensbegränsning, i synnerhet förbudet mot anbudskarteller, ombildades försäljningskartellen 1954 efter förhandlingar med Näringslivets Konkurrensnämnd och chefen för monopolutredningsbyrån vid kommerskollegium till ett rent försäljningsbolag med namnet Försäljnings AB Gat- och Kantsten (nr 1651 i Kartellregistret, publicerat i Pris- och kartellfrågor 1957:2). Företagens hela produktion avsätts nu genom detta försäljningsbolag, som fördelar leveranserna med hänsyn till transportavstånd och överenskomna kvoter. Företagen har på detta sätt fått reducerade försäljningskostnader och en fixerad andel av den gemensamma marknaden.

1947 års elbranschkommittés utredning

UTREDNINGENS TILLKOMST OCH SYFTE

Motioner om utredning

År 1947 väcktes i andra kammaren en kommunistisk motion¹ som gick ut på att den elektriska industrins kapacitet skulle byggas ut, att »privatmonopolen och priskartellerna» skulle brytas och att ASEA-koncernen skulle förstatligas, liksom eventuellt också »de båda andra stora monopolgrupperna i branschen», varmed avsågs L M Ericsson-koncernen och AB Electrolux. Vidare väcktes för båda kamrarna likalydande socialdemokratiska motioner² »om en skyndsam och allsidig utredning angående startandet av statlig elektrisk storindustri». I dessa senare motioner framhölls att den elektriska starkströmsindustrin behärskades av ett enda storföretag som »kommit att få monopolkaraktär», vilket medfört stora olägenheter både för hemmamarknadens försörjning och för exporten. Storföretaget hade ringa möjligheter att tillgodose de genom den fortsatta utbyggnaden av kraftverken uppkommande behoven av materiel, vilket framgick av att leveranstiderna varierade mellan tre och åtta år för sådan utrustning. Samtidigt hade exporten sjunkit från en tredjedel till en tiondel av produktionen.

Yttranden över motionerna

Motionerna remitterades till båda kamrarnas andra tillfälliga utskott. Yttranden över motionerna inhämtades från arbetsmarknadskommissionen, kommerskollegium, priskontrollnämnden, telegrafstyrelsen, vattenfallsstyrelsen, Sveriges Allmänna Exportförening, Sveriges Industriförbund, Svenska Elverksföreningen, Svenska Elektriska Installatörförbundet, Elektriska Engrossistföreningen, Elgrossisternas Förenings Samarbetsnämnd, Landsorganisationen med Svenska Metallindustriarbetareförbundet och Svenska Telegraf- och Telefonmannaförbundet samt Kooperativa Förbundet.

¹ AK motion 1947: 331 av herr Johansson i Stockholm m. fl.

² I första kammaren av herrar Hesselbom och Birger Andersson, i andra av herrar Lundqvist och Forsberg. Se AK motion 1947: 51.

Arbetsmarknadskommissionen påpekade att brist på arbetskraft gjorde sig gällande både vid elindustrins utbyggnad och vid dess drift. Vilken form en utbyggnad än kom att ta, borde den därför förläggas till orter där tillgången på arbetskraft var bäst. Startandet av statlig elektrisk storindustri avstyrktes av alla övriga remissinstanser utom LO och berörda fackförbund. *Priskontrollnämnden* ansåg inte prissituationen utgöra skäl för utredning och hävdade att utbyggnad av en statlig industri skulle få inflationistiska verkningar. *Telegrafstyrelsen* förklarade att dess egen produktion hade sådan omfattning att den fyllde en konkurrerande och priskontrollerande funktion gentemot de privata leverantörerna. *Vattenfallsstyrelsen* förklarade att ingen av de fundamentala försörjningssvårigheterna kunde undanröjas genom startandet av ett nytt storföretag, för vilket det dessutom kunde vara ovisst om tillräcklig marknad skulle finnas senare. *Industriförbundet* hänvisade till den elektrotekniska industrins utbyggnadsprogram, och *KF* påpekade att uppbyggnaden av ett nytt företag inte skulle få någon betydelse för försörjningsläget under den tid knappheten kunde förväntas bestå. *Elverksföreningen* påpekade att priserna på starkströmsmateriel var lägre i Sverige än i utlandet.

LO hänvisade däremot till *metallindustriarbetareförbundets* yttrande, där bl. a. den åsikten framfördes att de av svenska intressen övertagna företagen AEG och Siemens borde kunna läggas till grund för en statlig industri, och till *telegraf- och telefonmannaförbundets* yttrande, där det framhölls att statlig produktion av bl. a. svagströmsledningar och kablar syntes vara fördelaktig lika väl som den existerande statliga produktionen av telefonmateriel. I likhet med motionärerna hävdade metallindustriarbetareförbundet att det med hänsyn till statens och kommunernas intressen som kraftförbrukare var motiverat med statlig företagssamhet på området.

Riksdagens ställningstagande

Båda utskotten konstaterade med stöd av yttrandena att kapaciteten inom den elektrotekniska industrin »för närvarande icke är tillräckligt stor för tillgodoseende av marknadens efterfrågan på dess produkter». »Likaledes», framhölls vidare i utskottens utlåtanden, »synes det ställt utom allt tvivel, att inom starkströmsindustrin ASEA intar en dominerande monopolställning, medan förhållandena inom svagströmsindustrin ej äro av samma monopolistiska karaktär».

Utskotten ville inte bestrida att staten hade möjlighet att förhindra missbruk av maktställningen men framhöll att verkligt effektiv konkurrens i längden är det säkraste medlet för påverkan av priserna och försäljningsvillkoren i för samhället önskvärd riktning. Utskotten höll

vidare med om att »ett snabbutbyggande, vare sig i enskild eller statlig regi,» knappast var möjligt men ansåg »det dock vara en fördel, om man vid tillämnad utvidgning kan ha tillgång till undersökningar och utredningar om industrins förutsättningar och möjligheter på kort och lång sikt». Utskotten hemställde därför att Riksdagen skulle »i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om utredning angående den elektriska industrins lämpliga kapacitet och om formen för en eventuell utvidgning, varvid startandet av statligt företag bör övervägas.»¹

Utskottens utlåtande föranledde i båda kamrarna en debatt som till stora delar blev en principiell »socialiseringsdiskussion». En talare anmärkte för övrigt resignerat att han var »förvissad om att vi ännu inte i det politiska livet kommit så långt att vi när det gäller spörsmål av denna principiella karaktär kunna ha några förväntningar om att kunna övertyga varandra». Det mest åberopade argumentet för utredning var ASEA:s dominerande ställning inom starkströmsindustrin. Samma förhållande betecknades av motståndarna till utredning som en fördel för industrins konkurrenskraft. Det framhölls från detta håll att hård konkurrens och en splittrad företagsstruktur åberopats som argument för den utredning av textilindustrin som kamrarna nyss beslutat begära hos Kungl. Maj:t. Att motsatta förhållanden i starkströmsindustrin användes som argument för en liknande utredning togs som bevis för att i själva verket »önskan att socialisera» var det grundläggande argumentet. Både första och andra kammaren beslöt efter omröstning i enlighet med utskottsförslaget.²

I juni 1947 tillsattes den begärda utredningen. Till ordförande utsågs professor Ingvar Svennilson.³

¹ Mot detta beslut reserverade sig i första kammarens utskott fru Svenson (bf) och herrar Löthner (h) och Albertsson (fp), i andra kammarens utskott herrar Jönsson i Rossbol (bf), Antby (fp), Ljungqvist (h), Hansson i Skegrie (bf) och Skantze (h).

² I första kammaren skedde detta med 49 röster mot 37, i andra med 65 mot 36.

³ Övriga utredningsmän var ombudsmannen i Svenska Metallindustriarbetareförbundet L. Eckerström, direktören i Telefonaktiebolaget L M Ericsson H. Ericsson, ledamoten av första kammaren köpmannen Laur Franzon, ledamoten av andra kammaren jur. dr Gunnar Hedlund, ledamoten av första kammaren driftsingenjören vid Åmåls stads elverk K. Hesselbom, direktören i Aktiebolaget Skandinaviska Elverk J. Lindström, direktören i C O Öberg & Co:s Aktiebolag A. H. Nilsson, överingenjören i järnvägsstyrelsen L. Th. Thelander och sekreteraren i LO Otto Westling. Till sekreterare förordnades assessorn vid Stockholms rådhusrätt B. von Heijne, som biträdades av pol. mag. P. R. Garås. Därjämte deltog direktören i Aktiebolaget Alpha Nils Kallerman i kommitténs arbete och överläggningar såsom medhjälpare i frågor rörande L M Ericsson-koncernen.

Direktiven för utredningen

I direktiven till utredningen anförde statsrådet Karin Kock i huvudsak följande (citatet nedskuret av oss):

I skrivelse nr 458 har 1947 års riksdag begärt utredning ifråga om den elektriska industrins lämpliga kapacitet samt om formen för en eventuell utvidgning, varvid startandet av statligt företag bör övervägas. Jag förordar, att denna utredning nu kommer till stånd. Utredningen bör emellertid även omfatta distribution och installationsverksamhet, sålunda hela elbranschen. Den bör vidare icke endast avse kapacitets- och konkurrensförhållanden utan även övriga strukturella faktorer av betydelse för effektivitet, kostnader och prissättning inom elbranschen i dess helhet.

Den svenska elektrotekniska industrin har under senare årtionden undergått en stark utveckling. Från 1920 till och med 1945 har antalet anställda ungefär tredubblats och för närvarande torde elektroindustrin ge arbete åt cirka 35 000 personer. Härtill kommer hela den personal, som sysselsättes inom andra delar av elbranschen, såsom i handel och installationsverksamhet. För närvarande är emellertid det outnyttjade marknadsutrymmet betydande och industrins kapacitet otillräcklig. På längre sikt synes man dessutom kunna vänta en fortsatt stegring i det köpkraftiga behovet. På den inhemska marknaden föreligger nämligen alltså stora otillfredsställda behov av kraftverksutbyggnader, av ökad elutrustning för industri, hantverk och jordbruk samt av elektriska hem- och hushållsapparater mm. I årets statsverksproposition räknas med en fortsatt ökning av kraftbehovet av mellan 500 och 800 miljoner kWh per år. En liknande utveckling kan förväntas i våra grannländer. På de ryska och sydamerikanska exportmarknaderna framkallar den fortgående industrialiseringen mycket omfattande importbehov av elmateriel. I stora delar av världen är industrialiseringsprocessen ännu knappast påbörjad. I den mån denna process kommer i gång måste den medföra en ökad efterfrågan på elmateriel. Utsikterna för en fortsatt expansion inom den svenska elektrotekniska industrin förefalla sålunda goda och frågan om dess kapacitet är därför aktuell.

De ledande företagen inom branschen ha uppenbarligen gjort stora och erkännansvärda positiva insatser för att utnyttja de utvecklingsmöjligheter som föreligger. Det är till icke ringa del deras förtjänst, att vår industri åtnjuter en betydande goodwill på världsmarknaden. Samtidigt ha emellertid dessa, i många avseenden varandra närstående företag inom branschens olika huvudgrenar uppnått en så dominerande ställning, att härmed vissa förutsättningar skapats för en monopolistisk pris- och produktionspolitik. Särskilt inom starkströmsindustrin har denna utveckling på senaste tid blivit alltmer utpräglad. I vad mån dessa förutsättningar för monopolism faktiskt utnyttjas, torde knappast kunna avgöras utan närmare undersökning. Under tidigare fredsperioder motverkades eventuella monopolistiska tendenser i viss grad genom den import som då ägde rum. Importen är emellertid för närvarande begränsad och utsikterna för större import och därmed ökad konkurrens äro svåra att överblicka. Det är därför angeläget att undersöka, huruvida icke behov föreligger att söka åvägbringa ökad konkurrens på den inhemska marknaden. Såsom en av de största avnämarna av elektrisk materiel har staten ett stort intresse av att pris-

sättningen på denna marknad icke bindes av monopolistiska marknadsförhållanden.

Det vill förefalla, som om priserna å vissa elektriska hemapparater skulle vara väsentligt högre i vårt land än i många andra industriländer. Bland annat synes detta gälla om radioapparater. Till väsentlig del kan förhållandet bero på att den svenska marknaden är alltför begränsad för produktion i långa serier. Dessutom är standarden i fråga om säkerhetsföreskrifter högre i vårt land än på många andra håll. Genom priskontrollnämndens ingripande har en icke obetydlig prissänkning å radioapparater numera åstadkommits. Det synes dock böra övervägas om icke ytterligare och mera allmänna prissänkningar i fråga om elektriska hemapparater äro möjliga att åstadkomma genom olika effektiviseringsåtgärder inom produktion och distribution, utan att berättigade vinstintressen trädas för nära. Frågan om tullskyddets och säkerhetsföreskrifternas betydelse för importen bör i detta sammanhang uppmärksammas.

Ifråga om förekomsten av monopol tendenser inom elbranschen bör utredningen söka samarbete med monopolutredningsbyrån i kommerskollegium. Vidare bör beträffande installationsbranschen samarbete komma till stånd med den nyligen av chefen för socialdepartementet tillkallade byggmaterialutredningen. Vad beträffar den enskilda nyetableringskontrollen vill jag erinra om att denna fråga är under utredning inom nyetableringssakkunniga. Utredningen bör även samråda med direktören Alvar Lindencrona, som verkställt utredning rörande dispositionen av vissa tyskgädda företag, däribland AEG och Siemens.

Utredningen antog benämningen 1947 års elbranschkommitté. Betänkande avlämnades den 22 februari 1950.

UTREDNINGENS BESKRIVNING AV BRANSCHEN

Utredningens uppläggning

Utredningsuppdraget, sådant det angavs i direktiven, begränsades av kommittén i flera avseenden. Tyngdpunkten lades »på de enligt kommitténs mening centrala områdena inom uppdragets ram, nämligen elbranschens kapacitet och konkurrensförhållanden». I samband därmed ströks efter underhandskontakt med handelsdepartementet de delar av uppdraget som gällde priserna på elektriska hemapparater och vissa frågor rörande installationsverksamheten. Något samarbete med byggmaterialutredningen kom därför inte till stånd. Kommittén hänsköt vidare frågan om nyetableringskontrollen inom elinstallationsbranschen till nyetableringssakkunniga. Ingående uppmärksamhet ägnades åt företagsstrukturen såsom en väsentlig faktor för både branschens konkurrensförmåga gentemot utländsk industri och graden av konkurrens på den svenska marknaden, men i övrigt behandlades företagens effektivitet, kostnader och prissättning endast i förbigående. Det kan slutligen nämnas att utredningen koncentrerade arbetet på vissa centrala

varugrupper och förbigick signal- och kontrollmateriel, radiomateriel, mätinstrument utom elmätare, isolatorer, ackumulatorer och torrbatterier, röntgen- och elektromedicinska apparater samt elektriska ljuskällor. Beträffande dispositionen av AEG och Siemens avgav kommittén den 10 oktober 1947 ett särskilt yttrande.

I kommitténs betänkande redovisades för det första en historisk undersökning av dels den elektrotekniska industrin i allmänhet, där materialet huvudsakligen hämtades ur officiell statistik, dels ASEA-koncernen och LME-koncernen, där materialet huvudsakligen utgjordes av uppgifter från företagen, för det andra en strukturundersökning av den elektrotekniska industrin år 1947, där materialet utgjordes av en av kommittén anordnad enkät, och för det tredje ett studium av elbranschens konkurrensbegränsande avtal, vilket i stor utsträckning baserades på Kartellregistret.

På grund av utredningsuppdragets avgränsning och utredningens uppläggning är det inte här möjligt att redogöra för utredningens beskrivning av branschen efter samma mall som vi tillämpat för beskrivningen av de övriga branschutredningarna. Vår redogörelse kommer därför att i stället följa utredningens egen disposition.

Elindustrins utveckling

Den elektrotekniska industrin i Sverige uppstod på 1870-talet, då Lars Magnus Ericsson började tillverka telefoner och material för telefonanläggningar. Andra företag följde på området, och år 1890 bildades ASEA genom en sammanslagning av två äldre företag. Behovet av elektrisk energi och elmateriel för industrier, spårvägar, telefonanläggningar osv. ökades starkt, och den elektrotekniska industrin byggdes ut i mycket hastigt tempo. Samtidigt utbildades ett system av internationella konkurrensbegränsande avtal, enligt vilka den svenska marknaden i huvudsak uppdelades mellan svenska och tyska företag, varvid de svenska företagens priser inte fick underskridas. Mellan 1913 och 1945 mer än fyrdubblades arbetarantalet inom de anläggningar som huvudsakligen redovisade produktion av elektrotekniska varor, och den elektrotekniska industrin mer än fördubblade sin andel av hela den svenska industrins arbetarantal.

Fram till 30-talets depression var såväl exportens andel av produktionen som importens andel av konsumtionen 40 à 50 procent. Importen bestod till betydande del av varuslag som inte tillverkades inom landet. Under återstoden av 30-talet försvagades förbindelserna med utlandet. Det andra världskriget medförde mycket djupgående förändringar i det att den svenska elektrotekniska industrins kapacitetsökning stagnerade,

medan Tyskland bortföll både som exportör och som avtalspart. Under de första efterkrigsåren inriktades den svenska produktionen i hög grad på hemmamarknaden, samtidigt som import från USA i någon utsträckning ersatte de tyska varorna.

Läget år 1947

År 1947 sysselsatte den elektrotekniska industrin cirka 48 000 arbetare och 17 000 tjänstemän. Antalet serietillverkade varuslag var omkring 300, vartill kom tillverkningen av större typer av generatorer, transformatorer och dylikt som närmast hade karaktären av »beställningsskrädderi». Det totala salutillverkningsvärdet uppgick till 1 061 miljoner kronor. 93 procent av arbetarna och 95 procent av tillverkningsvärdet hänförde sig till företag som i övervägande grad var sysselsatta med elektroteknisk produktion. Inom denna elektrotekniska specialindustri dominerade de största företagen. De 20 företag, 6 procent av samtliga, som redovisade ett tillverkningsvärde av mer än 10 miljoner kronor svarade för mer än tre fjärdedelar både av produktionsvärdet och av förvaltnings- och arbetarpersonalen. ASEA-koncernens 14 företag svarade för 28 procent av förvaltningspersonalen, 21 procent av arbetarpersonalen och 26 procent av den elektrotekniska produktionens saluvärde. Motsvarande siffror för LME-koncernen var 18, 16 och 23 procent. ASEA-koncernen var ensamtillverkare eller största tillverkare av starkströmsanläggningar och utrustning för sådana. LME-koncernen var inte i lika hög grad ensamtillverkare men spelade dock en dominerande roll på svagströmsområdet. Båda koncernerna bedrev en intensiv forsknings- och konstruktionsverksamhet.

Uppställningen på s. 132, baserad på uppgifterna i tabellerna 12 och 13 i betänkandet, visar i grova drag branschens utseende år 1947.

1947 började importen åter att öka, samtidigt som den elektrotekniska industrin inledde en kraftig kapacitetsökning. Denna kom emellertid av olika anledningar – främst minskade beställningar av kraftverksutrustningar under kriget på grund av en underskattning av efterkrigstidens kraftbehov – för sent för att hinna ikapp efterkrigstidens kraftiga ökning av efterfrågan på elenergi och elindustrins produkter. Vid sidan av den sedan flera årtionden observerade normala ökningen av den svenska elförbrukningen med 6,5 procent per år fanns de under kriget ackumulerade behoven. Dessa orsakade tillsammans med dröjsmålet i den svenska industrins kapacitetsutbyggnad och bortfallet av importen från Tyskland en ansvällning av den elektriska industrins orderstock. Särskilt stor knapphet och långa leveranstider hade uppkommit för generatorer, transformatorer, högspänningsbrytare och högspänningsappara-

Företagens huvudsakliga tillverkning (varje företag endast upptaget under rubrik för sin huvudsakliga tillverkning)	Antal företag	Antal anställda	Saluvärde av elektroteknisk tillverkning i 1 000 kronor
Starkströmsutrustningar (roterande elektriska maskiner, transformatorer, reaktorer o. d., likriktare, kopplingsapparater och ställverk)	75	16 941	169 800
Installationsmateriel (rör, lamphållare, strömställare, proppar o. d., belysningsmateriel)	111	11 158	86 008
Svagströmsutrustningar (telefon- och telegrafmateriel, signal- och kontrollmateriel, radiomateriel) .	48	17 342	225 711
Kablar, kabelmuffar, ledningar och tråd	7	2 411	88 914
Elektricitetsmätare och mätinstrument	6	916	12 595
Akkumulatorer och torrbatterier	8	2 322	40 632
Hem- och hushållsapparater	54	9 670	109 903
Röntgen- och elektromedicinska apparater	5	417	5 361
Elektriska ljuskällor (glödlampor, urladdningslampor)	11	2 345	30 072
Summa	325	63 522	768 996

ter, men det rådde brist också på motorer, elmätare och installationsmaterial. Elbranschkommittén anförde härom:

»Förlängningen av leveranstiderna hade på känt sätt en tendens att förstärka sig själv. Köparna måste planera sina inköp längre i förväg och planerade ofta för flera år framåt för att säkerställa sin försörjning. I vissa fall torde order ha dubblerats för att säkerställa erforderliga leveranser och i viss utsträckning torde förbrukarna ha lagt upp större lager än normalt av materiel och reservdelar i syfte att säkra sig för störningar i driften.»

Konkurrensbegränsning

Konkurrensbegränsande avtal hade i viss utsträckning upphört vid tiden för utredningen. (Enligt Kartellregistret hade de uppgått till ett 50-tal, inberäknat de tidigare nämnda internationella avtalen.) Fortfarande var dock åtskilliga viktiga avtal kvar eller ersattes med nya. Särskilt intressanta från rationaliseringssynpunkt var 1949 års principavtal mellan ASEA och LME, som ersatte ett år 1932 ingånget avtal, samt ett avtal från år 1946 mellan dessa koncerner och AB Electrolux.

Principavtalet, som gällde koncernerna i deras helhet, avsåg att förhindra en parallellt driven utveckling och tillverkning av samma produkter, att gemensamt utveckla sådana elektrotekniska områden där erfarenhet och resurser från båda koncernerna behövde tas i anspråk samt att i lämpliga fall sälja vissa produkter ur varandras tillverknings-

program. Kraftteknikområdet förbehölls ASEA, teleteknikområdet LME, medan båda enligt särskilda bestämmelser skulle vara verksamma på kabelområdet. Avtalet med Electrolux avsåg en uppdelning av tillverkningen och försäljningen på den svenska marknaden av vissa fabrikat i syfte att uppnå större fabrikationsserier och därigenom kunna rationalisera tillverkningen och möjliggöra gentemot utlandet konkurrenskraftiga priser.

Övriga vid tiden för utredningen gällande avtal rörde koppartråd, nonferro-metaller, kondensatorer, vulkledningar, stålpanarrör, installation, elmätare och elspisar. Avtalen avsåg gemensam prissättning och dessutom i allmänhet antingen kvotering, kundklassindelning, gemensamt anbudsförfarande, exklusivitet eller nyetableringskontroll. Kommittén verkställde ingen undersökning av dessa avtals ekonomiska verkningar utan ställde endast frågan »i vad mån förutsättningar med hänsyn till avtal, integrationsförhållanden m. m. föreligga för en hälsosam konkurrens inom elbranschen».

SLUTSATSER OCH REKOMMENDATIONER

Elbranschkommitténs betänkande innehöll ett antal slutsatser, av vilka några närmast hade karaktären av förutsägelser om branschens utveckling i olika hänseenden, medan de övriga kan beskrivas som försiktigt uttryckta rekommendationer.

Kommitténs slutsatser om branschens framtid innebar i stort sett att den utveckling som pågick inte syntes behöva ändras eller påskyndas genom några offentliga åtgärder eller överenskommelser mellan företagen. Kommittén ansåg sålunda att de utbyggnader som planerades inom företagen skulle komma att möjliggöra en god täckning av landets behov och en ökning av exporten. En mer omfattande ny företagsamhet på detta område ansåg kommittén innebära risk för att arbetskraften inte skulle räcka till för redan existerande anläggningar. Ifråga om telemateriel liksom svagströmskablar ansåg kommittén det råda »en hälsosam konkurrens» som inte »lett till en splittring eller brist på samordning av landets produktiva resurser». Kommittén ansåg vidare en rekonstruktion av det under kriget raserade internationella avtalssystemet för starkströmsmaskiner vara mindre sannolik och menade att ASEA skulle kunna få ökad konkurrens på detta område från utländska storföretag och, när det gällde mindre motorer och andra apparater, även från fristående mindre svenska företag.

Kommitténs rekommendationsbetonade slutsatser har av oss sammanställts på följande sätt, varvid betänkandets text använts i avkortat skick.

1. Möjligheten att öka kapaciteten inom den elektriska industrin under de närmaste åren blir i främsta rummet beroende av, om denna industri kan draga till sig arbetskraft i tillräcklig omfattning. Den elektriska industrin intar en så central ställning inom landets ekonomiska liv, att det synes naturligt att den – såsom i stor utsträckning redan skett – ges en hög grad av prioritet av de statliga myndigheterna i syfte att underlätta anskaffandet av arbetskraft. Några nya riktlinjer för detta arbete synas icke påfordras; det gäller endast att fullfölja det redan inledda arbetet. Kommittén anser sig i varje fall icke ha anledning att gå närmare in på dessa arbetsmarknadsfrågor, som torde få lösas i sitt allmänna arbetsmarknadspolitiska sammanhang.
2. Kommittén noterar med tillfredsställelse att avtalet om koppartråd mellan de två svenska tillverkarna, varav den ena är ansluten till ASEA-koncernen, upphävt och anser att detta förbättrar förutsättningarna för prisbildningen inom landet i en för konsumenterna gynnsam riktning. Resultatet blir emellertid beroende av den grad i vilken inbördes konkurrens uppstår mellan de svenska tillverkarna. Större säkerhet för en god kontakt med den internationella prisbildningen på detta område skulle emellertid uppnås, om en direkt konkurrens från utlandets sida möjliggjordes på den svenska marknaden genom en sänkning av gällande tullar och genom en ändring av rådande internationella avtalsförhållanden.¹
3. Ifråga om starkströmskablar och elmätare föreligger avtal som bl. a. innebär att utländska tillverkare skall tillämpa samma pris på den svenska marknaden som de svenska tillverkarna. Kommittén hyser den uppfattningen, att avtalen på de här berörda båda områdena innebär en konkurrensbegränsning, som under vissa förhållanden kan medföra ogynnsamma verkningar för näringslivet. Då de ifrågavarande svenska företagen numera torde kunna mäta sig med de utländska ifråga om effektivitet, kvalitet och priser, borde – åtminstone för kabelverkens vidkommande – ett utträde ur de internationella sammanslutningarna i dagens läge vara relativt riskfritt. Redan en mindre revision av överenskommelsernas innehåll skulle innebära ett steg mot en friare konkurrens med andra länder. De svenska företagen synas icke stå främmande för en sådan omläggning av avtalen angående starkströmskablar och representanter för ASEA och LME ha förklarat, att om avtalen skulle ha utlöpt nu, de inte skulle ha förlängts.

Kommittén har sålunda anledning utgå från, att de svenska företagen, såsom förhållandena nu gestalta sig, äro inställda på att avlägsna de inskränkningar av konkurrensen, vilka uppstå genom nu gällande avtal och överenskommelser på i detta avsnitt berörda områden. En övergång skulle därmed äga rum till en friare konkurrens både inom landet och från utlandets sida. I avvaktan på att dessa strävanden skola leda till avsett resultat, har kommittén icke funnit anledning föreslå några åtgärder från det allmännas sida.

¹ Därmed åsyftades det s. k. Non-ferro-avtalet mellan företag i Sverige, Belgien, England, Frankrike och Schweiz, vilket gick ut på att en part inte fick underbjudas på sin hemmamarknad.

4. Kommittén vill erinra därom, att konkurrensbegränsande avtal icke bilda det enda alternativet för att hindra dumping. Alternativt erbjuder sig den möjligheten att liksom i vissa andra länder införa ett särskilt tullskydd mot dumping. Kommittén är medveten om, att sådana antidumpingtullar ur olika synpunkter och icke minst handelspolitiska både äro ofullkomliga instrument och kunna medföra icke önskvärda komplikationer. Ett införande av ett sådant dumpingskydd skulle emellertid väsentligt försvaga motiven för internationella konkurrensbegränsande avtal.
5. Vissa synpunkter peka i den riktningen att den nuvarande koncentrationen inom starkströmsindustrin erbjuder betydande fördelar för industrins effektivitet och konkurrensförmåga. Man kan peka på nödvändigheten att utföra ett omfattande forsknings- och utvecklingsarbete både av grundläggande och av tillämpad natur. Det har vidare ansetts innebära betydande fördelar att ett och samma företag är i stånd att offerera hela den utrustning som krävs exempelvis för ett modernt kraftverk jämte tillhörande distributionsanläggningar. Ett tredje argument för stark företagskoncentration har varit, att konkurrensen särskilt på den internationella marknaden krävt en sådan finansiell styrka som endast kan uppnås av mycket stora företag.

Å andra sidan är det uppenbart, att en så betydande företagskoncentration, som det här är fråga om, medför betydande organisationsvårigheter. Kommittén konstaterar att storföretagets vanliga organisationsproblem även framträtt vid ett studium av ASEA-koncernens förhållanden. Å andra sidan kan kommittén icke finna någon anledning, varför icke dessa problem skulle kunna finna en gynnsam lösning. Kommittén kan sålunda icke finna att de här berörda organisatoriska synpunkterna skulle utgöra något avgörande skäl mot en företagskoncentration av i ASEA:s fall föreliggande omfattning.

6. Kommittén har även ställts inför frågan, vilka nackdelar det kan medföra, att ASEA-koncernen genom sin storlek på många områden intager en dominerande ställning i förhållande till sina svenska konkurrenter. Kommittén räknar vid sin bedömning av denna fråga med en utveckling mot friare handels- och valutaförhållanden och bortser alltså från möjligheten av en isolerad marknad, där koncentrationsproblemet inom den svenska industrin skulle framstå i ett kritiskt perspektiv.

Det betydande antal fall då mindre företag gingo upp i ASEA-koncernen samt den svaga utvecklingen bland de företag som bestodo utanför denna koncern tyda på, att klimatet för dessa småföretag var ogynnsamt vid det större företags sida. Den risk som är förenad med att starta nya företag, som gå in på storföretagets mark, måste även i fortsättningen vara uppenbar och kommer sannolikt att dämpa initiativlusten på detta område. Detta är tydligen det pris som måste betalas, om man med hänsyn till starkströmsindustrins konkurrensförmåga lägger en avgörande vikt vid det ledande storföretagets tekniska, kommersiella och finansiella styrka.

Det bärande motivet för en betydande koncentration till ett storföretag – behovet att kunna hävda sig i den internationella konkurrensen – skulle emellertid på ett avgörande sätt försvagas om systemet av före kriget gällande avtal återinfördes. Man kan enligt kom-

mitténs mening icke på en gång hävda betydelsen av att landets produktion koncentreras till ett företag med stor konkurrensförmåga och behovet att skydda detta företag genom konkurrensinskränkande avtal. Skola företagskoncentrationens fördelar anses överväga, måste förutsättningen sålunda vara, att tidigare gällande konkurrensbegränsande avtal icke förnyas resp. att de nu gällande icke förlängas eller att de i varje fall modifieras i konkurrensvänlig riktning.

De specialiseringsavtal som ingåtts av ASEA och LME jämte Electrolux betraktar dock kommittén som en naturlig åtgärd för att befrämja en mera rationell struktur hos den inhemska produktionen och därmed ytterst en höjd effektivitet hos den svenska industrin.

7. Det är uppenbart att vissa delar av ASEA-koncernen stå i ett mindre intimt samband än andra av koncernens delar med de tillverkningar som dominera inom »Centrala ASEA». Kommittén har särskilt uppmärksammat, att till koncernen anslutits ett antal tidigare fristående installationsföretag. Särskilt i kombination med ringbildningar mellan installationsfirmor kan en sådan integration ge anledning till inskränkningar i den lokala konkurrensen, som icke synas förenliga med koncernens ställning som ledande storföretag. Oavsett var gränsen mellan tillverkning och installationsverksamhet bör dragas, har det synts kommittén att integrationen av fristående installationsfirmor utsträckts alltför långt.

Det torde icke vara en för koncernen själv främmande tanke att vissa under årens lopp integrerade, tidigare självständiga enheter, numera icke fylla samma funktion i företagets verksamhet som tidigare. Kommittén har sålunda med intresse noterat, att vissa kraft- och installationsföretag under senare tid blivit avskilda från koncernen. Kommittén har också anledning utgå från att koncernledningen i princip är inställd på att följa en sådan politik i den utsträckning ekonomiska förutsättningar därför erbjuda sig.

REMISSYTTRANDEN

Elbranschkommitténs betänkande remitterades för yttrande till kommerskollegium (som i sin tur inhämtade yttranden från handelskamrarna), telegrafstyrelsen, vattenfallsstyrelsen, Sveriges Industriförbund, Sveriges Elektroindustriförening, Svenska Elverksföreningen, elgrossisternas och elinstallatörernas organisationer, Sveriges Köpmannaförbund, Landsorganisationen, Svenska Metallindustriarbetareförbundet och Kooperativa Förbundet.

Vattenfallsstyrelsen framhöll att kapacitetsökningen hade hämmats av brist på arbetskraft och andra liknande faktorer som inte skulle bortfalla för det att ett statligt företag bildades. Styrelsen uttryckte dessutom i likhet med *elverksföreningen* ett önskemål om att tullskyddet borde upphävas. *Telegrafstyrelsen* förklarade att dess anläggningar utvidgades i den takt resurserna medgav och att ytterligare ett statligt företag på detta område inte skulle förbättra situationen. *Elgrossisternas* och *elinstalla-*

törernas organisationer ansåg att utredningen överdrivit betydelsen av de konkurrensbegränsande avtalen på deras område.

Handelskamrarna gav överlag utredningen ett gott betyg och instämde i dess slutsatser. Skånes Handelskammare framhöll bl. a. att utredningen var av »värde framförallt därigenom att den är ägnad att skingra åtskillig bland allmänheten förekommande missuppfattning och undanröja grunden för mindre vederhäftig kritik». Kammaren vände sig vidare mot en doktrinär inställning ifråga om konkurrensens värde:

»För ett realistiskt bedömande står det klart, att lämpligheten för den svenska industrin att stå utanför angivna karteller icke kan avgöras en gång för alla utan måste bedömas från fall till fall efter de ekonomiska konjunkturerna och de konkurrensförhållanden som råda vid varje särskild tidpunkt.»

Principiella synpunkter av särskilt intresse innehöll yttrandena från kommerskollegium, industriförbundet, KF och LO.

Kommerskollegium anförde att »den dominerande ställning varandra närstående företag inom branschen uppnått . . . otvivelaktigt skapat vissa förutsättningar för en monopolistisk pris- och produktionspolitik» och fortsatte:

»Ett bedömande av frågan, huruvida dessa förutsättningar för monopolism faktiskt utnyttjats, anser kollegium icke kunna göras på grundval av enstaka exempel och allmänna uttalanden. Härför erfordras sådan närmare undersökning, som anges i direktiven. Som framgår av betänkandet (sid. 138), har kommittén emellertid ansett sig icke kunna utföra någon undersökning av konkurrensbegränsningarnas inflytande på branschens effektivitet och prispolitik. Kommittén konstaterar blott, som ovan sagts, att vissa i betänkandet namngivna och närmare beskrivna konkurrensbegränsande överenskommelser inom branschen av parterna numera uppsagts att gälla och att man på grund härav kan förvänta friare konkurrensförhållanden.»

Kollegium framhöll om detta att det formella upphävandet av konkurrensbegränsande avtal inte kan »förbehållslöst tagas som ett kriterium på att konkurrensförhållandena ur det allmännas synpunkter äro tillfredsställande» och underströk behovet av att möjligheter skapas för undersökningar av »avtalslösa former av konkurrensbegränsning, vilka till sina verkningar kunna vara minst lika menliga ur det allmännas synpunkt som formella avtal».

I kommerskollegiums yttrande kan man dessutom lägga märke till följande:

»I direktiven angavs, att ifråga om förekomsten av monopol tendenser inom elbranschen borde utredningen söka samarbete med monopolutredningsbyrå. Dyligt samarbete har kommittén emellertid icke funnit anledning att söka annat än beträffande förekomsten av registreringspliktiga avtal inom elbranschen.»

Industriförbundet konstaterade att utredningen givit en bild av »en i utomordentligt snabb utveckling stadd industri» och fortsatte: »Det torde i själva verket finnas få motstycken inom svensk industri till den enorma utveckling, som starkströmsindustrin i stort sett genomgått under de senaste åren. Även på svagströmsområdet ha högst betydande utvidgningar ägt rum, såväl inom LME-koncernen som vid telegrafverkets verkstäder.» Mot denna bakgrund instämde industriförbundet i kommitténs slutsats att inga särskilda åtgärder för att öka tillverkningen av elektriskt materiel borde vidtas.

Industriförbundet framhöll vidare att de två ledande koncernerna »trots sin omfattning och vittförgrenade verksamhet, likväl tillsammans representera knappt hälften av den sammanlagda elektrotekniska tillverkningen i landet» och refererade särskilt kommitténs uttalande »beträffande de viktigaste objekten inom starkströmsindustrin – apparater och maskiner – att konkurrensen numera är betydande». Vidare tog förbundet upp det av kommerskollegium omnämnda förhållandet att någon närmare analys av de konkurrensbegränsande avtalens verkningar icke utförts. I motsats till kommerskollegium ansåg emellertid förbundet denna begränsning i undersökningen vara fullt försvarlig, eftersom en avsevärd del av dessa avtal upphävts under de senaste åren.

Industriförbundet framhöll ytterligare att upphävandet av de konkurrensbegränsande avtalen »synes på ett övertygande sätt bekräfta, att det finns stora möjligheter att komma tillrätta med konkurrensbegränsningar inom näringslivet även utan stöd av en tvingande lagstiftning. Enbart den publicitet, som skapats kring avtalen i förening med diskussion av dessa inför ett sakkunnigt forum, har i detta fall lett till ur allmän synpunkt tillfredsställande resultat. Industriförbundet har för egen del gjort liknande erfarenheter, senast under det arbete, som för en tid sedan igångsattes inom den av Förbundet tillsatta kartellkommittén.»

Kooperativa Förbundet deklarerade den principiella ståndpunkten »att det för ett så litet land som vårt i vissa fall kan vara förmånligare att importera än att tillverka elmateriel» och anvisade sänkning eller avskaffande av tullarna på elartiklar som »ett av de effektivaste medlen att främja konkurrensen». Vidare ansåg förbundet »att *alla* konkurrensbegränsande avtal böra upphävas». Förbundet ansåg det tillfredsställande att flera avtal inom branschen blivit upphävda eller uppsagda men ansåg inte att de sakkunniga övertygande visat att denna utveckling kommer att fortsätta av sig själv. Förbundet citerade uttalandet från ASEA att »några nya avtal i stil med de numera upphörda s. k. maskinavtalen ej skola ingås, såvida icke helt nya, nu oförutsedda förhållanden skulle inträda» och fortsatte: »Sådana nya, nu oförutsedda förhål-

landen få väl anses vara att en för producenterna besvärande konkurrens ånyo skulle uppstå.» Efter ytterligare några exempel framhölls i yttrandet »att man ej enbart kan förlita sig på företagarnas goda vilja att avskaffa de konkurrensbegränsande avtalen, utan att det dessutom är nödvändigt med åtgärder från statsmakternas sida för att förhindra dylika avtals skadliga verkningar.»

Landsorganisationen fann att den avgränsning av utredningsuppdraget som skett genom att man överlämnat hela frågan om nyetableringskontroll till nyetableringssakkunniga var välmotiverad men efterlyste »vägledande skäl . . . för vissa andra betydelsefulla inskränkningar i det ursprungliga utredningsuppdraget». I direktiven hade framhållits »huru som priserna å vissa elektriska hemapparater skulle vara väsentligt högre i vårt land än i många andra industriländer». Enligt LO:s mening borde därför en utredning om elektriska hushållsapparater komma till stånd, »varvid representanter för konsumenterna böra ges tillfälle att medverka».

Kommitténs kartläggning av konkurrensbegränsningarna inom branschen ansåg LO värdefull men ansåg inte att upphävandet av avtal garanterade uppkomsten av fri konkurrens. »Det synes därför landsorganisationen angeläget, att den statliga kontrollapparaten göres effektivare så att även tysta överenskommelser skola kunna upptäckas och samhällsskadliga konkurrensinskränkningar på administrativ väg bringas att upphöra.» LO framhöll slutligen:

»Utredningen har visat att det finns behov av att fortlöpande följa utvecklingen inom industrin, speciellt beträffande monopoltendenserna och dessas inverkan på effektiviteten, samt ifråga om storföretagens planering av utvidgningar och de senares inverkan på kommunernas näringsstruktur och på arbetsmarknaden.»

SYNPUNKTER PÅ UTREDNINGEN

Arbetsgruppen har för sin del fått den uppfattningen att elbranschkommitténs betänkande utgör en god presentation av elbranschen och dess problem. Också de branschmän vi intervjuat har ansett utredningens kartläggning av branschen god eller i varje fall acceptabel. Däremot har de inte ansett att utredningen varit till någon väsentlig nytta för branschen såsom vägledning för de enskilda företagens handlande.

Kommitténs förutsägelser om elbranschens fortsatta utveckling tycks i huvudsak ha slagit in. Industrin avverkade sålunda under loppet av fyra eller fem år den onormala ansvällning av orderstocken under de första efterkrigsåren som orsakades av en ackumulerad efterfrågan från kriget och omöjligheten att omedelbart öka produktionskapaciteten. Sveriges export av kraftverksutrustningar, motorer och transforma-

torer ökade halvannan gång mellan 1948 och 1953. Sveriges andel av all exportförsäljning på detta område höll sig dock oförändrad omkring 4 procent, vilket var hälften av förkrigstidens andel. Konkurrensen ifråga om starkströmsmaskiner har skärpts, såsom kommittén förutsatte.

UTREDNINGENS VERKNINGAR

Vi har gjort följande försök att bedöma i vilken mån kommitténs rekommendationsbetonade slutsatser varit vägledande för den följande utvecklingen. Bedömningen innefattar inte något ställningstagande i frågan om kommitténs slutsatser varit riktiga eller befogade.

1. Kommitténs åsikt att det var naturligt att den elektrotekniska industrin gavs »en hög grad av prioritet av de statliga myndigheterna i syfte att underlätta anskaffandet av arbetskraft», kom inte att föranleda några särskilda statliga åtgärder.
2. Kommitténs uttalande om önskvärdheten av en tullsänkning för koppartråd och andra halvfabrikat av koppar för att möjliggöra utländsk konkurrens har inte medfört någon förändring av tullsatserna. Inte heller har någon »ändring av nu rådande internationella avtalsförhållanden» kommit till stånd; fortfarande gäller det förut nämnda Nonferro-avtalet.
3. Kommittén ansåg sig ha anledning utgå ifrån att de svenska tillverkarna av starkströmskablar och elmätare var inställda på att »avlägsna de inskränkningar av konkurrensen, vilka uppstå genom nu gällande avtal» angående försäljningen av dessa produkter. Beträffande starkströmskablar gäller inte längre någon överenskommelse. Däremot gäller ännu beträffande elmätare det tidigare s. k. Paris-avtalet, vars parter är ett antal utländska föreningar av elmätartillverkare samt Svenska Mätareförbundet till vilket är anslutna L. M. Ericssons Mätinstrument AB (AB Ermi), Siemens och AEG. Från företagarhåll har anförts att avtalet är nödvändigt för att säkerställa en av beredskapsskäl motiverad tillverkning av elmätare i Sverige.
4. Den av kommittén framkastade tanken på ett särskilt tullskydd mot dumping för att försvaga motiven för internationella konkurrensbegränsande avtal har inte realiserats.
5. Kommittén ansåg att ASEA-koncernens storlek medfört vissa interna organisationsproblem, vilka kommittén dock väntade att koncernen själv skulle lösa. En så allmän rekommendation kan uppenbarligen inte ha haft någon betydelse för rationaliseringen av ASEA:s interna organisation.

6. Kommittén anförde den slutsatsen att fördelarna av företagskoncentrationen kunde anses överväga, under förutsättning att inte de få kvarvarande företagen skyddades av konkurrensbegränsande avtal. Sådana avtal borde därför upphävas eller modifieras i konkurrensvänlig riktning. Medan utredningen pågick och under tiden därefter har ett 20-tal konkurrensbegränsande avtal upphävts gällande hela marknaden och ytterligare ett 20-tal avtal mellan lokala installationsfirmor. I kraft är fortfarande¹ avtal om prissättning och försäljningsvillkor för elmätare, prissättning för tunga nonferrometaller, prissättning och kvotering för glödlampor samt försäljningsvillkor för elspisar (glödlampor och elspisar berördes inte i utredningen). Det kan vidare nämnas att det av kommittén gillade specialiseringsavtalet mellan ASEA och LME fortfarande är i kraft.
7. Kommittén ansåg att ASEA:s innehav av installationsföretag var betänkligt, särskilt med tanke på ringbildningarna mellan installationsfirmor, och utgick ifrån att koncernen i princip var beredd att avveckla denna integration. Från ASEA har uppgivits att installationsfirmorna i allmänhet inköpts för att koncernen ville skydda sig mot förluster på sina fordringar hos företag som hotade att bli insolventa. Av dessa företag inom installationsbranschen har alla utom två sålts.

Det intressanta med elbranschutredningen ur vår synvinkel är att den i huvudsak motiverats med skäl som var diametralt motsatta huvuddelen av de skäl som åberopades för de övriga branschutredningar vi behandlar. Utredningarna av gat- och kantstensindustrin, möbelindustrin samt skoindustrin motiverades med en överkapacitet som sades medföra dålig likviditet genom pressade priser. Utredningarnas tillskyndare diskuterade i dessa fall åtgärder för att uppnå ökad koncentration i syfte att höja effektiviteten. Utredningen av elbranschen motiverades däremot med att företagskoncentrationen inom branschen innebar monopolistiska tendenser och därav följande risk för överpriser. Bland motiven för utredningen fanns vidare inte överkapacitet utan tvärtom farhågor för att elindustrin inte skulle kunna tillfredsställa den snabbt växande efterfrågan.

Elbranschkommitténs slutsatser har med dessa utgångspunkter fått en inriktning som inneburit att de inte kan ha haft någon direkt betydelse för branschens rationalisering. Ingen av slutsatserna är inriktad på att finna vägar till en höjning av branschens effektivitet. Problemet

¹ Enligt kartellregistret i juni 1958. Osäkerhet rådde vid denna tidpunkt huruvida återstående nyetableringsavtal rörande elektriska installations- och detaljhandelsföretag tillämpades i någon utsträckning.

har i stället varit fruktade skadeverkningar av branschens ganska koncentrerade företagsstruktur och de konkurrensbegränsande avtalen. Ifråga om de senare har utredningen enligt vår uppfattning, som för övrigt delas av de branschmän vi intervjuat, haft en viss betydelse genom att den – givetvis vid sidan av andra faktorer – påskyndat upphävandet av ett flertal avtal och stött den utveckling mot friare konkurrens som ägt rum.

Från vår undersöknings synpunkt har därför elbranschkommitténs utredning sitt huvudsakliga intresse inte i några rekommendationer om åtgärder för branschrationalisering utan i kommitténs slutsatser om problem som kan uppkomma vid redan påbörjad eller slutförd branschrationalisering genom företagskoncentration eller kollektiva överenskommelser.

1945 års skoutredning

TIDIGARE UTREDNINGAR

Redan 1925 publicerades en första utredning av skobranschens problem, verkställd på uppdrag av tull- och traktatkommittén och starkt tullpolitiskt inriktad. Den konstaterade en viss »överproduktion» av skor i Sverige men däremot – i jämförelse med utlandet – relativt gynnsamma tillverkningskostnader och försäljningspriser. Dess sifferuppgifter angående branschens storlek och struktur vid utredningstillfället är i huvudsak återgivna i senare utredningars tabeller över utvecklingen i branschen.

Hösten 1944 påbörjade Industriens Utredningsinstitut en utredning om skoindustrin vilken utfördes av civilekonom Richard Elinder med stöd av en rådgivande tiomannakommitté från skobranschens företagarsida.

Utredningens betänkande, »Studier i den svenska skoindustrins struktur» publicerades 1948. I förordet framhöll institutets chef, professor Ingvar Svennilson att utredningsinstitutet 1942 i sin skrift »Förutsättningarna för det industriella framåtskridandet i Sverige» tagit upp frågan hur det skulle bli möjligt att genom rationalisering av olika industriers struktur genomföra en ökning av deras effektivitet. Under alla förhållanden förutsatte en sådan rationalisering, hade då framhållits, en intim kännedom om respektive branschers struktur- och marknadsproblem. Institutet hade därför ansett en av sina viktigaste uppgifter vara att genom forskning rörande dessa problem förmedla ökad kunskap åt dem som kunde påverka branschens utveckling.

Därför hade institutet påbörjat en »kartläggning» av vissa branscher vilka syntes erbjuda ett särskilt stort intresse och där det dessutom från branschens egen sida förelåg både en önskan att få utredningar till stånd och en vilja att samverka i forskningsarbetet. En av dessa branscher var skobranschen.

Svennilson framhöll att de erfarenheter som vunnits i utredningen under arbetets gång givit impulser till åtgärder för att rationalisera branschstrukturen. Han betonade emellertid att en utredning av det extensiva slag man gjort i regel inte kunde tränga tillräckligt långt in i

vissa strategiska delproblem. Utredningen borde därför följas av vissa intensivundersökningar.

Också författaren konstaterade i sitt inledningskapitel att utredningen inte gjorde anspråk på eller ens syftade till att lösa något eller några av skoindustrins olika problem.

»Härför skulle krävas ett arbete av helt andra dimensioner och av mer praktisk art. . . . Det tillkommer sedan företagen inom branschen att, måhända med utnyttjande av något av det material, som på detta sätt hopsamlats och de synpunkter som här framförts, skapa en grundval för och utarbeta förslag till gemensamma åtgärder.»

UTREDNINGENS TILLKOMST OCH SYFTE

Motion om utredning

Vid 1945 års riksdag framlades en socialdemokratisk motion¹ om att riksdagen skulle »i skrivelse till Kungl. Maj:t begära en utredning om skoindustriens framtida organisation samt om åtgärder för att åstadkomma en ökad skokonsumtion».

I motionen framhölls att skoindustrins överdimensionering före kriget vållat arbetslöshet och korttidsarbete t. o. m. under de i övrigt »goda» åren 1936–39, och siffror anfördes för att belysa missförhållandena. Dessa hade visserligen eliminerats genom kristidens regleringar, sedan en del av arbetskraften överförts till annan verksamhet, men man fruktade att de skulle återinträda när förutsättningarna för dessa regleringar bortföll. Ingripandena hade, konstaterade motionärerna, »åtminstone av arbetarparten hälsats med stor tillfredsställelse. Den reglering av skoindustrien, som länge varit önskvärd, men som tydligen varit omöjlig att genomföra, blev nu ett faktum, som medförde en stabilisering av industrien, som tidigare varit obefintlig».

Motionärerna pekade på de faror en nyvaknande konkurrens från utlandet medförde för svensk skoindustri men anförde som sin tro att det inte var otänkbart att »en rationaliserad svensk kvalitetstillverkning med skickligt ledd försäljning också kunde finna en utlandsmarknad». Man framhöll vidare nödvändigheten att rationalisera trots rådande överkapacitet:

»Om möjligheter till rationalisering finnas inom skoindustrien, böra inga hinder få resas mot detta. I det långa loppet måste såväl producenter som konsumenter därigenom bli bäst betjänta. Den överdimensionering av skoindustrien, som länge gjort sig gällande, kan ej heller få utgöra något hinder för en mera rationellt ordnad produktion, även om denna helt naturligt kommer att medföra ökad tillverkningskapacitet.»

¹ AK motion 1945: 83 av herr Allard m. fl.

Slutligen framhöll man att skobehovet i Sverige ingalunda behövde anses mättat. Den t. ex. jämfört med Amerika låga konsumtionen av läderskor visade »att behov föreligger, som antagligen på grund av otillräcklig köpkraft ej kunnat göra sig gällande». Motionärerna ifrågasatte därför vissa socialpolitiska åtgärder, t. ex. ett rabattsystem för lägre inkomsttagare för att höja skokonsumtionen. Slutligen sammanfattades vad man ville uppnå:

»Det gäller dels att förebygga arbetslöshet och korttidsarbete, som hota vid en återgång till normala förhållanden, dels att åvägabringa de rationaliseringsåtgärder, som kunna vara genomförbara, och slutligen gäller det frågan om åtgärder kunna vidtagas för att få till stånd en ökad konsumtion av skor.»

Yttranden över motionen

Andra kammarens andra tillfälliga utskott inhämtade med anledning av motionen yttrande från kommerskollegium, kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering, Svenska Arbetsgivareföreningen, Sveriges Industrieförbund, Svenska Skofabrikantföreningen, Landsorganisationen, Svenska Sko- och Läderindustriarbetareförbundet och Kooperativa Förbundet.

Kommerskollegium avstyrkte utredning under hänvisning till inom skoindustrin och av Industriens Utredningsinstitut redan igångsatta omfattande utredningar och till att kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering föreslagit familjebidrag under depressionstider för inköp av bl. a. barnskodon. Man bifogade avstyrkande yttranden också från Stockholms Handelskammare, Handelskammaren i Göteborg, Skånes Handelskammare och Handelskammaren för Örebro och Västmanlands län. *Industrieförbundet* avstyrkte också, främst med hänvisning till redan pågående utredning. Arbetsgivareföreningen och skofabrikantföreningen hänvisade till industrieförbundets yttrande.

Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering tillstyrkte däremot utredningen (ehuru med knapp majoritet) och formulerade bl. a. följande motivering och synpunkter.

»Visserligen ha av skobranschens företagare redan igångsatts olika utredningar och planerats olika åtgärder för att råda bot på vissa föreliggande missförhållanden. Såsom förut framhållits, är det emellertid osäkert, huruvida dessa åtgärder äro fullt tillräckliga. Då dessutom hela frågan är av stort allmänt intresse, böra även arbetare och konsumenter vara representerade i planläggningen. Kommissionen vill därför tillstyrka förslaget om en ny utredning avseende skoindustriens förhållanden och därmed sammanhängande problem. Utgångspunkten för denna utredning bör vara, att skoindustrin skall bli effektivt organiserad, dvs. att den skall bli i stånd att producera goda skor till lägsta möjliga pris och samtidigt kunna

ge en god och säker utkomst åt dem som arbeta inom denna industri. Härav följer, att utredningen icke skall bindas av någon föreställning om att företag av viss storlek eller viss organisation a priori äro att föredraga utan tvärtom uppmärksamma möjligheten av att såväl större som mindre företagsenheter ha en uppgift att fylla inom svensk skoindustri. Det gäller sålunda att förutsättningslöst och odoktrinärt pröva olika alternativ för skoproduktionens organisation och bedöma dessa alternativ helt ur ekonomiska och sociala effektivitetssynpunkter. Härav följer emellertid också, att utredningen skall vara oförhindrad att, vid sidan av andra alternativ, även överväga frågan om socialisering antingen av hela skoindustrien eller av vissa delar av densamma. Den fullständiga socialiseringen skulle närmast komma i fråga, därest det skulle visa sig ogörligt att på annat sätt avlägsna de med fri konkurrens förenade nackdelarna och dessa därjämte skulle te sig såsom större än konkurrenssystemets fördelar. I motsatt fall skulle det däremot visa sig förmånligare att bibehålla det nuvarande konkurrenssystemet, antingen genom att låta skoindustrien helt skötas av enskild och kooperativ företagsamhet eller genom att bibehålla de mera effektiva enskilda och kooperativa företagen – större såväl som mindre – och låta den återstående delen av produktionen övertas och omorganiseras av statliga eller halvoffentliga företag.»

Landsorganisationen tillstyrkte utredning under framhållande av att »samhället som sådant har så stora intressen att bevaka, att utredning bör ske genom statens försorg». I tullfrågan, sade organisationen, »kan man knappast vänta, att intressenterna själva skola kunna åstadkomma helt fördomsfria undersökningar». Man framhöll att »utredningen bör även omfatta möjligheterna av ett förstatligande av skoindustrien». Skoindustriarbetareförbundet tillstyrkte också utredning, främst under framhållande av arbetslöshetsriskerna. Också *Kooperativa Förbundet* tillstyrkte.

Riksdagens ställningstagande

Utskottet tillstyrkte utredning med följande slutmotivering:¹

»Gentemot kravet på en statlig utredning av skoindustriens problem har i somliga yttranden framhållits, att inom industrien själv åtskilliga utredningar verkställts och åtgärder vidtagits och att det kan förväntas, att industrien även framdeles kommer att göra vad i dess förmåga står för att undanskaffa rådande missförhållanden och orsakerna till dem. Från industriförbundets sida har också förklarats, att förbundet är berett att då undersökningarna slutförts, diskutera undersökningsresultatet med arbetarnas organisationer. Utskottet vill icke på något sätt undervärdera de sålunda gjorda eller pågående utredningarna eller betvivla företagarnas vilja att diskutera problem med de anställda, men anser att problemen äro av den art, att de icke endast beröra de inom skoindustrien sysselsatta utan samhället i sin helhet. Detta gäller icke endast produktionen utan även

¹ I första kammarens utskott avgavs tre reservationer, i andra kammarens fyra.

konsumtionen. Det synes utskottet angeläget, att skokonsumtionen genomsnittligt sett ökas och då särskilt inom de klasser, som ha det relativt sett mindre gott ställt. Utskottet betvivlar, att en sådan konsumtionsökning kan åstadkommas enbart genom en prissänkning utan anser, att jämväl åtgärder av social art kunna bli behövliga. Icke minst för utredning av tullskyddets verkningar och av möjligheterna att öka konsumtionen torde samhället böra aktivt ingripa.

Utskottet vill härvid understryka, att utredningen bör bli förutsättningslös. Olika alternativ böra prövas och då också frågan om fullständig eller partiell socialisering av hela eller viss del av skoindustrien, om detta skulle befinnas vara den enda framkomliga vägen.»

Motionen och yttrandena gav upphov till en lång och ganska hetsig debatt i bägge kamrarna, vilken i hög grad fick karaktären av »socialiseringsdebatt».

Bägge kamrarna beslöt till slut i enlighet med utskottens utlåtande, dvs. »att i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa om utredning om skoindustriens framtida organisation och om åtgärder för att åstadkomma en ökad skokonsumtion».¹

Slutligen tillkallade handelsministern utredningsmännen i oktober 1945. Ordförande blev överingenjör Torsten Frendin, chef för anläggningsbyrån vid Försvarets Fabriksstyrelse.²

Direktiven

I sina direktiv till utredningen anförde departementschefen bl. a. följande (citatet nedskuret av oss).

Utredningens allmänna syfte bör vara att söka finna den ur samhälls-ekonomisk synpunkt mest effektiva formen för skoindustrins och skohandelns organisation. Den ekonomiska effektiviteten skall härvid bedömas såväl från synpunkten av konsumenternas behov att erhålla goda skodon till lägsta möjliga pris som från löntagarnas intresse av stadigvarande heltidsarbete och rimliga arbetsförtjänster. Utredningen bör i övrigt vara förutsättningslös. Den skall sålunda icke baseras på någon oprövad schematisk föreställning om att större företag under alla förhållanden äro mera effektiva än mindre företag. Även i övrigt gäller, att skilda organisationsalternativ – statssocialistiska, kooperativa och privatkapitalistiska, liksom även

¹ I första kammaren fattades beslutet genom uppresning, i andra kammaren genom votering, varvid 91 ledamöter röstade för utredningen, 63 mot och 4 avstod från att rösta.

² Övriga blev ledamoten av andra kammaren Henry Allard, direktören i Malmö Läderfabriks AB Wilhelm Bahrke, innehavaren av ett skohandelsföretag i Örebro Gustaf Byléhn, sekreterare i Svenska Sko- och Läderindustriarbetareförbundet Gustaf Hansson, sekreteraren i De Förenade Förbunden Sture Lantz samt direktören för priskontrollnämndens livsmedelssektion och sektion för läder och skor Harry Älmeby. Sekreterare i utredningen blev jur. kand. Curt Sandström, som dock frånträdde sin tjänst i juli 1948.

olika mellanformer – skola fördomsfritt och odoktrinärt prövas. I det problemkomplex, som det här gäller att belysa, ingå bl. a. följande frågor:

1. den ekonomiska effektiviteten hos olika typer och storlekar av produktiva enheter vid olika slag av tillverkning samt hos företag med egen försäljningsorganisation respektive med anslutning till andra företags försäljningsorganisation; möjligheten att sänka produktionskostnaderna genom ökad specialisering och samordning mellan produktiva enheter;
2. rationaliseringsmöjligheter i distributionen och i samarbetet mellan distribution och tillverkning;
3. det nuvarande tullskyddets verkningar och utsikterna att genom minskning i tullsatserna eller ändring i deras utformning främja rationaliseringsarbetet inom skoindustrin och därigenom göra denna mera konkurrenskraftig och ekonomiskt effektiv;
4. möjligheten att genom modernisering av gällande materialbestämmer åstadkomma sänkning av produktpriserna utan att äventyra kvaliteten;
5. graden av skofabrikenas beroende av maskinuthyrningsfirmor och det eventuella behovet att minska detta beroende;
6. behovet av en enhetligare lönestruktur för att avlägsna irrationella incitament till nyetableringar; samt
7. den eventuella förekomsten av »social dumping» genom att vissa företag kunna vara ur arbetarskyddssynpunkt sämre organiserade än andra eller i övrigt erbjuda sämre arbetshygieniska villkor och väsentligen av sådana anledningar lyckas hålla sig vid liv, därmed bidragande till skoindustrins överdimensionering.

En saklig undersökning av dessa och liknande problemställningar bör kunna giva ledning vid utformningen av de praktiska förslagen. Jag lägger icke minst vikt vid undersökningen av distributionen och förhållandet mellan distribution och tillverkning. Av stor betydelse är också undersökningen av tullskyddets verkningar.

Med hänsyn till det nära sambandet mellan sko- och garveribranscherna och den stora betydelse, som råvarukostnaderna ha för skopriserna, synes även garveriindustrin samt läder- och skinnhandeln böra inbegripas i utredningen. Likaledes torde lästfabrikationen behöva uppmärksammas. Gummiskobranschen bör för sammanhangets skull också upptagas till studium men torde däremot icke böra närmare beröras i de praktiska förslagen.

Utredningen sattes i gång under benämningen »1945 års skoutredning». Den pågick fram till slutet av 1950, då man underhand fick direktiv att avbryta vidare utredningsarbete och sammanfatta de slutsatser som dithills slutförda undersökningar kunnat ge anledning till. Samtidigt fick utredningen bistånd med redigeringen, genom att handelsdepartementet för detta arbete anvisade fil. kand. Ulla Lindström, vilken tjänstgjorde som sakkunnig inom handelsdepartementet. Den 28 augusti 1951 förelåg betänkandet färdigt.

UTREDNINGARNAS BESKRIVNING AV BRANSCHEN

Elinders utredning och den offentliga utredningen täcker till stora delar varandra, vilket är ganska naturligt, då de analyserar skobranschen vid i huvudsak en och samma tidpunkt. Några nämnvärda skillnader i utredningarnas resultat föreligger inte.

Utredningarna skiljer sig däremot från varandra i omfång och disposition. Elinders är på 255 sidor, den offentliga på 347. Skillnaden ligger främst i att den offentliga utredningen tagit upp vissa frågor som Elinder endast berör mera summariskt eller inte alls. Dit hör frågorna om arbetshygien, yrkesutbildning, tullar, passform och fotmätningar samt en rapport om en jämförande internationell produktivitetsundersökning på uppdrag av den offentliga utredningen. Slutligen innehåller den offentliga utredningen som nämnts förslag och rekommendationer, vilket Elinders inte gör.

Utredningsmetodiken har i bägge fallen varit ganska likartad. Utredningarna har byggts på uppgifter ur den offentliga statistiken och från myndigheter, organisationer, företag osv. Diskussioner har förts med sakkunniga eller intressenter av olika slag. Elinders utredning grundar sig därutöver på uppgifterna i ett frågeformulär som sänts ut till 362 företag och besvarats av nästan alla; den offentliga utredningen åberopar å sin sida Elinders i ett flertal fall.

Utredningarna tecknar väsentligen en bild av skobranschen och dess problem omkring 1939 samt de förändringar i denna bild som i olika avseenden kunnat avläsas fram till slutet av 40-talet. Beskrivningen kan sägas vara präglad av följande huvuddrag.

Skoindustrins produkter utmärktes av stark differentiering. Variationen låg i skornas avsedda användning, material och materialkombinationer, tillverkningsteknik (randsytt, genomsytt, agobottnat, vändsytt osv.) samt storlekar. Vidare spelade modeväxlingarna en mycket stor roll, och andelen modeskor av produktionen tenderade att öka. Kombinationsmöjligheterna är i själva verket så många att det nästan är oegentligt att tala om skor som en enhetlig produkt.

Tillverkningstekniken kännetecknades av ganska låg mekaniseringsgrad. Skotillverkning var närmast en serie av hantverksoperationer utförda med hjälp av maskiner som närmast hade karaktären av kvalificerade verktyg. Vid tilltagande serier skedde huvudsakligen övergång till flera men likadana maskiner och inte till större anläggningar med högre produktivitet. Huvudråvaran, lädret, varierar kvalitetsmässigt t. o. m. inom de enskilda flaken, varför all utstansning måste ske urvalsmässigt. Tillverkningstekniken hade länge stått förhållandevis stilla.

Företagsstrukturen var mycket okoncentrerad. 1938 fanns enligt den

officiella statistiken 249 arbetsställen med tillsammans 10 988 arbetare, vilket gav ett genomsnitt på 44 arbetare per arbetsställe, 100 av arbetsställena hade mindre än 11 arbetare. 1948 var antalet arbetsställen och arbetare efter en viss minskning under krigsåren åter nästan exakt desamma. Nyetablering och företagsdödlighet var bägge omfattande, i synnerhet i de minsta storleksgrupperna.

Lokaliseringen innebar en stark koncentration till Örebro län och stor företagsgleshet i Norrland.

Specialiseringsgraden var låg. 1938 tillverkade de i Elinders utredning undersökta företagen i genomsnitt 26 herrsko-, 71 damsko- och 10 barnskomodeller. Variationerna inom dessa modeller, »artiklarna», uppgick emellertid till i genomsnitt 200. Det genomsnittliga antalet tillverkade par inom en och samma artikel var 390 och steg i ingen företagsgrupp till mer än 1 300, varvid bör ihåggkommas att inom en och samma artikel ytterligare ryms alla de variationer storlekssortimentet nödvändiggör.

Avsättningen och konsumtionen av skor var statisk och, jämfört med vissa andra länder, förhållandevis låg. 1937–39 såldes i genomsnitt 2,6 par skor per person, och år 1948 var siffran 2,5 par. Härtill kom hela tiden ca 0,75 halvsulningar per person och år. Vid bägge tillfällena utgjordes omkring en tredjedel av konsumtionen av gummiskor. De genomsnittliga utgifterna för skor i Sverige höll sig vid cirka 2 procent av de totala konsumtionsutgifterna.

Import och export av skor var relativt obetydliga. Värdejämsigt täckte de i huvudsak varandra och utgjorde omkring 1945 2–3 procent av hela skoproduktionen respektive konsumtionen. En importtull fanns i form av en viktull som före kriget uppgick till i genomsnitt 20–25 procent av importvärdet men omkring 1945 – till följd av penningvärdesförändringen och den därav följande nominella prisstegringen – sjunkit till 15–20 procent av importvärdet.

Kostnadsstrukturen i branschen var, mycket schematiskt, den att 50 procent av utförsäljningspriset utgjordes av råvarukostnader, 20 procent av arbetslöner, 10 procent av försäljningskostnader och 20 procent av »omkostnader och vinst»; mer exakta beräkningar av kapitalkostnaderna enbart saknas i bägge utredningarna.

Sysselsättningen i branschen var ojämn med täta och omfattande permitteringar eller reducerad arbetstid, beroende på överkapacitet och starkt säsongbetonad efterfrågan.

Löneläget var något lägre än genomsnittligt för industrin. Genomsnittliga timförtjänsten i skoindustrin var 1945 1,86 kronor för män och 1,21 för kvinnor, medan genomsnittet för all industri var 1,90 respektive 1,26. Samtidigt var *arbetarutbildningen* relativt kvalificerad. Av cirka

50-talet yrkeskategorier kunde 25 snabbutbildas på en till två månader men 15 krävde cirka ett halvt år, 10 ett helt år och resten över två år.

Räntabiliteten i branschen var dålig. En specialundersökning av 40 företag i de större storleksklasserna visar en genomsnittlig vinst 1938 av 5,7 procent av aktiekapitalet och 4,1 procent av eget kapital samt en genomsnittlig utdelning av 1,8 procent av aktiekapitalet och 1,3 procent av eget kapital. Åren närmast före 1938 visade obetydligt bättre resultat.

Försäljningen skedde till ungefär en femtedel genom grossister och till fyra femtedelar direkt till detaljhandeln. Vid sidan härav förekom en del s. k. tillverkningsgrossister, som kompletterade sin tillverkning med inköp från andra företag. Några tillverkare hade vidare egna butikskedjor, vilket bl. a. innebar den fördelen att de kunde få sina order betydligt tidigare i säsongen än de fabriker vilka uteslutande sålde till fristående skohandlare. Tillverkningens storlek baserades i huvudsak på upptagna order. Tillverkning på lager hade endast begränsad omfattning.

Detaljhandeln omfattade 1946 1 368 s. k. specialbutiker, vartill kom ett antal affärer med viss skoförsäljning vid sidan av annan huvudverksamhet. Antalet sysselsatta i specialbutikerna var 4 338 och årsomsättningen cirka 177 miljoner kronor eller något mer än 40 000 kronor per anställd.

Problemen inom branschen syntes alltså enligt båda utredningarna vara i huvudsak:

1. överkapacitet,
2. dålig sysselsättning (fram till 1944).
3. ett delvis lågt löneläge i förhållande till utbildningskraven,
4. dålig räntabilitet och hög företagsdödlighet.

REKOMMENDATIONER

1945 års skoutredning har sammanfattat sina rekommendationer på följande sätt (nummer tillagda av oss).

»I.

I betänkandet riktar skoutredningen i första hand rekommendationer till *skobranschens egna organisationer och forskningsinstitut*. Härvid förordas bl. a.

1. att skoindustrins planerings- och forskningsinstitut i ökad omfattning medverkar till en bättre produktionsplanering, som effektiviserar företagen;
2. att produktionen mera målmedvetet inriktas på goda stapelvaror som kunna erbjudas allmänheten till låga priser;

3. att en ökad specialisering befrämjas med fortsatt teknisk och drifts-ekonomisk forskning, en allmännare tillämpning av adekvata kalkyleringsmetoder, flera särskilda sulstansningsfabriker m. m.;
4. att yrkesutbildningen för skoarbetarna breddas och att en lärlingsnämnd bildas inom branschen för att uppmuntra därtill;
5. att i större utsträckning tekniskt och ekonomiskt väl skolad personal knytes till industrin;
6. att en fortlöpande sysselsättningsstatistik ombesörjes i samarbete mellan fabrikanternas och arbetarnas organisationer;
7. att allmänheten i större utsträckning tillhandahålles skodon, systematiskt utarbetade i flera vidder, och att en standardmärkning av läster införes;
8. att den fristående grosshandeln måtte i större utsträckning påtaga sig uppgiften av modeförmedlande förläggare och clearingled för småindustrin;
9. att alla möjligheter att utjämna belastningstopparna i skohandeln tillvaratagas, varvid för en bättre fördelning av kundköpen bl. a. bör eftersträvas en större spridning av avlöningstillfällena och även övervägas butikernas öppethållande några kvällstimmar per vecka;
10. att skohandelns anställda måtte beredas en bättre utbildning med större betoning på en god fothygien och en riktig utprovning av skor;
11. att de systematiska fotmätningarna utsträckas till att omfatta även barnfötter och om möjligt en fortlöpande kontroll sker av skolbarnens fötter.

II.

Till statsmakterna och olika statliga myndigheter riktar utredningen förslagen

12. att efter en närmare tullteknisk prövning övergå från vikttull till yttull beträffande ovanläder och från vikttull till kombinerad par- och värdetull beträffande skodon;
13. att efter viss övergångstid 1919 års förordningar angående förbud mot användande av papp och konstläder i skor (pappförordningen) och förbudet att förtynga läder (förtyngningsförordningen) måtte upphävas;
14. att svensk skomaskinstillverkning ges de bästa möjliga utvecklingsbetingelser inom ramen för gällande regleringar på investeringsområdet;
15. att frågan om avlägsnandet av den konkurrensbegränsande s. k. bindingsklausulen i de hyreskontrakt, varigenom det amerikanska skomaskinsföretaget 'United Shoe Machinery Corporation' uthyr skomaskiner till svensk skoindustri, måtte föreläggas expertisen i en blivande näringsfrihetsnämnd till bedömning, därest statsmakterna skulle inrätta en sådan nämnd eller liknande organ;
16. att de ovan förordade systematiska mätningarna av barnfötter skola, om det erfordras, kunna påräkna statligt ekonomiskt stöd och
17. att Arbetarskyddsstyrelsen i samråd med Arbetarskyddsnämnden samt medicinsk och teknisk sakkunskap måtte utarbeta en lämplig form av rådgivning rörande ändamålsenliga arbetsskor.»

En rekommendation som inte vunnit majoritet inom utredningen var tillfogad i form av en reservation av hrr Lantz, Allard och Älmeby. Den gällde upprättande av ett samarbetsorgan, som skulle följa upp utredningen och ha utredande, rådgivande och förslagsställande karaktär och vara sammansatt av representanter för fabrikanter, handel, konsumenter och det allmänna. Förslaget uppgavs ha mött motstånd från »skofabrikanternas och skoarbetarnas» sida.

REMISSYTTRANDEN

Över den offentliga utredningen avgavs en rad yttranden,¹ av vilka här endast tre skall beröras och då väsentligen med hänsyn till de mer principiella synpunkter som anförts.

Skofabrikantföreningen vitsordade utredningens sakliga korrekthet och betonade de redan självständigt och frivilligt inom branschen genomförda åtgärder som utredningen redovisat. Föreningen betonade också branschens speciella svårigheter men kritiserade utredningen för att den utan att ha »företagit en gradering och avvägning av olika mot varandra delvis stridande intressen, som enligt utredningsdirektiven skola beaktas» framlagt »förslag vilkas genomförande skulle påverka branschens struktur och därmed också de olika intressena». Föreningen menade att vissa av de föreslagna åtgärderna var ägnade att direkt motverka branschens egna förbättringsåtgärder. Föreningen föreslog att pappförordningen skulle moderniseras och att förtyngningsförordningen skulle bibehållas i oförändrat skick. Man biträdde förslaget att revidera beräkningsgrunderna för skotullen.

Föreningen anförde vidare att skotullen borde återställas till förkrigsnivån och framhöll om detta:

»Med hänsyn till det stora intresse, som från det allmännas sida visats sysselsättningsförhållandena inom skoindustrin anser sig föreningen böra kunna påräkna Herr Statsrådets förståelse för dessa rimliga anspråk på skydd mot en utländsk konkurrens, som i hög grad är ägnad att försvåra industrins allvarliga strävan att även framgent upprätthålla en jämn sysselsättning.»

¹ Utredningen remitterades till arbetarskyddsstyrelsen, arbetsmarknadsstyrelsen, handels- och industrikommissionen, kommerskollegium, medicinalstyrelsen, priskontrollnämnden, statskontoret, Statens Institut för Folkhälsan, Hemmens Forskningsinstitut, Skoindustrins Forskningsinstitut, Svenska Arbetsgivareföreningen, Sveriges Industriförbund, Läderföreningen, Svenska Skofabrikantföreningen, Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation, Sveriges Grossistförbund, Sveriges Läderimportörers förening, Handels Arbetsgivareförbund, Sveriges Köpmannaförbund, Svenska Skohandlareförbundet, Sveriges Skomakarmästareförbund, Landsorganisationen, De Förenade Förbunden, Svenska Sko- och Läderindustriarbetare Förbundet samt Kooperativa Förbundet. Genom kommerskollegium inkom yttrande från handelskamrarna i Stockholm, Malmö, Göteborg och Örebro.

Landsorganisationen yttrade sig mycket kort och hänvisade ifråga om detaljer till sko- och läderindustriarbetareförbundets och förenade förbundens yttrande. Man vidhöll sin syn på att ett permanent samarbetsorgan var nödvändigt för att följa upp utredningens förslag men menade också att skoutredningen »— liksom övriga branschutredningar inom sina områden — genom sitt arbete stimulerat produktion och distribution inom skobranschen att ta nya initiativ och lösa olika samarbetsfrågor och härigenom bidragit till att öka effektiviteten inom branschen».

Sko- och läderindustriarbetareförbundet uppehöll sig främst vid sysselsättningsfrågan. Organisationen anförde därvid:

»Utredningen förutsätter, att avtalsbestämmelsen om den fulla sysselsättningen skall strikt tillämpas och hittills har allt som varit möjligt gjorts i denna del, men det är inte möjligt att föra en sådan politik längre än att den motsvaras av allmän uppfattning om sunt förnuft. Vi avser här, att om man ur samhällsekonomisk synpunkt tillåter stora svängningar i utnyttjandet av i skoindustrin investerat kapital och av yrkeskunniga arbetare, blir det omöjligt att 'strikt tillämpa' avtalsbestämmelsen. Rent principiellt kan det knappast föreligga någon skillnad mellan återkommande minskning och ökning av antalet företagsenheter, eller deras storlek, jämfört med korttidsarbete.»

Förbundet fortsatte:

»Vi hade därför väntat, att då utredningen förutsätter att mindre goda företag skall gallras ut, något som bestämmelsen om den fulla sysselsättningen måste bidra till, att man också hade anvisat några vägar för hur sådana företag skulle förhindras att återkomma vid en förbättring av konjunkturerna och hur man i stället skulle kunna utnyttja den befintliga kapaciteten inom den kvarvarande industrin. Även om antalet fabriksenheter nedskäres kraftigt, kan helt visst de kvarvarande tillfredsställa våra för närvarande kända behov av skodon. Erfarenhetsmässigt vet vi, att det är de små företagen som först blir utslagna. Även om det råder näringsfrihet, måste samhället vara intresserat av att en industri inte blir överdimensionerad, som skoindustrin — enligt vår mening — utan tvivel är. Vi skulle därför med tillfredsställelse ha hälsat varje som helst förslag, som syftat till att förhindra tillkomsten av nya företag. Enligt vad vi erfarit, gällde under många år en lag i Schweiz, som föreskrev tillstånd att starta skofabrik eller utbygga redan befintlig. Denna lag var tillkommen för att motverka kriser inom skoindustrin.»

I yttrandet motsatte man sig vidare ett upphävande av den s. k. pappförordningen och förtyngningsförordningen. Beträffande hyressystemet för skomaskiner och den s. k. bindingsklausulen sade förbundet att de som arbetar vid United Shoe Machinery's maskiner har »de bästa erfarenheter». Man manade till försiktighet beträffande svensk skomaskinstillverkning men tillstyrkte att bindingsklausulen underställdes ett eventuellt blivande näringsfrihetsråd.

Yttrandet gick också in på frågan om ett samarbetsorgan för branschen:

»Man har avstått från att lägga något förslag, medan en minoritet har förmenat att ett branschråd – uppbyggt på fempartsrepresentationen – borde ha föreslagits av utredningen. Minoriteten har inte ingått i några detaljer för hur man tänkt sig att rådet skulle arbeta, annat än att det borde vara av rådgivande och förslagsställande karaktär. Från förbundets sida vill vi inte förringa idén om branschråd, men vi anser att det bör ligga närmast till hands, att parterna på arbetsmarknaden själva söker lösa sina problem. Frågan om branschråd är ett problem efter vad vi förstår, som inte kan lösas för enbart en industri, utan måste utredas och noggrant studeras innan det är möjligt att taga definitiv ställning till sådant. För dagen har vi ansett att en tvåpartsrepresentation i en Samarbetsnämnd är en lösning, men den gången problemet branschråd mognat fram, skall vi givetvis ompröva vår ställning och bedöma värdet av ett sådant, från de då rådande förutsättningarna.

Utredningens hittills för skoarbetarekåren väsentligaste resultat, bestämmelsen om den fulla sysselsättningen, har tillkommit och funnit sin form efter överläggningar mellan de avtalsslutande parterna, även om initiativet till överläggningen utgick från utredningen. Då en så viktig fråga kunnat lösas och föras ut i livet genom ett förtroendefullt samarbete, bör det vara möjligt att på samma sätt diskutera och finna medel att komma till rätta med åtskilliga av de problem som berör parterna. I den andan och med det syftet har den av Sv. Skofabrikantföreningen och Sv. Sko- och Läderindustriarbetareförbundet instiftade Samarbetsnämnden tillkommit.»

Sko- och läderindustriarbetareförbundet uttryckte också en förhoppning »att det omnämnda Samarbetsorganet skall fylla sin uppgift att söka förverkliga de av skoutredningen gjorda rekommendationerna». Slutligen kritiserade förbundet i viss mån utredningen därför att den ej föreslagit struktur- och äganderättsförändringar i skoindustrin:

»Vi finner motiveringen svag för att avstå från att lägga förslag om exempelvis en förändring av äganderättsformen, men för vårt förbunds vidkommande är i dagens läge det väsentliga inte vem som äger fabrikena, utan att de skötas rationellt och effektivt och att de anställda kan känna rimlig trygghet i anställning samt att de erhåller en möjlighet till inkomst, som är jämförbar med andra grupper i samhället samtidigt med att konsumenterna erhåller goda och billiga produkter.»

SYNPUNKTER PÅ UTREDNINGARNA

Arbetsgruppen har för sin del ansett de båda utredningarna vara av i huvudsak god kvalitet. De ger en god och mångsidig bild av skobranschen och dess problem. En gemensam svaghet har de dock. De eventuella fördelarna och övriga konsekvenserna av långa tillverkningsserier i skoindustrin har inte belysts inträngande i någon av dem. Från

bägge utredningarnas utgångspunkter har detta dock varit ett utomordentligt centralt problem, viktigare än mycket annat stoff som influerat i dem. Med tanke på den statliga utredningens rekommendation att produktionen medvetet borde inriktas på stapelvaror hade det vidare varit önskvärt att utredningen beräknat hur mycket av produktionen som utgjordes av stapelvaror som kunde tillverkas på lager och hur mycket som utgjordes av beställningstillverkning.

Elinders utredning upptar som bekant inga förslag. Den offentliga utredningens förslag förefaller oss förhållandevis vaga. Några förslag om egentlig branschrationisering har inte gjorts, och de förslag som framlagts har till stor del formen av ganska allmänna sociala och ekonomiska önskningar som dessutom inte är riktade till en konkret adressat.

Den statliga utredningen innehåller för övrigt en kommentar till de förslag som avgivits. I inledningskapitlet förklaras sålunda att »till de förslag, som uteblivit i skoutredningens här publicerade slutredovisning, hör ett förslag till omdaning av skoindustrins struktur och ägandeformer». Det anges att utredningen beträffande strukturen i branschen kommit till att företagsoptimum i regel skulle ligga vid 200–300 arbetare eller högre. Utredningen fortsatte emellertid:

»Utredningen finner det dock icke sannolikt, att en så stark koncentration kommer att ske under den fria konkurrens och frihet att nyetablera företag, som råder inom branschen. Man bör dock enligt utredningens mening räkna med, att om den under senare år i stegrad takt fortgående rationaliseringen inom skoindustrin vidareutvecklas, industrin så småningom kommer att anpassa sin struktur till större företagsenheter. För en rationellt arbetande småföretagsverksamhet torde emellertid visst utrymme finnas vid sidan av och som komplettering till de större företagen... Av det ovan sagda följer, att skoutredningen inte är beredd att föreslå någon strukturförändring av skoindustrin genom åtgärder utifrån.»

UTREDNINGARNAS VERKNINGAR

Rekommendationernas efterföljd

Vi har gjort följande försök att bedöma i vilken mån den offentliga utredningens förslag lett till efterföljd (numreringen motsvarar den på s. 151–152). Bedömningen innefattar inte något ställningstagande i frågan om utredningarnas rekommendationer varit riktiga eller befogade.

1. Skoindustrins Forskningsinstitut har vid sidan av sitt arbete på passformsområdet medverkat till en bättre produktionsplanering och därmed effektivisering av företagen. Detta har skett genom forskning, information och konsultation på det driftsorganisatoriska

området, genom distributionsforskning och utbildningsverksamhet. Institutet har vidare arbetat för att införa syntetisk ackordssättning i skoindustrin, och ett 30-tal företag har genom medverkan av institutets konsultationsavdelning i Örebro börjat tillämpa sådana ackord.

Skoforskningsinstitutet tillkom efter men knappast som en följd av publiceringen av Elinders utredning. Säkert har dock den allmänna debatten kring skoindustrins problem varit impulsgivande vid tillkomsten.

2. Det har inte blivit så att »produktionen mera målmedvetet inriktats på goda stapelvaror som kunna erbjudas allmänheten till låga priser». I stället har modets inflytande vid allmänhetens val av skor ökat, så att en allt större andel av produktionen utgörs av modeskor. Man kan egentligen inte tala om stapelvaror annat än när det gäller arbetsskor, skidpjäxor och vissa typer av herrskor.
3. Ifråga om specialisering har det rått två motstridiga tendenser. Å ena sidan har företagen tack vare fortsatt teknisk och driftsekonomisk forskning och bättre kalkyleringsmetoder som propagerats inom branschen ägnat specialiseringen större intresse. Å andra sidan har de av marknadsförhållandena betingade kraven på variation i kollektionerna faktiskt hindrat en ökning av specialiseringen. Några särskilda sulstansningsfabriker har dock startats.
4. Yrkesutbildningen inom skoindustrin har utvidgats och förbättrats. Verksamheten vid skoyrkesskolan i Örebro har blivit mer differentierad. Där anordnas en ettårig skofackkurs liksom dag- och aftonkurser för lärlingar, yrkesarbetare och tekniker. En systematiserad tvåårig lärlingsutbildning har påbörjats och kommer att byggas ut. I en särskild yrkesnämnd samråder företrädare för företagen, arbetsledarna och skoarbetarna om utbildningen och undervisningen. Skoforskningsinstitutets rationaliseringsexperter medverkar vid kursernas planering och är anställda som timlärare vid skolan. Skoyrkesskolan kommer under 1958 att få sin maskinpark utvidgad och moderniserad. En av skoforskningsinstitutets viktigaste arbetsuppgifter är att söka systematisera yrkesutbildningen på arbetsplatserna.
5. Personal med högre teknisk och ekonomisk utbildning kan inte i större utsträckning än tidigare sägas vara knuten till branschen. Genom sin kursverksamhet bidrar dock skoforskningsinstitutet till en fortbildning av olika kategorier anställda inom industrin.
6. En fortlöpande sysselsättningsstatistik i samarbete mellan fabrikan-

ternas och arbetarnas organisationer förekom under åren 1945–1952 men avvecklades när korttidsarbetet upphörde.

7. När det gäller herrskor, i viss utsträckning också damskor, kan allmänheten numera få »skodon, systematiskt utarbetade i flera vidder» (i vissa fall upp till sex för varje modell). Viss normering av lästmått för herrskor har genomförts.
8. De fristående grossisterna har inte i större utsträckning tagit på sig uppgiften av modeförmedlande förläggare och clearingled för småindustrin. De spelar överhuvudtaget ingen aktiv roll ifråga om modet och har sedan gammalt huvudsakligen försett småaffärer och lanthandlare med standardvaror.
9. Belastningstopparna i skohandeln har inte utjämnats, om man bortser från de verkningar som butikernas öppethållande vissa kvällar på vissa orter kan ha åstadkommit. Avlöningstillfällena har något spritts under senare år, dock inte med tanke på skohandeln utan av andra skäl, och några återverkningar härav inom skohandeln har inte kunnat avläsas.
10. Skohandelns anställda har beretts en bättre utbildning med större betoning på en god fothygien och en riktig utprovning. Det har skett genom skoforskningsinstitutets kurser i utprovning av skor och genom Stockholms Stads Handelsskolors skoexpeditkurser.
11. Systematiska fotmätningar har numera gjorts även av barnfötter, och vissa kompletterande undersökningar pågår.
12. I juli 1955 ersattes den specifika tullen på läder, som för de vanligaste importvarorna på läderområdet motsvarade endast 2 à 3 procent på värdet, med en provisorisk värdetull på 7 procent. I en proposition till 1958 års riksdag har föreslagits en värdetull på 7 procent.

Den specifika tullen på skor kvarstår alltså oförändrad. Genom penningvärdets försämring motsvarar denna tull numera endast cirka 16 procent på värdet mot drygt 26 procent 1938, vilket innebär att den är betydligt lägre än skotullarna i andra jämförbara länder. I en proposition till 1958 års riksdag har föreslagits en värdetull på 14 procent.

13. Papp- och förtyngningsförfordningarna har inte upphävts. En viss uppmjukning har dock skett i form av ett dispensförfarande. I 1958 års statsverksproposition föreslås att förfordningarna skall upphöra den 1 juli 1960. Inom branschen pågår nu ett arbete vilket syftar till att skapa förutsättningar för frivillig varudeklaration som kan börja tillämpas vid detta datum.

14. Svensk skomaskinstillverkning har inte givits speciellt goda tillverkningsbetingelser av statsmakterna och någon betydelsefull tillverkning har inte kommit till stånd.
15. Bindningsklausulen i United Shoe's hyresavtal har inte förelagts näringsfrihetsrådet. Bolaget har emellertid bytt ut de löpande kontrakten mot nya avtal utan bindningsklausul. Detta skedde i samband med att United Shoe's samtliga bolag på grund av inflationen avvecklade sina tjugoåriga kontrakt och hade även ett visst samband med utslaget i ett antitrustmål mot det amerikanska moderbolaget.
16. De systematiska mätningar av barnfötter som ägt rum har utförts av skoforskningsinstitutet utan statligt ekonomiskt stöd. Bidrag från Statens konsumentråd erhöles dock 1957 för utarbetandet av ett läst- och storlekssystem, baserat på ifrågavarande fotmätningar.
17. Viss rådgivning angående ändamålsenliga arbetsskor har inlagts i den av arbetsmarknadsmyndigheterna och arbetsmarknadsparterna bedrivna skyddsverksamheten.

Det är inte lätt att ur de här anförda punkterna dra några slutsatser för en bedömning av branschrationisering, eftersom några förslag om egentlig branschrationisering knappast framlagts. Visserligen finns ett förslag om ökad specialisering (punkt 3), bl. a. genom skapandet av flersulstansningsfabriker och ett förslag om att grosshandeln skulle bli modelförmedlande förläggare, men inget av dessa riktar sig till någon konkret adressat.

Branschorganisationernas åtgärder

Av större intresse är det då måhända att granska de kollektiva åtgärder som skoindustrin själv vidtog när skoutredningarna var under arbete eller nyss lagts på bordet och som möjligen påverkats eller till någon del rent av utlösts av dessa utredningar.

Grundorsaken till skobranschens egna kollektiva åtgärder var industrins sysselsättningsproblem, i synnerhet korttidsarbetet. Under krigsåren hade sysselsättningen väsentligt förbättrats. Endast företag som kunde garantera jämn sysselsättning fick nämligen råvaror, och dessa företag åtnjöt i sin tur en typisk säljarens marknad.

I oktober 1944 utsåg skofabrikantföreningen en kommitté med uppdrag att föreslå åtgärder ägnade att förhindra att korttidsarbete återupptogs inom skoindustrin. I maj påföljande år träffades, på grundval av ett förslag från kommittén, avtal mellan Sveriges Skofabrikanters Intressentförening och Sveriges Skohandlarförbund, varigenom fabrikenas orderupptagning koncentrerades till två perioder, en under hösten och

en under våren, vilka förlades så att industrin fick längre tid än förut för färdigställande av upptagna order. Detta innebar att skohandeln tvingades göra sina inköp relativt lång tid före försäljningssäsongerna. I en modebetonad bransch kunde detta medföra vissa risker för felköp. För att minska dessa risker inrättades i september 1945 ett skobranschråd, där skofabrikanter, skohandlare, garverier, skinnimportörer och lästfabrikanter var representerade med uppgift att följa modeutvecklingen på skoområdet och genom prognoser lämna tidig information om väntade förändringar i modet, varigenom snabba och nyckfulla modeväxlingar under pågående säsong kunde motarbetas. Rådet arbetade även för en begränsning av färger på ovanläder och utfärdade rekommendationer på detta område. Genom rådets åtgärder har också de olika garverierna minskat antalet ovanlädersfärger, vilket underlättat industrins lagerhållning.

Formellt har avtalet om begränsade försäljningsperioder karaktären av bestämmelser som gäller för medlemmarna i Sveriges Skofabrikanters Intressentförening. Bestämmelserna är fortfarande i kraft och anses ganska allmänt ha haft fördelaktiga verkningar.

Sedan ovan angivna åtgärder prövats i praktiken och medan ännu en viss varuknapphet rådde, infördes i 1946 års kollektivavtal för skoindustrin en klausul som föreskrev att arbetarna i princip skulle erbjudas 48 timmars arbetstid per vecka. Numera, då konkurrens och överkapacitet återinträtt, medför denna bestämmelse vissa påfrestningar för branschen. Man anser dock inom denna att man även utan avtalsbestämmelsen skulle ha varit tvungen att erbjuda full arbetsvecka, då man anars i det sysselsättningsläge som rått inte skulle ha fått folk.

Det bör vidare nämnas att Sveriges Skofabrikanters Intresseförening sedan 1949 anordnar en skomässa två gånger varje år. Vid dessa mässor får detaljhandlarna en samlad överblick över vad skoindustrin kan erbjuda för en säsong, vilket ger dem större möjligheter att göra riktiga inköp när skoindustrins försäljare sedermera uppsöker dem. 1955 bildade dessutom skofabrikantföreningen och skohandlareförbundet Föreningen för främjande av skokultur – Skofrämjandet. Denna förening har lagt upp stora reklamkampanjer för att göra konsumenterna mer skosinnade och därigenom öka konsumtionen av skor.

Strukturändringarnas orsaker

Man kan till slut ställa sig frågan i vilken grad skoutredningarna – även utan konkreta förslag till branschåtgärder – verkat strukturrationaliserande. Detta är naturligtvis utomordentligt svårt att bedöma.

Totalt sett måste man nog konstatera att skobranschens struktur inte

blivit väsentligt ändrad sedan utredningarna påbörjades. Branschens problem har dessutom blivit svårare. En besvärande överkapacitet råder nu och importen har kraftigt stegrats.

Betydande olikheter jämfört med förhållandena under 30-talet föreligger emellertid. Enbart under 50-talet har inemot 30 fabriker lagts ned, och konkurs för ett skoföretag innebär numera i motsats till 30-talet att fabriken blir nedlagd. Korttidsarbete förekommer ej. Arbetarantalet har minskat med omkring 10 procent under 50-talet samtidigt som produktionen ökat med ungefär lika mycket. Vidare kan märkas en viss tendens till ökad integration av industri och detaljhandel.

Vi anser det inte vara möjligt att avgöra i vilken utsträckning skoutredningarna kan ha haft någon betydelse för denna utveckling. Inom branschen tycks man emellertid i stort sett vara enig om att utredningarna gjort en viss nytta genom att skapa gehör för kollektiva åtgärder vilka bidragit till att höja de individuella företagens effektivitet och ge dem uppslag till förbättringar.

1947 års byggnadsmaterialutredning

UTREDNINGENS TILLKOMST OCH SYFTE

Motion om utredning

År 1944 väcktes inom andra kammaren en socialdemokratisk motion angående kostnaderna för byggnadsmaterial.¹

Motionen innehöll i huvudsak följande (citatet nedskuret av oss):

Den omfattande bostadsproduktionen under mellankrigstiden hade bl. a. sin rot i det förhållandet, att befolkningen i de familjebildande åldersgrupperna starkt ökades. Enligt siffror över befolkningsutvecklingen passerade vi just nu själva kulmen i hushållsbildningskurvan. Ökningen i de familjebildande åldersgrupperna kommer att avtaga. Det finns de, som förmoda, att detta kommer att ske i sådan grad, att hushållsbildningen trots omflyttningen måste komma att minskas även i tätorterna. Tendenser av här angiven art komma dock under den första efterkrigstiden att motverkas genom bostadsbristen. I alla händelser kunna vi räkna med, att staten och det allmänna genom finansieringsreformer och subventioner i ganska stor omfattning komma att söka stimulera bostadsproduktionen. Byggnadskostnadernas storlek dyker i samband härmed upp på dagordningen. Det måste vara för statsmakterna angeläget att för ändamålet anvisade medel komma till användning på effektivaste sätt.

Genom att hyresnivån befann sig i stigande ända fram till 1932 fritogs byggnadsföretagarna från varje mera allvarligt försök till rationalisering. Ofta får man höra klagomålet, att byggnadsindustrin – trots arbetarnas hårda och förnämliga prestationer – är mindre ekonomiskt och effektivt organiserad än flertalet övriga industrigrenar. Detta är icke något isolerat problem. I flertalet länder höjas klagovisor över byggnadsindustriens medeltida karaktär, över att oekonomiska arbetsmetoder, monopoltendenser inom materialtillverkningen, tomtspekulationer m. m. hålla byggnadskostnaderna vid en nivå, som gör en människovärdig bostadsstandard oåtkomlig för breda befolkningslager.

Ett studium av byggnadskostnadsproblemet ger vid handen att detta väsentligen är en fråga på längre sikt. Behåller byggnadslånebyrån sitt nuvarande grepp över byggnadsverksamheten, medverkar till att konjunktur- och säsongvariationer utjämnas och påskyndar standardiseringar och typiseringar, så kommer detta att leda till ett förbilligande av kostnaderna. Intill innevarande tidpunkt tycks byggnadslånebyrån emellertid i huvudsak endast lyckats begränsa byggmästarnas och tomtförsäljarnas vinster. Standardiseringen kan ge den vapen i händerna även då det är fråga om

¹ AK motion 1944: 421 av herr Torsten Nilsson m. fl.

materialpriser och underentreprenader. Med en stabiliserad produktion skulle man möjligen även kunna tänka sig en statlig eller kommunalt organiserad centraliserad upphandling av vissa byggnadsmaterial.

Byggnadsmaterialen ingå såsom en väsentlig del av totalkostnaden för ett bygge. Prisbildningen på dessa produkter måste följaktligen i icke föraktlig grad påverka priserna för den färdiga varan. Det är en samhällets angelägenhet att konsumenterna icke i onödan brandskattas. Och klart är likaså, att fastlåsta priser, orsakade av karteller och prisringar, vilka använda sin maktställning, innebära en olägenhet för det rationella bygandet.

Enligt gjorda beräkningar betinga trävarorna för närvarande ett pris som med 65–70 procent överstiger förkrigspriset 1938–39. Prishöjningarna kunna inte bara förklaras av ökade arbets- och transportkostnader. Möjligt är, att man beträffande dessa poster knappast kan räkna med större monopolvinster. Under normala förhållanden råder på detta avsnitt av verksamheten en stark konkurrens. Våra möjligheter att kartlägga alla faktorer, vilka medverkat till prishöjningarna, äro också beskurna, varför vi nöja oss med att endast hänvisa till tillgängliga fakta i saken. Beträffande cementen betingar denna för närvarande ett pris som med ungefär 66 procent överstiger priset från början av 1939, eller obetydligt mer än genomsnittet för samtliga materialkostnader. På detta område förefinnes ett mycket starkt monopol. Till följd av rationaliseringar sänktes dock cementpriset från 1926 till 1938 med i runt tal 30 procent. Denna prisförändring försiggick på ett relativt jämnt sätt. Prissänkningarna ha förekommit under hela 10-årsperioden, men vinstsiffrorna ge vid handen, att dessa prissänkningar icke gått så långt som skulle kunnat vara möjligt. Beträffande teglet så finnas även inom detta avsnitt av produktionen vissa kartellbildningar, vilka dock icke anses vara tillräckligt starka för att i mera avsevärd mån påverka prisbildningen. Här skulle dock en i högsta grad behövlig rationalisering kunna förbilliga den färdiga produkten. För armeringsjärn kan man anteckna en prishöjning med omkring 100 procent, likaså för spik, medan exempelvis priserna för lås och beslag stigit med 40 procent. Det är svårt att med bestämdhet avgöra, huruvida någon egentlig monopolprisbildning förekommer ifråga om importerat byggnadsjärn, trots att en förening av importörer på detta område finnes. Priserna fastställas nämligen genom handelsavtalen och torde därför vara föremål för tillräcklig kontroll. Tillfogas kan dock i detta sammanhang, att priset på armeringsjärn år 1937 steg med ungefär 100 procent utan annan motivering än ökad efterfrågan.

Inom järnhandeln finnas mycket starka monopol. För att räknas som erkänd järnhandlare fordras medlemskap i någon av de 16 järnhandlarföreningar, som finnas. Att förvärva dylikt medlemskap lär vara lika omständligt som för kamelen att krångla sig genom nålsögat. Järnhandelsföreningarna äro till för att skydda tidigare befintliga järnhandlare för en alltför stark konkurrens från utomstående. Inom varje förening eller inom en sammanslutning av flera närliggande föreningar har en priskommitté hand om gemensam prissättning av de flesta artiklar. För de viktigaste sker prissättningen på basis av de överenskommelser, som förut träffats mellan en grossist- eller fabrikantsammanslutning och Sveriges järnhandlares centralförbund.

Vi finna icke anledning att här i detalj gå in på de sammanslutningar, vilka genom organiserad samverkan direkt påverka prisbildningen. Det gemensamma draget för dem alla är att tillförsäkra den föreningsanslutne en garanterad förmånsställning framför andra och att förbjuda återförsäljarna att sälja billigare än vad avtalet bestämmer.

Tydligt är att monopolprisbildning förekommer i sådan omfattning, att särskilda åtgärder äro motiverade. De centrala kreditgivande organen – byggnadslånebyrån och egnahemsstyrelsen – kunna öva viss uppsikt över och påverkan på prisbildningen. En annan tänkbar utväg är den konkurrens, som allmännyttiga företag – exempelvis av Kooperationen organiserade sådana – kunna leverera gentemot kartellbildningarna. Ett samarbete i lämpliga former mellan å ena sidan statens byggnadslånebyrå jämte andra statliga organ, som komma i beröring med dessa frågor, och å andra sidan allmännyttiga företagsformer bör ha förutsättningar att på längre sikt komma till rätta med de monopolistiska tendenserna på detta område.

Sannolikt är, att utvecklingstakten kunde ökas, därest staten hjälpte till med kapitalanskaffningar för särskilda för detta ändamål startade allmännyttiga företag. Måhända skulle en sådan statens påverkan också påskynda den standardiseringsprocess som skulle kunna bidra till en reduktion av materialkostnaderna. Under hänvisning till vad ovan anförts föreslås,

att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa om en utredning i syfte att förbilliga byggnadskostnaderna bl. a. genom stöd åt allmännyttiga företag inom byggnadsämnesindustrien för uppnående dels av en av monopolbildningar opåverkad prissättning på byggnadsmaterial och dels en skyndsammare standardiseringsprocess beträffande tillverkningen av sådana material.

Yttranden över motionen

Motionen remitterades till andra kammarens andra tillfälliga utskott, som sände den för yttrande till flera myndigheter och organisationer.¹

Motionens förslag om utredning tillstyrktes av KF, LO, HSB och Svenska Riksbyggen men avstyrktes av övriga. Som skäl för utredning åberopades förekomsten av monopolistiska sammanslutningar, vilka ansågs verka fördyrande och hämmande för rationaliseringsarbetet och konstruktionen av nya material. Som skäl mot utredning framhölls att pris-kartellernas inflytande inte var sådant att det motiverade särskilda statliga åtgärder och att standardiseringsarbetet inom branschen redan hade tillfredsställande utformning och omfattning.

¹ Byggnadslånebyrån, kommerskollegium, priskontrollnämnden, Sveriges Standardiseringskommission, Sveriges Industriförbund, Stockholms Byggmästareförening, Lantbruksförbundets Byggnadsförening, Landsorganisationen, Hyresgästernas Spar-kasse- och Byggnadsförenings Riksförbund upa HSB, Svenska Riksbyggen samt Kooperativa Förbundet. Yttrande inkom dessutom från Centralstyrelsen för Sveriges Järnhandlareföreningar.

Riksdagens ställningstagande

Andra kammarens andra tillfälliga utskott berörde inte i sitt utlåtande att de flesta remissinstanserna – bland dem kommerskollegium, byggnadslånebyrån, priskontrollnämnden och standardiseringskommissionen – avstyrkt utredning. Beträffande remissvaren anfördes endast att utskottet av inkomna yttranden och lämnade muntliga upplysningar fått den bestämda uppfattningen att åtskilligt skulle kunna göras för att förbilliga byggnadskostnaderna. Utskottet nämnde därefter en del exempel på möjligheter att förbilliga byggnadskostnaderna.

Två av dessa exempel rörde frågan om utredning. Dels förklarades sålunda att man borde utreda frågan om en utformning av stadsplaneringen så att serietillverkning av hus och centralisering av värmedistributionen möjliggjordes. Dels hävdades följande beträffande byggnadsindustrins rationalisering:

»Enär man med byggnadsindustriens nuvarande organisation emellertid icke kan vänta, att i och för sig önskvärda rationaliseringsåtgärder komma att bli vidtagna vid lämplig tidpunkt, bör även denna sida av problemet utredas.»

Utskottet anförde att det inte kunnat bilda sig någon bestämd uppfattning om i »hur stor omfattning monopol- och kartellbildningar fördyra byggnadskostnaderna». Utskottet fortsatte om detta:

»Medgivas skall att monopolbildningar finnas, som medfört rationellare drift och lägre produktionskostnader, även om prissättningens skälighet icke heller för deras vidkommande med någon större säkerhet kunnat kontrolleras. Faran för att kartellbildningarna skola utnyttja sin ställning till en mot allmänhetens intressen stridande prispolitik synes dock vara uppenbar. Särskilt i fråga om lokala s. k. ringbildningar mellan entreprenörer av skilda slag har utskottet fått den uppfattningen att de ofta hålla priserna uppe på en onödigt hög nivå. Om sålunda utskottet icke anser alla sammanslutningar av kartellkaraktär vara av ondo, föreligga å andra sidan så pass många uppgifter om att de missbrukats, att även detta problem bör bli föremål för en klarläggande undersökning. Denna kan möjligen leda till krav om att redan förefintlig lagstiftning bör skärpas men kanske ock till att särskilda bestämmelser i fråga om byggnadsverksamheten kunna finnas mera lämpliga.»

Utskottet föreslog i detta sammanhang att utredningen borde undersöka möjligheterna att upprätta allmännyttiga företag för att bryta monopol och att utsträcka giltigheten av den i och för sig nödvändiga auktorisationen av installationsfirmor till att omfatta hela landet. Utskottet framhöll särskilt att priskontrollnämnden inte var rätt organ för en utredning som den föreslagna: »Problemet är icke enbart eller ens huvudsakligen att hålla kostnaderna nere under nu rådande förhållanden utan är tvärtom ett problem på mycket längre sikt.» I stället an-

sågs en självständig utredning erforderlig, och utskottet föreslog kammaren besluta att hos »Kungl. Maj:t begära utredning enligt ovan angivna riktlinjer i syfte att förbilliga byggnadskostnaderna».

Två reservationer avgavs. I den ena framhöll två högermän att utredningen måste ägna frågan om arbetslönerna livlig uppmärksamhet, eftersom de sammantagna utgjorde större delen av byggnadskostnaderna. I övrigt ville de ha en något mer positiv skrivning än utskottets majoritet när det gällde konkurrensbegränsande sammanslutningar. I den andra reservationen anförde en folktoppartist att utlåtagets stycke om upprättandet av allmännyttiga företag för att bryta monopol borde utgå.

Första kammarens andra tillfälliga utskott instämde i det motsvarande andrakammarutskottets yttrande. Reservationer, motsvarande dem i andrakammarutskottet, avgavs av två högermän och en folktoppartist.

I båda kamrarna talade utskottsreservanterna för att också arbetslönerna borde bedömas av utredningen. Någon principiell debatt om samhällsinflytande över branschen ägde inte rum i någon av kamrarna, och ingen ledamot föreslog att motionen skulle avslås. Båda kamrarna beslöt enligt utskottsförslaget.¹ Socialministern tillsatte därefter, jämlikt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 24 maj 1947, en kommitté för att utreda frågan om prissättningen på och distributionen av byggnadsmaterial och framlägga förslag till åtgärder åsyftande en sänkning av kostnaderna för byggnadsmaterial. Till ordförande utsågs ledamoten av andra kammaren redaktör G. A. Olsson.²

Direktiven för utredningen

Utredningen fick beteckningen »1947 års byggnadsmaterialutredning». Socialministrarnas direktiv för utredningen hade följande lydelse (här avkortad av oss):

En stabilisering av bostadsproduktionen bör eftersträvas i betydelsen av såväl bibehållandet under en längre följd av år av en jämförelsevis hög produktionsnivå som en jämn fördelning över året av produktionen. För den förbättring av bostadsförhållandena, som ur bostadssociala synpunkter framstår såsom önskvärd, kräves nämligen en årlig bostadsproduktion under de närmaste 10 à 15 åren av ungefär samma storleksordning som för närvarande. Villkoren för att en produktion av dylik omfattning skall kunna vinna avsättning är emellertid att bostadskostnaderna i erforderlig

¹ I andra kammaren godkändes utskottsutlåtagendet med 120 röster mot 43, i första kammaren utan röstsammanräkning.

² Övriga ledamöter var ledamoten av första kammaren köpman F. L. Franzon, disponenten vid AB Gustavsbergs Fabriker Hj. Olson, sekreteraren i Svenska Byggnadsträarbetareförbundet I. S. Olsson, borgarrådet S. E. Persson, byggmästare E. Wihlborg, stadsbyggmästare B. W. Åkerman och aktuarie J. W. Gustavsson, sekreterare.

grad nedbringas i förhållande till inkomsterna. Detta innebär för närvarande bland annat, såsom närmare utvecklas i proposition nr 235 till innevarande års riksdag angående vissa åtgärder till främjande av bostadsförsörjningen, att staten måste lämna bostadssubventioner i icke obetydlig omfattning.

Den eftersträlvade stabiliseringen av bostadsproduktionen bör kunna skapa avsevärt gynnsammare förutsättningar än hittills för såväl produktion som distribution av byggnadsmaterial. Å andra sidan framstår det som angeläget, att de för bostadskostnadernas nedbringande nödvändiga statliga subventionerna erhålla en så begränsad omfattning som möjligt. Frågan om utnyttjandet av den bostadspolitiskt betingade förbättringen av byggnadsämnesindustriernas avsättningsförhållanden bör därför göras till föremål för närmare utredning av för ändamålet tillkallade sakkunniga i syfte att klargöra förutsättningarna för en sänkning av byggnadskostnaderna med särskild hänsyn till prissättningen på byggnadsmaterial.

Bland annat i den nyss nämnda motionen till 1944 års riksdag av herr Nilsson i Stockholm m. fl. ha anförts uppgifter till stöd för den uppfattningen, att prissättningen på byggnadsmaterial i betydande omfattning har monopolistisk karaktär. Även om man icke kan utgå från såsom säkert, att förekomsten av monopolistisk prissättning alltid behöver medföra oskäligt höga priser, synes det dock sannolikt, att ur samhällets synpunkt skadliga monopol tendenser göra sig gällande på byggnadsmaterialmarknaden. Men oberoende av hur härmed förhåller sig, kunna byggnadsmaterialpriserna vara oskäligt höga, om nämligen tillgången på material är begränsad i förhållande till efterfrågan. Höga byggnadsmaterialpriser kunna jämväl bero på höga transportkostnader till följd av olämplig lokalisering av en byggnadsämnesindustri eller på icke tillräckligt ändamålsenliga distributionsmetoder.

För att kunna bedöma riskerna för att förbättringen av byggnadsämnesindustriernas avsättningsförhållanden genom en stabilisering av bostadsproduktionen skall medföra oskäliga vinster vid framställningen och distributionen av byggnadsmaterial ävensom framlägga förslag till lämpliga åtgärder i syfte att möjliggöra en sänkning av byggnadsmaterialkostnaderna bör den av mig förordade utredningen närmare undersöka nyss anförda med prissättningen på byggnadsmaterial sammanhängande förhållanden. Denna undersökning bör utföras i samband med såväl monopolutredningsbyrån som nyetableringssakkunniga. För den händelse att det för utredningen skulle komma att framstå såsom önskvärt, att mera ingående undersökningar än som synas falla inom ramen för utredningens arbetsuppgifter utföras rörande vissa grenar av byggnadsmaterialproduktionen eller installationsverksamheten, bör utredningen härom göra anmälan hos Kungl. Maj:t.

Vad angår de åtgärder, som skulle kunna vidtagas i syfte att möjliggöra en sänkning av byggnadsmaterialkostnaderna, bör utredningen särskilt inrikta uppmärksamheten på frågan, hur efterfrågan på byggnadsmaterial skall kunna organiseras på ett ur samhällets synpunkt ändamålsenligare sätt än som för närvarande är fallet. Härvid bör beaktas, dels att i enlighet med det bostadspolitiska programmet efterfrågan på byggnadsmaterial för bostadsändamål kan förutsättas komma att i stort sett förbli oförändrad under en följd av år i en omfattning, som kan tämligen noggrant beräknas, dels att kommunerna och allmännyttiga bostadsföretag under den närmaste

framtiden torde komma att få ett allt större inflytande på bostadsförsörjningen. Med hänsyn till anförda omständigheter bör utredningen särskilt undersöka möjligheterna att samordna efterfrågan på olika slag av byggnadsmaterial från byggnadsföretagare inom en eller flera kommuner på ett sådant sätt, att därigenom förutsättningar skapas för i prishänseende förmånliga avtal om leveranser av byggnadsmaterial. Tänkbart är, att det beträffande vissa byggnadsmaterial kommer att framstå som motiverat att överväga särskilda åtgärder för att främja produktion av dessa material till godtagbara priser. Utredningen bör i så fall undersöka, huruvida staten eller kommunerna i ändamålsenliga former kunna medverka till att sådan produktion kommer till stånd.

Den av mig förordade utredningen torde komma att bli jämförelsevis tidskrävande. Med hänsyn till nu rådande förhållanden på byggnadsmaterialmarknaden är det emellertid angeläget, att åtgärder, som kunna leda till en sänkning av byggnadsmaterialkostnaderna, såvitt möjligt skyndsamt vidtagas. För den skull bör utredningen utan att avvakta resultaten av sin allmänna undersökning framlägga förslag till åtgärder som den finner särskilt påkallade i den rådande situationen.

UTREDNINGSGÄRDETETS UPPLÄGGNING

Då utredningen ansåg att vissa delbranscher borde undersökas särskilt, uppdrog på dess förslag socialministern den 29 oktober 1948 åt fyra experter¹ att undersöka delbranscherna för respektive byggnadsträvaror, byggnadsmaterial från jord- och stenindustrin, byggnadsjärnvaror samt värme- och sanitetsbranschen. Vidare beslöt utredningen anlita en expert i företagsekonomiska och industritekniska frågor.² Flera av utredningens experter ersattes under de följande åren.³ Som ordförande inträdde vidare 1952 i Adolv Olssons ställe statssekreteraren Richard Sterner.

Med anledning av sambandet mellan konkurrensförhållandena på byggnadsmaterialmarknaden och branschens struktur anhöll utredningen den 16 oktober 1948 att kommerskollegium skulle verkställa en specialundersökning för att i första hand få klarlagt verkningarna av konkurrensbegränsande samarbete inom vissa delar av värme- och sanitetsbranschen. Kommerskollegium beslöt den 25 oktober 1948 att låta sin monopolutredningsbyrå verkställa en sådan specialundersökning.⁴

¹ Intendent G. Dahlquist, civilingenjör Nils Tengvik, civilekonom B. Wåhlstedt och fil. lic. Per Holm.

² Civilekonomen, ingenjör Hans Linderöth.

³ På grund av övergång till annan verksamhet ersattes Wåhlstedt den 17 april 1950 av civilekonom S. Verner-Carlsson, samt Dahlquist och Linderöth den 21 september 1953 av civilekonomen, ingenjör B. Björk respektive civilekonomen, pol. mag. Torsten Carlsson.

⁴ Som led i denna specialundersökning har publicerats en undersökning om Radiatorkonventionen (Kartellregistret 1951: 7—8), en om Diskbänksfabrikantföreningen

Efter bemyndigande från socialministern lät utredningen verkställa en undersökning av byggnadsmaterialdistributionen i USA.¹ En liknande undersökning av förhållandena i England utfördes 1950.² Båda undersökningarnas resultat redovisades i stencilerade redogörelser.

Den först färdiga expertutredningen, Tengviks »Den svenska byggnadsmaterialmarknaden – Produktion, distribution och prissättning av jord- och stenindustriens material» (SOU 1951: 35), överlämnades till socialministern den 29 september 1951. Den 13 december 1955 följde Holms »Värme- och sanitetsbranschen – En ekonomisk strukturanalys med särskild hänsyn till distributionsproblemen» (SOU 1955:49).

Dessa betänkanden innehöll inga slutsatser eller rekommendationer av utredningen. När det första betänkandet lagts fram, bildades inom utredningen ett arbetsutskott med uppgift att behandla lönsamheten i de undersökta industrierna och verkningarna av den konkurrensbegränsning som dessa tillämpade.³

Utskottet behandlade vid flera sammanträden under de följande åren olika problem i de av Tengvik undersökta industrierna. Dessa diskussioner ledde till att utskottet utarbetade en särskild redogörelse, avsedd att komplettera Tengviks undersökning.⁴ Utredningen överlämnade den utan slutgranskning till socialministern den 29 april 1957, i samband med att utredningen förklarade sitt uppdrag avslutat.

Något allmänt slutbetänkande utarbetades däremot inte. Utredningen hade från början tänkt sig ett sådant och som ett led i förberedelserna för detta inhämtat synpunkter från olika firmor och bostadsbyggande organisationer. Under våren 1954 meddelade emellertid socialministern att utredningen borde avsluta sitt arbete i och med publiceringen av Holms undersökning och den nämnda redogörelsen som avsåg att komplettera Tengviks framställning. När denna redogörelse var färdig, med-

(Kartellregistret 1953: 5—6) och en om Svenska Rörgrossistföreningen (Näringsfrihetsfrågor 1955: 4). Vidare har monopolutredningsbyrån till byggnadsmaterialutredningen överlämnat en promemoria (stencil, maj 1953) angående konkurrensbegränsning inom byggnadsmaterialbranschen.

¹ Förhållandena studerades där 1948—1949 av civilekonom Bert Lindström.

² Av utredningens expert Per Holm.

³ Arbetsutskottet bestod från början av utredningens medlemmar Hjalmar Olson och Wihlborg samt utredningens sekreterare och experterna Holm och Linderoth. Sterner blev, sedan han utsetts till ordförande i utredningen, även ordförande i arbetsutskottet. Linderoth ersattes senare av Torsten Carlsson.

⁴ För vissa delar av denna redogörelse anlätades särskilda experter, bl. a. direktören i AB Mälardalens Tegelbruk H. G. Enhus och direktören i Betongindustri AB G. Bjursten. Redogörelsen utformades av experterna Linderoth och T. Carlsson samt sekreteraren.

delade utredningen socialministern att den ansåg sig befriad från sitt uppdrag.¹

Utredningens ledamot Set Persson reserverade sig mot beslutet att icke fullfölja arbetet och förklarade att utredningen hade bort göra framställning till socialministern om att få tillräckliga medel för att slutföra utredningsuppdraget.

BESKRIVNING AV BRANSCHEN

Tengviks betänkande ger tillsammans med byggnadsmaterialutredningens kompletterande framställning en grundlig redogörelse för jord- och stenindustriprodukternas del av byggnadsmaterialmarknaden. Från denna redogörelse i de båda betänkningarna har sammanfattats följande beskrivning av dels tegelindustrin, dels cementindustrin. Ur Holms betänkande har vidare sammanställts en motsvarande beskrivning av värme- och sanitetsbranschen. Endast sådana punkter har nämnts nedan som behandlats i dessa utredningar.

Tegel

Tegelindustrins produkter var murtegel, fasadtegel, mellanväggsplattor, taktegel och dräneringsrör. Murteglet hade tidigare funnits i ett flertal format, men så småningom hade större delen av produktionen kommit att utgöras av endast två format. Även de övriga produkterna hade standardiserats, med undantag för taktegel som fortfarande tillverkades i ett flertal format. Under första världskriget började man tillverka porösare murtegelssorter, vilka på grund av sin lägre vikt och större värmeisoleringsförmåga kom att utgöra en allt större del av produktionen. Sedan 1940 hade tillverkats murtegel med genomgående hål, s. k. månghålstege. Denna tegelsort hade högre hållfasthet och en volymvikt som medgav upp till 30 procents reduktion av transportkostnaderna jämfört med äldre tegelssorter.

Tillverkningstekniken hade i och för sig inte genomgått några större förändringar. Modernisering av äldre bruk, vilka varit starkt beroende av väderleken för lerans upptagning och torkning, till bruk med full helårsdrift hade medfört en fördubbling eller tredubbling av kapaciteten. För att förränta en modern anläggning krävdes en produktion av 6 miljoner tegel per år. En sådan anläggning kostade cirka 2 miljoner kronor

¹ Förutom redogörelsen överlämnades samtidigt experterna Björks, Dahlquists och Verner-Carlssons preliminära manuskript, vilka inte ägnats sådan ingående analys och kompletterande bearbetning att de lämpade sig för publicering.

och betjänades av 30 man. Kapitalbehovet per anställd var inte högre för ännu större anläggningar.

Företagsstrukturen hade successivt koncentrerats sedan början av 1900-talet då antalet tegelbruk var närmare 400. Ännu 1950, då antalet arbetsställen gått ned till 212, var det dock endast 25 bruk som uppfyllde den moderna driftsteknikens krav. 68 arbetsställen hade år 1950 fler än 25 anställda. Dessa arbetsställen svarade tillsammans för 56 procent av industrins hela arbetarantal som var 5 560. År 1952 svarade de 40 största företagen för mer än halva produktionen. AB Mälardalens Tegelbruk, där KF var huvudintressent, ägde 13 bruk och svarade för 15 procent av produktionen.

Lokaliseringen uppvisade olika bilder för de olika produktslagen. Lera, lämpad för tillverkning av *murtegel*, fanns i hela landet med undantag för småländska höglandet och stora delar av Norrland. Produktion av murtegel ägde i stor utsträckning rum nära konsumtionsorterna. Mälarlandskapen, Väster- och Östergötland samt Skåne uppvisade den största produktionen. Produktionen av *fasadtegel*, vilket kunde bära högre transportkostnader och krävde särskilda leror, var koncentrerad till mälarlandskapen och Skåne–Halland. Övriga tegelprodukter uppvisade en liknande koncentration.

Specialisering hade genomförts i den utsträckning att tegelbruken antingen gjorde mur- och fasadtegel eller taktegel och dräneringsrör. Mellanväggsplattor tillverkades i huvudsak endast av ett bruk. Brukens specialisering möjliggjordes i stor utsträckning av gemensamma försäljningsorganisationer.

Avsättningen av *murtegel* hade varit starkt konjunkturkänslig men allmänt visat en nedåtgående tendens. I 1900-talets början tillverkades 450 miljoner tegel per år mot 350 miljoner år 1952. Ännu i början av 1920-talet utgjorde tegel 100 procent av väggmaterialet i stenhus men 1950 endast 60 procent av allt murverk, betongväggar alltså oräknade. Orsaken till denna utveckling hade varit konkurrens från andra material, svårigheten att få säsongarbetskraft till de äldre sommarbruken samt skärpta kvalitetskrav som äldre bruk inte kunnat tillfredsställa. Avsättningen av *fasadtegel* uppvisade en helt annan utveckling. År 1953 såldes cirka 100 miljoner tegel mot 17 miljoner år 1935. Även övriga tegelprodukters avsättning hade ökat, dock inte lika mycket som fasadteglets.

Import och export hade obetydlig omfattning.

Sysselsättningen var ursprungligen helt säsongbetonad, och ännu under tillverkningsåret 1949–1950 hade endast 68 av 260 bruk full helårsdrift. Dessa bruk svarade dock för 60 procent av hela tegelproduktionen. Genom att de övriga brukens produktion var lägst på våren medan leve-

ranserna hade minst omfattning under vintern tvingades industrin till en betydande lagerhållning.

Räntabiliteten undersöktes för 7 företag, en tjugondel av hela antalet, vilka svarade för en åttondel av antalet produktionsställen och en tredjedel av omsättningen. Företagen var branschens mest välskötta och lönsamma. De var vidare mer specialiserade än genomsnittet. Under perioden 1947–1951 var vinsten i procent av eget kapital 1,4, av totalt kapital 1,2 och av omsättningen 2,8. Detta ansågs vara lägre än vinsten i andra delar av byggnadsmaterialindustrin och i de flesta andra industribranscher. Lönsamheten ansågs inte tillräcklig för att finansiera möjliga rationaliseringsåtgärder.

Försäljningen skedde på fyra olika vägar: 1) direkt till kunder som själva hämtade, 2) genom ombud, i allmänhet byggnadsmaterialfirmor, 3) genom gemensamma försäljningsorganisationer, s. k. tegelkontor, och 4) från nederlag hos ombud eller tegelkontor. Direktförsäljning användes huvudsakligen av mindre bruk med blandad tillverkning. Försäljning från nederlag förekom endast ifråga om småkvantiteter. Tegelkontoren utgjorde beträffande murtegel karteller som fördelade leveranserna med hänsyn till transportavstånd och överenskomna kvoter. Beträffande övriga produkter utgjorde de ombud som sålde mot provision i likhet med byggnadsmaterialfirmorna. Provisionen uppgick till 10 à 15 procent av utförsäljningspriset, vartill kom en kassarabatt på 2 procent som lämnades vidare till kunden. Mycket små kvantiteter betingade ett pris som låg 50 procent högre än det vanliga. De flesta leveranser skedde i hela vagnslaster. Då antalet laster vid en leverans inte spelade någon större roll från kostnadssynpunkt, förekom inte kvantitetsrabatter. Frakt för helt lass debiterades dock alltid.

Distributionen skedde beträffande murtegel huvudsakligen med bil, medan järnväg var vanligast för övriga produkter. Såsom varande en tung produkt med lågt kilopris kunde murteglet inte bära långa transporter. Tidigare räknades 50 kilometer som maximalt transportavstånd utom för leveranser till Stockholm. Då lastbilarna fått ökade möjligheter till returfrakt, hade emellertid transportkostnaderna sjunkit så att längre transportavstånd blivit möjliga. Sedan flera år hade man arbetat med att rationalisera transporter och godshantering och experimenterat med paketering, lastpallar och containers.

Cement

Cementindustrins produkter utgjordes av standardcement samt snabbt respektive långsamt hårdnande cement för vissa specialändamål. De båda sista sorterna utgjorde endast 1 à 2 procent av totalproduktionen.

Normer för cementets egenskaper hade fastställts 1910 och 1943. De normer som fastställts 1943 innebar krav på en dubbelt så hög hållfasthet som de äldre normerna fordrade. Kvaliteten hade höjts och blivit jämnare.

Tillverkningstekniken krävde stora anläggningar. Utbyggnad av kapacitet måste ske språngvis, genom att en modern roterugn hade en årskapacitet på 150 000 ton. En helt ny cementfabrik måste ges en kapacitet av 300 000 ton per år. Anläggnings- och rörelsekapital för en sådan anläggning uppgick till 60 miljoner kronor. Den behövde 220 arbetare, vilket innebar en investeringskostnad per arbetare på 270 000 kronor. Produktionen per arbetare hade ökat sedan 1920 med i genomsnitt 6 procent om året, vilket var dubbelt mot industrin i dess helhet. Antalet hästkrafter per arbetare ökade under samma tid från 9 till 50. Förbrukningen av elenergi ökade med 75 procent mellan 1939 och 1950.

Företagsstrukturen kännetecknades av stark koncentration. Cementa, Svenska Cementförsäljningsaktiebolaget, skötte all försäljning för sju av landets åtta cementfabriker. Samtliga sju var ägda eller kontrollerades av Skånska Cementaktiebolaget, som dessutom drev tegelbruk, rederi m. m. och hade intressen i siporexföretagen och AB Skånska Cementgjuteriet. Det oberoende företaget, AB Gullhögens Bruk, svarade för omkring 15 procent av den totala produktionen och hade 1954 en produktion av 365 000 ton. Av Skånska Cementaktiebolagets fem egna fabriker hade fyra större produktion, medan en stannade vid 276 000 ton. Produktionen vid de av bolaget kontrollerade företagen hade mera begränsad omfattning.

Lokaliseringen var beroende av tre faktorer, nämligen råvarufyndigheternas och konsumtionsorternas belägenhet samt transportförhållandena för det importerade bränslet. Genom nedläggning av sex av de ursprungligen fjorton cementfabrikerna samtidigt som dels fabriker kommit till i Köping 1941 och Stora Vika i Södermanland 1949, dels andra fabriker byggts ut, hade tyngdpunkten av produktionen avsiktligt förts närmare de största konsumtionsorterna. Övriga fabriker av betydelse låg i Limhamn i Skåne, Hellekis och Gullhögen i Västergötland samt Slite på Gotland. Norrlands konsumtion av cement, 100 000 ton per år, hade ansetts vara för liten för att en modern cementfabrik där skulle löna sig, trots den reduktion av transportkostnader som en sådan fabrik skulle medföra.

Specialisering förekom i den formen att hela cementkoncernens produktion av snabbt och långsamt hårdnande cement skedde i Limhamn. I detta sammanhang kan vidare nämnas att sällan efterfrågade specialsorter överhuvud inte tillverkades i Sverige utan importerades.

Avsättningen kännetecknades av en kraftig och fortskridande ökning. Förbrukningen per invånare var 15 kg vid seklets början och 276 kg år 1953. 90 procent av produktionen användes för betong, resten för lättbetong, eternit, träullsplattor och dylikt. Avsättningen hade varit konjunkturkänslig och följt byggnadsverksamhetens fluktuationer. Medan byggnadsmaterialkostnaderna tredubblades mellan 1935 och 1953, fördubblades cementpriserna. Priserna på cement var mindre beroende av priserna på konkurrerande material än vice versa, eftersom det fanns flera ändamål där betong var det enda tänkbara byggnadsmaterialet. Detta hade givit en viss rörelsefrihet för cementkoncernen vid dess prissättning.

Importen utgjordes i huvudsak av vitcement och smältcement som inte tillverkades i Sverige. 1953 uppgick importen till 3 800 ton. Vikttullen uppgick till cirka 8 procent av fabrikspriset. Importen hade även tidigare haft ringa omfattning men trots det haft betydelse från konkurrenssynpunkt. År 1937 träffades en internationell kartellöverenskommelse, Intercement, för att skydda de producerande ländernas hemmarknader. Överenskommelsen förföll under andra världskriget. 1946 bildades Cembureau, The Cement Statistical and Technical Association, men dess program var begränsat till ömsesidig information.

Exporten, vilken ansågs ha stor betydelse för avsättningen av överskottsproduktion som uppkommer vid fabrikernas språngvisa utbyggnad, uppgick 1953 till cirka 390 000 ton efter att ha ökat stadigt under flera år. Exporten gick huvudsakligen till transoceana länder.

Kostnadsstrukturen undersöktes för Skånska Cementaktiebolaget under ett antal år. År 1951 gick 16,3 procent av bruttointäkterna till löner, 27,7 till bränsle, 32,5 till råvaror, kraft och allmänna omkostnader, 15,4 till avskrivning och räntor, 3,8 till skatter och 4,3 till vinst. Löner, bränsle och råvaror måste inom ganska vida gränser betraktas som fasta kostnader, eftersom anläggningarna, om de överhuvudtaget skulle drivas, måste ha full bemanning och ett ganska högt kapacitetsutnyttjande.

Sysselsättningen under året hade blivit jämnare på grund av jämnare byggnadsverksamhet. Fortfarande fanns dock bestämda säsongväxlingar. Bränningen av kalken skedde kontinuerligt, medan den efterföljande malningen till pulver anpassades efter fluktuationerna i avsättningen. Under lågsäsongen december–mars levererades i genomsnitt per månad cirka 40 procent av månadsgenomsnittet för återstoden av året. Båttransporterna uppvisade stora säsongväxlingar, i synnerhet på Norrland, järnvägstransporterna däremot endast obetydliga växlingar.

Räntabiliteten, mätt med vinsten i procent av eget kapital, hade för

Skånska Cementaktiebolaget i genomsnitt för början av 1950-talet varit 4,2 och för AB Gullhögens Bruk något lägre.

Försäljningen sköttes för *cementkoncernens fabriker* av Cementa, som indelat landet i fyra distrikt, av vilka Norrlands- och Malmödistrikten var direkt underställda huvudkontoret i Malmö, medan särskilda avdelningskontor fanns för Stockholms- och Göteborgsdistrikten. Något mindre än hälften av koncernens produktion såldes genom 1 800 återförsäljare: järnhandlare, trävaruhandlare, konsumtionsföreningar etc. Resten såldes direkt till 650 större och regelbundna köpare.

Någon grosshandel förekom inte, om man bortser från att KF genom ett särskilt avtal med Cementa erhållit rätt att köpa cement från bolaget. (KF arrenderade genom avtalet bort sin cementfabrik i Lanna till koncernen och förband sig att ta hela sitt behov av cement från Cementa.) Cementas återförsäljare hade ensamrätt på mindre orter, men på större fanns flera återförsäljare. Sedan 1952 var de oförhindrade att sälja även cement av annat fabrikat.

Bolaget höll lager på 25 orter, i allmänhet hamnstäder. Bolagets politik när det gällde prissättning var att för varje ort räkna ut vilken fabrik som var lämpligaste leverantör med hänsyn till fob-pris och transportkostnader. Det pris som kunde erhållas vid leveranser från denna fabrik tillämpades sedan på orten, även om leveranser tillfälligtvis skulle komma från någon annan fabrik. Vid sidan av denna tillfälliga fraktabsorption förekom även en viss permanent fraktabsorption vid leveranser till Norrland. Återförsäljarna fick provision på 5 procent av bruttopriset samt bonus om 5 öre per säck eller 1 krona per ton cement i lös vikt. Dessutom utgick en mindre kassarabatt som vidarebefordrades till kunden.

AB Gullhögens Bruk sålde på hela Sverige utom de nordligaste och sydligaste delarna. Företaget tillämpade nettoprissättning. Det hade ett nederlag i Stockholm.

Distributionen skedde till ungefär hälften med bil och till en fjärdedel vardera med tåg och båt. Transportkostnaderna utgjorde i genomsnitt 20 procent av cementpriset på byggnadsplatsen. Till detta kom emballagekostnaderna, som före första världskriget uppgick till 15 procent av priset men efter andra stannade vid 5 procent. Cementen transporterades först i träfat, sedan i jutesäckar och därefter i papperssäckar. Leveranser av lös cement började under andra världskriget. Denna leveransform krävde leveransstationer för löscement, specialutrustade tankbilar och särskilda cementsilos på byggnadsplatsen. År 1951 utgjorde lös cement 20 procent av hela den levererade kvantiteten. I Stockholm och Malmö såldes hälften av all cement i lös vikt.

Material för värme-, vatten- och sanitetsinstallationer

VVS-material tillverkades av så olika typer av företag som järnverk, mekaniska verkstäder, gjuterier och porslinsfabriker. VVS-materialen svarade för cirka 10 procent av de totala byggnadskostnaderna och installationen av dem för 12–18 procent. Undersökningen hade begränsats till huvudslagen av de varor som används för VVS-installationen i ett bostadshus, dvs. radiatorer, stålrör, gjutna rör, aducerade rördelar, värmepannor, badkar, sanitetsporslin och armatur (ventiler, kranar o. d.). Standardisering hade genomförts för radiatorer, stålrör, gjutna rör, rörflänsar, aducerade rördelar och en stor del av armatursortimentet. Värmepannor var inte standardiserade, och större anläggningar tillverkades för övrigt enligt beställning. Gjutna badkar tillverkades i 11 storlekar av Ankarsrum, medan Olofström tillverkade två storlekar av pressade badkar och Gustavsberg endast en.

Företagen inom VVS-branschen utgjordes av rörledningsfirmor, grosshandelsföretag och producenter. För *producenterna*, cirka 300 företag, utgjorde VVS-produktionen i allmänhet endast en del av verksamheten. Det fanns dock företag där VVS-produktionen helt dominerade, i huvudsak bland dem som tillverkade radiatorer, värmepannor, badkar och gjutna rör. Varje vara tillverkades som regel av mindre än fem företag. Radiatorer, normalrördelar och värmepannor tillverkades av upp till 25 företag, men de fem största svarade för minst två tredjedelar av produktionen och utövade ett bestämmande inflytande på prispolitiken. Enbart för produktion av armatur fanns det fler än 25 företag. Omkring 40 *grossistföretag* var verksamma på VVS-området, vilket var det huvudsakliga verksamhetsområdet för cirka 30 av dem (rörgrossister). Hälften av dem hade mellan 20 och 50 anställda, 11 mer än 50, 7 mer än 100. *Installatörsfirmorna* uppgick till cirka 2 800 och hade omkring 21 000 anställda. De flesta större och medelstora firmor i städerna var anslutna till Rörledningsfirmornas Riksorganisation, som innefattade 20 procent av samtliga installationsenheter och 54 procent av antalet anställda. De till organisationen anslutna företag hade i genomsnitt 16 arbetare. Fyra av organisationens medlemmar hade över 200 anställda var. Bland oorganiserade företag fanns ett med 190 anställda och ett med 430, båda kooperativa företag. Både *vertikal* och *horisontell integration* förekom i stor utsträckning. Det kan exempelvis nämnas att KF hade betydande intressen i branschen genom AB Gustavsbergs Fabriker, grossistföretag i Stockholm och Göteborg samt en rörproducent.

Lokaliseringen av materialtillverkarna var med några få undantag koncentrerad till södra och mellersta Sverige. Av grossistföretagen låg

i Stockholm 14 med över 1 000 anställda, vilket var inemot hälften av samtliga anställda i branschen. Sammanlagt hade Stockholm, Göteborg och Malmö 85 procent av alla anställda i VVS-branschens grossistföretag. Av stockholmsföretagens försäljning gick 37 procent till hemorten, medan motsvarande siffra för övriga företag var 16 procent.

Avsättningen hade i betydande utsträckning följt bostadsbyggandets konjunkturer, eftersom 60 procent av VVS-materialen gått till installationer i bostadshus. Konjunkturvariationerna berörde emellertid endast de 40 procent av materielen som gick till nybyggda bostadshus. Installationerna i gamla bostadshus, som använde 20 procent av VVS-produktionen, hade inte växlat på samma sätt. Då bostadsbyggandet minskade med 28 procent från 1947 till 1949 sjönk sålunda inte efterfrågan på VVS-material för installation i gamla bostadshus. Det gamla bostadsbeståndet erbjöd enligt utredningen en betydande efterfrågereserv. Av 2,3 miljoner gamla lägenheter 1951 saknade 1,1 miljon centralvärme, 1,7 miljon badrum och 0,7 miljon avlopp. Centralvärme skulle installeras i 35 000 lägenheter per år, vatten och avlopp i 25 000 och wc i 40 000, om man antog dels rivning av 10 000 gamla lägenheter årligen, vilket var mer än vad som rivits per år under tiden efter andra världskriget, dels installation i gamla lägenheter i sådan takt att 75 procent av dem blivit moderniserade när 20 år gått. Dessa beräknade årliga installationer översteg i samtliga fall det antal installationer som gjordes vid tiden för utredningen. Till detta måste läggas att äldre installationer börjar bli mogna för ersättning. Ersättningsbehovet för Stockholm i slutet av 1950-talet beräknades gälla 6 400 lägenheter per år.

Importen var obetydlig för radiatorer och värmepannor. En mindre kompletteringsimport (6–20 procent av leveranserna) skedde av stålrörsdelar, aducerade rördelar, gjutna normalavloppsrör, badkar, sanitetsporslin och armatur. Av stålrör och gjutna, heltjocka muffrör importerades mer än 20 procent. Graden av självförsörjning hade ökat under andra världskriget beroende på kapacitetsutbyggnad och tillkomsten av nya företag. *Export* i begränsad omfattning förekom be-
träffande badkar, sanitetsporslin och stålrör.

Kostnadsstruktur och räntabilitet undersöktes endast för ett antal grossistföretag. Räntabiliteten ansågs god. I övrigt framhölls som anmärkningsvärt att omsättningen per anställd visade en mycket stor spridning (mellan 100 000 och 200 000 kronor) och att den låg högst för de mindre företagen i undersökningen. Omsättningen per anställd hade vidare sjunkit sedan 1930-talet utan att grossisternas service byggts ut.

Säsongvariationerna var utpräglade för grossisterna. Deras leveranser i augusti och september låg 16 procent över årsgenomsnittet, medan de i januari låg 10 procent under.

Försäljningen skedde till 90 procent genom grossist. Direkt till förbrukare såldes i huvudsak endast större värmepannor, ofta specialbeställda, och omkring en fjärdedel av armaturproduktionen. Grossisterna förde varor från sinsemellan konkurrerande tillverkare. Inte ens de grossistfirmor som ägdes av industriföretag hade koncentrerat sig på dessas produkter. Tidigare fanns mellan tillverkarna konkurrensbegränsande överenskommelser angående prissättningen, men av dessa återstod endast bestämmelser om försäljningsvillkor.

Distributionen mellan tillverkare och byggnadsplats skedde på fyra olika vägar, nämligen leverans över grossistlager eller direkt från fabrikant, i båda fallen med leverans över installatörslager eller direkt till byggnadsplats. Grossisternas leveranser gick i genomsnitt till två tredjedelar över eget lager. Lagret omsattes omkring fyra gånger per år. Leveranserna avsåg i regel små kvantiteter, och leveranser av större varusortiment var fåtaliga. Installatörerna hade praktiskt taget alltid eget lager vars omfång varierade starkt, bl. a. beroende på närheten till grossist. Lagret, som var avsett för mindre arbeten, omsattes omkring fyra gånger per år och uppgick i genomsnitt för de till Rörledningsfirmornas Riksorganisation anslutna företagen till 100 000 kronor. De flesta installationsfirmorna kände inte till om kostnaderna för det distributionsarbete som de utförde, och deras lager var i regel för små för att medge rationell hantering av varorna. Kostnaderna för att distribuera VVS-material från fabrikerna till byggnadsplatserna uppskattades till 150 miljoner kronor eller 30 procent av varornas pris fritt byggnadsplatsen. Detta innebar att distributionskostnaderna var av samma storleksordning som lönerna till de arbetare som utförde installationerna.

SLUTSATSER OCH REKOMMENDATIONER

Stommateriellen

Tengvik avslutade sitt betänkande med några personliga slutsatser angående distributionskostnaderna för byggnadsmaterialen från jord- och stenindustrin vilka han beräknade till 25 à 35 procent av priset fritt byggnadsplats. Transportkostnaderna uppgick enligt denna beräkning till 15 à 25 procent av priset.

Med utgångspunkt från antagandet att företagens leveranser till olika konsumtionsorter i händelse av fri konkurrens är oberoende av transportkostnaderna men direkt proportionella mot företagens storlek kom Tengvik fram till att kartellsammanslutningarna för tegel och cement genom en rationell fördelning av leveranserna håller transportkost-

naderna 15–20 procent lägre än de skulle vara vid fri konkurrens. Han gav emellertid denna slutsats en vidare tillämpning:

»Vinsten i inbesparade transportkostnader genom samverkan i distributionen torde emellertid även för andra liknande karteller på byggnadsmaterialområdet röra sig om 15–20 procent. Särskilt med hänsyn till transportkostnadernas stora andel i priset för dessa material är denna vinst betydande och från transportekonomisk synpunkt har sålunda en kartellsammanslutning på byggnadsmaterialområdet stort existensberättigande.»

Denna slutsats var den enda av principiellt intresse för en bedömning av branschrationalisering. De enda rekommendationerna avseende branschrationaliserande åtgärder var vidare följande.

»Det finns en stor mängd städer av sådan storleksordning att en betongfabrik borde vara motiverad från ekonomisk synpunkt... Härtill kommer den goda kvalitet som den fabriksblandade betongen besitter i förhållande till betong som framställs på byggnadsplatsen. Vad är det som hindrat utvecklingen av denna form för tillverkning av betong? Föreligger speciella orsaker borde dessa snarast klarläggas till gagn för alla parter.»

Korngraderingen av sand har stor betydelse från ekonomisk synpunkt. »Det är på detta område nödvändigt med upplysning även av konsumenterna. Innan dessa förstår att ställa rimliga krav på kvalitet kan ingen nämnvärd rationalisering ske av arbetet i grusgropar och vid stenkrossar. Den leverantör som tillhandahåller förstklassigt material bör kunna kräva högre pris än den som knappast vet vad han levererar.»

Byggnadsmaterialutredningens expertbetänkande, avsett att komplettera Tengviks betänkande, åsyftade en bedömning av förekommande former av konkurrensbegränsning samt av lönsamheten och företagens prispolitik. Redogörelsen innehåller slutsatser beträffande t. ex. verkningarna av marknadsstrukturen på rationaliseringsutvecklingen och skäligheten av priserna på cement och lättbetong. Slutsatserna innebar i allt väsentligt ett »frikännande» av branschen från de anklagelser som riktats mot den i den tidigare refererade motionen. I detta sammanhang har dessa slutsatser inget omedelbart intresse.

Redogörelsen innehöll inga rekommendationer om strukturrationaliserande åtgärder. Det framhölls dock att det rådde ett starkt behov av strukturrationalisering inom tegelindustrin. Med utgångspunkt från vissa av ingenjör H. G. Enhus gjorda beräkningar, redovisade som bilagor till betänkandet, angående den inverkan på tegelindustrins struktur och lokalisering som en allmänt genomförd modernisering av tegelbruken skulle föra med sig konstaterades att en sådan rationalisering förutsatte en avsevärd koncentration av tillverkningen. Försättningen löd emellertid: »I vilken mån denna koncentration kan komma till stånd genom att somliga företag expanderar på bekostnad av andra eller om den behöver främjas genom initiativ inom branschorganisationernas

ram undandraget sig utredningens bedömning.» Det framhölls vidare att avvecklingen av små företag borde ske »i sådan takt att icke de värden enskilda företagare skapat spolieras». Finansieringsfrågan var dessutom ett svårt problem, eftersom det inte kunde väntas att tegelindustrin själv kunde uppbringa det erforderliga kapitalet för en genomgripande rationalisering.

VVS-materialen

Holms betänkande om värme-, vatten- och sanitetsbranschen innehöll rekommendationer som avsåg bransch-rationalisering. Holms åsikt var den, »att det vid sidan av den tekniska rationaliseringen krävs en ganska radikal omläggning av hela branschens sätt att arbeta, om verkligt betydande samhällsekonomiska besparingar skall nås vid materialdistributionen». Hans slutsatser och rekommendationer redovisades för byggnadsmaterialutredningen hösten 1953. Utredningen höll i december samma år överläggningar med representanter för byggherrar, grossister och installatörer, vilka under hand fått ta del av utredningsresultaten. Vid den slutliga utformningen av slutsatserna och rekommendationerna tog Holm hänsyn till de synpunkter som framfördes under dessa överläggningar.

Som utgångspunkt för rekommendationerna angav Holm följande:

»Distributionen skall tjäna arbetsplatser av helt olika karaktär. Den måste därför vara mycket differentierad och smidigt kunna anpassas till olika arbetsplatserns behov. Ur distributionssynpunkt skiljer sig arbetsplatserna främst från varandra genom arbetsobjektets storlek. Distributionsvägar och de vid varje tillfälle distribuerade kvantiteterna bör vara olika för

- a) en liten arbetsplats som efterfrågar få varuslag och få enheter av varje vara;
- b) en medelstor arbetsplats som efterfrågar många varor men få enheter av varje vara eller
- c) en stor byggnadsplats, där det är efterfrågan både på många varor och många enheter av varje vara.

Det gäller att finna den samhällsekonomiskt optimala distributionsstrukturen för att tillgodose var och en av dessa 'konsumenters' behov. Vi erinra om att enligt kapitel 2 kan man uppskatta att ca $\frac{1}{3}$ av all material går till de små reparationsarbetena. Även distributionen till dessa arbetsplatser måste göras billig. Sannolikt är de båda andra typerna av arbetsplatser ungefär lika stora, dvs. svara vardera för $\frac{1}{3}$ av materialbehovet.»

Det följande utgör Holms rekommendationer i avkortat skick och med kursiveringar borttagna.

1. Det är en uppgift av gemensamt intresse för hela branschen att det framlägges ett material, som gör det möjligt att ur kostnadssynpunkt bedöma fördelar och nackdelar av olika distributionsvägar till arbets-

platser av olika storlek och karaktär. Staten bör därför, exempelvis genom statens nämnd för byggnadsforskning, bidra till undersökningar, som klarlägger distributionskostnaderna i olika led av VVS-branschen. Undersökningarna bör bedrivas i samarbete med branschens företag och syfta till att belysa vilka distributionsvägar, som i olika fall framstår som samhällsekonomiskt förmånliga. Resultaten bör publiceras och delges alla företag i branschen.

Särskilda initiativ bör tas av installatörerna i syfte att förbättra möjligheterna till analys av kostnaderna för materialhantering och distribution. Överhuvudtaget borde näringslivets branschorganisationer satsa mer på gemensamt utredningsarbete.

2. Det är angeläget att den utveckling mot en mer kostnadsanpassad pris-sättning som påbörjats fullföljes. Prisdifferentieringen bör sålunda om möjligt utbyggas både i grossistledet och i fabrikantledet. Priserna och de därtill knutna försäljningsvillkoren bör utformas så att de möjliggör för konsumenterna (installatörerna) att fritt välja mellan olika distributionsvägar. Med ledning av det praktiska arbete som nu under flera år pågått inom rörgrosshandeln och det ytterligare material som kan insamlas bland fabrikanter och installatörer, bör slutgiltigt kunna avgöras, vilket system för prisdifferentiering som bäst lämpar sig för VVS-branschen.
3. Dubbel lagerhållning hos grossist-installatör eller tredubbel grossist-installatör-byggnadsplats måste undvikas i största möjliga utsträckning. Detta kan tänkas ske på flera sätt. När det gäller större och medelstora byggnadsplatser kan övervägas om material i ökad utsträckning kan distribueras direkt fabrikanten-byggnadsplatsen och lagras där. Installatörerna kan vidare tänkas i ökad utsträckning anlita grossisternas lager för distribution direkt till byggnadsplatsen även när det gäller småarbeten.

En tänkbar möjlighet skulle vara att lokalt – i varje större samhälle och för dess omland – skapa ett centrallager gemensamt för en tillräckligt stor grupp installatörer. Sådana centrallager skulle försörja en räjong som icke var större än att varje liten byggnadsplats kunde erhålla nödvändiga varor på dagen. Samtidigt skulle lagret vara tillräckligt stort för att tillåta rationell hantering och rationell inköpspolitik (alltså försörja minst en man med kontinuerligt arbete). I motsats till installatörernas nuvarande lager skulle centrallagren kunna lokaliseras vid järnväg. I många fall skulle man härigenom spara en omlastning och en transportomgång.

4. Det förefaller som om denna bransch skulle kunna genomföra en mycket långt gående standardisering och begränsning av antalet typer av olika varor och att dessa standardiserade varor skulle kunna överföras till arbetsplatserna förpackade i lämpliga enheter.

Oavsett hur långt standardiseringen drives, är det angeläget att sortimentet nedbringas. Detta synes särskilt angeläget i fråga om rördelar och armatur. Möjligheterna att minska sortimentet för dessa varor sammanhänger i hög grad med möjligheterna att standardisera vissa avstånd i själva byggnadskroppen. Angelägnast synes vara att för rördelar och armatur konsekvent införa enhetsförpackningar, som kunde prisdifferentieras på tidigare föreslaget sätt. En sådan enhets-

förpackning borde i många fall kunna distribueras fabrikant-grossist-lager-byggnadsplats utan att brytas förrän på byggnadsplatsen.

Ökad effektivitet vid distributionen skulle vidare nås om huvudvaror som sanitetsporcelain, badkar, diskbänkar, radiatorer och villapannor vid distributionen till byggnadsplatsen alltid åtföljdes av de tillbehör som erfordrades för installationen – konsoler, skruvar, rördelar, kranar, blandare.

När det gäller rör och rördelar synes en splittring på ett onödigt stort antal typer och dimensioner ha skett genom att man ensidigt sett på kostnaderna i själva byggnadskroppen och icke beaktat distributions- och produktionskostnaderna.

Standardiseringen inom VVS-branschen har tagits upp av en 1954 bildad kommitté inom byggstandardiseringen. Den utredningsverksamhet som föreslagits ovan bör samordnas med arbetet inom standardiseringskommittén, så att även distributionsfrågorna behandlas i samband med standardiseringen.

5. Planeringen av arbetet och materialrekvisitionerna på byggnadsplatsen bör avsevärt förbättras. Ritningar bör vara färdiga i god tid och så utformade att det med ledning av dem går att exakt beräkna materialbehovet. Byggnadsplatsens materialbodar och lagringsplatser bör standardiseras. Lösningen av distributionsproblemet finns hos installatörerna och på arbetsplatserna.

Slutsatser om branschrationalisering

I byggnadsmaterialutredningens slutliga skrivelse till socialministern anfördes följande allmänna slutsatser om möjligheterna att rationalisera en bransch:

»Utredningen har funnit, att de undersökningar av olika byggnadsmaterialbranscher, som har utförts i utredningens egen regi och på dess initiativ av monopolutredningsbyrån, har fyllt en betydelsefull uppgift genom att stimulera parterna inom en bransch att åstadkomma olika slag av förbättringar. Utredningen vill understryka att det sällan ligger så till, att större kostnadsbesparingar kan vinnas enbart genom stora, enkla reformer. Förhållandena är i allmänhet alltför komplicerade, för att en branschrationalisering skulle kunna bli en engångsföreteelse såsom resultat av i detta syfte vidtagna särskilda åtgärder. Vad som erfordras är permanenta, målmedvetna rationaliseringssträvanden. Sådana pågår också ständigt inom de olika branscherna, men de kan otvivelaktigt stimuleras genom en öppen insyn och en därav föranledd diskussion av förutsättningarna för fortsatt rationalisering. Utredningen vågar hysa den meningen, att de genom dess försorg utförda undersökningarna har verkat orienterande och stimulerande för dem som i det löpande arbetet inom branscherna har att brottas med de konkreta problemen.

Utredningen anser dock att en tillfälligt arbetande kommitté knappast är ett ändamålsenligt instrument för de insatser som här behöver göras. Det synes i stället angeläget med någon form av kontinuerligt översiktsarbete i samverkan mellan permanenta organ, såväl branschernas egna som offentliga. Vad gäller offentliga organ kan t. ex. statens nämnd för byggnadsforskning, pris- och kartellnämnden, bostadsstyrelsen och byggnadsstyrelsen komma i åtanke.»

REMISSYTTRANDEN

VVS-utredningen

Holms betänkande remitterades för yttrande till flera myndigheter och organisationer.¹

I flertalet remissyttranden uttrycktes uppskattning av utredningen och förklarades att denna var av värde för branschens rationaliseringsarbete. I flera remissyttranden framhölls särskilt att – för att låna industriförbundets formulering – »utredningsmannen fäst uppmärksamheten vid flera för distributionens rationalisering viktiga frågor» och att utredningen därigenom – här lånar vi byggnadsentreprenörsföreningens formulering – får »anses verka stimulerande på det redan påbörjade rationaliseringsarbetet inom branschen». Det framhölls dock i flera yttranden att siffermaterialet blivit föråldrat och delvis varit för begränsat.

Av yttrandena kan överhuvudtaget utläsas att VVS-branschen i åtskilliga av de av Holm undersökta hänseendena genomgått mycket snabba förändringar. Prisdifferentiering efter orderstorlek hade t. ex. börjat genomföras av grossisterna redan 1953, samma år som Holms synpunkter diskuterades under konferenser med branschmän och som priskontrollnämnden godkände uttag utöver det högsta godkända priset, av vissa expeditionsavgifter för småorder. Orderstorleken hade ökats, dels till följd av prisdifferentieringen, dels till följd av att varubristen försvunnit. Denna hade tidigare framtingat småleveranser av den enkla anledningen att det inte fanns material nog för att leverera i större poster. Kommerskollegium sammanfattade utvecklingen med följande ord: »Den ökade rationaliseringen av distributionen under 1950-talet har gått hand i hand med skärpt konkurrens och större valfrihet beträffande distributionsvägar.»

I yttrandena från kommerskollegium, HSB och Svenska Riksbyggen anfördes att planläggningen av installationsarbetet och organisationen på arbetsplatsen var en väsentlig rationaliseringsfaktor. Samma synpunkt anfördes av industriförbundet, byggnadsentreprenörsföreningen och Rörledningsfirmornas Riksorganisation, vilka dessutom i likhet med Holm förklarade att andra principer vid beviljandet av byggnadstillstånd var nödvändiga för att åstadkomma en bättre planläggning. Tillstånden borde fördelas jämnare i tiden och formuleras så att inte byggandet behövde sättas igång med kort varsel.

¹ Bostadsstyrelsen, byggnadsstyrelsen, kommerskollegium, priskontrollnämnden, Sveriges Industriförbund, Svenska Byggnadsentreprenörsföreningen, Rörledningsfirmornas Riksorganisation, Rörledningsentreprenörernas Landsortsförbund, Svenska Rörgrossistföreningen, Svenska Byggnadsarbetareförbundet, Hyresgästernas Sparkasse- och Byggnadsförenings Riksförbund upa HSB, Svenska Riksbyggen och Sveriges Allmännyttiga Bostadsföretag SABO.

Det utförligaste och i detta sammanhang mest intressanta yttrandet kom från Svenska Riksbyggen. Organisationen framhöll att den i många år varit medveten om de stora bristerna i branschen och fortsatte: »Vår uppfattning har varit och är, att det mesta, d. v. s. de största rationaliseringsvinsterna, står att få genom bättre organisation av installationsverksamheten. Grundfelet är att företagen äro för små, de ha för dålig ekonomisk bakgrund, nämligen för litet kapital och bristande ekonomiskt kunnande.» Organisationen ansåg visserligen att företagscheferna och personalen hade god yrkeskunskap som installatörer men framhöll: »Då dock hela byggnadsbranschen är på väg från hantverk till industri i mindre eller större omfattning måste även denna del av byggnadsverksamheten följa med och då räcker de flesta företagen inte till.»

I fortsättningen redogjorde organisationen för Svenska Värme- & Sanitets AB, vilket förklarades ha blivit startat för att pröva organisationens åsikter i praktiken. Detta företag specialiserade sin personal på olika funktioner och hade bl. a. en särskild kategori som sysslade med materialrekvisition. Dessa tjänstemän hade till uppgift att planera leveransernas storlek och tidpunkterna för dem. Resultaten var goda. Stora anläggningar hade kunnat utföras utan efterorder. Returmaterialet sändes snabbt tillbaka till grossisten, och företaget betalade hellre dennes lagringskostnader än de tog egna. Förutsättningen för denna organisation var prisdifferentiering hos grossisterna. De större av dessa uppgavs gilla systemet.

I likhet med flera andra remissinstanser ansåg Svenska Riksbyggen att tanken på centrallager var orealistisk. Organisationen förklarade att det var lämpligare att grossisterna skötte den delen av distributionen. Lagerproblemets lösning för installationerna låg enligt organisationen i att dessa höll så små lager som möjligt och ägnade mer uppmärksamhet åt planläggning av leveranserna. Det var bättre, framhölls det, att uppskjuta igångsättningen av ett bygge någon tid för att arbeta igenom ett projekt än att sätta igång på ett ungefär och få dryga kostnader för felaktig lagerhållning och felplanerade leveranser.

Samköp hade Svenska Riksbyggen själv provat men kommit till den uppfattningen, »att man inte bör starta ytterligare organisationer för grosshandeln, utan man bör i stället pressa de företag som finnas att rationalisera sitt arbete för att på detta sätt uppnå lägre kostnader». De större grossisterna arbetade enligt organisationen efter riktiga linjer, medan det däremot återstod mycket att göra ifråga om rationalisering bland installatörerna.

HSB anförde likartade synpunkter, bl. a. följande:

»Oftast blir konstruktörens materialspecifikationer ett direkt underlag för entreprenörens materialbeställningar varvid den specificerade materielen

först beställes och levereras, ehuru den kanske icke alltid är den mest viktiga i början av installationsarbetet. I stället kommer denna materiel att oförmånligt belasta såväl installatörens som byggnadsplatsens lager. Den ej specificerade materielen, som måste uttagas efter det svårtillgängligare ritningsunderlaget, företrädesvis rör, rördelar, förlängnings- och upphängningsdon m. m. beställes för det mesta långt senare och många gånger i olämpliga kvantiteter, varvid kompletteringsleveranser ofta förekomma . . . Vi anser därför för vår del att en genomgripande omläggning i detta fall är nödvändig i installatörernas behandling av en entreprenad.»

Stommaterialen

Tengviks betänkande utsändes inte på remiss. Betänkandet med byggnadsmaterialutredningens slutskrivelse och expertredogörelsen om stommaterial från jord- och stenindustrin remitterades däremot för yttrande till ett flertal myndigheter och organisationer.¹

De centrala statliga myndigheterna liksom industriförbundet, byggnadsentreprenörsföreningen och HSB anslöt sig till utredningens slutsats att det inte var motiverat att vidta särskilda åtgärder för branschens rationalisering utöver den verksamhet som redan bedrevs av branschens företag, av myndigheterna och av Statens Nämnd för Byggnadsforskning. Pris- och kartellnämnden framhöll dock beträffande koncentrationen inom cementindustrin, som sades innebära stora möjligheter till rationalisering:

»Ur allmänna synpunkter är det emellertid av stor betydelse att kostnadsbesparingarna till skälig del komma konsumenterna till godo. De bästa betingelserna härför erhållas vid fri konkurrens. Ur denna synpunkt torde en fri internationell handel vara ett lämpligt korrektiv mot cementindustrins betydande rörelsefrihet, när det gäller prissättning. Om företagskoncentrationens fördelar därför skall få anses överväga i detta fall, måste försättningen sålunda vara, att tidigare gällande importbegränsande avtal icke förnyas.»

Statens Nämnd för Byggnadsforskning ansåg att den översiktliga branschredogörelsen var värdefull men förklarade att behovet av utredningar av denna typ måste ställas mot andra forskningsbehov. Nämnden ville inte rekommendera några speciella åtgärder för att främja utredningar av byggnadsmaterialutredningens typ utan framhöll i stället angelägenheten av intensifierad forskning om olika materials tekniska kvalitet, sambandet mellan kvalitet och pris samt möjligheterna att införa kvalitetsdeklarationer.

¹ Bostadsstyrelsen, byggnadsstyrelsen, kommerskollegium, pris- och kartellnämnden, Statens Nämnd för Byggnadsforskning, Sveriges Industriförbund, Svenska Byggnadsentreprenörsföreningen, Svenska Byggnadsarbetareförbundet, Hyresgästernas Sparkasse- och Byggnadsförenings Riksförbund upa HSB, Svenska Riksbyggen, Sveriges Allmännyttiga Bostadsföretag SABO samt Kooperativa Förbundet.

Principiell kritik mot utredningen kom fram dels i ett gemensamt yttrande från byggnadsarbetareförbundet och Svenska Riksbyggen, dels i yttrandet från Sveriges Allmännyttiga Bostadsföretag SABO. I det första yttrandet anfördes att byggnadsmaterialutredningen lagts upp på ett sådant sätt att resultatet blivit tre olika, sinsemellan icke jämförbara analyser, varav två huvudsakligen behandlar samma materialgrupp, nämligen stommaterialen från jord- och stenindustrin.

I utredningens behandling av tegelindustrin saknade byggnadsarbetareförbundet och Riksbyggen »en analys av konkurrensbegränsningarnas faktiska betydelse» och »slutsatser beträffande branschens kartellsamarbete»:

»Å ena sidan framhålles, att det ingalunda är uteslutet att överenskommelserna har verkat konserverande på den företagsstruktur som nu framstår som otillfredsställande. Å andra sidan verifieras även att det föreligger ett legitimt behov av organiserad samverkan om industrin skall kunna hävda sig i konkurrensen. Förslag om arten av det nödvändiga samarbetet saknas emellertid liksom även förslag om åtgärder för genomförande av det akuta rationaliseringsbehov, som enligt utredningen är nödvändigt.»

Utredningens slutsats att cementfabrikernas lokalisering inte ger »anledning till kritik ur samhälls- eller företagsekonomisk synpunkt» ansåg de båda organisationerna inte kunna grundas på det material som lagts fram. Förhållandet »att två i stort sett parallella försäljningsorganisationer med skilda centrala organisationer, skilda lokala lager- och distributionsanläggningar osv. har byggts upp för den svenska marknaden» ansåg de vidare visa »att cementindustrins försäljnings- och distributionsorganisation i sin helhet icke är utformad på det ur samhällsekonomisk synpunkt bästa sättet». Även om denna organisation »skulle vara den rationellast tänkbara», behövde emellertid detta inte innebära, framhöll byggnadsarbetareförbundet och Riksbyggen vidare, »att cementpriserna är de lägsta möjliga». Att den svenska cementindustrins möjligheter till autonom prissättning avsevärt modifierats genom ett potentiellt importshot ansåg vidare de båda organisationerna vara tvivelaktigt: »Ett studium av den internationella handeln med cement efter kriget visar emellertid, att man synes följa de tidigare avtalen och undviker att tränga in på varandras hemmamarknader.» Huruvida konkurrensen mellan Gullhögen och Cementa varit prissänkande hade utredningen själv enligt de båda organisationerna anfört motsägande slutsatser om. De sammanfattade sina synpunkter som följer:

»Av det som framkommit genom utredningen och i övrigt är känt torde man kunna ifrågasätta det fruktbara i att diskutera cementindustrin utifrån konkurrens-synpunkter. I detta fall, där två finansiellt sett mycket starka företag helt behärskar en marknad där inga substitutionsmöjligheter finns, har köparna ytterst små eller inga möjligheter att framtvinga en på

konkurrens eller på produktionskostnad baserad prissättning. Under dessa förhållanden kan det icke anses orimligt att kräva full offentlig insyn och inflytande på cementindustrins verksamhet. Formerna härför bör närmare utredas av nya sakkunniga.»

Byggnadsarbetareförbundet och Riksbyggen kritiserade vidare utredningens framställning rörande lättbetong¹ och framhöll att fabrikerna höll samma priser och genomförde prisändringar samtidigt. »Att under dessa förhållanden – gemensamt fastställda fob-priser – motivera de förekommande korstransporterna med önskemålet om en hela marknaden omfattande konkurrens saknar all logisk relevans.» (Pris- och kartellnämnden hade på denna punkt en motsatt åsikt. Den 1 juni 1958 bildade för övrigt de två största producenterna ett gemensamt försäljningsbolag.) Också för lättbetongindustrin förordade de båda remissinstanserna därför »särskilda åtgärder för ernående av samhälleligt inflytande på branschens verksamhet».

Byggnadsarbetareförbundet och Riksbyggen föreslog till slut att nya sakkunniga skulle tillkallas för att slutföra byggnadsmaterialutredningen. De framhöll därvid:

»För att en ny utredning skall lyckas genomföra sin uppgift är det emellertid nödvändigt, att den ges sådana resurser och befogenheter, att den i egen regi kan genomföra de specialundersökningar och analyser som kan vara nödvändiga och icke vara hänvisad till de enskilda företagens godtyckligt lämnade upplysningar.»

Sveriges Allmännyttiga Bostadsföretag SABO framhöll att utredningen endast påpekat besparingsmöjligheterna i tegelindustrin genom koncentration och ställde frågan om inte direktiven för utredningen bort tolkas så, »att direkta anvisningar borde lämnas för att nå detta resultat». SABO ifrågasatte i varje fall om »beståndet av kartellavtal representerar en form av samverkan, som kan främja den önskvärda utvecklingen av tegelindustrin». Organisationen anförde vidare att Gullhögen inte kunde anses vara en tillräcklig motvikt mot Skånska Cement, eftersom detta senare företag kontrollerade en stor del av entreprenadverksamheten.

SABO:s sammanfattande omdöme om utredningen var att den var för »tamt hållen» och att dess uppgifter i stort sett härrörde från industrierna utan att utredningen ägnat dem närmare uppmärksamhet.

KF fann det vara påtagligt att kostnaderna i byggnadsmaterialbranschen inte kan sänkas endast genom att upphäva konkurrensbegränsning »utan också, och huvudsakligen» genom olika rationaliseringsåtgärder. Förbundet ville därvid framhäva den tekniska forskningens stora betydelse. Förbundets synpunkter i konkurrensfrågan var att organiserad

¹ Lättbetongen har ej behandlats i detta kapitelns branschskrivningar.

samverkan kunde fylla särskilda behov inom vissa delar av byggnadsmaterialbranschen. Det måste dock finnas substitutionskonkurrens och utländsk konkurrens för att konsumenternas intressen inte skulle negligeras. Cementtullen, som en gång varit en uppfostringstull, borde t. ex. avvecklas och de statliga myndigheterna på konkurrensområdet borde ägna branschen särskilt intresse och med kraft ingripa mot skadliga former av konkurrensbegränsning.

UTREDNINGENS VERKNINGAR

I direktiven avgränsades utredningens uppdrag till att gälla kostnaderna för *byggnadsmaterial*. Utredningen kunde alltså inte ta upp frågan om vilka faktorer som spelade den största rollen för *byggnadskostnaderna* och ägna specialstudier åt dessa faktorer. Såväl av utredningens sist publicerade betänkande som av remissyttrandena över Holms betänkande och av intervjuer vi haft med branschmän syns framgå att en sänkning av kostnaderna för byggnadsmaterial i verkligheten inte utgör någon av de väsentligaste rationaliseringsmöjligheterna i branschen.

Utredningen lade upp sitt arbete så att särskilt anlidade experter skulle lämna material för kommitténs egna slutsatser. Vi anser att detta i princip är en riktig uppläggning, som ger en möjlighet för allmänheten att klart se var den rent vetenskapliga undersökningen slutar och var den statliga kommitténs av olika hänsyn beroende diskussion tar vid. Utredningens program genomfördes emellertid aldrig. Den första expertutredningen var mycket omfattande, men dess inriktning var sådan att ett nytt betänkande måste skrivas som en komplettering. Detta kompletterande betänkande innehöll inga direkta rekommendationer och har för övrigt publicerats så nyligen att några verkningar av det inte kan observeras. Två andra expertutredningar ledde överhuvudtaget inte till något publicerbart betänkande. Endast Holms utredning genomfördes med en sådan inriktning att betänkandet lämpar sig som underlag för vidare diskussioner, men när det lades fram hade byggnadsmaterialutredningen fått besked att avbryta sitt arbete. Vår slutsats är därför att det egentligen endast är Holms undersökning som *kan* ha haft några verkningar av betydelse.

Rekommendationernas efterföljd

Vi skall därför begränsa våra diskussioner till de verkningar Holms undersökning kan ha haft och börjar med en punktvis redogörelse för i vilken utsträckning de avlämnade rekommendationerna genomförts.

1. Det har inte framlagts något material som gör det möjligt att från kostnadssynpunkt bedöma fördelar och nackdelar av olika distributionsvägar till arbetsplatser av olika storlek och karaktär. Några undersökningar för att få fram ett sådant material har inte verkställts vare sig av Statens Nämnd för Byggnadsforskning eller av några branschorganisationer. Installatörernas möjligheter till analys av kostnaderna för materialhantering och distribution har inte förbättrats.
2. Prisdifferentieringen har byggts ut i hög grad. Denna utveckling inleddes år 1953, dvs. innan utredningen publicerats men samma år som Holms synpunkter lades fram under konferenser med branschfolk och priskontrollnämnden godkände särskilda expeditiionsavgifter på småorder. Något enhetligt system för prisdifferentiering har däremot inte utbildats och syns inte heller vara behövligt efter de förändringar som inträffat.
3. Dubbel lagerhållning hos grossist–installatör eller tredubbel hos grossist–installatör–byggnadsplats undviks numera i stor omfattning. Denna förändring har inte kommit till stånd genom inrättande av centrallager utan genom minskad lagerhållning hos installatörerna, vilka numera i större utsträckning än tidigare utnyttjar grossisternas lager. Avgörande för denna utveckling torde ha varit dels att det tidigare bristläget försvunnit så att installatörerna inte längre anser att de »för säkerhets skull» måste hålla stora lager, dels att de på grund av åtstramningen på kreditmarknaden inte har råd att hålla sig med stora lager.
4. Standardisering och sortimentsbegränsning har inte genomförts i väsentligt större utsträckning än tidigare. Både i remissyttranden och under våra intervjuer med branschmän har det framhållits att standardiseringen och sortimentsbegränsningen överhuvudtaget är omöjlig att genomföra radikalt i branschen på grund av den stora roll som reparationer av gamla installationer spelar. Det är emellertid ett fåtal typer av varje vara som svarar för den överväldigande delen av produktion och försäljning, och de sällan efterfrågade typerna betingar ett av skillnaderna i kostnader föranlett högre pris.

Enhetsförpackningar eller leverans samtidigt av alla tillbehör som behövs för en installation har Gustavsberg arbetat för, men inte med odelad framgång. Branschmän har förklarat att inte alla installationer behöver just de delar som fabriker sänder med och att välplanerade materialrekvisitioner från installatörernas sida är en i regel effektivare metod.

5. Planeringen av arbetet och materialrekvisitionerna på byggnadsplatserna har inom vissa företag förbättrats i hög grad, och ett intensivt arbete pågår på detta område. Byggnadsplatsens materialbodar och lagringsplatser anses däremot inte längre vara någon väsentlig fråga, eftersom man numera i möjligaste mån undviker lagring på arbetsplatserna.

Liksom flertalet remissinstanser anser de branschmän vi intervjuat att de väsentliga rationaliseringsvinsterna finns att hämta i byggenas organisation. Förbättringar av denna, bl. a. genom en livlig experimentverksamhet, pågår inom de individuella företagen.

Strukturförändringarnas orsaker

Både remissyttrandena och ovanstående lista visar att VVS-branschen genomgått stora förändringar under senare år. I vissa hänseenden har Holms rekommendationer därvid kommit att genomföras, i andra hänseenden har utvecklingen gjort dem inaktuella. Det är emellertid tydligt att Holms utredning alldeles oavsett rekommendationerna, vilka ju för övrigt föll utanför utredningsuppdraget, satte några av branschens viktigaste problem i strålkastarbelysning. Den väsentliga frågan när det gäller att bedöma verkningarna av utredningen är därför om denna strålkastarbelysning i något avseende kunnat driva på utvecklingen.

Branschmän vi intervjuat har förklarat att de för egen del funnit utredningen intressant och på flera punkter stimulerande. Å andra sidan har de framhållit att den lästs av endast en ringa bråkdel av de i branschen verksamma personerna.

Dålig läsfrekvens för en utredning av detta slag anser vi inte i och för sig berättiga till slutsatsen att den måste vara verkningslös. Det räcker ju att något ledande företag tar intryck av utredningen för att den skall få verkningar för hela branschen. Att så har skett i detta fall anser vi oss kunna konstatera med ledning av de intervjuer vi haft. Vi kan som exempel nämna att en grossist berättat å ena sidan att hans företag bestämde sig för att införa prisdifferentiering uteslutande på grund av interna företagsekonomiska överväganden, å andra sidan att Holms utredning och slutsatser i denna fråga kom som en bekräftelse på att man var på rätt väg och ett »moraliskt stöd» när det gällde att genomföra de nya försäljningsprinciperna.

Vi anser alltså att verkningarna av byggnadsmaterialutredningen i huvudsak utgjorts av ett visst påskyndande av en utveckling inom VVS-branschen mot rationellare distribution. Möjligen kan också i någon mån monopolutredningsbyråns på utredningens uppdrag gjorda redovisningar av hindren för konkurrens ha medverkat till de friare konkur-

rensförhållandena som sedan inträtt. Någon avgörande betydelse har emellertid inte utredningen haft i dessa hänseenden.

Den viktigaste anmärkningen mot byggnadsmaterialutredningen liksom mot dess direktiv är att den inte riktat in sitt arbete med ledning av en grundlig diskussion om vad de väsentliga rationaliseringsmöjligheterna kunde finnas. Det torde vara ställt utom allt tvivel att den ömma punkten inte varit byggnadsmaterialindustrin utan bristen på industri i byggnadsverksamheten.

Utredningar av textilindustrin

STATLIG UTREDNING BESLUTAD MEN INTE VERKSTÄLLD

Motioner om utredning

I januari 1947 framlades i första och andra kammaren likalydande kommunistiska motioner¹ om en statlig utredning av textilindustrin. I motionerna anfördes att den starka bristen på arbetskraft var särskilt markerad ifråga om textil- och beklädnadsindustrin, att säsongmässiga växlingar i sysselsättningen var mer utpräglade i dessa industrier än i de flesta andra produktionsgrenar, att även omsättningen på arbetskraft var större samt att lönerna var lägre. Följande frågor borde enligt motionärerna övervägas av en utredning.

»Är textil- och beklädnadsindustrins nuvarande organisation, struktur och lokalisering den ur hela samhällets synpunkt mest rationella? Skulle startandet av statliga konkurrensindustrier inom textil- och beklädnadsindustrin eller förstatligande av de hit hörande produktionsgrenarna kunna garantera arbetarna högre löner och sänka färdigvarornas priser till båtnad för konsumenterna? Vilka äro orsakerna till det låga löneläget inom textil- och beklädnadsindustrin, och vilka åtgärder böra vidtagas för att ge de där sysselsatta arbetarna en bättre utkomst? Hur skall principen om lika lön för lika prestation kunna förverkligas inom textil- och beklädnadsindustrin, så att de kvinnliga arbetarnas löneställning förbättras? Vilka åtgärder äro i övrigt nödvändiga för att ge arbetarna inom textil- och beklädnadsindustrin bättre förhållanden, så att industrins behov av arbetskraft kan fyllas? Hur skall man kunna komma till rätta med de starka säsongvariationerna i sysselsättning inom textil- och beklädnadsindustrin? Vilka åtgärder kunna vidtagas från samhällets sida för att få till stånd en sänkning av priserna på textila produkter, så att befolkningen kan öka sin konsumtion av dessa varor? Är det nuvarande tullskyddet för textila produkter rationellt ur samhällets och konsumenternas synpunkt, eller borde vissa förändringar vidtagas ifråga om tullskyddet, detta eventuellt helt slopas? Skulle startandet av industrier inom textil- och beklädnadsbranschen i de norrländska länen vara till nytta för behovsförsörjningen och sysselsättningen i dessa län och i hela landet? Skulle en utbyggnad av vissa led i den inhemska textil- och beklädnadsindustrin, exempelvis ifråga om spinneriernas kapacitet, vara till fördel för folkförsörjningen?

¹ Se AK motion 1947: 25.

Är distributionen av de textila produkterna rationellt ordnad, eller skulle minskning av de nuvarande höga distributionskostnaderna kunna åstadkommas genom olika åtgärder från samhällets sida?»

Yttranden över motionerna

Motionerna remitterades till respektive kammars andra tillfälliga utskott. Första kammarens utskott inhämtade yttrande från kommerskollegium, arbetsmarknadskommissionen och priskontrollnämnden, varjämte Sveriges Industriförbund, Textilrådet, Konfektionsindustriföreningen, Sveriges Grossistförbund, Sveriges Köpmannaförbund, Landsorganisationen, Svenska Textilarbetareförbundet och Kooperativa Förbundet fick tillfälle yttra sig i ärendet.

Remissyttrandena visade, framhöll de båda utskotten, att textil- och beklädnadsindustrin inte hade större svårigheter än övrig industri att skaffa arbetskraft, att säsongvariationerna var »av jämförelsevis ringa omfattning och . . . föranledda av bl. a. den kvinnliga arbetskraftens önskan om ökad fritid för hemarbete vid helger» samt att omsättningen av arbetskraft inte torde vara större än inom många andra industrier.

Beträffande remissyttrandena i övrigt kan nämnas att *kommerskollegium* och *KF* avstyrkte utredning under hänvisning till pågående utredningar som i olika avseenden berörde textilindustrins problem, medan *priskontrollnämnden* tillstyrkte under hänvisning till branschens höga distributionskostnader och ökande utländsk konkurrens.

Textilrådet och *konfektionsindustriföreningen* påpekade i ett gemensamt yttrande, dels att beklädnadsindustrins kvinnliga arbetare hade en genomsnittlig timförtjänst som inte låg under den genomsnittliga timförtjänsten för kvinnliga industriarbetare i allmänhet, dels att 80 procent av arbetarna inom denna industri utgjordes av kvinnor. Vidare påpekades att lönerna för alla kategorier av textilarbetare stigit kraftigt under kriget.

Textilarbetareförbundet ansåg det vara en samhällsangelägenhet att en så stor näringsgren ur alla synpunkter kunde drivas effektivt och sade sig ha »på känn» att distributionen kunde rationaliseras. *LO* anförde att textilindustrin visserligen kunde anses som tämligen högt rationaliserad och att den inte uppvisade så starka monopolistiska tendenser som ett flertal andra näringsgrenar men att industrins löner dock var så låga att en utredning för den skull borde komma till stånd.

Riksdagens ställningstagande

Utskotten konstaterade att motionerna »i vissa delar vederlagts» av remissyttrandena men fann det dock obestridligt, »om man undan-

tager beklädnadsindustriens kvinnliga arbetare, att löneläget inom dessa industrier ligger under medeltalet för samtliga industriarbetares löner». Vidare uppmärksammade utskotten textil- och beklädnadsindustriens konjunktürkänslighet liksom risken för en skärpt utländsk konkurrens. Utskotten förordade därför en utredning¹ men ville inte göra gällande att problemen »för textil- och beklädnadsindustriens del äro av den natur, att denna utredning bör gå före alla andra liknande». Utskotten framhöll emellertid »att företagarna själva ha uppmärksamheten fäst på de problem, varom nu är fråga, och äro villiga söka en lösning av desamma, som kan motsvara skäliga samhälleliga krav». Utskottens kläm formulerades så, att utredningen skulle gälla »fortsatt rationalisering» och skulle tas upp först »vid tidpunkt och på sätt Kungl. Maj:t finner lämpligt».

Utskottsutlåtandena ledde till en omfattande debatt i både första och andra kammaren. I debatten återopades huvudsakligen industrins löneläge av dem som ville tillstyrka utredning, medan motståndarna ansåg att en statlig utredning snarast skulle skada den rationaliseringsverksamhet som pågick. En talare uttryckte fruktan för att rationaliseringsåtgärder skulle komma att betyda dödsstöten för en hel del småföretagare och orsaka sysselsättningssvårigheter i Sjuhäradsbygden. Utskottsförslaget bifölls av båda kamrarna.²

I maj 1947 beslöt riksdagen att hos Kungl. Maj:t hemställa »om en utredning angående fortsatt rationalisering av textil- och beklädnadsindustrien vid tidpunkt och på sätt Kungl. Maj:t finner lämpligt». Någon åtgärd med anledning av detta beslut har Kungl. Maj:t inte vidtagit.

PRIVATA UTREDNINGAR

Att någon statlig utredning av textilindustrin inte kommit till stånd innebär emellertid inte att det saknats utredningar av textilindustrins problem. Sådana har nämligen verkställts av privata forskningsinstitut och av textilindustrins partsorganisationer.

Forskningsinstitutens utredningar

År 1942 upptogs inom Industriens Utredningsinstitut den första i en serie utredningar som institutet verkställde i syfte att kartlägga olika bran-

¹ I första kammarens utskott reserverade sig herrar Löthner (h) och Albertsson (fp) och i andra kammarens utskott herrar Antby (fp), Ljungqvist (h) och Skantze (h) för avslag på motionen.

² Första kammaren biföll utskottsförslaget med 49 röster mot 23, andra kammaren med 83 mot 57.

schers uppbyggnad och utforska de till grund för denna uppbyggnad ligande ekonomiska sammanhangen. Denna första strukturutredning var ägnad textilindustrin och utfördes av sekreteraren vid institutet Folke Kristensson. Textilrådet utsåg samma år en rådgivande kommitté för utredningen och en liknande åtgärd vidtogs av konfektionsindustriföreningen. Utredningen redovisades 1946 i boken »Studier i svenska textila industriers struktur».

I denna avhandling, vars första avsnitt för övrigt var ägnat åt strukturen inom konsumtionsvaruindustrier i allmänhet och nomenklaturen vid strukturundersökningar, presenterades diagram av vilka kunde utläsas hur många varuslag som producerades inom företag av olika storlek och hur dessa inom varje företag fördelade sig på produktionsserier av olika längd. Dessa diagram användes vidare som underlag för diagram som illustrerade olika detaljfrågor, t. ex. produktionens procentuella fördelning på företag tillhörande olika storleksgrupper.

År 1948 redovisades i stencilerade rapporter en utredning inom Affärsekonomiska Forskningsinstitutet (nuvarande Företagsekonomiska Forskningsinstitutet) om textilhandelns omfattning och struktur år 1938. Denna utredning hade verkställts av professor Gerhard Törnqvist och amanuens T. Paulsson Frenckner enligt ett uppdrag år 1944 från Svenska Textilfabrikantföreningen, Svenska Konfektionsfabrikantföreningen, Textilgrossisternas Riksförbund samt Sveriges Beklädnads- och Manufakturhandlareförbund. En sammanfattande redogörelse för både denna utredning och Kristenssons tidigare nämnda avhandling lämnades sedan av T. Paulsson Frenckner i »Svensk textilvarudistribution år 1938».¹

1948 uppdrog de nu nämnda organisationerna åt Företagsekonomiska Forskningsinstitutet att kartlägga textilvarornas distributionsvägar och övriga ekonomiska distributionsstrukturförhållanden för år 1948. Utredningen verkställdes av civilekonom Ilmar Roostal och redovisades år 1951 i »Distributionen av textilvaror år 1948 i jämförelse med år 1938».²

År 1951 föreslog forskningsinstitutet att intensivstudier beträffande olika delförhållanden inom textilbranschen skulle upptas. Efter samråd om detta fick institutet av Textilrådet i uppdrag att söka metoder för att dels inom varje företag, dels inom branschen kunna bedöma och övervaka kostnaderna för olika distributionsvägar och försäljningsmetoder. Utredningen verkställdes av civilekonomerna Knut Redlund och Elon Igestedt och redovisades år 1955 i boken »Kostnads- och in-

¹ AFF:s meddelande 1948: 28.

² FFI:s meddelande 1951: 35.

täktsproblem i textildistributionen». I ett företal till boken framhöll institutets chef, professor Folke Kristensson, bl. a. följande:

»Att så många utredningar behandlat textilbranschen beror icke på att denna anses ha flera och mera svårlösta problem än många andra branscher. Anledningen är i stället att man i branschen i ovanligt hög grad synes vara medveten om sina problem och länge haft ett betydande intresse att söka underlätta problemlösningar genom bl. a. en ganska omfattande ekonomisk forskningsverksamhet. Branschen utgör också ett tacksamt men svårt område för sådan verksamhet. Såväl dess produktions- och distributionsstruktur som kontaktformerna mellan olika led (inkl. konsumenten) är ofta mycket komplicerade och varierar högst väsentligt från delbransch till delbransch. Därtill kommer att en betydande del av branschens struktur avsevärt påverkas av konkurrensläget och uppkomsten av nya konsumtionsvanor och produkter. Detta gäller både produktionen, tillförseln från utlandet och distributionen i mera traditionell mening, vilka på kort sikt ibland förefaller ha motsatta intressen, men vilka på lång sikt i hög grad är beroende av och påverkar varandra. Detta inbördes beroende torde ha accentuerats av den på viktiga områden ökade modekänsligheten hos konsumtionsefterfrågan, det även av andra, bl. a. tekniska, skäl ofta mera dynamiska produktvalet i branschen och icke minst den skärpta konkurrensen mellan textilbranschen och vissa konsumtionskapitalvarubranscher om konsumentens krona.»

»Partsutredningen för textilindustrien»

De tidigare nämnda utredningarna åsyftade i första hand kartläggning. De innehöll inga rekommendationer, och några direkta verkningar av dem torde vara omöjligt att fastställa. Med anledning av den sedan flera år tillbaka rådande textilkrisen tillsattes emellertid år 1954 en kommitté med uppgift att komma fram till rekommendationer. Kommittén, som tillsattes av Sveriges Textilindustriförbund och Svenska Textilarbetsareförbundet med landshövding Eije Mossberg som opartisk ordförande, erhöll namnet Partsutredningen för textilindustrien.¹

Kommittén satte igång fristående utredningar om textilindustrins internationella förhållanden, konsumtionsutvecklingen för textilvaror, lönsamheten inom textilindustrin, löner och arbetsmarknad och vissa struk-

¹ Till medlemmar utsågs av textilindustriförbundet konsul Th. C. Bergh, Malmö Yllefabriks AB, Manufaktur AB i Malmö, civilingenjör Gunnar Berg, Alingsås Bomullsväveri AB, direktör Kaj Engberg, AB Skånska Yllefabriken, direktör Jan Leffler, Gamlestadens Fabrikers AB, direktör Ivar Lindquist, AB Sveriges Förenade Triåfabriker, direktör Kaj Åberg, Textiltrådet, samt pol. mag. John Ekström, Textiltrådet, som utredningssekreterare. Av textilarbetsareförbundet utsågs förbundsordförande Einar Kilander, förbundssekreterare Georg Lindgren, förbundskassör Ernst Rosenlund samt civilekonom Arne Henrikson, LO, som utredningssekreterare. Till kommittén knöts vidare professor Ingvar Svennilson som sakkunnig. För konfektionsindustrins del har ett liknande, men mera begränsat arbete utförts av en med partsutredningen analogt sammansatt kommitté, kallad Branshutredningen för konfektionsindustrin.

turella drag i den svenska textilindustrins uppbyggnad.¹ Avsikten med dessa fristående utredningar var att ge kommittén en bas för fortsatta diskussioner och dessutom lämna upplysning åt industrin och övriga berörda parter.

Partsutredningens slutbetänkande, »Textil – en industri i omvandling», publicerades i februari 1958. I detta betänkande redogörs för textilindustrins utveckling sedan 1950, dess nuvarande situation samt beräkningar av den framtida efterfrågan på textilindustrins produkter. Mot denna bakgrund anges tänkbara principiella lösningar på textilindustrins viktigaste problem.

PARTSUTREDNINGENS SYN PÅ TEXTILINDUSTRIN

När detta skrivs² har partsutredningens slutsatser så nyligen framlagts att de inte kunnat hinna påverka utvecklingen. Både slutsatserna och den bild av textilindustrins problem som utredningen tecknar har emellertid betydande intresse vid en principiell bedömning av behovet för någon form av kollektiva åtgärder i en bransch och möjligheterna att genomföra sådana åtgärder.

Vi skall därför i återstoden av detta kapitel referera delar av partsutredningens slutbetänkande. Tiden mellan betänkandets publicering och tryckningen av denna rapport har tyvärr varit för kort för att medge någon grundligare behandling än att presentera ett sammandrag.

Textilindustrins utveckling 1950—57

Det mest iögonenfallande draget i textilindustrins utveckling från 1950 till 1957 var industrins krympning. Arbetarantalet minskade från cirka 54 000 till cirka 41 000. Av denna minskning kunde grovt räknat knappt 40 procent förklaras med driftnedläggelser och drygt 60 procent med en reducering av arbetarstammen i bestående företag. Antalet driftnedläggelser var störst inom ylleindustrin. Drygt hälften av nedgången i textilindustrins arbetarantal föll vidare på Stockholm, Norrköping, Göteborg och Malmö, där konkurrensen om arbetskraften varit starkare än på orter med mindre differentierat näringsliv.

En betydande del av textilindustrin drabbades av förluster under perioden, och de sammanlagda förlusterna uppgick till cirka 185 miljoner kronor

¹ John Ekström, Arne Henrikson, Wilhelm Paues, Kurt Savosnick, Ingvar Svennilson: *Textilindustriens internationella problem*. Sthlm 1957.

John Ekström: *Den textila konsumtionen*. Sthlm 1958.

Bengt Karlson, Rudolf Meidner, Gustaf Rüdmer, Göran Wohlfahrt: *Arbetsmarknad och löner*. Sthlm 1958.

Arne Henrikson: *Lönsamhetsutveckling för textilindustrien 1951–1956*. Sthlm 1958. *Produktivitet och kapacitetsutnyttjande i svensk bomullsindustri*. Sthlm 1958.

² I mars 1958.

eller i det närmaste 10 procent av hela det i textilindustrin arbetande egna kapitalet. Spännvidden mellan de mest och de minst lönsamma företagen var utomordentligt stor, vilket i viss mån kan förklaras av skillnader i teknisk produktivitet.

Den allmänna försämringen av lönsamheten kunde emellertid inte tillskrivas produktivitetsutvecklingen. Produktionen per arbetartimme hade visat en betydande ökning utom i ylleindustrin där dock produktionsvolymen minskade med så mycket som en tredjedel. En intensiv teknisk och organisatorisk rationalisering liksom övergång till nya material ägde rum under perioden. Huvuddelen av textilindustrin kunde, om man bortser från de marknadsmässigt betingade små serierna, väl mäta sig i teknisk effektivitet med både utländsk textilindustri och annan svensk industri.

Arbetarnas relativa löneläge, dvs. lönerna i förhållande till den genomsnittliga svenska industriarbetarlönen, sjönk under perioden från cirka 95 till 85 procent för manliga och från cirka 100 till 96 procent för kvinnliga arbetare. Denna differens var dock mindre än på 30-talet, beroende på en hårdare konkurrens från annan industri om arbetskraften.

Bland orsakerna till textilindustrins försämrade lönsamhet och krympning var att en stark prisuppgång för råvaror ägde rum i samband med koreakrisen, att konsumtionens inriktning förändrats och att importen kraftigt ökats, till vissa delar beroende på dumping och på en tulltaxeförändring som missgynnade vissa svenska fabriker. Bland orsakerna till industrins svårigheter var däremot inte en vikande efterfrågan.

Framtidsutsikterna

Långtidstendensen i textilkonsumtionens framtida utveckling har beräknats vara en fortsatt tillväxt, i vissa fall en stark tillväxt. Sveriges konsumtion 1957 var något över 10 kg per capita, vilket motsvarade konsumtionen i USA vid 20-talets början. Den svenska textilkonsumtionen hade under de senaste 25 åren vuxit med en nästan konstant relation till inkomstökningarna. Det har beräknats att textilkonsumtionen år 1965 är 30 à 40 procent högre än 1955, under förutsättning av en genomsnittlig inkomstökning på 2 procent per år. Produktionen av vävnader kan visserligen inte uppnå en lika kraftig ökning, eftersom en del av ökningen av textilkonsumtionen endast avspeglar en överflyttning av sömnad från hemmen till konfektionsindustrin, men efterfrågan på enbart textilindustrins produkter har dock beräknats hålla jämna steg med inkomstökningarna.

Införandet av ett frihandelsområde i Europa kan emellertid skärpa den internationella konkurrensen på textilområdet. Den överkapacitet som finns koncentrerad inom vissa europeiska länder kan nämligen komma att utöva ett växande tryck på hela den europeiska marknaden. För länder som uppnått en bättre balans mellan kapacitet och tillverkning kan därigenom införandet av en europeisk marknad medföra en period av väsentligt skärpt konkurrens.

Ehuru den europeiska integrationen på längre sikt bör minska risken för dumping från utomeuropeiska länder, kan vidare de relativt låga svenska textiltullarna under en övergångstid ge de utomeuropeiska varorna ett större spelrum på den svenska marknaden än i de europeiska högtulländerna och pressa de svenska textilpriserna relativt hårt.

Handlingslinjer för textilindustrin

Hur mycket av svensk textilindustri som kan bevaras i en fri europeisk marknad med lägre löner i andra länder inom området syns bero på företagens möjligheter att skaffa sig företräden före konkurrentländerna. I detta hänseende kan det komma ifråga

att genom specialisering inrikta sig på mer kapitalintensiva tillverkningar respektive att genom tillverkning i långa serier skapa förutsättningar för en längre driven automatisering och därigenom hålla lönekostnaderna låga;

att genom inriktning på specialtillverkningar med höga krav på företagsledning, tekniskt utvecklingsarbete, yrkesskicklighet och konstnärlig utformning skapa produkter som kan säljas till sådana priser att även höga lönekostnader kan täckas.

För att dessa utvecklingslinjer skall kunna förverkligas krävs ett intensifierat tekniskt utvecklingsarbete från branschens och företagens sida, ökade insatser för utbildning och ett fullständigare utnyttjande av maskinerna genom bl. a. skiftarbete, särskilt vid övergång till en mer kapitalintensiv produktion.

Dessutom krävs emellertid åtgärder som åsyftar strukturförändringar. Specialiserad långserieproduktion kan utvecklas antingen inom enskilda företag eller genom specialiseringsavtal. Sådan produktion som kräver tekniskt utvecklingsarbete ger de stora företagsenheterna företräde, eftersom utvecklingskostnaderna där kan slås ut på en större produktion.

Specialisering i Sverige innebär sannolikt att importen ges en större andel av den svenska marknaden. Det är då angeläget att kompensera detta genom ökad export. Att bygga upp nya marknader i Europa torde emellertid kräva stora ansträngningar och initialkostnader. Man kan då överväga ett gemensamt uppträdande av flera företag. Dessutom kan det vara viktigt att utveckla samarbetet med efterföljande led, i synnerhet med svensk konfektionsindustri.

En mera genomgripande omdaning av textilindustrin kan komma att kräva kapitalinsatser för uppköp av redan existerande företag i syfte att åstadkomma fusioner till större enheter. Det är motiverat att räkna med sådana sammanslagningar som en inkörsport till en rationalisering av produktion och distribution i likhet med vad som skett inom amerikansk textilindustri under senare år. Särskilt har man pekat på möjligheten att specialisera tillverkning inom olika enheter av ett större företag, samtidigt som en effektiv samordning kan uppnås av tekniskt utvecklingsarbete och försäljning.

Finansieringsfrågan

En ytterligare specialisering, en längre driven automatisering på specialområden, eventuella sammanslagningar till större företagsenheter med en längre driven intern arbetsfördelning, initialkostnader för utvecklingsarbete, inarbetandet av nya varor, omformning av försäljningsorganisationen osv. pekar på att man för att uppnå erforderlig konkurrenskraft hos textilindustrin måste räkna med en betydande ökning av de årliga investe-

ringarna inom industrin från cirka 60 miljoner kronor per år till inemot det dubbla.

En så kraftig ökning av investeringarna gör det motiverat att räkna med att kapital i större utsträckning än hittills måste tillföras över kapitalmarknaden. Frågan är hur detta skall bli möjligt, när industrin på kort sikt alltså kan komma att leva i ett betryckt vinstläge.

Man kan hävda att vissa företag enligt konkurrensens hårda regler måste läggas ned och att de överlevande, som har ett bättre vinstresultat, i gengäld bör kunna göra de investeringar som fordras för en expansion.

Frågan är emellertid om denna konkurrensteori är hållbar i detta fall eller snarare om utvecklingsprocessen, sett ur allmänna synpunkter, blir tillräckligt rationell. Dels finns det risk att även de mest lönande företagen icke kan uppnå så stora vinster, att de kan investera i en utsträckning som möjliggör för dem att hålla sig på toppen av rationalitet och därmed överleva de svåra år som närmast kan förestå. Dels är det möjligt att även företag som har en gynnsam produktionsinriktning och som personellt har de bästa förutsättningar att lyckas, vinstmässigt befinner sig på minussidan på grund av bristande modernitet och därför går under, trots goda utsikter på något längre sikt.

Vad det gäller är tydligen att finna former för finansiering via kapitalmarknaden som icke enbart grundas på det löpande vinstresultatet utan som tar hänsyn till möjligheterna av en på längre sikt lönande nyorientering av verksamheten. Detta är en fråga som redan är föremål för diskussion inom branschen.

TREDJE
AVDELNINGEN

Erfarenheterna av de statliga branschutredningarna

UTREDNINGARNAS TILLKOMST OCH UPPLÄGGNING

Förslagen om utredning

De föregående branschkapitlen visar att de utredningar som vi undersökt¹ i tre fall tillkom efter socialdemokratiska motioner i riksdagen, i ett fall efter en kommunistisk motion samt i ett fall efter både en kommunistisk och en socialdemokratisk motion. I det fall som återstår, nämligen möbelutredningen, togs initiativet inom handelsdepartementet under en socialdemokratisk regering.

Vi skall nu försöka att systematiskt granska de motiv för att sätta igång utredning som anfördes i de ursprungliga förslagen om utredning. De motiv som anfördes av remissinstanserna, under riksdagsbehandlingen och i direktiven, behandlas längre fram. För överskådlighetens skull samlar vi därefter motiven i en tablå.

Motivet *branschrationalisering* hade olika vikt i förslagen om utredning, i riksdagsdebatten och i direktiven. Motivet åberopades visserligen i förslagen till samtliga de behandlade utredningarna utom den som gällde elindustrin, men branschrationalisering var ingalunda det enda eller ens det dominerande motivet. Själva ordet »branschrationalisering» eller »strukturrationalisering» användes för övrigt inte, utan förslagen innehöll mer allmänna och omskrivande termer. Som framgår nedan kom motivet branschrationalisering till större användning i riksdagsdebatten. Direktiven, slutligen, var klart inriktade på att utredningarna skulle komma fram till förslag om branschrationalisering.

I samtliga motioner, utom de båda som gällde elbranschen, motive-
rades utredning med att *sysselsättningsförhållandena* för arbetarna var otillfredsställande i det ena eller andra hänseendet. Beträffande textilindustrin och stenindustrin åberopades dessutom *låga löner*, vilket också var ett av skälen att möbelutredningen tillsattes. Bland motiven till möbelutredningen märktes också bristande arbetarskydd och otillfredsställande hygieniska anordningar.

¹ Beträffande motiven för vårt val av branschutredningar se Kap. 1, s 26.

Frågor av detta slag intog en mycket framskjuten plats i motionerna rörande textilindustrin, gat- och kantstensindustrin samt skoindustrin och synes i själva verket av skrivsättet att döma i de fallen ha utlöst förslaget om utredning. Också i motionen rörande byggnadsmaterialindustrin framhölls att sysselsättningen borde stabiliseras. Huvudmotiven för utredning av byggnadsmaterialindustrin uttrycktes dock i ett resonemang med utgångspunkt från befolkningsutvecklingen och antaganden angående hushållsbildning och statliga åtgärder för att höja bostadsstandarden i önskvärd takt. Motionärerna kom till slutsatsen dels att byggnadsindustrin med föreliggande organisation inte kunde förväntas bli så effektiv och producera till så låga priser som den beskrivna framtidssituationen krävde, dels att kostnaderna för byggnadsmaterial hölls uppe genom konkurrensbegränsande företeelser av olika slag.

I detta resonemang kan urskiljas flera olika element som återfinns även bland motiven för andra utredningar. Det anfördes sålunda som ett motiv för möbelutredningen att befolkningsutvecklingen under femton år framåt skulle komma att medföra en försvagad hushållsbildning och att branschen huvudsakligen utgjordes av småindustri som inte utan ingripanden utifrån kunde förväntas komma till rätta med sina problem. Tanken att det från allmänna synpunkter är önskvärt att konsumtionen av en viss branschs produkter stimuleras återfinns också bland skälen för utredning av möbelindustrin, textilindustrin och skoindustrin. Vidare återfinns önskemål om sänkta konsumentpriser i motiven för möbelutredningen och i motionen för textilutredning. Slutligen anfördes konkurrensbegränsande företeelser och monopolistisk prissättning som motiv även för utredningen om elindustrin.

Som en allmän karakteristik av de anförda motiven vill vi framhålla följande. Förslagen om utredning syns av skrivsättet att döma i allmänhet ha utgått från olika önskemål om förbättrade sysselsättnings- eller löneförhållanden för arbetarna eller ökad konsumtion av den berörda branschens produkter, kombinerade med farhågor för avättningssvårigheter i framtiden. Förslagen synes alltså inte ha utlösts av överväganden om branschrationalisering, och de branscher förslagen omfattade valdes ej ut systematiskt med utgångspunkt från sådana överväganden. Vid preciseringen av förslagen har emellertid initiativtagarna pekat på branschrationalisering som ett medel att lösa problemen.

Denna karakteristik av de skäl som åberopats för branshutredningarna omfattar dock ej förslagen om utredning angående elindustrin. Där var inte utgångspunkten att avättningssvårigheter och överkapacitet ansågs kräva branschrationalisering utan att en utbyggnad av kapaciteten var önskvärd eftersom denna inte ansågs hålla jämna steg med den kraftigt ökande efterfrågan.

Yttranden över förslagen om utredning

De riksdagsutskott som behandlade motionerna om utredning av olika branscher inhämtade yttrande över dessa motioner från berörda statliga myndigheter, näringsorganisationer och fackliga sammanslutningar.

Näringslivets organisationer (i allmänhet industriförbundet eller arbetsgivareföreningen eller båda, jämte ifrågakommande branschorganisation) avstyrkte genomgående utredning. Angående de i motionerna lämnade skälen för utredning anfördes därvid inte några mera utförliga kommentarer.

LO och av respektive utredning berörda fackförbund tillstyrkte genomgående utredning. Kommentarer till de åberopade motiven för utredning var därvid utförligare.

KF yttrade sig över förslagen om skoutredning, byggnadsmaterialutredning och textilutredning. Förbundet avstyrkte textilutredning under åberopande av att utredningar redan pågick inom branschen men tillstyrkte skoutredning. *KF* tillstyrkte i likhet med *HSB* och Svenska Riksborgen utredning om byggnadsmaterialindustrin varvid motivet var den uppgivna förekomsten av monopolistiska sammanslutningar.

De statliga myndigheterna anförde i allmänhet skäl mot den föreslagna utredningen. Några exempel skall här anföras. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen framhöll beträffande motionen om utredning angående förstatligande av stenindustrin att denna fråga inte borde behandlas förrän man utrett industrins existensmöjligheter. Kommerskollegium avstyrkte skoutredning och textilutredning med hänvisning till redan pågående utredningar. Telestyrelsen framhöll beträffande förslaget om elindustriutredning att dess egen produktion var stor nog för att fylla en konkurrerande och priskontrollerande funktion. Priskontrollnämnden anförde vid samma tillfälle att startande av en statlig storindustri på det elektriska området skulle få inflationistiska verkningar i det läge som rådde.

Ett fall av tillstyrkande från en statlig myndighets sida förekom dock. Det var när priskontrollnämnden tillstyrkte textilutredning med hänvisning till höga distributionskostnader i branschen och ökande konkurrens från utlandet. En statlig kommitté, Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering, yttrade sig över motionen om skoutredning och anförde därvid att olika alternativ för skoproduktionens organisation borde »förutsättningslöst och odoktrinärt» prövas »ur ekonomiska och sociala effektivitetssynpunkter», varvid socialisering skulle utgöra ett av alternativen för diskussionen.

Såvitt vi kunnat bedöma med ledning av yttrandenas ordalydelse, kan man knappast vare sig i den genomgående negativa inställningen till ut-

redningsförslagen hos näringslivets organisationer eller i de fackliga organisationernas genomgående positiva inställning spåra en genomtänkt, konsekvent uppfattning om branschrationisering som sådan. Den konstanta motsättningen inför dessa förslag om utredning synes i stället ha berott på dels att de fackliga sammanslutningarnas utgångspunkt var en allmänt kritisk inställning mot det privata näringslivet, dels att näringslivets organisationer kände sig angripna och i vissa fall fruktade att statliga utredningar kunde bli instrument för socialisering eller i varje fall regleringsåtgärder. Sannolikt önskade de också undvika den publicitet som brukade följa en utredning.

Riksdagsbehandlingen

Bland *utskottsutlåtandena* över motionerna om branschutredningar intar andra kammarens andra tillfälliga utskotts utlåtanden över förslagen om utredning av byggnadsmaterialindustrin och skoindustrin en särställning genom sin utförlighet. Utlåtandet som gällde byggnadsmaterialindustrin hade närmast karaktären av en fördjupning och utbyggnad av motionen. I utlåtandet över motionen om skoutredning framhölls bl. a. att skokonsumtionen borde ökas, särskilt inom de klasser som hade det mindre gott ställt. Utskottet betvivlade att sådan ökning kunde komma till stånd enbart genom prissänkning. Vidare framhölls att olika vägar för skoindustrins rationalisering borde prövas, även fullständig eller partiell socialisering av hela eller viss del av skoindustrin.

Övriga utskottsutlåtanden karakteriseras av en viss dämpning av utredningskraven jämfört med motsvarande motioner. Sålunda framhölls beträffande motionen om textilindustrin att utredning visserligen var motiverad men att förhållandena dock ej krävde att den skulle verkställas före liknande utredningar i andra branscher. Motionskraven på förstatligande eller i varje fall omfattande statsdirigering av gat- och kantstensindustrin förvandlades under utskottsbehandlingen till en anhållan om utredning rörande möjligheterna för branschens rationalisering varvid det skulle beaktas om ett förstatligande var påkallat. Kraven i motionerna angående elindustrin på att »privatmonopolen och priskartellerna» skulle brytas och på »skyndsam och allsidig utredning angående startandet av en statlig elektrisk storindustri» motsvaras i utskottsutlåtandet dels av en deklaration att effektiv konkurrens i längden är det säkraste medlet för att påverka priserna i en för samhället önskvärd riktning, dels av ett förslag »om utredning angående den elektriska industrins lämpliga kapacitet och om formen för en eventuell utvidgning, varvid startandet av statligt företag bör övervägas».

Riksdagens debatt om motionerna och utskottsutlåtandena avspeglade

i huvudsak det motsatsförhållande som kommit till uttryck i yttrandena över motionerna. Socialdemokrater och kommunister talade genomgående *för* utredning, högermän, folkpartister och bondeförbundare *mot* utom i fallet byggnadsmaterialindustrin där någon nämnvärd opposition mot utredning inte förekom. Om man undantar det fallet, hade debatten en tendens att utvecklas till en diskussion om socialiseringsfrågan i allmänhet.

Speciellt intresse hade debatten i el- och textilfallen som togs upp av riksdagen med endast någon veckas mellanrum. För utredning talade i båda fallen socialdemokrater och kommunister, mot utredning högermän, folkpartister och bondeförbundare. De som talade för utredning använde både den koncentrerade företagsstrukturen inom elindustrin och den splittrade inom textilindustrin som argument för sin ståndpunkt. De som talade mot utredning gjorde på motsvarande sätt.

Riksdagens beslut träffades med säkerställd men inte överväldigande majoritet och innebar i samtliga fall att utskottens förslag följdes.

Direktiven

Direktiven för de olika utredningarna var mycket detaljerade och innehöll både skäl för utredning – vilka för övrigt ibland avvek från motionernas – och riktpunkter för utredningsarbetet.

Arbetstagarnas intressen betonades i direktiven till samtliga utredningar utom den rörande elindustrin. I direktiven för utredningarna om möbelindustrin, gat- och kantstensindustrin samt skoindustrin framhölls sålunda önskemål om högre löner för arbetstagarna. Likaså berördes arbetarskyddet och de hygieniska anordningarna på arbetsplatserna. Arbetstagarnas intresse av jämn sysselsättning betonades i direktiven till alla de nämnda utredningarna och dessutom också i direktiven till byggnadsmaterialutredningen.

Konsumenternas intressen framhölls i flera fall. I direktiven till möbelutredningen anfördes att konsumentpriserna var höga, vägledningen av konsumenterna otillräcklig och industrins produkter ofta illa lämpade för sina syften. Direktiven till skoutredningen innehöll liknande synpunkter. I direktiven till byggnadsmaterialutredningen framhölls att bostadskostnaderna för den enskilde måste nedbringas för att en från bostadssociala synpunkter önskvärd förbättring av bostadsstandarden skulle kunna äga rum.

Som ytterligare motiv för utredning framhölls i direktiven till möbelutredningen och byggnadsmaterialutredningen att befolkningsutvecklingen väntades medföra stagnerande eller vikande efterfrågan. Beträf-

fande avsättningen av gatsten framhölls att de inhemska avsättningsmöjligheterna var begränsade och att exportmöjligheterna troligen skulle vara stora bara under återuppbyggnadstiden efter andra världskriget. Monopoltendenser åberopades som skäl för utredning både av byggnadsmaterialindustrin och av elindustrin. I dessa fall anfördes vidare att samhället självt var en viktig avnämare för de ifrågakommande industriernas produkter.

Direktivens riktpunkter för utredningsarbetet uppvisar åtskilliga förslag som kan sägas avse bransch-rationalisering. Sålunda skulle driftskoncentration övervägas för gat- och kantstensindustrin, specialisering för skoindustrin och möbelindustrin, inköps- och försäljningssamverkan för möbelindustrin, lokaliseringsförändringar för byggnadsmaterialindustrin, tulländringar för skor samt frågor om lämplig branschstruktur, företagsstorlekar, förstatligande etc. för möbelindustrin, gat- och kantstensindustrin, elindustrin, skoindustrin och byggnadsmaterialindustrin.

I direktiven till utredning om elindustrin framhölls att denna utredning inte endast borde avse kapacitets- och konkurrensförhållanden, dvs. de frågor som riksdagen särskilt framhållit i sin skrivelse med begäran om utredning, »utan även övriga strukturella faktorer av betydelse för effektivitet, kostnader och prissättning». Detta yttrande betyder en genomgående skillnad mellan å ena sidan direktiven och å den andra motionerna och de synpunkter som anfördes under riksdagsbehandlingen. Direktiven karakteriserades nämligen av större utförlighet när det gällde strukturfrågor och förslag till åtgärder för bransch-rationalisering. Det kan nämnas att strukturfrågorna ägnades särskild uppmärksamhet i direktiven för möbelutredningen liksom för övrigt i direktiven för de senare nedlagda utredningarna av fiskindustrin och småglasbruken samt i direktiven för potatisindustriutredningen. Gemensamt för dessa fyra utredningar är att de inte föregicks av någon riksdagsdiskussion utan tillsattes på initiativ från handels- respektive jordbruksdepartementet.

Några detaljerade riktlinjer för hur utredningsarbetet skulle läggas upp angavs i huvudsak inte. Med en viss generalisering kan man säga att utredningsuppdragen innebar att branscherna skulle »allsidigt och förutsättningslöst» undersökas, att därvid vissa problem skulle särskilt beaktas och att metoden för undersökningen fick väljas av utredarna själva.

Sammanfattning av åberopade skäl för utredning

I motioner, riksdagsbehandling eller direktiv åberopade skäl för utredning	Möbelindustrin	Gat- och kantstensindustrin	Elindustrin	Skoindustrin	Byggnadsmaterialindustrin	Textilindustrin
<i>Branschens eller företagens effektivitet</i>						
För många och små företag.....	×	×		×		×
För få och dominerande företag			×			
Olämpliga distributionsmetoder eller höga distributionskostnader	×				×	×
Olämplig lokalisering					×	
Bristande företagsrationalisering	×	×		×	×	
Överkapacitet				×		
Otillräcklig kapacitet.....			×			
Monopolistisk prispolitik			×		×	
Fabrikanterna beroende av maskinuthyrare				×		
För många måttvariationer	×					
Tullskydd och materialbestämmelser som konserverar branschens struktur			×	×		×
Enhetligare lönestruktur för att avlägsna irrationella incitament till nyetableringar				×		
<i>Arbetslagarnas intressen</i>						
Låga löner	×	×				×
Bristande arbetarskydd och/eller hygieniska anordningar	×			×		
Risk för arbetslöshet.....	×	×		×	×	×
Korttidsarbete				×		
<i>Konsumenternas intressen</i>						
Höga priser	×		×	×	×	×
Produkternas ändamålsenlighet och stil ..	×					
Otillräcklig vägledning av konsumenterna	×					
Angeläget öka konsumtionen.....				×	×	×
<i>Avsättningsmöjligheterna</i>						
Efterfrågan låg eller väntas falla	×	×			×	
Skärpt utlandskonkurrens väntas				×		×
Exportandelen av produktionen fallande			×			
<i>Diverse</i>						
Staten stor avnämare		×	×		×	
Staten på grund av långivning speciellt intresserad av branschens effektivitet ..	×				×	
Norrland behöver mer industri						×
Tomtspekulationer					×	

Utredningarnas sammansättning

I utredningarna var, om man bortser från sekreterare och kommitterade sakkunniga, följande fyra kategorier av ledamöter representerade:

Riksdagsmän. Flera ledamöter i denna kategori hade från sin förvärvsverksamhet erfarenhet av den undersökta branschen.

Företagsrepresentanter, dvs. företagsledare eller chefstjänstemän i företag som hörde till den undersökta branschen.

Fackföreningsmän, dvs. ordförande, ombudsmän eller sekreterare i berörda fackförbund eller LO.

Utomstående sakkunniga, som var högre stats- eller kommunaltjänstemän, organisationsrepresentanter, arkitekter och vetenskapsmän.

Ledamöternas fördelning på dessa kategorier var följande:

	Riksdags- män	Företags- represen- tanter	Fackföre- ningsmän	Utomstå- ende sak- kunniga	Summa
1946 års möbelutredning	1	3	1	1	6
1946 års stenindustriut- redning	3	1	1	2	7
1947 års elbranschkom- mitté	3	3	2	2	10
1945 års skoutredning..	1	2	2	2	7
1947 års byggnadsmate- rialutredning.....	2	2	1	2	7

Ordförande i utredningarna var i två fall riksdagsmän, nämligen Ulla Alm-Lindström för möbelutredningen och Adolv Olson i Gävle för byggnadsmaterialutredningen under dess första tid. I övriga fall tillhörde ordföranden gruppen utomstående sakkunniga.

Sekreterarna, som ej tagits med i ovanstående uppställning, var i samtliga fall statstjänstemän med akademisk utbildning. De sakkunniga som utan att vara medlemmar anlidades av utredningarna var företagsledare, chefstjänstemän och ekonomer. Möbelutredningen anlidade dessutom konsumentrepresentanter, en arkitekt, en journalist, en fackföreningsombudsman samt rektorn för en konsthantverksskola.

Utredningarnas arbetssätt

Alla kommittéer utom byggnadsmaterialutredningen avlämnade egenhändigt avfattat betänkande. Byggnadsmaterialutredningen avlämnade som tidigare nämnts endast betänkanden som utarbetats av särskilt tillkallade experter. Kommittéernas arbete organiserades på olika sätt. En kommittémedlem från kategorin företagsrepresentanter har t. ex. berättat att hans kommittés betänkande i huvudsak utformades av ord-

föranden varvid kommittémedlemmarna och i synnerhet företagsrepresentanten i huvudsak fungerade endast som en slags remissinstans. Från en annan utredning har däremot berättats att företagsrepresentanternas kunskaper och kommitténs intervjuer med branschfolk utgjorde det väsentliga stoffet för betänkandet och att utredningens rekommendationer till stor del emanerade från branschen.

Utredningsarbetet har i de flesta fall – det gäller även de av byggnadsmaterialutredningen beställda delutredningarna – varit mycket brett upplagt. Betänkandena rörande möbelindustrin, skoindustrin och byggnadsmaterialindustrin innehåller sålunda en omfattande allmän översikt över respektive bransch eller delbransch. Utredningen om gat- och kantsten kunde hänvisa till en sådan beskrivning i ett synnerligen grundligt betänkande, publicerat så sent som år 1939. I elbranschkommitténs betänkande, däremot, hölls de översiktliga avsnitten ganska kortfattade till förmån för en grundligare diskussion av vissa specialfrågor. Denna koncentration uppnåddes genom beskärningar av utredningsuppdraget.

Holms betänkande om VVS-branschen är det enda som innehåller någon diskussion om strukturutredandets problem i sig själva och som förklarar dispositionen och arbetets inriktning utifrån föreliggande möjligheter att nå fruktbara undersökningsresultat.

REKOMMENDATIONERNA OCH DERAS GENOMFÖRANDE

Meningen med vår genomgång av branscutredningar som genomförts av statliga kommittéer har, som framhölls i inledningskapitlet, varit att se om utredningarna frambringat exempel på åtgärder vilka bedömts kunna vara nyttiga och kanske också möjliga att tillämpa i andra branscher. I de olika branschkapitlen har därför utredningarnas rekommendationer citerats in extenso eller refererats mycket utförligt. Den vikt vi tillmäter rekommendationerna gör att vi även i denna nya, kategorivis genomförda »summering» behåller utförligheten. Vi upprepar alltså samtliga rekommendationer från branschkapitlen utan andra ändringar än sådana som inskjutning av förklaringar eller uppdelning av rekommendationer som hör under olika rubriker.¹

De i kapitel 7 nämnda beräkningarna av ingenjör H. G. Enhus angående vilka strukturförändringar, främst i form av koncentration och omlokalisering, som en allmänt genomförd modernisering av tegelbruket skulle föra med sig, utgjorde inte någon rekommendation, endast ett försök att aktualisera en diskussion inom tegelindustrins organisationer om strukturproblemen. Detta försök har givetvis intresse vid ne-

¹ Rekommendationernas text har i branschkapitlen några gånger förkortats och numrerats av oss.

danstående genomgång och kommer därför att behandlas i denna även om Enhus framställning inte kunnat rymmas i listan av rekommendationer.

De rekommenderade åtgärderna kan, alltefter sitt syfte, uppdelas i följande grupper: a) åtgärder direkt åsyftande branschrationalisering, b) åtgärder för påverkan av efterfrågan, c) åtgärder åsyftande andra ändringar i »den yttre ramen», d) åtgärder för bekämpande av strukturkonserverande faktorer, e) åtgärder för höjande av de individuella företagens effektivitet, f) åtgärder rörande personalens utbildning samt g) sociala åtgärder. Härtill kommer en restgrupp »diverse förslag», som i allmänheten avser statliga regleringar. Vi betonar att vår indelningsgrund varit åtgärdernas *syfte*, inte deras *värde*.

Den betydelse en utredning haft för de förändringar som inträffat inom en viss bransch är det naturligtvis omöjligt att få exakt kunskap om. När meningarna är delade, anger vi därför de skilda ståndpunkterna och talar om vilken uppfattning vi själva kommit fram till.

För utredningarna används följande beteckningar:

Möbel	1946 års möbelutredning, SOU 1947: 52
Gatsten	Utredningen om gat- och kantstensindustrin, dvs. 1946 års stenindustriutredning, SOU 1949: 44
El	1947 års elbranschkommittés betänkande, SOU 1950: 10
Sko	1945 års skoutredning, SOU 1951: 38
Jord & sten	Utredningen om Jord- och stenindustrins byggnadsmaterial, dvs. Tengvik: Den svenska byggnadsmaterialmarknaden, SOU 1951: 35, författad på uppdrag av 1947 års byggnadsmaterialutredning
Värme - vatten	Per Holm: Värme- och sanitetsbranschen SOU 1955: 49, författad på uppdrag av 1947 års byggnadsmaterialutredning

Åtgärder direkt åsyftande branschrationalisering

1. (Möbel) Att på orter där förutsättningar finns, de mindre företagen sammansluta sig a) i lokala inköpsorganisationer för samköp av råvaror och halvfabrikat samt i gemensamt inköp och utnyttjande av större och dyrbarare maskiner samt b) i egna försäljningsorganisationer bl. a. för att möjliggöra större specialisering i produktionen.
2. (Möbel) Större specialisering i tillverkningen och en nedskärning av sortimentets storlek. Utredningen förväntar att Sveriges Möbelindustriförbund främjar en sådan önskvärd specialisering och minskar det totala antalet förekommande typer.
3. (Möbel) En omprövning av nuvarande fraktförsäkringssystem (t. ex. genom inrättande av ett eget försäkringsbolag) varigenom vissa besparingar torde kunna åstadkommas.

4. (Möbel) Ett permanent samarbetsorgan, ett branschråd, med rådgivande, utredande och publicistiska befogenheter och sammansatt av nio ledamöter, som på förslag av vissa angivna organisationer utses av kungl. maj:t.
5. (Sko) Att ökad specialisering befrämjas genom bl. a. startandet av fler särskilda sulstansningsfabriker – några har redan startats.
6. (Sko) Att den fristående grosshandeln måtte i större utsträckning påtaga sig uppgiften av modeförmedlande förläggare och clearingled för småindustrin.
7. (Jord & sten) Det finns en stor mängd städer av sådan storlek att en betongfabrik är motiverad från ekonomisk synpunkt oavsett den fabriksblandade betongens överlägsna kvalitet. Det bör undersökas vad som hindrat en snabbare utveckling i denna riktning.
8. (Värme-vatten) Dubbel lagerhållning hos grossist-installatör eller tredubbel grossist-installatör-byggnadsplats måste undvikas i största möjliga utsträckning. Detta kan tänkas ske på flera sätt. När det gäller större och medelstora byggnadsplatser kan övervägas om material i ökad utsträckning kan distribueras direkt fabrikanten-byggnadsplatsen och lagras där. Installatörerna kan vidare tänkas i ökad utsträckning anlita grossisternas lager för distribution direkt till byggnadsplatsen även när det gäller småarbeten.

En tänkbar möjlighet skulle vara att lokalt – i varje större samhälle och för dess omland – skapa ett centrallager gemensamt för en tillräckligt stor grupp installatörer. Sådana centrallager skulle försörja en räjong som icke var större än att varje liten byggnadsplats kunde erhålla nödvändiga varor på dagen. Samtidigt skulle lagret vara tillräckligt stort för att tillåta rationell hantering och rationell inköbspolitik (alltså försörja minst en man med kontinuerligt arbete). I motsats till installatörernas nuvarande lager skulle centrallagren kunna lokaliseras vid järnväg. I många fall skulle man härigenom spara en omlastning och en transportomgång.

9. (Värme-vatten) Det förefaller som om denna bransch skulle kunna genomföra en mycket långt gående standardisering och begränsning av antalet typer av olika varor och att dessa standardiserade varor skulle kunna överföras till arbetsplatserna förpackade i lämpliga enheter.

Oavsett hur långt standardiseringen drives, är det angeläget att sortiment nedbringas. Detta synes särskilt angeläget i fråga om rördelar och armatur. Möjligheterna att minska sortimentet för dessa varor sammanhänger i hög grad med möjligheterna att standardisera vissa avstånd i själva byggnadskroppen. Angelägnast synes vara att för rördelar och armatur konsekvent införa enhetsförpackningar, som kunde prisdifferentieras på tidigare föreslaget sätt. En sådan enhetsförpackning borde i många fall kunna distribueras fabrikant-grossistlager-byggnadsplats utan att brytas förrän på byggnadsplatsen.

Ökad effektivitet vid distributionen skulle vidare nås om huvudvaror som sanitetsporslin, badkar, diskbänkar, radiatorer och villapannor vid distributionen till byggnadsplatsen alltid åtföljdes av de tillbehör som erfordrades för installationen – konsoler, skruvar, rördelar, kranar, blandare.

När det gäller rör och rördelar synes en splittring på ett onödigt stort antal typer och dimensioner ha skett genom att man ensidigt sett på kost-

naderna i själva byggnadskroppen och icke beaktat distributions- och produktionskostnaderna.

Standardiseringen inom VVS-branschen har tagits upp av en 1954 bildad kommitté inom byggstandardiseringen. Den utredningsverksamhet som föreslagits ovan bör samordnas med arbetet inom standardiseringskommittén, så att även distributionsfrågorna behandlas i samband med standardiseringen.

Av dessa nio föreslagna åtgärder som direkt åsyftade branschrationisering har tre helt och en delvis genomförts, nämligen bildandet av försäljningsorganisationer och främjandet av specialisering och sortimentsbegränsning inom möbelindustrin (1 b och 2), främjandet av specialisering inom skoindustrin, bl. a. genom startandet av fler sulstansningsfabriker (5), samt undersökning om utvecklingsmöjligheterna för den fabriksblandade betongen (7; undersökningen i bilaga 4 till SOU 1957: 12). Det ökade intresset för specialisering som skobranschens folk numera har motverkas emellertid av de krav på stort sortiment som dagens marknadsläge innebär för skobranschen. I möbelindustrin har specialisering och sortimentsbegränsning ökat och försäljningsorganisationer tillkommit under senare år. Flera nya betongfabriker har byggts utan samband med byggnadsmaterialutredningens undersökning.

I två fall gällande VVS-branschen (8 och 9) har rekommendationerna inte genomförts men förändringar dock inträffat som tillfredsställt rekommendationernas syfte. Överhuvudtaget har den tekniska utvecklingen på byggnadsområdet i stor utsträckning medfört att dessa rekommendationer inte längre är aktuella. I detta sammanhang kan nämnas att någon koncentration och omlokalisering av tegelindustrin i den omfattning som ingenjör H. G. Enhus skisserade inte kommit till stånd. Viss koncentration och omlokalisering har dock ägt rum.

I de återstående fyra fallen har varken rekommendationerna genomförts eller förändringar inträffat som tillfredsställt deras syfte. Grosshandeln i skor har inte blivit en modelförmedlande förläggare och ett clearingled för småindustrin. Branschråd har inte tillkommit i möbelindustrin. Inköps- och maskinsamverkan i möbelindustrin har inte ökat utan tvärtom minskat och möbelbranschens fraktförsäkringssystem har inte ändrats.

De försäljningsorganisationer som tillkommit i möbelindustrin har bildats så sent att de knappast kan ha något samband med möbelutredningens rekommendation. Kan däremot det ökade intresset för specialisering och rörinstallatörernas minskade lagerhållning ses som frukter av dessa rekommendationer? Från de berörda branscherna har det framhållits att ett intensivt arbete helt oberoende av utredningarna pågått genom olika branschorganisationer för ökad specialisering, att rörin-

stallatörernas minskade lagerhållning framtvingas av finansiella och andra företagsekonomiska skäl och att dessa utredningar för övrigt lästs endast av ett ytterst litet fåtal av de i branscherna verksamma.

Det faktum att en utredning blivit läst av endast ett fåtal personer kan dock enligt vår uppfattning inte utgöra något bevis för att utredningen inte påverkat utvecklingen. Om ett tongivande företag följer en rekommendation, är det inte alls osannolikt att andra vidtar samma rekommenderade åtgärd utan att ha läst utredningen.

Åtgärder för påverkan av efterfrågan

1. (Möbel) Kvalitetsredovisning i form av
 - a) en fabrikantmärkning av alla möbler, kompletterad med
 - b) kortfattade kvalitetsdeklarationer vari redovisas möblernas mera väsentliga egenskaper. Kvalitetsredovisningen föreslås skola genomföras på frivillighetens väg.
2. (Möbel) Att en upplysning sättes in särskilt när bosättningsfrågan blir aktuell för individen – vid giftermål o. dyl. –, att anordnandet av kommunal bosättningsrådgivning i anslutning till de statliga bosättningslånen, men principiellt öppen för alla kommuninvånare, som vill begagna sig därav, uppmuntras, att ortsombuden för bosättningslånen intresseras för möbelfrågorna och att en varukatalog med rikhaltigt sortiment av bl. a. goda bruksmöbler och bruttoprisuppgifter utarbetas till upplysningsverksamhetens tjänst.
3. (Möbel) Konsumentuppföstran:
 - a) en grundläggande elementär undervisning om konsumentfrågorna i anknytning till medborgarundervisningen och den husliga undervisningen i folkskolans avslutningsklasser,
 - b) en något mer avancerad upplysning i hembildnings- och bosättningsfrågor vid folkhögskolor, praktiska ungdomsskolor, lantmanna- och lanthushållsskolor,
 - c) att en motsvarande undervisning i konsumentfrågor inlägges i lärarutbildningen, meddelas i fortbildningskurser för lärare etc.
4. (Möbel) Konsumentupplysning för äldre genom utställningsverksamhet – permanenta utställningar, vandringsutställningar –, radio- och föreläsningpropaganda, studiecirkelverksamhet m. m.
5. (Gatsten) Användningen av gat- och kantsten inom landet bringas upp till en sådan omfattning, som motsvarar det föreliggande behovet. För ändamålet erfordras en ökning av det under sjätte huvudtiteln anvisade anslaget till beläggningsarbeten med sammanlagt 3,5 miljoner kronor per år.
6. (Jord & sten) Korngraderingen av sand har stor betydelse från ekonomisk synpunkt. Det är på detta område nödvändigt med upplysning även av konsumenterna. Innan dessa förstår att ställa rimliga krav på kvalitet kan ingen nämnvärd rationalisering ske av arbetet i grusgröpar och vid stenkrossar. Den leverantör som tillhandahåller förstklassigt material bör kunna kräva högre pris än den som knappast vet vad han levererar.

Av de sex rekommendationerna för påverkan av efterfrågan har fyra (1, 2, 3 och 4) genomförts, men i begränsad utsträckning. Konsument-

upplysningen när det gäller möbler har ökat påtagligt även om inga permanenta utställningar införts. »Konsumentuppfostran» har fått något större plats i undervisningen. Upplysningen riktad till personer som skall sätta bo har intensifierats bl. a. genom en informativ broschyr riktad till sökande av riksbankens bosättningslån. Vidare har kvalitetsdeklaration genomförts ehuru endast av enstaka företag.

Dessa rekommendationer om konsumentupplysning och »konsumentuppfostran» liksom överhuvudtaget möbelutredningens hävdande av behovet att ge konsumentsmaken en ny inriktning torde tillsammans med liknande synpunkter i pressen och Svenska Slöjdföreningens verksamhet enligt samma linjer ha påverkat de reformer som genomförts.

Övriga rekommendationer i denna grupp (5 och 6) har ej genomförts.

Åtgärder åsyftande andra ändringar i "den yttre ramen"

1. (Gatsten) Öppnandet av nya stenbrott för brytning av granit och gnejs till avsalu lägges under statlig kontroll i syfte att påskynda en successiv övergång till storbrottsdrift överallt, där så är möjligt. För ändamålet föreslås utfärdande av en lag om brytning av granit och gnejs inom vissa delar av riket.
2. (Gatsten) För utövande av erforderlig kontroll över gat- och kantstensindustrin föreslås inrättande av en nämnd, förslagsvis kallad statens granitindustrinämnd, (fortsättningen är här starkt avkortad) med uppgift att bl. a. kontinuerligt följa industrins utveckling, sysselsättningen och avsättningsmöjligheterna, att befordra en jämn sysselsättning genom åtgärder sådana som att bevilja lån ur statens buffertlager eller framlägga förslag om ökade kommunala stensättningsarbeten, att avgiva yttrande till vederbörande länsstyrelser över ansökningar om tillstånd att bedriva tillverkning av granitprodukter och därvid beakta önskvärdheten av en intensifierad övergång från småbrottsdrift till storbrottsdrift.
3. (El) Möjligheten att öka kapaciteten inom den elektriska industrin under de närmaste åren blir i främsta rummet beroende av, om denna industri kan draga till sig arbetskraft i tillräcklig omfattning. Den elektriska industrin intar en så central ställning inom landets ekonomiska liv, att det synes naturligt att den – såsom i stor utsträckning redan skett – ges en hög grad av prioritet av de statliga myndigheterna i syfte att underlätta anskaffandet av arbetskraft. Några nya riktlinjer för detta arbete synas icke påfordras; det gäller endast att fullfölja det redan inledda arbetet. Kommittén anser sig i varje fall icke ha anledning att gå närmare in på dessa arbetsmarknadsfrågor, som torde få lösas i sitt allmänna arbetsmarknadspolitiska sammanhang.
4. (El) Kommittén vill erinra därom, att konkurrensbegränsande avtal icke bilda det enda alternativet för att hindra dumping. Alternativt erbjuder sig den möjligheten att liksom i vissa andra länder införa ett särskilt tullskydd mot dumping. Kommittén är medveten om, att sådana anti-dumpingtullar ur olika synpunkter och icke minst handelspolitiska både äro

ofullkomliga instrument och kunna medföra icke önskvärda komplikationer. Ett införande av ett sådant dumpingskydd skulle emellertid väsentligt försvaga motiven för internationella konkurrensbegränsande avtal.

5. (Sko) Att efter en närmare tullteknisk prövning övergå från viktull till yttull beträffande ovanläder och från viktull till kombinerad par- och värdetull beträffande skodon.
6. (Sko) Att efter en viss övergångstid 1919 års förordningar angående förbud mot användande av papp och konstläder i skor (pappförordningen) och förbudet att förtynga läder (förtyngningsförordningen) måtte upphävas.
7. (Sko) Att svensk skomaskinstillverkning ges de bästa möjliga utvecklingsbetingelser inom ramen för gällande regleringar på investeringsområdet.

Av de sju rekommendationerna i denna grupp blev en genomförd, nämligen den att elindustrin skulle beviljas »en hög grad av prioritet av de statliga myndigheterna i syfte att underlätta anskaffande av arbetskraft» (3). Såsom ordalydelsen av rekommendationen visar var det dock inte fråga om några nya åtgärder, endast en fortsättning av åtgärder som väl i alla fall inte skulle ha upphört förrän den abnorma bristsituationen förändrats.

Några särskilda nya åtgärder eller några förändringar har alltså överhuvudtaget inte genomförts enligt dessa rekommendationer.

Åtgärder för bekämpande av strukturkonserverande faktorer

1. (El) Kommittén noterar med tillfredsställelse att avtalet om koppartråd mellan de två svenska tillverkarna, varav den ena är ansluten till ASEA-koncernen, upphävts och anser att detta förbättrar förutsättningarna för prisbildningen inom landet i en för konsumenterna gynnsam riktning. Resultatet blir emellertid beroende av den grad i vilken inbördes konkurrens uppstår mellan de svenska tillverkarna. Större säkerhet för en god kontakt med den internationella prisbildningen på detta område skulle emellertid uppnås, om en direkt konkurrens från utlandets sida möjliggjordes på den svenska marknaden genom en sänkning av nu gällande tullar och genom en ändring av rådande internationella avtalsförhållanden.
2. (El) I fråga om starkströmskablar och elmätare föreligger avtal som bl. a. innebär att utländska tillverkare skall tillämpa samma pris på den svenska marknaden som de svenska tillverkarna. Kommittén hyser den uppfattningen, att avtalen på de här berörda båda områdena innebär en konkurrensbegränsning, som under vissa förhållanden kan medföra ogynnsamma verkningar för näringslivet. Då de ifrågavarande svenska företagen numera torde kunna mäta sig med de utländska i fråga om effektivitet, kvalitet och priser, borde – åtminstone för kabelverkens vidkommande – ett utträde ur de internationella sammanslutningarna i dagens läge vara relativt riskfritt. Redan en mindre revision av överenskommelsernas innehåll skulle innebära ett steg mot en friare konkurrens med

andra länder. De svenska företagen synas icke stå främmande för en sådan omläggning av avtalen angående starkströmskablar och representerer för ASEA och LME ha förklarat, att om avtalen skulle ha utlöpt nu, de ej skulle förlängas.

Kommittén har sålunda anledning utgå från, att de svenska företagen, såsom förhållandena nu gestalta sig, äro inställda på att avlägsna de inskränkningar av konkurrensen, vilka uppstå genom nu gällande avtal och överenskommelser på i detta avsnitt berörda områden. En övergång skulle därmed äga rum till en friare konkurrens både inom landet och från utlandets sida. I avvaktan på att dessa strävanden skola leda till avsett resultat, har kommittén icke funnit anledning föreslå några åtgärder från det allmännas sida.

3. (El) Kommittén har även ställts inför frågan, vilka nackdelar det kan medföra, att ASEA-koncernen genom sin storlek på många områden intager en dominerande ställning i förhållande till sina svenska konkurrenter. Kommittén räknar vid sin bedömning av denna fråga med en utveckling mot friare handels- och valutaförhållanden och bortser alltså från möjligheten av en isolerad marknad, där koncentrationsproblemet inom den svenska industrin skulle framstå i ett kritiskt perspektiv.

Det betydande antal fall då mindre företag gingo upp i ASEA-koncernen samt den svaga utvecklingen bland de företag som bestodo utanför denna koncern tyda på, att klimatet för dessa småföretag var ogynnsamt vid det större företags sida. Den risk som är förenad med att starta nya företag, som gå in på storföretagets mark, måste även i fortsättningen vara uppenbar och kommer sannolikt att dämpa initiativlusten på detta område. Detta är tydligen det pris som måste betalas, om man med hänsyn till starkströmsindustrins konkurrensförmåga lägger en avgörande vikt vid det ledande storföretagets tekniska, kommersiella och finansiella styrka.

Det bärande motivet för en betydande koncentration till ett storföretag – behovet att kunna hävda sig i den internationella konkurrensen – skulle emellertid på ett avgörande sätt försvagas om systemet av före kriget gällande avtal återinfördes. Man kan enligt kommitténs mening icke på en gång hävda betydelsen av att landets produktion koncentreras till ett företag med stor konkurrensförmåga och behovet att skydda detta företag genom konkurrensinskränkande avtal. Skola företagskoncentrationens fördelar anses överväga, måste förutsättningen sålunda vara, att tidigare gällande konkurrensbegränsande avtal icke förnyas resp. att de nu gällande icke förlängas eller att de i varje fall modifieras i konkurrensvänlig riktning.

4. (Sko) Att frågan om avlägsnandet av den konkurrensbegränsande s. k. bindningsklausulen i de hyreskontrakt, varigenom det amerikanska skomaskinsföretaget »United Shoe Machinery Corporation» uthyr skomaskiner till svensk skoindustri, måtte föreläggas expertisen i en blivande näringsfrihetsnämnd till bedömning, därest statsmakterna skulle inrätta en sådan nämnd eller liknande organ.

Utredningarnas rekommendationer i denna grupp har endast till en del genomförts enligt sin ordalydelse. Bindningsklausulen i United Shoe's

hyresavtal (4) har t. ex. inte tagits upp av Ombudsmannen för näringsfrihetsfrågor eller behandlats av Näringsfrihetsrådet men de har i alla fall mildrats. Tullarna på elektriska produkter har inte sänkts enligt rekommendationen (1), endast justerats något efter Gatt-förhandlingar. De internationella avtalsförhållandena på det elektriska området har inte ändrats (1 och 2). En hel del konkurrensbegränsande svenska avtal på det elektriska området finns kvar men anbudskartellerna är numera förbjudna enligt lagen om främjande av konkurrens.

En friare konkurrens har det dock blivit på det elektriska området men denna synes ha hängt samman med den allmänna utveckling mot friare konkurrens överhuvudtaget som ägt rum sedan den första efterkrigstiden. Utredningarnas rekommendationer inom denna grupp anser vi inte ha haft någon betydelse.

Åtgärder för höjande av de individuella företagens effektivitet

1. (Möbel) Tillämpning av bruttoprissystem på standardmöbler av typen »stapel- och märkesvaror» för att ett förbilligande genom industriella rationaliseringsåtgärder inte skall neutraliseras av möbelhandelspåläggen.
2. (Möbel) Att det vid Svenska träforskningsinstitutets trätekniska avdelning inrättas en informationstjänst för förmedling av den vetenskapliga forskningens rön till industrin och att för detta ändamål anställs två ingenjörer efter avtal mellan kungl. maj:t och träforskningsinstitutet.
3. (Möbel) En grundlig funktionsforskning på möbelområdet med sikte på ökad teknisk standardisering och utredningen förordar att bidrag av statsmedel utgår till dessa funktionsstudier.
4. (Möbel) a) Övergång från kreditprissättning till kontantprissättning, b) prövning av ett kreditgivningssystem – likt KF:s eller det norska Bo-kredit –, varigenom kostnaderna för den nödvändiga kreditgivningen vid bosättningar nedbringas, c) en ytterligare rationalisering av distributionsapparaten för att nedbringa handelns kostnader, så att nuvarande pris-marginaler ger utrymme för bättre kundservice eller en sänkning av priserna.
5. (Sko) Att skoindustrins planerings- och forskningsinstitut i ökad omfattning medverkar till en bättre produktionsplanering som effektiviserar företagen.
6. (Sko) Att produktionen mera målmedvetet inriktas på goda stapelvaror som kunna erbjudas allmänheten till låga priser.
7. (Sko) Att en ökad specialisering befrämjas med fortsatt teknisk och driftsekonomisk forskning samt en allmännare tillämpning av adekvata kalkyleringsmetoder.
8. (Sko) Att i större utsträckning tekniskt och ekonomiskt välskolad personal knytes till industrin.
9. (Sko) Att alla möjligheter att utjämna belastningstopparna i skohandeln tillvaratagas, varvid för en bättre fördelning av kundköpen bl. a. bör

eftersträvas en större spridning av avlöningstillfällena och även övervägas butikernas öppethållande några kvällstimmar per vecka.

10. (Värme-vatten) Det är en uppgift av gemensamt intresse för hela branschen att det framlägges ett material, som gör det möjligt att ur kostnadsynpunkt bedöma fördelar och nackdelar av olika distributionsvägar till arbetsplatser av olika storlek och karaktär. Staten bör därför, exempelvis genom statens nämnd för byggnadsforskning, bidra till undersökningar, som klarlägger distributionskostnaderna i olika led av VVS-branschen. Undersökningarna bör bedrivas i samarbete med branschens företag och syfta till att belysa vilka distributionsvägar, som i olika fall framstår som samhällsekonomiskt förmånliga. Resultaten bör publiceras och delges alla företag i branschen.

Särskilda initiativ bör tas av installatörerna i syfte att förbättra möjligheterna till analys av kostnaderna för materialhantering och distribution. Överhuvudtaget borde näringslivets branschorganisationer satsa mer på gemensamt utredningsarbete.

11. (Värme-vatten) Det är angeläget att den utveckling mot en mer kostnadsanpassad prissättning som påbörjats fullföljes. Prisdifferentieringen bör sålunda om möjligt utbyggas både i grossistledet och i fabrikantledet. Priserna och de därtill knutna försäljningsvillkoren bör utformas så att de möjliggör för konsumenterna (installatörerna) att fritt välja mellan olika distributionsvägar. Med ledning av det praktiska arbete som nu under flera år pågått inom rörgrosshandeln och det ytterligare material som kan insamlas bland fabrikanter och installatörer, bör slutgiltigt kunna avgöras, vilket system för prisdifferentiering som bäst lämpar sig för VVS-branschen.
12. (Värme-vatten) Planeringen av arbetet och materialrekquisitionerna på byggnadsplatsen bör avsevärt förbättras. Ritningar bör vara färdiga i god tid och så utformade att det med ledning av dem går att exakt beräkna materialbehovet. Byggnadsplatsens materialbodar och lagringsplatser bör standardiseras. Lösningen av distributionsproblemet finns hos installatörerna och på arbetsplatserna.

Av de tolv rekommendationerna i denna grupp har fem (1, 3, 5, 7 och 11) genomförts i åtminstone begränsad utsträckning. Skoindustrins Forskningsinstitut har arbetat för en bättre produktionsplanering som effektiviserar företagen. Ökad specialisering inom skoindustrin har främjats genom fortsatt teknisk och driftsekonomisk forskning och konsultationsverksamhet även om marknadsförhållandena medfört en trogen starkare tendens mot breddning av sortimentet. Funktionsforskning för möbler har intensifierats och sedan 1956 erhållit statsbidrag. Några fabrikanter gick över till att bruttoprissätta sina produkter och tillämpar, sedan bruttoprisbindning blev förbjuden, riktpriiser men någon allmän övergång blev det aldrig. Inom VVS-branschen har prisdifferentieringen i huvudsak slagit igenom.

Rekommendationerna till skoindustrin (6, 7 och 8) vilka ju närmast måste tolkas som en allmän uppmaning till branschorganisationerna att intensifiera sitt arbete, kan knappast ha haft någon betydelse för den

utveckling som skett. Beträffande de få fallen av övergång till bruttopriser är det omöjligt att veta om utredningen haft någon betydelse. Beträffande prisdifferentieringen inom VVS-branschen har en branschman, som tidigare nämnts, berättat att denna rekommendation blev något av »ett moraliskt stöd» för hans företag att våga genomföra vad man sedan länge ansett vara en riktig åtgärd.

Övriga rekommendationer, gällande informationstjänst vid träforskningsinstitutet (2), övergång till kontantprissättning och »låneköp» i möbelhandeln (4), nedbringande av möbelhandelns kostnader (4), utjämning av belastningstopparna i skohandeln (9), inriktning av skoproduktionen på stapelvaror till billiga priser (6), rekrytering av tekniskt och ekonomiskt väl skolad personal till skoindustrin (8) och utredning angående distributionsvägarna i VVS-branschen (10), har ej genomförts. Träforskningsinstitutet har dock i högre grad än tidigare börjat driva tillämplad forskning.

Åtgärder rörande personalens utbildning

1. (Möbel) Att arbetsplatsernas lärlingsfrågor snarast blir föremål för en överenskommelse mellan partsorganisationerna, Sveriges möbelindustriförbund och Svenska träindustriarbetareförbundet, i likhet med vad som skett med lärlingsfrågorna i vissa andra branscher.
2. (Möbel) Utredningen förordar a) en 3-årig utbildning av maskinsnickare för möbelindustrins behov vid vissa verkstadsskolor, b) en bättre formfostran i yrkesskolutbildningen av möbelsnickare i allmänhet, c) en – för att möjliggöra detta – förbättrad yrkesläroutbildning på området, med påbyggnad av fortbildningskurser, samt d) utarbetandet av lämpliga läroböcker, instruktiva handböcker och typritningar i möbelsnickeri.
3. (Möbel) Inrättande av en speciell träteknisk linje vid tekniskt gymnasium i närheten av de sydsvenska möbelindustribygderna (förslagsvis i Norrköping eller Jönköping) för utbildning av tekniker för möbelindustrin.
4. (Möbel) Särskild uppmärksamhet ägnas utbildningen av möbelarkitekter, så att denna närmas till industrin och får inrymma även viss praktik inom industrin.
5. (Möbel) Statsbidrag till en sex månaders utbildningskurs för möbelhandelspersonal, av vilken kurs en första del skall kunna inläsas per korrespondens – med hänsyn till i landsorten boende – samt omläggning av nuvarande 15 dagars utbildning till en fortbildningskurs.
6. (Sko) Att yrkesutbildningen för skoarbetarna breddas och att en lärlingsnämnd bildas inom branschen för att uppmuntra därtill.

Alla sex rekommendationerna, vilka gällde utbildning av olika personalkategorier inom möbelindustrin och skoindustrin, har genomförts och utredningarna torde därvid ha varit den utlösande faktorn om man undantar upprättandet av en yrkesnämnd inom skoindustrin och ett avtal mellan träindustriförbundet och träindustriarbetareförbundet om lärlingsfrågorna.

Sociala åtgärder

1. (Möbel) Att partsorganisationerna intensifiera sitt arbete för en bättre hygienisk standard och bättre säkerhetsanordningar, med hänsyn till bl. a. den bebådade nya arbetarskyddslagstiftningens strängare krav.
2. (Gatsten) I och med de statliga stenbeställningarnas slopande erhålla industriföretag frihet att nyrekrytera arbetskraft i erforderlig omfattning. Statlig kontroll över den inom industrin totalt sysselsatta arbetsstyrkan införes i syfte att förebygga sådan ansvällning av arbetsstyrkan, som ur arbetsmarknadssynpunkt bedömes olämplig.
3. (Gatsten) Den statliga kontrollen över arbetsstyrkans storlek utsträcks till att omfatta även övervakning av, att möjligheterna till nyrekrytering icke utnyttjas så, att äldre arbetstagare frånhändas möjligheten till fortsatt sysselsättning inom sitt yrke.
4. (Gatsten) Särskilda åtgärder till stöd för sådana kommuner, inom vilka stenindustrins omfattning kan komma att minskas genom övergången till storbrottsdrift eller andra av utredningen förordade åtgärder, anses icke omedelbart erforderliga. Statens granitindustrinämnd bör dock givas befohgenhet att framlägga förslag till stödåtgärder därest sådana bliva erforderliga.
5. (Sko) Att en fortlöpande sysselsättningsstatistik ombesörjes i samarbete mellan fabrikanternas och arbetarnas organisationer.
6. (Sko) Att allmänheten i större utsträckning tillhandahålles skodon, systematiskt utarbetade i flera vidder, och att en standardmärkning av läster införes.
7. (Sko) Att skohandelns anställda måtte beredas en bättre utbildning med större betoning på en god fothygien och en riktig utprovning av skor.
8. (Sko) Att de systematiska fotmätningarna utsträckas till att omfatta även barnfötter och om möjligt en fortlöpande kontroll sker av skolbarnens fötter.
9. (Sko) Att arbetarskyddsstyrelsen i samråd med arbetarskyddsnämnden samt medicinsk och teknisk sakkunskap måtte utarbeta en lämplig form av rådgivning rörande ändamålsenliga arbetsskor.

Av de nio rekommendationerna i denna grupp har sex genomförts, nämligen förslagen om intensifierat arbete för arbetarskydd i möbelindustrin (1), om sysselsättningsstatistik i skoindustrin (5), om fotmätningar, fler skovidder, standardisering av läster och rådgivning angående arbetsskor (6, 8 och 9) samt om bättre utbildning för skohandelsbiträden (7). Övriga rekommendationer, vilka samtliga rörde gat- och kantstensindustrin och gick ut på socialt skydd för arbetstagare och kommuner i samband med avvecklingen av regleringen av denna industri, genomfördes däremot ej när regleringarna avvecklades.

”Diverse förslag”

1. (Gatsten) Statens stenförråd, nu upplagda på ett flertal lagerplatser inom Göteborgs och Bohus samt Blekinge län, reserveras för användning såsom

ett buffertlager för utjämning av sådana ojämnheter i gat- och kantstensindustriens avsättningsvolym, vilka kunna medföra icke önskvärda fluktuationer i den inom industrin sysselsatta, totala arbetsstyrkan.

2. (Gatsten) De statliga stenbeställningarna avvecklas under senare hälften av år 1950. Från och med kalenderåret 1951 utlämnas icke längre sten från förråden till förbrukare, utan dessa hänvisas till upphandling av sitt behov av gat- och kantsten i den fria marknaden.
3. (Gatsten) Förvaltningen av de statliga stenförråden anförtros väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, därvid redovisning bör ske över en särskild fond, förslagsvis benämnd statens gatstensfond. Kostnaderna böra åtminstone delvis kunna bestridas med ränteintäkter som inflyta för lån, utlämnade från buffertlagret.
4. (El) Vissa synpunkter peka i den riktningen att den nuvarande koncentrationen inom starkströmsindustrin erbjuder betydande fördelar för industrins effektivitet och konkurrensförmåga. Man kan peka på nödvändigheten att utföra ett omfattande forsknings- och utvecklingsarbete både av grundläggande och av tillämpad natur. Det har vidare ansetts innebära betydande fördelar att ett och samma företag är i stånd att offerera hela den utrustning som krävs exempelvis för ett modernt kraftverk jämte tillhörande distributionsanläggningar. Ett tredje argument för stark företagskoncentration har varit, att konkurrensen särskilt på den internationella marknaden krävt en sådan finansiell styrka som endast kunde uppnås av mycket stora företag.

Å andra sidan är det uppenbart att en så betydande företagskoncentration, som det här är fråga om, medför betydande organisationssvårigheter. Kommittén konstaterar att storföretagets vanliga organisationsproblem även framträtt vid ett studium av ASEA-koncernens förhållanden. Å andra sidan kan kommittén icke finna någon anledning, varför icke dessa problem skulle kunna finna en gynnsam lösning. Kommittén kan sålunda icke finna att de här berörda organisatoriska synpunkterna skulle utgöra något avgörande skäl mot en företagskoncentration av i ASEA:s fall föreliggande omfattning.

5. (El) Det är uppenbart att vissa delar av ASEA-koncernen stå i ett mindre intimt samband än andra av koncernens delar med de tillverkningar som dominera inom »Centrala Asea».

Kommittén har särskilt uppmärksammat att till koncernen anslutits ett antal tidigare fristående installationsföretag. Särskilt i kombination med ringbildningar mellan installationsfirmor kan en sådan integration ge anledning till inskränkningar i den lokala konkurrensen, som icke synas förenliga med koncernens ställning som ledande storföretag. Oavsett var gränsen mellan tillverkning och installationsverksamhet bör dragas, har det syntts kommittén att integrationen av fristående installationsfirmor utsträckts alltför långt. Det torde icke vara en för koncernen själv främmande tanke att vissa under årens lopp integrerade, tidigare självständiga enheter, numera icke fylla samma funktion i företagets verksamhet som tidigare. Kommittén har sålunda med intresse noterat att vissa kraft- och installationsföretag under senare tid blivit avskilda från koncernen. Kommittén har också anledning utgå från att koncernledningen i princip är inställd på att följa en sådana politik i den utsträckning ekonomiska förutsättningar därför erbjuda sig.

De statliga stenbeställningarna avvecklades såsom 1946 års stenindustriutredning föreslagit men senare än den föreslagna tidpunkten. Branschmän hävdar att avvecklingen skedde på industrins initiativ för att nyrekrytering av arbetskraft åter skulle kunna tillåtas. En av utredningens medlemmar har däremot hävdat att det var efter det att representanter för branschen deltagit i utredningens konferenser, där denna fråga dryftades, som branschen fann att regleringen borde avvecklas.

Någon förändring i organisationen av förvaltningen av det statliga gatstensförråden kom aldrig till stånd men dessa förråd fungerar trots detta i viss mån som buffertlager för industrin genom att denna har möjlighet att köpa från förråden vid belastningstoppar.

ASEA har enligt uppgift sålt de flesta av sina installationsföretag. Elutredningen torde därvidlag inte ha betytt något. Koncernens interna organisation kan som förut framhållits knappast ha påverkats av elbranschkommitténs allmänna uppmaning att rationalisera organisationen.

YTTRANDENA ÖVER UTREDNINGARNA

Yttrandena över utredningarna gäller till övervägande del utredningarnas rekommendationer. I vissa yttranden föreligger dock kommentarer till den berörda utredningen i dess helhet. Sålunda uttryckte sig både skofabrikantföreningen och LO berömmande beträffande skoutredningens redovisning. LO framhöll dessutom att skoutredningen stimulerat branschen till nya initiativ och ökad effektivitet och att en liknande verkan kunnat noteras beträffande andra branscutredningar. Beträffande möbelutredningen anfördes av både industriförbundet och LO att utredningen gav en samlad bild av branschen som kunde bli till nytta för företagarna. Ett flertal remissinstanser gav elbranschkommitténs utredning ett gott betyg och instämde i kommitténs slutsatser.

Yttrandenas inriktning på utredningarnas rekommendationer har gjort dem mycket heterogena genom att olika remissinstanser riktat sitt huvudintresse mot olika rekommendationer. Då dessutom remissinstanserna i allmänhet synes ha bedömt varje rekommendation väsentligen med hänsyn till de för tillfället föreliggande omständigheterna, är det i de flesta fall svårt att bland yttrandena urskilja några linjer eller konsekventa motsatsförhållanden mellan olika remissinstanser.

Beträffande vissa frågor är dock detta möjligt och framställningen koncentreras i det följande på dem.

Näringslivets organisationer avvisade genomgående förslag om statliga övervakningsbestämmelser eller kontrollorgan. Att organisationerna endast behandlade rekommendationerna var och en för sig och inte

anförde några principiella synpunkter på problemet branschrationalisering i allmänhet gör vidare att yttrandena genomgående ger ett defensivt intryck. Detta sammanhänger förmodligen med att problemen dryftades i en atmosfär av ömsesidig misstänksamhet. Från näringslivets sida hade man ofta – med rätt eller orätt – uppfattningen att utredningarna inte tillkommit som en hjälp för utan som en åtgärd mot de berörda branscherna.

Vidare kan observeras att LO och berörda fackförbund välkomnade utredningarnas förslag medan näringslivets organisationer framhöll att åtgärder för ökad effektivitet redan vidtogs i den takt som var möjlig och att därför olika föreslagna åtgärder var onödiga eller rent av försvårade den berörda branschens normala rationaliseringsverksamhet. Sveriges Grossistförbund och Stockholms Handelskammare framhöll t. ex. beträffande möbelutredningens förslag om inköps- och försäljningssamverkan samt gemensamt utnyttjande av maskiner att detta skulle kunna verka konserverande och hindra en utveckling mot underleverantörssystem. Svenska Sko- och Läderindustriarbetareförbundet kritiserade däremot – för att nu nämna ett exempel på den motsatta inställningen – skoutredningen för att den underlåtit att föreslå struktur- och äganderättsförändringar liksom nyetableringskontroll.

Denna motsättning kommer särskilt till synes i de avsnitt av yttrandena som ägnats frågan om inrättande av branschråd för skoindustrin och möbelindustrin samt en granitindustrinämnd. Näringslivets organisationer avstyrkte bestämt dessa förslag medan LO, Svenska Träindustriarbetareförbundet och Svenska Handelsarbetareförbundet tillstyrkte. Sko- och läderindustriarbetareförbundet var däremot ej berett att acceptera branschråd i sin bransch förrän idén prövats och utretts i stort. Vi skall längre fram återkomma till frågan om branschråd.

KF anförde i denna fråga principiella betänkligheter. Tankegången var att branschråd kunde utvecklas till konkurrensbegränsande sammanslutningar vilka den föreslagna statliga representationen kunde skänka ett slags officiell auktorisation. Detta hävdande av konkurrensens intresse var genomgående i förbundets yttranden. KF anförde t. ex. i likhet med industriförbundet men i motsats till LO betänkligheter mot förslaget att införa bruttopriser på standardmöbler. KF anförde vidare i likhet med LO men i viss motsats till industriförbundet och andra av näringslivets organisationer att samtliga konkurrensbegränsande avtal inom elbranschen borde upphävas. KF framhöll slutligen i likhet med Svenska Elverksföreningen och vattenfallsstyrelsen att tullskyddet för elektriska produkter borde upphävas eller sänkas.

Det kan för övrigt nämnas att tullskyddet inte behandlades i yttrandena från näringslivets organisationer över branschutredningarna, om

man undantar att Svenska Skofabrikantföreningen önskade en höjning av skotullen till förkrignivån. Förhandlingarna i samband med tulltaxekommitténs betänkande och remissyttrandena över den utredningen visar dock att det inte bland näringslivets organisationer funnits någon enhetlig inställning till tullar. Säkerligen kan näringslivets inställning i denna fråga karakteriseras på samma sätt som fackföreningsrörelsens i följande citat från LO:s yttrande över tulltaxekommitténs betänkande:

»Fackföreningsrörelsen har liksom arbetarrörelsen i dess helhet traditionellt betraktat sig som frihandelsvänligt. Det har emellertid ofta visat sig att fackliga organisationer ansett sig ha fördel av ett visst tullskydd på sitt eget område men låga tullar för övrigt.»

Beträffande *en* typ av rekommendationer rådde enighet mellan remissinstanserna. Det var förslag till åtgärder av typen forskning, konsultation, upplysningsverksamhet och utbildningskurser. Dessa förslag tillstyrktes genomgående eller erhöll i varje fall positiva kommentarer.

UTREDNINGARNAS VERKNINGAR

Som framgår av det föregående har enligt vår mening rekommendationerna i utredningarna haft mycket begränsade verkningar i fråga om branschrationalisering. Utredningarna har inte tillnärmelsevis medfört vare sig sådana resultat som förslagsställarna hoppades på eller sådana som de avstyrkande fruktade. Branschrationalisering blev inte genom denna utredningsverksamhet någon betydelsefull faktor för hela näringslivets framsteg. Ingen av de undersökta branscherna kom att i någon nämnvärd grad förändras på grund av utredningarna. Vad som uppnåddes i fråga om branschrationalisering var några få till sin räckvidd starkt begränsade förbättringar.

Förespråkarna för statliga branscutredningar har emellertid framhållit att utredningarnas resultat inte inskränker sig till den efterföljd rekommendationerna har. De har hävdat att själva förekomsten av en utredande kommitté sporrar en bransch till ansträngningar som annars skulle ha förblivit ogjorda.

I det föregående finns exempel som tyder på att så kan ha varit fallet. Den allmänna kartläggning av respektive branscher som utredningarna åstadkommit har, enligt vad som framkommit under våra intervjuer, rönt uppskattning från flera företag, främst inom möbelindustrin och skoindustrin. Från några företag har det exempelvis berättats att respektive utredningars försök att uppskatta den framtida efterfrågan på branschens produkter väckt företagens intresse för att själva göra liknande beräkningar till stöd för sin produktions- och försäljningspolitik.

Vi anser att en skickligt genomförd allmän kartläggning av vissa

branscher kan – alldeles oavsett vem som utför den och om några rekommendationer ingår – på lång sikt öka företagens möjligheter att vidta åtgärder som förbättrar branschens struktur. Denna verkan anser vi kunna erhållas även om bara några få av företagen har förmåga att praktiskt utnyttja utredningens rön och använda sig av den överblick av branschen, dess totala efterfrågan och konkurrensförhållanden, som en sådan utredning kan ge.

I synnerhet gäller detta i branscher med många och förhållandevis små företag. Företagen har där i regel inte möjligheter att med egna resurser var för sig skaffa sig den ifrågavarande överblicken. Det förefaller oss därför kunna vara en lämplig åtgärd för vissa branschorganisationer att med viss periodicitet låta utarbeta branschöversikter. Vilka data som därvid skall presenteras beror på branschens karaktär. Enligt vår mening bör uppmärksamheten i de flesta fall koncentreras på efterfrågan inom och utom landet, i nuet och i framtiden, produktsammansättningen inom branschens företag samt företagens storleksfördelning och arbetsfördelningen mellan företagen.

Vi kommer alltså till två slutsatser beträffande allmänna branschbeskrivningar och branschanalyser. Å ena sidan bör de kunna bidra till att öka de individuella företagens möjligheter att rationalisera sin verksamhet och vi anser därför att sådana beskrivningar är av värde i vissa branscher. Å andra sidan tror vi inte att allmänna branschbeskrivningar utgör ett effektivt medel att direkt genomföra branschrationalisering i den mening vi använder ordet.

SYNPUNKTER PÅ UTREDNINGARNA

Att de resultat i form av branschrationalisering som de refererade utredningarna medfört varit blygsamma kan bero på att branschrationalisering av olika anledningar inte går att genomföra. De blygsamma resultaten kan emellertid också bero på att utredningarnas sätt att angripa problemet varit olämpligt. I anslutning till vår nu avslutade genomgång av de industribranscher som utretts av statliga kommittéer sedan andra världskriget vill vi avsluta detta kapitel med att påpeka faktorer som enligt vår mening motverkat utredningarnas branschrationaliserande syfte.

Våra synpunkter innebär inte nödvändigtvis att vi anser att branschrationalisering verkligen hade kunnat genomföras om utredningarna lagts upp på ett annat sätt. De innebär endast ett konstaterande att om branschrationalisering är syftet eller ett av syftena med en utredning, då måste utredningen inriktas därefter.

Utredningarnas tillkomst

Vår studie har visat att besluten om branschutredningar hittills i regel kommit till i en starkt kontroversiell atmosfär. Sedan initiativet kommit – i regel i form av en riksdagsmotion – har debatten huruvida åtgärder skulle inledas närmast präglats av en utpräglad åklagar- och försvararmentalitet och inte av ett sakligt sökande efter praktiska medel att lösa en branschs problem. Det är otvivelaktigt så att berörda företagare – med rätt eller orätt – haft intrycket att de för sin del inte skulle kunna få någon nytta av utredningen utan tvärtom ansett att de måste försvara sig mot hotande ingrepp i form av socialisering eller regleringar.

Vilken åsikt man än har i politiskt och ekonomiskt avseende förefaller det självklart att en sådan inställning hos företagarparten – som ju dock är den som sitter inne med huvuddelen av erforderlig sakkunskap och dessutom skall genomföra de åtgärder som beslutas – inte kan bidra till framgångsrik branschrationalisering. Enligt principerna för vårt nuvarande samhällsskick, bl. a. uttryckta i aktiebolagslagen och i lagen om främjande av konkurrens, utgör lönsamheten företagets viktigaste motiv för handling. Det finns väl knappast någon som vill ändra denna ordning för en så oprövad och osäker sak som branschrationalisering. Försök att genomföra branschrationalisering bör därför, om de skall ha de största möjliga utsikterna att lyckas, vara så utformade att de berörda företagen anser dem kunna på sikt förbättra lönsamheten.

Utredningarnas arbetssätt

Vi anser att utredningarnas möjligheter att uppnå resultat i form av branschrationaliserande åtgärder reducerats genom den statliga utredningsformen som innebär att utredningsarbetet kan påverkas av politiskt betonade intressebrytningar inom kommittén. Vi anser därför att det var en principiellt riktig tanke när byggnadsmaterialutredningen ville formulera sitt slutbetänkande med utgångspunkt från oberoende experters utredningar. Den egentliga utredningen kan genom ett sådant förfarande redovisas för sig och kommitténs politiska överväganden för sig.

Enligt vår mening lades utredningarna upp ganska osystematiskt. Utredningarna tillsattes, drevs och avgav rekommendationer utan att den tillsättande parten eller utredningsmännen själva metodiskt försökte göra klart för sig vilka åtgärder för branschrationalisering som dels var praktiskt genomförbara, dels kunde betraktas som principiellt acceptabla av intresserade parter. Om det hade funnits en ungefärlig föreställning om vilka dessa åtgärder var, hade utredningarna kunnat begränsas men

i gengäld också fördjupas. Rekommendationerna skulle då ha nått betydligt närmare praktiska möjligheter till branschrationalisering.

Det är mot denna bakgrund vi anser att utredningarnas i regel mycket omfattande allmänna branschbeskrivning bör ses. Utredningarna har enligt vår mening valt denna uppläggning därför att de i avsaknad av både teori och empirisk kunskap om branschrationalisering hoppades att en allmän beskrivning skulle ge uppslag.

Även om dessa förväntningar infriades till en del hade uppläggningsen två nackdelar. För det första hade ofta de rekommendationer utredningarna kom fram till endast ett mycket svagt samband med branschbeskrivningen. Åtskilliga hade kunnat utarbetas på grundval av upplysningar från ett enda sammanträde med branschfolk. I varje fall prövades aldrig någon rekommendation grundligt som hypotes i själva utredningarna. För det andra har betänkandena kommit att innehålla en hel del material som inte har något omedelbart intresse vid en bedömning av möjligheterna att genomföra branschrationalisering medan å andra sidan viktigt material för en sådan bedömning saknas.

Det erkännandet är utredningarna enligt vår uppfattning värda att de gav en objektiv bild av respektive bransch i den meningen att direkt missvisande eller tendentiös framställning så gott som helt saknas i betänkandena. För problemet branschrationalisering viktiga aspekter har emellertid behandlats alltför summariskt eller helt förbigåtts. Förskjutningar i efterfrågan ägnades sålunda, om man undantar möbelutredningen, inte tillräcklig uppmärksamhet och redogörelserna hade överhuvudtaget en utpräglad statisk inriktning. De finansiella förhållandena och äganderättsförhållandena behandlades i ringa utsträckning. Frågan om incitament till att rationalisera behandlades inte. Läsaren får inte någon klar bild av vilka problem inom respektive bransch som det var mest angeläget att göra något åt och vilka som hade endast sekundär betydelse. De grundläggande teknisk-ekonomiska förutsättningarna för respektive branschs produktion förbigicks praktiskt taget genomgående. Frågan om ekonomiskt optimala serielängder lämnades därhän liksom i de flesta fall frågan vilken kapitalutrustning som krävdes, optimal storlek för produktionsenheterna etc. I allmänhet preciserades aldrig ens i betänkandena vad man menade med stora och små företag.

I diskussionen kring tillsättandet av utredningarna spelade förslag om förstatligande stor roll och nämndes också i en del fall i direktiven. Man hade därför haft skäl att vänta att problemet förstatligande som ett medel för branschrationalisering skulle ha blivit grundligt analyserat genom denna utredningsverksamhet. Någon diskussion av detta problem har emellertid inte presenterats i betänkandena.

Vi har vidare intrycket att branschutredningarna inte lärde något av varandra. Detta sammanhänge förmodligen med att de i stor utsträckning drevs parallellt utan att metodiskt samarbeta med varandra. Utredningarna åstadkom inte någon gemensam kunskapsfond eller gemensam teori. Överhuvud taget har vi det intrycket att varje utredning fick »börja från början» och att många av de företeelser som vi kritiserat i det föregående skulle kunna betraktas som »barnsjukdomar».

En diskussion av branschrationaliseringens problem måste nödvändigtvis till någon del utgå från värderingar som inte kan ledas i bevis eller underbyggas med fakta. Det är värderingar som hänger samman med den filosofi man har beträffande samhällets sätt att fungera och den inställning man har till sådana frågor som företagens handlingsfrihet och statens roll i samhället. Vi anser därför att kommittéer som arbetar med branschrationaliseringens problem bör redovisa de värderingar av detta slag som styr deras förslag och vi uppfattar det som en brist hos de utredningar vi studerat att en sådan redovisning inte ägt rum.

Uppföljningen — frågan om branschråd

En svaghet i de statliga utredningar vi studerat är att de endast i enstaka fall tagit ställning till hur deras rekommendationer skulle genomföras. I dessa fall föreslogs dessutom åtgärder som antingen var så kontroversiella att de inte blev accepterade — det viktigaste exemplet utgör förslaget om branschråd — eller hade en så allmän innebörd att de kom att bli riktade »rakt ut i luften». Enligt vår mening hade uppföljningsfrågan bort beaktas redan i själva utredningarna så att uppmärksamheten kunnat koncentreras till förslag som hade utsikter att bli genomförda.

Af Trolle har tidigare påpekat¹ att rekommendationerna från en utredningskommitté skulle få en mera realistisk inriktning om kommittén fick ansvara också för genomförandet av rekommendationerna. Detta tror vi i och för sig vara riktigt. Ett sådant arrangemang skulle medföra att uppföljningsfrågan påverkade arbetets inriktning och förhindrade ogenomförbara eller abstrakta rekommendationer.

Denna idé måste emellertid enligt vår mening trots allt avvisas. Branschrationaliserande åtgärder måste nämligen i många fall vara av den karaktären att de gynnar vissa företag, missgynnar andra. Detta innebär svåra rättssäkerhetsproblem men behöver kanske inte i och för sig avskräcka utredare som betraktar företagen som administrativa verktyg vilka man använder så länge de är tjänliga och därefter ändrar

¹ I artikeln Rationalisera strukturen — på strukturutredningarna! Affärsekonomi 1949: 6 s. 259 och 1949: 8, s. 384.

eller kasserar. Åtgärderna påverkar emellertid också företagens *intressenter*. Vissa ägare, vissa grupper av anställda, vissa kommuner gynnas och vissa missgynnas. Hur skall en kommitté vara sammansatt för att kunna ta ansvar för sådana beslut? Representanter för vissa individuella företag bör inte gärna vara med i en kommitté med uppgift att vidta åtgärder som gynnar vissa och missgynnar andra företag. Branschorganisationerna kan överhuvudtaget inte biträda förslag som diskriminerar mellan deras medlemmar. Staten kan möjligen tänkas vara med, men dess huvudintresse blir då kanske inte att gynna de mest utvecklingsbara företagen utan de företag som råkar ligga på orter där friställd arbetskraft har svårast att få annan sysselsättning. Samma sociala hänsyn gör att troligen också fackföreningarna skulle ha svårt att låta sig representeras i en kommitté med uppgift att vidta åtgärder som gynnar de mest utvecklingsbara företagen.

Ett liknande sätt att angripa uppföljningsfrågan innebär de förslag om branschråd som refererats i kapitel 2 (sid. 57) och som även diskuterades i samband med vissa av de branschutredningar vi granskat. Tanken bakom idén om branschråd var att dessa skulle använda utredningarna som utgångsmaterial och deras rekommendationer som allmänna riktlinjer. Branschrådets uppgift skulle vara att genom upplysningsverksamhet och kompletterande detaljutredningar få branschrationaliserande åtgärder genomförda. Råden var enligt förslagen tänkta som upplysande, rådgivande och inspirerande kommittéer, sammansatta av representanter för företagsledningarna, de anställda, konsumenterna och staten.

De skäl vi anfört mot att utredningar ges ansvaret för att genomföra branschrationaliserande åtgärder utgör även skäl mot att ge branschråd några exekutiva befogenheter. Frågan är då om branschråd med den sammansättning och de uppgifter som föreslagits kan väntas åstadkomma branschrationalisering indirekt genom utrednings- och informationsverksamhet. Då erfarenheterna från Norge och Storbritannien, där branschråd inrättats, kan tänkas ge en viss ledning vid besvarandet av denna fråga, lämnar vi i en exkurs som börjar på sid. 233 en kort redogörelse för de norska och brittiska branschråden.

Samarbete mellan olika intressenter för att gemensamt utreda eller låta utreda branschproblem, utbyta eller sprida information och överhuvudtaget vidta åtgärder i branschens intresse, t. ex. på utbildningsområdet, förekommer i många former. Enbart arbetsmarknadens parter har flera gemensamma kommittéer för olika syften. Den i föregående kapitel refererade Partsutredningen för textilindustrien utgör, såvitt vi kan bedöma, ett exempel på att en större enighet mellan en branschs olika intressenter och en mera realistisk uppfattning om branschens

möjligheter kan uppnås genom ett gemensamt, kvalificerat diskussionsforum. Samarbete om utrednings- och informationsverksamhet förefaller oss därför vara en lämplig väg att beträda när föreliggande omständigheter, problemens karaktär och inte minst behovet av samarbete i varje särskilt fall får bestämma vilka samarbetsformer som skall komma till användning.

Införande av branschråd innebär emellertid att samarbetsformen fastställs på förhand utan att anpassas till de särskilda samarbetsbehov som kan föreligga i det enskilda fallet. Inte heller är de krav uppfyllda som man enligt vår mening måste ställa på en utredande och informationsgivande institution på detta område. För det första är de frågor som skall behandlas så komplicerade att de kräver heltidsarbetande personal som är tränad i ekonomisk analys. Det är med den utgångspunkten knappast tänkbart att en allsidigt sammansatt kommitté som sammanträder några gånger per år skulle kunna driva den utredningsverksamhet som är erforderlig som underlag för flera typer av bransch-rationaliserande åtgärder. Erfarenheterna från Norge och Storbritannien synes bekräfta detta. De större utredningar som gjorts i Norge har inte verkställts av branschråden utan av särskilda utskott med periodvis heltidsarbetande experter. De brittiska branschråden har å andra sidan utrustats med kanslier av en helt annan omfattning än vad som förutsetts i de svenska förslagen om branschråd. För det andra måste utredningarna i stor utsträckning baseras på uppgifter från företagen av sådan karaktär att dessa inte vill lämna ut dem åt en kommitté där anställda, konsumenter eller staten är representerade.

Att låta staten vara representerad eller utse medlemmar av branschråden skulle för övrigt innebära problem från principiell synpunkt. Det finns risk för att ett branschråds statliga representant blir absorberad av branschens problem och kommer att fungera som en statlig sanktion för branschrådets politik. Detta anser vi vara betänkligt därför att representanterna för företagen och deras anställda mycket väl kan komma att enas om att arbeta för branschens trygghet, genom t. ex. höjt tullskydd, höjda priser och produktionsbegränsning, snarare än för dess rationalisering.

Vi anser alltså inte att branschråd bör införas enligt de förslag som framlagts, framförallt av politiska instanser, men vi anser att samarbete mellan de olika intressenterna i en bransch bör genomföras i den utsträckning och de former som omständigheterna motiverar. Vi tror att ett sådant av verkliga behov framkallat samarbete många gånger faktiskt kan komma att gå längre än vad som skulle ha kunnat åstadkommas genom att i de olika branscherna på förhand inrätta institutioner med enhetlig uppbyggnad och likartade uppgifter.

Exkurs: Branschråd i Norge

I den norska arbetarrörelsens efterkrigsprogram framhölls bl. a. att inte endast rationalisering inom de individuella företagen borde beaktas utan att det dessutom var nödvändigt att genom samarbete mellan företagen åstadkomma ett rationellare näringsliv. År 1947 infördes en lag om branschråd enligt vilken Kungl. Maj:t kunde påbjuda inrättandet av branschråd med uppgift att diskutera, framlägga förslag om och avgiva yttranden över utnyttjande av forskningsrön, arbetsfördelning mellan företagen, nyetablering, utvidgning, omläggning eller nedläggning av företag, kartläggning av branschens struktur och råvarutillgång samt teknisk och organisatorisk rationalisering.

Branschrådens medlemmar utgörs enligt denna lag av representanter för företagsledningarna, tjänstemännen, arbetarna och staten. Även representanter för »råvareintressene» kan utnämnas. Ordföranden utses bland statens representanter. Branschråden har mellan åtta och tolv medlemmar vartill kommer en tjänsteman vid industridepartementet som sekreterare. Av medlemmarna representerar i allmänhet tre företagsledningarna, en tjänstemännen, två arbetarna och två staten. I några branschråd finns en av staten utsedd konsumentrepresentant.

Branschråd inrättades 1947 för pappers-, cellulosa- och trämassaindustrierna, sågverken, textilindustrin, motorindustrin, tegelbruken, skeppsvarven, gruvindustrin, sko- och läderindustrierna samt elektrotekniska industrin. 1948 tillkom branschråd för gjuteriindustrin och 1952 för sillolje- och sillmjölsindustrin samt konfektionsindustrin. Ett branschråd i konservindustrin inrättades 1956 och ett i möbelindustrin 1957.

Branschråden har under senare år sammanträtt mellan en och fem gånger årligen. De flesta råden har sammanträtt två eller tre gånger vartill ofta kommit ungefär lika många sammanträden i underkommittéer. Varje branschråd avger verksamhetsberättelse till industridepartementet. Dessa berättelser biläggas ett meddelande till stortinget och kan där föranleda debatt.

Verksamhetsberättelserna tyder på att aktiviteten är mycket varierande i de olika branschråden. De första åren präglades branschrådens verksamhet av yttranden över ansökningar om byggnadstillstånd och valutalicenser. Vidare ägnades stor uppmärksamhet åt kapacitets- och investeringsförhållandena, särskilt i branscher där råvaruknapphet rådde. Under senare år har verksamheten ändrat karaktär. Flera branschråd har gjort produktivitetsundersökningar i samarbete med andra institutioner. Några branschråd har tillsatt kommittéer för att lösa speciella uppgifter, t. ex. kartlägga respektive bransch. En särskild »målsättningskommitté» för textilindustrin framlade år 1956 en rapport om textilindustrins läge och framtidsmöjligheter. Utbildningsfrågorna har intagit en vid plats i verksamheten och på initiativ av olika branscher har kurser anordnats och en skola inrättats. Branschråden har slutligen dryftat frågor i förbindelse med de europeiska integrationsplanerna.

Branschrådens behandling av de allra flesta ärenden har bestått av diskussion. Denna har ofta utmynnat i förslag till statliga myndigheter om utredning, lagändring, förändrad inköbspolitik från statliga organs sida, tulländringar, kvalitetskontroll etc. Branschråden har ofta uttryckt önskemål om arbetsfördelning mellan företagen och strukturella förbättringar av respektive bransch. Branschrådet för tegelbruken har tillstyrkt statsbidrag för utbyggnad av några helt moderna tegelbruk, bl. a. med motiveringen att de icke moderniserade bruken hade svårt att få arbetskraft till den säsongbetonade driften. Bransch-

rådet för sågverken har ingående dryftat möjligheterna att införa nyetableringskontroll för sågverk. I motorindustrin har åstadkommits en fördelning av produktionen efter linjer som påminner om det tidigare nämnda principavtalet mellan ASEA och L M Ericsson (sid. 132). Det är emellertid omöjligt att avgöra om existensen av ett branschråd varit en nödvändig förutsättning för att genomföra detta specialiseringsavtal.

Från industridepartementet har uppgivits att arbetstagarnas fackliga organisationer varit intresserade av branschråden och deras verksamhet medan företagsledningarna och deras organisationer visat mindre intresse. Förhållandena varierade dock från bransch till bransch.

Exkurs: Branschråd i Storbritannien

I Storbritannien antogs år 1947 en lag, »Industrial Organisation and Development Act», som dels innehöll bestämmelser om inrättande av branschråd, »development councils», dels gav vissa uppräknade myndigheter rätt att utta en avgift från företagen i en bransch att användas för forskning, främjande av export eller förbättrad formgivning.

Under åren 1948, 1949 och 1950 inrättades enligt denna lag branschråd för bomullsindustrin (i det fallet genom ombildning av en existerande institution), möbelindustrin, juvelerarbranschen och beklädnadsindustrin. Enligt lagen skall »the Board of Minister concerned» tre år efter ett branschråds inrättande konsultera både rådet och representativa branschorganisationer angående branschrådets fortsatta existens och eventuella ändringar i dess verksamhet. Sådan konsultation skall sedan upprepas vart femte år. Hittills har på grund av resultatet av sådan konsultation branschråden för beklädnadsindustrin och juvelerarbranschen upphävts. Möbelindustrins branschorganisationer har förklarat att möbelbranschrådet, Furniture Development Council, bör upphävas. Då rådet emellertid enhälligt förklarat sig vilja fortsätta, har det ej upplösts.

Av årsrapporten från bomullsindustrins branschråd, Cotton Board, för 1955 framgår att detta branschråd utgör en ganska stor organisation. Dess utgifter översteg 6,8 miljoner kronor varav 2,1 miljoner gick till löner och 3,7 miljoner utgjorde anslag till forskningsorganisationer. I avgifter från industrin inkom 5,9 miljoner. I avrundade tal uppgick de olika avdelningarnas utgifter till följande:

Statistical Department 500 000 Sv.kr.

Industry Relations Department 260 000 Sv.kr. varav $\frac{1}{3}$ till publikationer och film.

Productivity Department 290 000 Sv.kr.

Colour, Design and Style Centre 410 000 Sv.kr. varav nära hälften gick till utställningar.

Export Department 770 000 Sv.kr. varav närmare $\frac{9}{10}$ gick till trade promotion.

Market Research Department 100 000 Sv.kr.

Branschrådet har ägnat stor uppmärksamhet åt tullfrågor och omsättnings-skatt. Vidare har bedrivits försäljningskampanjer och upplysningsverksamhet av det slag branschorganisationer vanligen bedriver. Några direkt strukturändrande åtgärder torde däremot inte ha förekommit.

Furniture Development Council var enligt årsrapporten för 1955 en betydligt mindre organisation. De totala utgifterna stannade vid i runt tal 370 000 kronor varav 190 000 gick till löner och 120 000 var anslag till forskning. Un-

der året inkom i avgifter från industrin 260 000. Branschrådets verksamhet har omfattat samarbete med British Standards Institution om kvalitetsdeklarationer, kurser, konferenser, föreläsningar och resor ägnade »efficiency in management», rådgivning om kostnadskalkylering, forskning, teknisk information, utdelning av stipendier m. m. Inte heller denna organisation har såvitt vi kan bedöma genomfört några direkt strukturändrande åtgärder.

SLUTSATSER

De statliga branschutredningarna

Det branschrationaliserande syftet med de statliga utredningar som vi studerat har motverkats på flera sätt av formerna för utredningarnas tillkomst och av deras arbetssätt. De grundläggande orsakerna till detta synes oss vara dels att någon analys av branschrationaliseringens möjligheter och begränsning aldrig kom till stånd, dels att utredningsverksamheten inte samordnades och arbetet inte metodiskt inriktades så att syftet branschrationalisering hade de största möjligheterna att tillgodoses.

Detta konstaterande kan uppfattas som en besk kritik av dem som hade ansvaret för dessa statliga utredningar. Vi vill därför här uttryckligen framhålla vad vi tidigare erinrat om, nämligen att de utredningar vi studerat från början tillkom av flera olika anledningar och inte som samordnade försök att genomföra branschrationalisering. De som hade ansvaret för utredningarna kan alltså inte kritiseras för att verksamheten inte planlagts med hänsyn härtill i första hand.

Dessa utredningar var emellertid, trots de skiftande motiv som gjorde att de tillsattes, det hittills viktigaste försöket att åstadkomma branschrationalisering. De har vidare i debatten åberopats som en lämplig utgångspunkt för en intensifierad verksamhet i syfte att genomföra branschrationaliserande åtgärder. Dessa förhållanden gör det enligt vår mening nödvändigt att veta i vilken utsträckning utredningsverksamheten, sådan den bedrevs, kunnat åstadkomma eller lämna ett utgångsmaterial för en bedömning av branschrationaliseringens praktiska möjligheter.

I själva verket torde också förespråkarna för branschrationalisering med statlig medverkan anse att den utredningsverksamhet vi studerat inte systematiskt inriktats på att undersöka branschrationaliseringens möjligheter. LO:s förslag år 1947 om en statlig rationaliseringskommission (se sid. 57) avsåg just att åstadkomma en samordning och systematisering av de olika ansträngningar som då gjordes att få branschrationalisering genomförd. Kommissionen skulle nämligen ha till uppgift »att vara det sammanhållande organet för utrednings- och planerings-

arbetet avseende industrins och handelns rationaliserings- och utvecklingsbehov».

Genom ett sådant organ skulle det enligt vår mening ha varit möjligt att åstadkomma den systematisering och målmedvetenhet för statliga branscutredningar som vi tidigare efterlyst, när det gäller de utredningar vi studerat. Frågan om en »statlig rationaliseringskommission» med de föreslagna uppgifterna uppkommer emellertid endast om statlig utredningsverksamhet verkligen skall drivas på detta område. Det är ju inte självfallet att så skall ske. Ja, det är inte ens självfallet att mera omfattande utredningar över huvudtaget är nödvändiga om man försöker genomföra branschrationalisering. Vi skall här söka besvara den frågan och samtidigt avsluta detta kapitel genom att söka ange hur problemet kan angripas och vilken roll utredningar därvid kan spela i olika fall.

Behovet av branscutredningar

Erfarenheterna av de utredningar vi nu granskat synes oss tala för att försök att genomföra branschrationalisering i en viss bransch bör inledas med en prövning av frågan om branschrationalisering överhuvudtaget kan lova resultat och vilka åtgärder som i så fall bör sättas in. Prövningen av denna fråga kan karakteriseras som en förundersökning som översiktligt kartlägger branschens strategiska problem.

Det är naturligt att en sådan undersökning verkställs av den berörda branschorganisationen eller av intresserade företag. I båda fallen kan naturligtvis konsulterande utredningsbyråer anlitas. Undersökningen kan också verkställas av någon affärsbank som har stora, kanske riskbetonade engagemang i branschen. Visserligen är aldrig en affärsbank långgivare till alla företag i en bransch men ofta till så många att de för undersökningen nödvändiga upplysningarna kan erhållas. Var och en av dessa parter kan tänkas ta initiativet till förundersökningen. I allmänhet torde det bli den part som känner trycket hårdast.

Undersökningens slutsatser bör i allmänhet kunna baseras på vad branschrepresentanterna redan vet, på intervjuer och på tillgänglig statistik. Någon forskning kan inte inrymmas i en sådan praktiskt betonad förundersökning och fristående forskningsinstitut torde därför knappast ha någon uppgift att fylla i detta sammanhang. I den mån de förbehåller sig rätt att publicera sina undersökningsresultat är de för övrigt knappast tänkbara på detta stadium av skäl som behandlas närmare nedan. Detsamma gäller statliga kommittéer som måste hålla på offentlighetsprincipen.

En lämplig väg att genomföra förundersökningen torde vara att utgå

från en grovsållning av tänkbara åtgärder för branschrationalisering. Den som verkställer förundersökningen behöver med andra ord utgå från en inventering av åtgärder som bedömts vara praktiskt användbara, principiellt godtagbara och, naturligtvis, lagligen tillåtna för att se vilka av dessa åtgärder, om några, som kan tänkas ha tillfredsställande verkningar i just den bransch undersökningen gäller. Det har enligt vår mening varit den grundläggande svagheten i de hittillsvarande förslagen om branschrationalisering att de inte kombinerats med några försök att göra en dylik principiell inventering av dess möjligheter. I nästa kapitel skall vi våga oss på att göra ett sådant försök.

Förundersökningen bör alltså, om det finns några åtgärder kvar efter en sådan sållning, mynna ut i förslag till åtgärder. Beroende på åtgärdernas olika karaktär står därefter i huvudsak tre olika vägar till buds om dessa förslag skall genomföras.

Den första av dessa vägar är *förhandlingar* mellan några av företagen om att direkt genomföra vissa föreslagna åtgärder. Förundersökningen kan t. ex. ha visat att en sammanslagning av några företag är önskvärd. Föreliggande material kan i stort sett vara tillräckligt. Vad som behövs för att genomföra rekommendationen är då att de berörda företagen börjar förhandla om detta, i regel i samarbete med berörda banker. Sådana förhandlingar kan inte äga rum offentligt och de är i praktiken möjliga endast om antalet parter är ganska begränsat.

Forskningsinstitutet kan inte lösa sådana frågor som hur aktivt motstånd från en minoritetsgrupp av aktieägare skall mötas eller hur motsättningar mellan ledning och ägare av ett företag skall elimineras eller vad man skall göra av »fabrikör Persson». Också branschorganisationerna måste stå utanför om man väljer vägen med förhandlingar för att genomföra åtgärder som direkt berör endast några företag. Sådana åtgärder måste förutsättas gynna dessa och missgynna andra företag inom branschen och det är inte förenligt med organisationernas syfte att diskriminera mellan sina egna medlemmar.

Den andra av vägarna är *fördjupad utredning* av vissa åtgärder som aktualiserats genom förundersökningen. Denna kan t. ex. ha kommit fram till att stora fördelar troligen skulle vara att vinna om branschens samtliga företag kunde komma överens om enhetliga försäljningsvillkor i syfte att göra orderstrukturen mer rationell samt om variantbegränsning, längre driven standardisering och liknande åtgärder. En utredning kunde då använda dessa förslag som hypoteser, pröva och utforma detaljerna i förslagen och, om hypoteserna bekräftades, planlägga genomförandet av åtgärderna. Att de föreslagna branschrationaliserande åtgärderna prövas som hypoteser innebär att utredningen bör läggas upp i form av intensivstudier över begränsade problem och – under

förutsättning givetvis att hypoteserna bekräftats – mynna ut i en detaljerad plan för genomförandet av de studerade åtgärderna. Med en viss, måhända paradoxal generalisering kan man säga att allmänna data om en bransch kan vara till nytta för de individuella företagens rationaliseringsarbete medan däremot åtgärder för branschrationalisering kräver specifika och detaljerade data om individuella företag.

En utredning av denna typ skulle kunna göras av branschorganisationen, av en konsultativ rationaliseringsbyrå eller av ett forskningsinstitut. Företagen kan inte i alla branscher förutsättas vara beredda att lämna ut *alla* de uppgifter som är nödvändiga för att utredningen skall kunna genomföras. Deras farhågor för att konfidentiella uppgifter skall kunna läcka ut till konkurrentföretagen är måhända mindre när det gäller forskningsinstitutet men i fråga om dem finns det en annan återhållande faktor. De fristående forskningsinstitutet förbehåller sig i allmänhet rätt att publicera sina undersökningsresultat och dessa kan inte alltid presenteras så att inte ett visst företags uppgifter kan urskiljas för dem som är insatta i branschens förhållanden. Utredningar av denna typ kan alltså i vissa fall omöjliggöras av dessa skäl även om de bedöms vara nyttiga. Samma skäl gör att vi tror att spelrummet för allsidigt sammansatta kommittéer är mycket litet när det gäller denna typ av utredning.

Den tredje vägen, som vi kan benämna *kartläggning*, är att ge branschens individuella företag kunskaper som gör det möjligt att snabbare effektivisera verksamheten i de företag som har förutsättningar att utnyttja kunskaperna. Förundersökningen kan t. ex. ha visat att företagens tekniska resurser och kunskaper i och för sig är tillräckliga men att varje företags sortiment är för stort samtidigt som branschen sammanlagt inte erbjuder allmänheten ett så rikhaltigt sortiment som är önskvärt i konkurrensen med andra branscher om köpkraften. En sådan kartläggning anser vi böra koncentreras på vissa problem mer än vad hittillsvarande branschutredningar gjort. I exemplet skulle dessa problem vara dels företags- och produktionsstrukturen, dels efterfrågans sammansättning och framtida utveckling.

En sådan utredning kan mycket väl, många gånger med fördel, vara offentlig. Den kan utföras av fristående forskningsinstitut, av allsidigt sammansatta kommittéer, även statliga, och det är naturligt att den i många branscher utförs av branschorganisationen som en del av dennas service till medlemmarna.

Någon generell regel om användningen av utredningar vid försök att genomföra branschrationalisering kan alltså inte anges. Om utredning skall verkställas, hur den skall utformas och vem som skall göra den beror på vilken typ av åtgärder man genom en preliminär undersökning

stannat för. Om förundersökningen gör det sannolikt att det är företagens individuella beslut som ger den bästa utvecklingen och att dessa kan underlättas genom en kartläggning av vissa strategiska fakta i branschen, då är även statliga utredningar, påminnande om dem vi studerat, tänkbara. Förutsättningen är emellertid att de erhåller en mera målmedveten inriktning.

I betraktande av dels att sådana kartläggningsutredningar är aktuella endast för att underlätta vissa slag av åtgärder, dels att andra utredningsorgan än statens ligger närmare till hands att anlita anser vi en statlig, samordnande »rationaliseringskommission» vara onödig. Med tanke på de mycket skiftande förhållandena i olika branscher och det troligtvis ganska begränsade behovet av dessa kartläggande utredningar tror vi inte heller att någon liknande privat samordningsinstitution är motiverad.

Allmänna slutsatser om bransch-rationalisering

UTGÅNGSPUNKTER

Läget de första efterkrigsåren

Debatten om branschrationalisering kulminerade under åren närmast efter kriget och torde i flera hänseenden ha påverkats av krigsårens erfarenheter.

Under kriget hade varubrist dominerat tänkandet, och en vidmakt-hållen produktion av redan existerande varuslag eller produkter ersät-tande dessa hade tilldragit sig större intresse än utvecklandet av nya produkter. På grund av bristsituationen och konsumenternas inkomst-läge – då betydligt lägre än nu – hade inriktningen av efterfrågan fram-stått som relativt given. Näringslivets primära uppgift var därför att tillfredsställa en relativt statisk efterfrågan, och genom olika regle-ringar, i allmänhet via råvarutilldelning, hade i många fall en billigare produktion erhållits. Genom produktionens inriktning på en given efter-frågan och genom de ofta branschvis organiserade regleringarnas inrikt-ning på produkter som gjordes av samma råvaror och med liknande teknik hade vidare branscherna, än mer än tidigare, kommit att be-traktas som organisationer med fasta gränser.

Dessa förhållanden utgjorde en av utgångspunkterna för tankar att en branschs produktion måste kunna förbilligas genom en planmässig ledning av branschens arbete. Till detta torde ha kommit erfarenheterna från mellankrigstiden att vikande efterfrågan kunde orsaka svåra och ihållande sysselsättningsproblem som i vissa fall kunnat lösas branschvis.

Strukturproblemen har ändrat karaktär

Idéer om branschrationalisering kan inte längre ha de nämnda före-teelserna som utgångspunkt. Råvarubristen avvecklades under de första åren efter kriget. Svårigheterna att tillgodose existerande efterfrågan försvann samtidigt. Realinkomsterna har ökat och de stora låglöne-grupperna passerar trösklar i konsumtionen som medför att efterfrågan på vissa produkter ökar kraftigt.

De ökande realinkomsterna innebär vidare att en allt större andel av konsumenternas utgifter används för köp av icke-nödvändighetsvaror. Efterfrågan på dessa är mindre stabil än efterfrågan på nödvändighetsvarorna. Konsumenten kan t. ex. välja mellan en televisionsapparat, en frysbox och en semesterresa. Han kan vidare utan att påtagligt sänka sin standard eller ändra sina levnadsvanor uppskjuta större utgifter, t. ex. byte av bil, för en tid, vilket kan medföra kraftiga fluktuationer i den totala efterfrågan.

Den totala efterfrågan blir alltså allt mer differentierad när realinkomsterna stiger och efterfrågan på varje särskilt varuslag allt mer varierande, inte endast i form av svårförutsebara modeväxlingar. Förväntningar om prisförändringar kan starkt påverka efterfrågan.

Samtidigt med dessa viktiga förändringar har stordriftens fördelar blivit alltmer uttalade även på försäljningssidan. Försäljningsåtgärder måste i många fall, om de skall bli effektiva, ha mycket stor omfattning och beröra alla distributionsled ända fram till konsumenten. Ju större andel icke-nödvändighetsvarorna tar av konsumenternas köpkraft, desto större blir företagets benägenhet att investera i försäljningsfrämjande åtgärder. Redan detta har gjort att sambanden, liksom också i många fall det direkta samarbetet, mellan industriföretagen och distributionsföretagen har intensifierats varigenom konsumenten fått en centralare plats i de beslut som fattas av företagsledningarna.

Till karakteristiken hör att många branscher kommit att kännetecknas av en oligopolistisk situation med åtföljande prisbundenhet och ökad konkurrens med andra medel än priset, främst service, produktutformning och reklam. Samtidigt har lagstiftningen mot konkurrensbegränsning och diskussionen kring denna fråga bidragit till att begränsa företagets handlingsfrihet och påverkat deras attityd vid val av konkurrensmedel.

Förutom dessa redan inträffade och pågående förändringar synes andra förestå som också får stor betydelse vid överväganden om branschrationalisering. Främst bland dessa är naturligtvis bildandet av en europeisk stormarknad. Vare sig Sverige ansluts eller ej kommer bildandet att medföra stora omställningsbehov i många branscher. Frågan är då om det är möjligt och lämpligt att underlätta omställningarna i en bransch genom kollektiva eller centralt vidtagna åtgärder.

De förändringar vi nu har berört gäller inte hela näringslivet. Det kommer säkerligen under överskådlig framtid att finnas branscher som av olika anledningar kan väntas möta en relativt stabil efterfrågan på sina produkter. Konsumtionen av mjöl t. ex. uppvisar inga betydande variationer och är förutsebar, men den orsakar strukturproblem genom att vara konstant sjunkande. Det är naturligt att för branscher av detta

slag dryfta vilka möjligheter det kan finnas att lösa strukturproblemen genom åtgärder branschvis.

VÄRDERINGAR

Vi har tidigare påpekat att man inte kan basera omdömen om bransch-rationalisering enbart på fakta. Oavsett om de är uttalade eller ens medvetna har en bedömare bland sina utgångspunkter värderingar, t. ex. hur han ser på det ekonomiska systemet, hur han tänker sig att kontinuitet skall kunna bevaras utan att hämma flexibiliteten, hur långt den enskildes handlingsfrihet skall begränsas och vilken roll staten bör spela. Värderingarna gäller både politiska, ekonomiska och sociala ting. För att ta ställning till frågan vilka åtgärder för bransch-rationalisering som kan genomföras bör man med andra ord först klargöra dessa sina värderingar. Vi skall i det följande försöka ange den ram av värderingar inom vilken enligt vår mening bransch-rationaliserande åtgärder bör inrymmas.

Fri eller styrd efterfrågan

Uppenbart är att stora kostnadsreduktioner i många fall kan vinnas om inte endast produktionen utan också efterfrågan rationaliseras. Eftersom det i regel är genom specialiserad produktion i långa serier som kostnadsbesparingar och låga priser kan vinnas, kan det hävdas att efterfrågan bör styras så att dessa produktionsmässiga fördelar kan erhållas. I synnerhet finns det ju behov av detta när företagen, vilket blir allt vanligare, har höga fasta kostnader och därmed behöver utnyttja produktionskapaciteten väl.

Som ett exempel på denna typ av resonemang kan nämnas att ett förslag framlagts om tvångsstyrning av efterfrågan på bilar för att uppnå lägre priser och en reduktion av antalet märken så att service- och reparationskostnader skulle kunna sänkas. Metoden skulle vara att tillgodose behovet av nya bilar genom centraliserad statlig upphandling. Staten skulle beräkna det svenska årsbehovet av nya bilar och från fabrikanterna infordra anbud på leveranser täckande större delen av detta årsbehov. Leverantörerna av dessa stora kvantiteter skulle enligt förslaget vara beredda till stora prissänkningar, »strömärkena» skulle bli betydligt dyrare och de genomsnittliga reparations- och servicekostnaderna för de vanliga bilarna skulle sjunka.

En sådan styrning av efterfrågan innebär emellertid, om den är effektiv, ett tvång för individen som enligt vår mening inte är förenligt med ett fritt samhällsskick. Vidare skulle styrningen, fortfarande under för-

utsättning att den är effektiv, utgöra en spärr mot framtida strukturförändringar i näringslivet. Strukturen i en bransch skulle visserligen på kort sikt kunna rationaliseras, men på lång sikt skulle sådana väsentliga strukturella förändringar som övergång till helt andra produkter eller nedläggning av hela branschen förhindras. Slutligen skulle styrningen, för att verkligen bli effektiv, i allmänhet medföra särskilda administrationskostnader.

Även individuella företag kan emellertid påverka efterfrågan genom de avancerade metoder för marknadsbearbetning och konsumentpåverkan som synes få en allt större betydelse. Att individuella företag genom sådana åtgärder försöker åstadkomma en försäljningsvolym som innebär ett optimalt utnyttjande av deras produktionsanläggningar kan knappast sägas innebära en tvångsstyrd efterfrågan i ovan angivna mening så länge olika företag försöker påverka efterfrågan åt olika håll. Det finns dessutom andra möjligheter att förhindra missbruk, t. ex. lagstiftning som reglerar företagens beteende.

En hel bransch kan emellertid vidta liknande åtgärder. Skall dessa i så fall rubriceras som en icke acceptabel tvångsstyrning av efterfrågan? Enligt vår mening kan en branschs marknadsbearbetning inte rubriceras som tvång under förutsättning dels att det finns konkurrens utifrån eller från andra branscher som tillverkar produkter vilka fyller närliggande behov, dels att den tekniska och organisatoriska utvecklingen inte förhindras.

Branschrationalisering innebär oftast konkurrensbegränsning

Konkurrensen har i den svenska ekonomiska debatten under senare år nära nog enhälligt uppfattats som den dominerande faktorn i det ekonomiska framåtskridandet. Vid en bedömning av branschrationalisering är det därför viktigt att hålla klart för sig att åtgärder för branschrationalisering praktiskt taget alltid måste innebära ett större eller mindre mått av konkurrensbegränsning. Därmed blir branschrationalisering en fråga om i vilken utsträckning man utan väsentliga skadeverkningar kan göra undantag från huvudregeln om största möjliga mått av fri och effektiv konkurrens.

Vissa åtgärder, t. ex. samverkan mellan en grupp företag om gemensam utbildningsverksamhet, innebär naturligtvis endast obetydlig konkurrensbegränsning och några skadeverkningar av den behöver knappast befaras. När det gäller andra åtgärder, t. ex. specialiseringsavtal, och i ännu högre grad pris- och kvoteringsavtal, kan emellertid konkurrensbegränsningen vara fullständig och skadeverkningar uppstå. Det måste därför i varje särskilt fall vara viktigt att avgöra om fördelarna

av den ernådda rationaliseringen uppväger nackdelarna av avsteget från konkurrenslinjen.

De största möjligheterna att genomföra branschrationalisering har *företagen* som kan träffa inbördes överenskommelser, *arbetsmarknadens organisationer och branschorganisationerna* som genom förhandlingar, rekommendationer, upplysning osv. kan stimulera till branschrationaliserande åtgärder, *samt staten* som dels kan genomföra lagstiftning, olika former av förelägganden eller »frivilliga överenskommelser», dels själv kan uppträda på marknaden. Bland de viktigaste värderingar som vi har att redovisa är därför hur långt företagens, organisationernas och statens åtgärder för branschrationalisering enligt vår åsikt bör få gå.

Gränserna för samverkan mellan företag

Den företagssamverkan som enligt våra värderingar bör kunna komma i fråga, måste uppfylla följande villkor:

1. Den enhet som bildas genom konkurrensbegränsningen måste vara utsatt för effektiv konkurrens utifrån. Konkurrensbegränsningen får alltså omfatta samtliga svenska företag i en bransch eller en grupp företag endast om en effektiv konkurrens utifrån föreligger beträffande de samverkande företagens produkter eller om det finns konkurrens från substituerbara produkter.
2. Det skall föreligga hög sannolikhet för att de företag som deltar i det konkurrensbegränsande samarbetet för branschrationalisering blir effektivare genom detta.
3. Företag får inte tvingas in i samarbetet genom exempelvis blockadåtgärder av något slag eller genom andra sådana åtgärder utestängas från marknaden.

Dessa villkor kan illustreras med ett exempel. Vi antar att företagen i en bransch i Sverige sluter sig samman på det ena eller andra sättet och utåt bildar en enhet. Detta kan enligt vår mening accepteras om följande villkor är uppfyllda. Den utländska konkurrensen måste vara fri och effektiv så att inte den svenska gruppen får en maktställning vilken den kan missbruka. Den samverkande gruppen måste vidare vara rationaliserande, inte konserverande, så att framstegstakten inte mattas. Tvångsåtgärder såsom exklusivavtal med leverantörer för medlemmarna av en kartell får vidare inte användas som medel att åstadkomma tillräcklig anslutning.

Vi anser att den nu rådande svenska lagstiftningen om främjande av konkurrens i stort sett gör en avvägning mellan konkurrens och konkurrensbegränsning som är rimlig från samhällsekonomisk synpunkt. Om konkurrensbegränsning tillämpas i vidare utsträckning än vad de

angivna tre villkoren medger finns det risk för skadliga verkningar i lagens mening. Av detta kan man därför beträffande åtgärder för branschrationalisering som omfattar en sådan mera långtgående konkurrensbegränsning dra slutsatsen antingen att de överhuvudtaget inte bör prövas av företagen eller att de i varje fall inte bör genomföras utan klarsignal från näringsfrihetsorganen.

Enligt vår mening skulle det vara olämpligt om företagen allmänt tillämpade så vittgående konkurrensbegränsande åtgärder att dessa skulle behöva godkännas på förhand. Ett system av godkänd samverkan tenderar, om det är effektivt, att försvåra strukturförändringar vars önskvärdhet myndigheterna sällan kan bedöma i förväg. Det är å andra sidan risk för att systemet, om det är ineffektivt, urartar till att bli ett skydd för konkurrensbegränsande samverkan utan några som helst branschrationaliserande syften.

Är då åtgärder som uppfyller de villkor vi har ställt upp också i detalj förenliga med den nuvarande svenska lagstiftningen? Svaret på den frågan är enligt vår mening ja och i en exkurs nedan om denna lagstiftning och dess tillämpning redovisas underlaget för vår bedömning. Eftersom den lag mot konkurrensbegränsning som år 1957 antogs i Tyskland direkt behandlar vissa frågor som sammanhänger med tankar på branschrationalisering, ägnar vi en exkurs även åt denna tyska lags bestämmelser om rationaliseringskarteller. Då liknande bestämmelser finns i Rom-avtalet och då dessa kan tänkas bli inryckta i någon form i ett eventuellt avtal om ett frihandelsområde, har vi slutligen behandlat även Rom-avtalets konkurrensregler i en exkurs.

Det kan i detta sammanhang vara intressant att notera att den nämnda tyska lagen medger långtgående konkurrensbegränsning i rationaliseringssyfte. Förutsättningen är dock att åtgärderna uppfyller strikta krav av olika angivna slag, att de på förhand godkänns av myndigheterna och att de ställs under deras övervakning. Enligt vår mening måste ett sådant system leda till omfattande detaljregleringar och kan, i synnerhet i ett litet land som Sverige, få en direkt strukturkonserverande verkan.

Exkurs: Den svenska lagen om främjande av konkurrens

1953 års lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet förbjuder bruttoprisbindning och anbudskarteller och låter det »ankomma på näringsfrihetsrådet att genom förhandling söka undanröja skadlig verkan av konkurrensbegränsning, som bringas under dess bedömning». Konkurrensbegränsande åtgärder för branschrationalisering torde i de allra flesta fall höra till den allmänna gruppen av samarbetsåtgärder som inte är förbjudna men som näringsfrihetsrådet har rätt att ta upp förhandlingar om i syfte att få dem undanröjda om rådet finner dem ha skadlig verkan. I en del fall

torde vidare samarbete för branschrationisering kunna innebära »överenskommelse att samråd eller annan samverkan mellan olika företagare skall äga rum innan någon av dem avgiver anbud å försäljning av förnödenhet eller utförande av tjänst här i riket», varigenom det skulle hamna under förbudet mot anbudskarteller.

Näringsfrihetsrådet kan bevilja dispens från förbudet mot anbudskarteller, liksom f. ö. från förbudet mot bruttoprisbindning under den förutsättningen att »konkurrensbegränsningen kan antagas främja kostnadsbesparingar, vilka till väsentlig del komma konsumenterna till godo, eller i övrigt bidra till en ur allmän synpunkt ändamålsenlig ordning, eller om eljest särskilda skäl äro därtill». Förhandling för att undanröja skadlig verkan av övriga former av konkurrensbegränsning skall vidare endast tas upp om »konkurrensbegränsningen på ett ur allmän synpunkt otillbörligt sätt påverkar prisbildningen, hämmar verkningförmågan inom näringslivet eller försvårar eller hindrar annans näringsutövning».

Näringsfrihetsrådets upptagande av förhandlingar innebär inte att ett företag är lagligen tvingat att i någon utsträckning följa rådets direktiv. Näringsfrihetsrådets enda maktmedel när det gäller sådana konkurrensbegränsningar som faller utanför förbuden mot bruttoprisbindning och anbudskarteller är att »göra anmälan till Konungen». Det bör också beaktas att förhandlingar som gäller »verkan utom riket av konkurrensbegränsning» endast får upptas efter särskilt tillstånd från Konungen och »i den mån det påkallas av hänsyn till överenskommelser med främmande makt».

Näringsfrihetsrådets formella maktlöshet innebär emellertid inte att rådets uttalanden kan negligeras av företagen. Det framgår nämligen tydligt i förarbetena till den nuvarande lagen att tvingande bestämmelser kommer att införas om lagen inte har tillräcklig effekt. Att lagen saknar tvingande bestämmelser beror vidare på att näringslivets huvudorganisationer förklarat sig vilja verka för friare konkurrens.

Av de ärenden som näringsfrihetsrådet hunnit att behandla är det i huvudsak nio som gäller åtgärder för vilka man skulle kunna tänka sig att i viss utsträckning åberopa branschrationisering som motiv. Fem av dessa har utgjorts av ansökningar om dispens från förbudet mot anbudskarteller. I fyra fall beviljade näringsfrihetsrådet dispens. Det gällde två försäkringspooler och två fall där mindre företag erhöill tillstånd att gemensamt leverera varor till vissa allmänna inrättningar. I det femte fallet, som gällde anbud från en charkuteriiddkareförening på leveranser till folkskolor, förklarade rådet att tillstånd ej var erforderligt då det gemensamma anbudet var en engångsföreteelse.

Av de övriga fyra ärendena gällde det första nyetableringskontrollen i detaljhandeln för livsmedel. Utgången i det fallet blev att parterna beslöt att tills vidare inte tillämpa nyetableringsavtalet. Det andra ärendet var rådets förhandlingar i syfte att undanröja de konkurrensbegränsande bestämmelserna i det s. k. annonsbyråavtalet. Förhandlingarna ledde till en kompromiss. Det tredje ärendet gällde Svenska Sockerfabriks Aktiebolagets vägran att ge grossistvillkor åt AB Hemköp vars inköp från bolaget var större än de som bolagets grossister i genomsnitt hade. Utgången blev att Sockerbolaget beviljade vissa mycket stora kunder, däribland Hemköp, vissa grossistvillkor. Det fjärde ärendet gällde områdesuppdelning i bryggeribranschen. Näringsfrihetsrådet fann med utgångspunkt från de speciella förhållandena – områdesuppdelningen motiverades bl. a. med särskilt långa fraktavstånd i Norrland – att detta avtal inte var ur allmän synpunkt otillbörligt.

Exkurs: Tyska bestämmelser om rationaliseringskarteller

Under den allierade ockupationen och fram till år 1955, då Västtyskland blev självständigt, gällde de allierades dekartelleringslagar med ett från USA inspirerat förbud mot konkurrensbegränsningar. 1952 utarbetades ett förslag till en lag som vid Västtysklands självständighet skulle ersätta dekartelleringslagarna. Lagförslaget byggde på förbudsprincipen. Det tyska näringslivet har emellertid av tradition varit inriktat på samarbete och lagförslaget väckte därför livlig diskussion. Resultatet blev en kompromiss. Den lag som antogs och som trädde i kraft den 1 januari 1958 förklarar att avtal mellan företag är rättsligt ogiltiga i den utsträckning de är ägnade att genom konkurrensbegränsning påverka produktionen eller marknadsförhållandena. Lagen öppnar emellertid möjlighet till godkännande av vissa noggrant definierade typer av konkurrensbegränsning, bl. a. exportkarteller liksom rabatt- och konditionsavtal.

Med hänsyn till branschrationalisering erbjuder vissa av undantagsparagraferna ett speciellt intresse. Det heter sålunda att den dispensgivande myndigheten »i händelse av en avsättningsminskning beroende på en varaktig ändring av efterfrågan kan efter ansökan meddela tillstånd till ett avtal eller föreningsbeslut . . . om alstring, tillverkning eller förädling, om avtalet eller beslutet är nödvändigt för att åstadkomma en planmässig anpassning av kapaciteten till behovet och regleringen verkställs under hänsynstagande till samhällsekonomin och det allmännas bästa». På samma sätt undantas avtal om standardisering och specialisering. Vidare kan avtal godkännas undantagsvis när konkurrensbegränsningen är nödvändig med hänsyn till samhällsekonomin och det allmännas bästa.

Trots att den tyska lagen sålunda formellt riktar sig mot konkurrensbegränsning och inte som den svenska mot missbruk av konkurrensbegränsning finns det alltså enligt dess undantagsbestämmelser möjlighet att genomföra långtgående konkurrensbegränsande åtgärder för branschrationalisering.

Det bör emellertid observeras att undantagsbestämmelserna begränsar företagens handlingsfrihet mycket snävt. Kartellmyndigheten kan sålunda inte ge tillstånd för mer än tre år. Avtal som godkänts måste registreras och myndigheten kan ta tillbaka sitt godkännande om omständigheterna förändras. I anslutning till de olika undantagsbestämmelserna är dessutom ytterligare inskränkningar angivna.

De allmänna dispensmöjligheterna kan sålunda inte utan vidare tillämpas för att en viss bransch råkar i svårigheter. Dispens kan i ett sådant fall meddelas endast »när andra åtgärder, lagstiftningsvägen eller genom den ekonomiska politiken icke eller icke i rätt tid kan vidtagas och konkurrensbegränsningen är ägnad att avvärja faran. Sådant tillstånd får endast meddelas i särskilt tungt vägande fall».

Beträffande tillstånd till avtal om specialisering föreskrivs att sådana endast får meddelas »om specialiseringen icke utesluter konkurrens på marknaden».

Lika försiktigt är avsnittet om rationaliseringskarteller formulerat: »Om avtalet eller beslutet om rationalisering skall genomföras i förbindelse med prisöverenskommelser eller genom bildande av gemensamma inköps- eller försäljningsorgan . . . får tillstånd meddelas endast om rationaliseringsändamålet inte kan uppnås på andra sätt och om rationaliseringen är önskvärd med hänsyn till det allmänna intresset. Resultatet av rationaliseringen skall stå i ett rimligt (angemessen) förhållande till den därmed förbundna konkurrensbegränsningen.»

Exkurs: Rom-avtalets konkurrensregler

Den tyska lagens nu refererade grundtanke om konkurrensbegränsningar återfinns i sexstatsunionens Rom-avtal, vars bestämmelser om konkurrensbegränsningar nu är utgångspunkt för förhandlingarna om gemensamma konkurrensregler i frihandelsområdet. Att grundtanken bakom Rom-avtalets konkurrensregler och den tyska lagen är densamma är ingen tillfällighet. I bägge fallen har nämligen reglerna tillkommit på initiativ av den tyske ekonomiministern, Ludwig Erhard.

Enligt Rom-avtalets bestämmelser är överenskommelser mellan företag eller sammanslutningar av företag rättsligt ogiltiga i den mån de är ägnade att påverka handeln mellan medlemsstaterna och åsyftar en minskning eller snedvridning av den fria konkurrensen inom den gemensamma marknaden. Bland de ogiltigförklarade åtgärderna återfinns sådana som begränsning eller kontroll av produktion, avsättning, teknisk utveckling eller investeringar liksom marknadsuppdelning.

Avtalet öppnar emellertid en möjlighet för medlemsstaterna att senare komma överens om en ordning varigenom vissa konkurrensbegränsande åtgärder kan godkännas som dels förbättrar produktionen eller distributionen eller främjar det tekniska eller ekonomiska framåtskridandet, dels medger avnämarna en skälig del av de förmåner som åtgärderna möjliggör. Svenska företag som säljer på sexstatsunionens marknad torde dock i praktiken ha svårt att utnyttja sådana undantagsbestämmelser. För dessa företag kommer Rom-avtalets konkurrensbestämmelser troligen att innebära ett ganska litet utrymme för konkurrensbegränsande överenskommelser.

Det är emellertid nu omöjligt att med någon grad av säkerhet förutsäga hur eventuella gemensamma europeiska bestämmelser om konkurrensbegränsning kommer att se ut och än mindre hur de kommer att tillämpas.

Gränserna för organisationernas verksamhet

Industrins branschorganisationer driver redan i flera fall en verksamhet som har stor betydelse för branschrationalisering. När det gäller direkta åtgärder för branschrationalisering finns emellertid en gräns som inte rimligen bör få överskridas. Sådana kan i många fall förutsättas gynna inte hela branschen utan endast vissa företag som bedöms ha de bästa utvecklingsmöjligheterna. Åtgärderna innebär då att övriga företag missgynnas. Eftersom branschorganisationen skall tillvarata samtliga medlemmars intressen, blir det därför nödvändigt att organisationerna begränsar sin verksamhet till sådana åtgärder som samtliga företag åtminstone i princip har möjlighet att dra nytta av och avhåller sig från åtgärder som diskriminerar mot vissa medlemmar. Från denna synpunkt är det olämpligt att organisationerna själva tar initiativ till eller medverkar till exempelvis sammanslagningar eller samverkan mellan endast vissa av medlemsföretagen.

Gränserna för statliga åtgärder

I princip kan staten tänkas genomföra åtgärder för branschrationalisering på två olika sätt. Dels kan den träffa överenskommelser med eller rikta förelägganden till företag eller grupper av företag. Dels kan den själv uppträda på marknaden – t. ex. genom kreditgivning och startande av egna företag – för att därigenom påverka eller styra utvecklingen i önskad riktning.

Vi anser att lika väl som staten generellt bör verka för ekonomiska framsteg, den även bör verka för branschrationalisering om det finns rimlig anledning anta att ifrågasatta åtgärder gagnar samhällsekonomin. Enligt vår mening bör emellertid vissa grundläggande principiella villkor gälla för eventuella statliga åtgärder. De viktigaste är:

1. En skälig proportion måste råda mellan de ingrepp staten gör i en medborgargrups intressen och den fördel man tillför en annan intressegrupp eller hela samhället. Denna regel är för övrigt inte speciell för branschrationaliserande åtgärder utan torde vara accepterad för statens uppträdande på det ekonomiska fältet överhuvudtaget.
2. Hänsyn måste tas till rättssäkerheten och eventuella branschrationaliserande åtgärder måste utformas mot bakgrund av förfaranden på andra områden. Om t. ex. expropriation av företag övervägs för att möjliggöra ett rationaliserande specialiseringsprogram, måste man först ställa frågan om denna expropriation har lika stor samhällsekonomisk betydelse som de expropriationer vilka äger rum i andra syften, t. ex. sjöregleringar i kraftförsörjningens intresse. Skulle så vara fallet och åtgärder beslutas, bör givetvis ett analogt rättsförfarande tillämpas.
3. En skälig proportion måste råda mellan ett offentligt ingrepps vidd och förvissningen om att den effekt man avsett verkligen kommer att inställa sig. Man får med andra ord inte göra ingrepp utan god sannolikhet för att de resultat, som anses motivera ingreppet, också verkligen inställer sig.

Det finns, som t. ex. påpekats i den tidigare refererade LO-skriften »Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen», åtgärder för branschrationalisering som inte kan genomföras med tvång om den önskade effekten av åtgärderna skall kunna nås; man må sedan med avseende på statens »rätt» till ingripanden ha vilka värderingar man vill. Åtgärder av detta slag är sådana som måste genomföras av företagen vilket innebär att deras effekt blir beroende på den energi och den skicklighet med vilken företagen genomför dem. Ingen

lagstiftning eller kontroll kan gärna hålla denna energi och skicklighet på en hög nivå om de planerade åtgärderna inte uppfattas som fördelaktiga av dem som skall genomföra dem; tvärtom måste man i ett sådant läge räkna med ett halvhjärtat och ineffektivt genomförande. Med hänsyn till det tredje angivna villkoret bör staten därför inte försöka genomföra åtgärder för branschrationalisering som förutsätter aktiv medverkan från företagen utan att dessa själva har – eller genom lämpliga åtgärder får – ett positivt intresse av att åtgärderna tillkommer.

Spelrummet för statlig branschrationaliserande verksamhet är tydligen litet om man vill uppfylla de villkor vi uppställt. Detta gäller emellertid endast direkta åtgärder för branschrationalisering. Statens allmänna ekonomiska politik och skattepolitik är, som tidigare påpekats, av väsentlig betydelse för strukturförändringarna inom näringslivet. Det finns vidare inom flera delar av det ekonomiska livet, t. ex. på transportområdet, statliga bestämmelser som har betydelse för strukturen i olika branscher. Också kommunala särbestämmelser, särskilt kanske beträffande utformningen av byggnadskonstruktioner och användningen av byggnadsmaterial, kan i vissa fall starkt påverka strukturen exempelvis genom att via en uppsplittring av efterfrågan förhindra produktion i långa serier. Exempel av detta slag visar att olika delar av vad vi kallat »den yttre ramen» *kan* vara en för strukturförhållandena avgörande faktor.

Vilka åtgärder kan då tänkas bli aktuella om staten direkt vill iscensätta strukturförbättringar inom näringslivet? Vi anför i en exkurs nedan en samling exempel på sådana bestämmelser, hämtade från ett norskt förslag av år 1952 till lag om rationalisering, bättre organisation och utbyggnad av den ekonomiska verksamheten.

Var och en av de statliga åtgärderna i lagförslaget uppfyller, på något undantagsfall när, inte mer än två av de tre villkor vi tidigare angivit som gränser för statliga åtgärder åsyftande branschrationalisering. Åtgärdernas effekt är praktiskt taget genomgående mycket svår att bedöma på förhand och i flera fall, t. ex. begränsning av nyetablering, finns det starka skäl att förvänta att en effekt motsatt den åsyftade infinner sig. Bestämmelserna är i de flesta fall mera långtgående än vad som accepteras på andra områden och inget rättsförfarande är förutsett till skydd för dem som berörs av regleringarna. Om man undantar att fondmedel eller lån kan beviljas för förbättringar i ett van-skött företag, innehåller bestämmelserna endast det incitament till rationalisering som fruktan för vittgående statliga åtgärder kan utgöra. Av bestämmelserna är det egentligen endast den om avgifter till rationaliseringsfonder som kan tänkas bli utformad så att den uppfyller alla de villkor vi uppställt. För vår del återkommer vi till denna typ av åtgärd i nästa kapitel.

Exkurs: Norskt lagförslag om rationalisering

I Norge avlämnade år 1952 en statlig kommitté med nuvarande industriministern Gustav Sjaastad som ordförande ett förslag till lag om rationalisering, bättre organisation och utbyggnad av den ekonomiska verksamheten. Lagförslaget mötte ett kompakt motstånd från det privata näringslivets sida och kom aldrig att genomföras.

Den föreslagna lagens syfte var att främja forskning, rationalisering, omlokalisering, samverkan mellan företagen för standardisering, arbetsfördelning, marknadsdelning, gemensamma fabriker för halvfabrikat samt gemensamma inköps- och försäljningsorgan, anpassning av kapaciteten efter behovet, igångsättande av ny verksamhet och överhuvudtaget ändamålsenlig organisation av den ekonomiska verksamheten. Vi refererar här – med förbigående av administrativa detaljföreskrifter – lagförslagets bestämmelser om vilka åtgärder som avsågs kunna användas av myndigheterna för dessa syften.

Enligt lagförslaget kan företag åläggas att betala avgifter för att täcka kostnaderna för åtgärder som rör dem själva, hela deras bransch, en grupp av branscher eller hela näringslivet. Avgifterna betalas till fonder vars stadgar staten bestämmer.

Staten kan genom förhandlingar med representanter för en eller flera branscher söka genomdriva generella regleringar på frivillig grundval. Det kan också fastställas tvingande bestämmelser om sådana regleringar. Medel för att genomföra åtgärderna kan i båda fallen anslås av staten från de fonder som byggs upp genom avgifter från företagen. Om regleringen sker genom tvångsbestämmelser, kan dessutom statliga lån komma i fråga.

Staten kan vidare utfärda bestämmelser om begränsning av nyetablering eller utvidgningar »när antallet av bedrifter i et erverv eller bedriftenes samlede kapasitet er vesentlig større enn avsetningsmulighetene eller vesentlig større enn svarende til tilgangen på råvarer». Denna bestämmelse får dock endast tillämpas i den utsträckning det anses nödvändigt för att hindra slöseri med landets produktiva krafter och de föreskrifter som utfärdas vid tillämpningen får inte hindra utnyttjande av uppfinningar, rationalisering eller andra ekonomiska framsteg.

Staten kan enligt lagförslaget bestämma att företag skall inskränka eller helt lägga ned sin verksamhet »dersom antallet av bedrifter i et erverv eller bedriftenes samlede kapasitet er vesentlig større enn behovet tilsier og dette fører til gjennomgående kostnadsfordyring eller andre betydelige samfunnsmessige ulemper». Staten bestämmer den gottgörelse som skall ges, och medlen tas från avgiftsfonderna. Om fellokalisering varit skälet till nedläggningspåbudet, kan vidare bidrag från fonderna eller statliga lån lämnas för uppförande av ny anläggning som är bättre lokaliserad.

Näringsidkare som uppenbart vansköter sitt företag kan kallas till förhandlingar om avhjälpande av bristerna. Om rättelse inte sker, kan staten ålägga näringsidkaren att genomföra bestämda förbättringar, och fondmedel eller statliga lån kan beviljas för detta ändamål.

Staten kan utfärda föreläggande om försäljning av ett företag eller vissa av dess tillgångar till statliga organ, länsorgan, kommun eller privatperson. Priset bestämmes därvid enligt särskilda exproprieringsregler. Åtgärder skall endast tillgripas om det kan antas att en tillämpning av någon av de mindre vittgående bestämmelserna inte ger resultat.

Ansvar för friställd arbetskraft

Åtgärder, som avser att anpassa en bransch till en vikande efterfrågan förutsätter i regel friställande av arbetskraft. I och för sig är detta inte något principiellt hinder för åtgärderna. Också främjandet av effektiv konkurrens förutsätter ju att personal friställes både på grund av rationalisering inom företagen och därför att ineffektiva företag läggs ned.

Det råder enligt vår mening ofta en egendomlig dualism vid ställningstagandet till dessa frågor. Å ena sidan hävdas betydelsen av intensiv konkurrens respektive av branschrationaliserande åtgärder, å andra sidan är det vanligt vid företagsnedläggelser att företagsledningarna kritiseras för att de inte fyllt sitt sociala ansvar.

För att uppnå snabbast möjliga tekniska och ekonomiska utveckling bör enligt vår mening samhället och därmed näringslivet satsa på konkurrens, i vissa lägen kompletterad med branschrationalisering, även om en tillämpning av denna princip skulle ge upphov till relativt sett fler företagsnedläggelser. Genom den flexibilitet och expansion som en sådan politik medför synes ökningen av antalet företagsnedläggelser knappast komma att minska den totala sysselsättningen.

Lokal arbetslöshet kan emellertid inte väntas minska utan snarare uppträda oftare än förr. Det är självklart att då kräves en »räddningstjänst» som kan ta hand om de friställda, hålla dem skadeslösa och, eventuellt efter omskolning, överföra dem till andra sysselsättningar. Ju mer effektiv denna räddningstjänst är, desto mer helhjärtat kan företagen ägna sig åt att rationalisera, vilket i längden bör bli till allas fördel. Två frågor inställer sig då: Vem skall administrativt svara för räddningstjänsten och vem skall betala dess kostnader?

Administrativt är det uppenbart att staten är den lämpligaste innehavaren av räddningstjänsten, som ju måste vara riksomspännande och beröra alla kategorier av arbetskraft, bl. a. också statens egna anställda.

Vi anser därför att ansvaret för de friställda i första hand måste läggas på offentliga organ om konkurrensen skall kunna fungera med full kraft. Detta innebär emellertid inte att vi önskar det offentligas stöd för att hålla igång företag av sociala skäl. Det kan visserligen finnas fall då utgifter för att hålla igång ett företag är lägre än de utgifter för omflyttning av arbetskraft som annars skulle uppstå men man bör söka undvika sådana på kort sikt bekväma lösningar som medför svår-förutsebara kostnader på lång sikt. Huvudregeln är enligt vår mening att det offentligas insats i första hand bör utgöras av åtgärder som underlättar omskolning och omflyttning.

Vi förordar alltså en aktiv arbetsmarknadspolitik. Liknande synpunkter har anförts av generaldirektör Bertil Olsson, Arbetsmarknadsstyrelsen.¹ Därvid bör, som Olsson påpekat, särskilt observeras den motsats som ofta råder mellan statens och kommunens intressen. Kommunen kan, för att inte viktiga åldersgrupper skall flytta ut och skatteunderlaget svikta, vara beredd till åtgärder som konserverar eller rent av ger upphov till en från samhälls- och företagsekonomisk synpunkt ofördelaktig lokalisering av företagen i en bransch.

Den andra frågan, den om vem som skall stå för kostnaderna, är mer komplicerad. Naturligtvis har ett företag som rationaliserar bort folk ett moraliskt ansvar mot långvarigt anställda vilkas trygghetskänsla det kanske tidigare spelat på. Det är också välkänt att företagen i nuvarande läge ikläder sig betydande kostnader av dylika skäl.

Att lägga ansvaret direkt på de företag som »rationaliserar bort» personal förefaller dock orimligt och ogenomförbart. Varje nyanställning skulle då medföra en så stor ekonomisk förpliktelse att företagen måste dra sig för att rationalisera och för att anställa personal i syfte att utnyttja tillfälliga expansionsmöjligheter. Det är dessutom svårt, för att inte säga omöjligt, att uttrycka detta ansvar i exakta ekonomiska mått och att i enlighet därmed fördela omflyttningskostnaderna vid lokal arbetslöshet, vållad av rationaliseringsåtgärder, på de berörda företagen eller på alla företag kollektivt. Det är då lämpligast att dessa kostnader, utan anknytning till specificerade »kostnadsbärare», bestrides av skattemedel. Härför talar också det berörda förhållandet att nyttan av rationaliseringar på lång sikt kommer hela samhället till godo och att därför strängt taget alla medborgare har intresse av räddningstjänsten.

Exkurs: Rom-avtalets bestämmelser om statliga konkurrensbegränsande åtgärder

Under resonemanget hittills om statliga åtgärder för branschrationalisering har vi utgått från att staten i princip har möjlighet att vidta vilka direkta åtgärder som helst som är förenliga med vårt rättssystem. Detta är emellertid en förutsättning som kan försvinna i och med tillkomsten av ett europeiskt frihandelsområde. Sexmaktsgruppens Rom-avtal, som är utgångspunkten vid förhandlingarna om ett vidare frihandelsområde, innehåller bestämmelser som är riktade mot statligt sanktionerade monopol, statliga subsidier eller överhuvudtaget statliga åtgärder rörande en näringsgren för att påverka konkurrensvillkoren på den gemensamma marknaden.

¹ Bertil Olsson: Aktiv arbetsmarknadspolitik, Tiden nr 2 1958.

VILKA ÅTGÄRDER FÖR BRANSCHRATIONALISERING ÄR BÅDE PRINCIPIELLT ACCEPTABLA OCH PRAKTISKT GENOMFÖRBARA?

Sedan vi nu angivit den ram inom vilken vi menar att företagens, organisationernas och statens åtgärder för branschrationalisering bör hålla sig, skall vi övergå till att bedöma åtgärderna i vår tidigare uppställda lista över tänkbara typer av branschrationaliserande åtgärder för att se hur var och en av dem ter sig i betraktande av de angivna principiella gränserna och med hänsyn till rådande praktiska tillämpningsmöjligheter. Vi utgår från att en sådan granskning måste stänga en del av de vägar som står till buds, så att de kan avföras ur diskussionen till förmån för en mer intensiv granskning av de möjligheter som blir kvar.

Snabbt verkande åtgärder

Sammanslagning eller nedläggning av företag

Sammanslagning av företag anser vi kunna vara ett verksamt medel för att åstadkomma en effektivare struktur i en bransch.

Tvångssammanslutning eller tvångsnedläggning genom förstatligande, genom andra myndighetsbestämmelser eller genom blockadåtgärder från andra företags sida skulle emellertid enligt vår mening utgöra ett allvarligt ingrepp i vissa medborgares handlingsfrihet och äventyra rätts säkerheten. Då de dessutom kan medföra risk för fastlåsning av branschstrukturen, anser vi att sådana åtgärder inte kan godtas.

Tänkbara medel är då i huvudsak endast sammanslagning eller nedläggning av företag på frivillig väg samt en till företagen riktad upplysningsverksamhet som skulle kunna tänkas medföra nedläggningar och sammanslagningar.

Inköp av ett företag för nedläggning eller sammanslagning med ett annat företag kan tänkas bli verkställt av individuella storföretag, av grupper av företag eller av särskilt organiserade holdingbolag eller av branschorganisationerna under förutsättning att åtgärden är ett led i ett branschrationaliserande program och inte åsyftar endast produktionsbegränsning och prishöjning. Staten bör inte uppträda som köpare och lägga ned eller slå ihop företag eftersom detta skulle innebära en subventionering av branschen framför andra näringsgrenar.

Vårt allmänna intryck är alltså att sammanslagning av företag erbjuder möjligheter till branschrationalisering och vi återkommer därför till frågan.

Nyetablering

Statlig etablering av företag för att intensifiera konkurrensen i en bransch anser vi i praktiken inte kunna ske utan att detta statliga företag kommer att ges förmåner som dess konkurrenter saknar. Med tanke på statens skyldighet att inte diskriminera mellan olika medborgargrupper annat än av synnerligen tungt vägande skäl anser vi därför inte att denna åtgärd bör tillgripas. Det enda fall då vi skulle kunna tänka oss använda metoden vore om det gällde att bryta ett monopol eller en kartell med strukturkonserverande verkningar eller med en klart oacceptabel prispolitik. Emellertid anser vi att staten har enklare, billigare och lika effektiva metoder, t. ex. via näringsfrihetsrådet, lagstiftningsvägen eller genom att underlätta import, att komma tillrätta med en sådan situation.

Att företag etableras på privat väg är ett naturligt led i det ekonomiska skeendet. Privat etablering av företag som ett verktyg för bransch-rationalisering, t. ex. för att genomföra ett specialiseringsprogram, kan enligt vår mening användas som ett medel att förbättra en branschs struktur. Eftersom frågan om bransch-rationalisering i regel kommer upp för branscher med överskott av företag och kapacitet, är emellertid sannolikheten för att denna åtgärd skall tillgripas så liten att vi inte anser att åtgärden behöver studeras närmare.

Nyetableringskontroll

Generell nyetableringskontroll i en bransch kan på kort sikt medföra strukturella förbättringar. Sådan kontroll förhindrar emellertid de framtida strukturförbättringar som tillkomsten av effektiva nya företag kan medföra eller som konkurrensen från nya företag kan framtvinga. Vi anser därför generell nyetableringskontroll vara principiellt förkastlig oavsett de bedömningsgrunder som tillämpas för nyetableringsförbud och oavsett om branschorgan eller staten har hand om kontrollen.

Att i köpeavtalet angående ett företag som skall läggas ned inrycks en bestämmelse att säljaren inom viss begränsad tid inte själv eller genom bulvan får etablera ett nytt företag i branschen, anser vi dock ofta nödvändigt om en företagsnedläggelse skall få avsedd verkan.

Delning av företag

Antitrustverksamheten i USA har i en del fall medfört delning av företag. En sådan åtgärd är principiellt tänkbar som verktyg för bransch-rationalisering. Delning av ett företag som arbetar inom flera produktionsled skulle t. ex. vara en lämplig åtgärd om denna integration kommit att medföra en från struktursynpunkt irrationell diskriminering av övriga

företag i något försäljningsled och om konkurrensen är det enda funktionsdugliga instrumentet för strukturförändringar inom detta försäljningsled. En sådan åtgärd kan knappast tänkas annat än genom statligt föreläggande vilket i så fall borde föregås av utredning och bedömning inom näringsfrihetsorganen.

En viss minimistorlek torde emellertid i många branscher var nödvändig för att ett företag skall kunna hävda sig både på exportmarknaden och på en hemmamarknad med stark importkonkurrens. Enligt vår mening måste därför i en småstat som Sverige accepteras att några företag har en större andel av marknaden än den som föranlett delning av amerikanska företag. Vi anser därför inte att en delning av företag har någon aktualitet i Sverige.

Skydd mot importkonkurrens eller hävande av sådant skydd

Statens handlingsfrihet när det gäller tullförändringar är så beskuren att tullpolitiken knappast kan användas för att åstadkomma strukturförbättringar inom en viss bransch. Sveriges anslutning till ett europeiskt frihandelsområde skulle för övrigt helt omöjliggöra tullhöjningar för att hjälpa branscher med svårigheter just på grund av denna anslutning. Vi vill därför avföra skydd mot importkonkurrens från den vidare diskussionen om åtgärder för branschrationalisering.

Principiellt har vi dessutom den inställningen att man genom att skydda en bransch mot importkonkurrens på lång sikt omintetgör ett väsentligt incitament till strukturförbättringar. Det existerande tullskyddet tilldrar sig som regel mindre uppmärksamhet i debatten än förslag om att införa eller höja tullar men synes i dagens situation ha den långt större betydelsen.

Vår principiella frihandelsinställning innebär emellertid inte att vi tror tullsänkningar för vissa isolerade varugrupper vara ett lämpligt verktyg för branschrationalisering. Dels är det mycket svårt att bedöma när och för vilka varor importskyddet bör avvecklas för att just branschrationalisering skall uppnås, dels medför reducerade priser en extra svårighet när det gäller att finansiera en omställning. Vad som uppstår är ju en skärpning av branschens svårigheter och det är osäkert att enbart en sådan förändring är branschrationaliserande.

Skydd mot substitutionskonkurrens eller hävande av sådant skydd

I vissa fall kan en bransch svårigheter bero på att efterfrågan börjat riktas mot produkter som konkurrerar med branschens egna. Den ökan-

de användningen av gummisulor har t. ex. medfört svårigheter för fabrikanterna av bottenläder. Ibland uppstår då krav att sådan substitutionskonkurrens skall hindras på samma sätt som t. ex. margarinet hålls tillbaka till förmån för smöret.

Av skäl som är analoga med dem vi anfört beträffande skydd mot importkonkurrens anser vi inte att förändringar av skydd mot substitutionskonkurrens kan användas som verktyg för branschrationalisering.

Inköpssamverkan

Inköpssamverkan mellan industriföretag i en bransch anser vi vara en lämplig åtgärd om den verkligen är rationell från allmän synpunkt. Risken är emellertid stor för att inköpssamverkan endast innebär en övervältring av kostnaderna på andra led genom maktrabatter utan kostnadsbesparande förändringar av produktionen eller distributionen. Vi anser därför att man bör vara skeptisk mot inköpssamverkan som medel för branschrationalisering.

Försäljningssamverkan

Om en försäljningssamverkan endast har till uppgift att säkra de deltagande företagens marknadsandelar och existens, är den strukturkonserverande och därför otänkbar som verktyg för branschrationalisering.

Försäljningssamverkan som ett medel att åstadkomma en bättre produktionsstruktur, t. ex. genom att underlätta arbetsfördelning, anser vi däremot vara branschrationaliserande. Försäljningssamverkan kan emellertid mycket lätt kombineras med prissamverkan som inte i och för sig är branschrationaliserande.

Försäljningssamverkan som ett medel att genomdriva områdesuppdelning är vi mycket tveksamma inför. Vi anser dock att den kan accepteras för en bransch som tillverkar en standardiserad produkt, vilken inte kan bära långa transporter. Några åtgärder mot oberoende företag får dock inte komma i fråga, och områdesuppdelningen måste ha sådan utformning att konsumenterna i ett område har möjlighet att köpa produkter från övriga områden mot betalning av de därmed förenade extra-kostnaderna.

Vi anser sålunda att försäljningssamverkan kan vara ett lämpligt medel för branschrationalisering och kommer i det följande att diskutera åtgärden närmare.

Transportsamverkan

Åtgärder av typen gemensamt utnyttjande av samma distributionsapparat eller transportmedel förekommer redan i betydande utsträckning och

har enligt vår mening branschrationaliserande verkningar. Nuvarande lagstiftning och övriga bestämmelser på transportområdet försvårar emellertid ofta samverkan med detta syfte varigenom t. ex. irrationella tomtransporter skulle kunna undvikas. En väsentlig liberalisering av den nuvarande privilegiebetonade transportpolitiken bör därför ske. Frågan om transportsamverkan är dock av en så tekniskt-juridisk karaktär att vi, med hänsyn till att den dock i regel inte är av avgörande betydelse för strukturproblemen, inte diskuterar den närmare i denna studie.

Produktionssamverkan

Produktionssamverkan i syfte att ernå en längre gående arbetsfördelning i en bransch är en viktig åtgärd för branschrationalisering. Alla former av samverkan bör dock enligt vår mening uppfylla vissa villkor. Dels bör de med hänsyn till vikten av en positiv inställning hos företagen inte framtvingas genom lagföreskrifter annat än om andra vägar visat sig vara helt oframkomliga, dels skall de ha ett uppenbart och rent branschrationaliserande syfte. Det senare gäller utan vidare samverkan som åstadkommer ökad specialisering, t. ex. en ökad användning av underleverantörer. Också samverkan i samma produktionsled som standardisering och variantbegränsning är värdefull även om dessa åtgärder har olika värde i olika branscher och givetvis också från konsumentsynpunkt kan drivas för långt.

En nackdel med samverkan är att den kan leda till prisöverenskomelser. Sådana anser vi vara acceptabla endast om det finns effektiv konkurrens från importerade eller substituerbara varor och om det är uppenbart att betydande möjligheter till strukturförbättringar annars skulle förbli outnyttjade.

Vårt allmänna intryck är alltså att produktionssamverkan som ett verktyg för branschrationalisering är värt närmare behandling, och vi återkommer till frågan efter denna inventering.

Långsiktigt verkande åtgärder

Upplysningsverksamhet angående efterfråge- och utbudsförhållandena

Det torde knappast bestridas av någon att upplysning om de allmänna efterfråge- och utbudsförhållandena i en bransch i stort sett är till nytta både för existerande företag inom branschen och för presumtiva nyetablerare. Vi anser därför att sådan upplysning kan få branschrationaliserande verkningar på lång sikt. Självfallet står det envar, enskilda, branschföreningar, centrala organisationer och staten, fritt att driva sådan upplysningsverksamhet. Mest naturligt är det emellertid att den

bransch vars medlemmar skall åtnjuta fördelen av informationen också själv finansierar denna.

Upplysning av detta slag finns redan nu i många former. Uppgifter av stor nytta för många företag publiceras av olika branschinstitut och i fackpressen. Stort värde har i många fall även sådana mera generella uppgifter som återfinnes i publikationer som Statistisk Årsbok och Kommersiella Meddelanden. Också tillfälliga undersökningar publiceras av utredningsinstitut av olika slag. Som vi tidigare nämnt tycks man inom många branscher vara överens om att också de statliga branschutredningarna varit till nytta genom den kartläggning de åstadkommit.

Överhuvudtaget är enligt vår mening utveckling och förbättring av upplysning beträffande efterfråge- och utbudsförhållandena i många branscher en åtgärd som man utan tvekan kan rekommendera. Då denna synpunkt är varken originell eller kontroversiell och då åtgärder av detta slag redan synes bli genomförda som ett led i branschorganisationernas arbete i de fall behov av dem föreligger, kommer vi emellertid inte i denna studie att ägna dem någon ytterligare behandling.

Upplysningsverksamhet angående nyetablering, nedläggning och sammanslagning av företag samt investeringar

Möjligheterna att åstadkomma branschrationisering på lång sikt genom upplysning som direkt syftar till att påverka branschstrukturen i vissa hänseenden anser vi vara mycket varierande.

Upplysning om förutsättningarna för nyetablering i återhållande och även uppmuntrande riktning bör kunna ha god verkan. I branscher som lätt får överkapacitet därför att småföretag mycket lätt kan etableras skulle upplysning kunna minska antalet nyetableringar. Sådan upplysningsverksamhet skulle kunna drivas av vem som helst om det skedde i sådana former att upplysningen inte uppfattades som endast uttryck för skråintressen.

Upplysning om lämpligheten av nedläggningar och sammanslagningar tror vi däremot inte har stora utsikter att lyckas eftersom det inte är bristande kunskap som är det främsta hindret för att genomföra dessa åtgärder.

Det har föreslagits att man i vissa branscher borde inrätta en informationscentral som skulle inhämta upplysningar från företagen om produktionskapacitet och investeringsplaner. Summorna för hela branschen skulle därefter sändas till företagen varigenom uppkomst eller ökning av överkapacitet skulle kunna förhindras. Risker för att något av de deltagande företagen skulle bluffa med omfattande investeringsplaner

är emellertid så betydande att vi för vår del inte tror på denna idé. Till detta kommer att de flesta företag skulle tveka att lämna uppgifter till organ, vilkas i branschen hemmastadda personal skulle kunna ta anställning i konkurrentföretag.

Upplysningsverksamhet av de olika slag som vi nu berört kan alltså i några fall beräknas ha branschrationiserande verkan, i övriga sakna betydelse. Vi tror inte att åtgärderna överhuvudtaget kan avgörande påverka branschstrukturen och vi tror inte att de kan användas som ett självständigt instrument för branschrationisering.

Gemensamt forsknings- och utvecklingsarbete

I flera branscher är företagen så små att de inte individuellt kan bära kostnaderna för ett forsknings- och utvecklingsarbete som är av önskvärd omfattning med tanke på framtiden. I sådana fall torde gemensamt forsknings- och utvecklingsarbete, t. ex. för att få fram produkter med nya egenskaper, betyda mer som strukturförbättrande faktor än de flesta åtgärder som direkt åsyfta branschrationisering.

Redan nu drives verksamhet i detta syfte dels innanför branschorganisationerna, dels i särskilda forskningsinstitut som upprättats av vissa branscher, ofta med betydande statlig medverkan, dels i den formen att utredningsuppgifter lämnas ut åt existerande forskningsinstitut. Denna verksamhet har stor betydelse som underlag för den information i olika ämnen som branschorganisationerna lämnar sina medlemmar. Då det redan torde finnas god enighet om värdet av gemensamt forsknings- och utvecklingsarbete och då sådan verksamhet torde komma att öka, kommer vi inte att ägna frågan någon ytterligare behandling.

Samverkan om teknisk, ekonomisk och administrativ utbildning och information

Många branschorganisationer utger tidskrifter och driver informationsverksamhet i syfte att sprida kännedom om forskningens resultat och teknikens landvinningar. Branschorganisationerna försöker med hjälp av olika metoder att sätta strålkastarljuset på sådana åtgärder som höjer företagets effektivitet och därigenom branschens. Exempel på sådana metoder kan speciella utvecklingsutställningar utgöra, liksom de organiserade försök som gjorts inom flera branscher för att företagen skall kunna tillgodogöra sig varandras erfarenheter i större utsträckning. Hit kan också räknas den ökande kursverksamhet som tar sikte på att bibringa företagen och deras personal ökad yrkesskicklighet, t. ex. i kalkylering och administration.

En förbättrad branschstatistik torde vidare vara lämplig på många håll. Den kunde exempelvis ge upplysning om förändringar i efterfrågans storlek och art samt företagens storlek, lokalisering och produktion. Den skulle också kunna tjänstgöra som underlag för upplysningsverksamhet om branschens allmänna efterfråge- och utbudsförhållanden. I vissa branscher skulle det måhända också vara möjligt att lämna upplysningar om produktionskapacitet. Den service många branschorganisationer nu ger sina delägare för att stimulera standardisering, variantbegränsning och specialisering, t. ex. genom att ge ut leverantörslistor som underlättar kontakter om underleveranser, kan ofta vara branschrationaliserande.

Verksamhet av detta slag kan och bör enligt vår mening drivas och stödjas i väsentligt ökad utsträckning både av staten och av branschernas organisationer. De nämnda verksamhetsfälten är emellertid välkända bland branschorganisationerna, och därför kommer vi inte att ägna dem någon ytterligare behandling.

Ändringar av kollektivavtal och lagar som särskilt påverkar någon branschs struktur

Kollektivavtalens utformning är i flera fall strukturkonserverande och åtgärder för att få till stånd ändringar kan därför ha branschrationaliserande verkan på lång sikt. Arbetsmarknadens parter bör därför, t. ex. via sina samarbetsorgan, söka avlägsna de hinder för rationalisering som kan finnas i avtal och praxis, givetvis under förutsättning att inte dessa hinder otvetydigt har fördelar som uppväger de nackdelar de försvårade strukturförändringarna innebär.

Förändringar av lagstiftning på olika områden liksom föreskrifter utfärdade av statliga och kommunala organ skulle i många fall ha en starkt branschrationaliserande verkan. Även i detta fall gäller att nackdelar i fråga om branschrationalisering bör vägas mot fördelar i andra hänseenden och vice versa. Enligt vår mening bör effekten på strukturen beaktas när det gäller både existerande och framtida lagstiftning. Förslag till ekonomisk lagstiftning kunde t. ex. i ökad omfattning bedömas av Näringsfrihetsrådet ur principiell synvinkel.

Inte heller beträffande dessa frågor torde det råda några större meningsskiljaktigheter och vi ägnar dem därför inte någon ytterligare behandling.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis ger alltså vår granskning i detta avsnitt av tänkbara åtgärder för branschrationalisering till en början vid handen att följande typer av åtgärder är relativt ointressanta från de utgångspunkter vi har:

- nyetablering
- nyetableringskontroll
- delning av företag
- uppdelning av företag
- skydd mot importkonkurrens eller substitutionskonkurrens eller hävande av sådant skydd
- upplysningsverksamhet angående nyetablering, nedläggning och sammanslagning av företag samt investeringar.

För vår del avför vi därför dessa åtgärder från den vidare diskussionen.

Vår genomgång har däremot visat att följande typer av åtgärder kan ha branschrationaliserande verkan:

- upplysningsverksamhet angående efterfråge- och utbudsförhållandena
- gemensamt forsknings- och utvecklingsarbete
- samverkan om teknisk, ekonomisk och administrativ utbildning och information
- ändringar av kollektivavtal och lagar som särskilt påverkar någon branschs struktur.

Eftersom det i stort sett torde råda enighet om lämpligheten av åtgärderna i denna grupp och verksamhet efter dessa linjer redan är i gång, kommer vi emellertid inte att ägna dem någon ytterligare behandling.

Vi tror slutligen att *väsentliga strukturförbättringar* i form av kapacitetsanpassning, arbetsfördelning – både mellan företag i samma produktionsled och genom underleverantörssystem – samt variantbegränsning och standardisering bör kunna åstadkommas genom åtgärder av typen

- sammanslagning och nedläggning av företag
- försäljningssamverkan
- produktionssamverkan.

Dessa skall vi därför dryfta mera ingående i nästa kapitel.

Försäljningssamverkan, produktionssamverkan, nedläggningar, sammanslagningar

Branschrationalisering kan naturligtvis diskuteras som ett medel att påskynda utvecklingen i redan framåtgående branscher. Frågan om branschrationalisering torde emellertid oftast uppkomma i branscher som under några år haft höga kostnader, sammanhängande med överkapacitet, splittrat sortiment eller föråldrad teknik, och/eller låga intäkter, orsakade av efterfrågebortfall eller priskrig till följd av överkapacitet. För att förbättra branschens möjligheter kan i huvudsak tre vägar väljas. Den första är kapacitetsreduktion. Genom en sådan skulle möjligheter öppnas både för kostnadssänkningar och för ett mindre pressat prisläge. Den andra vägen är avtal om sådana åtgärder som arbetsfördelning och sortimentsbegränsning vilka kan medföra kostnadssänkningar. Den tredje vägen, slutligen, är samverkan om prissättning. Genom prishöjningar åstadkomna på detta sätt skulle givetvis en branschs läge kunna förbättras men åtgärder med detta begränsade syfte har vi inte ansett falla under begreppet branschrationalisering.

Som metod att nedbringa kostnaderna med hjälp av *arbetsfördelning och sortimentsbegränsning*, kan man använda produktionssamverkan och/eller försäljningssamverkan. Genom en sådan samverkan skulle t. ex. varje företag kunna specialisera sig på ett fåtal produkter samtidigt som kunderna kunde erbjudas ett fullständigt sortiment från de samarbetande företagen.

Sammanslagning av företag kan också tänkas som en metod att genomföra åtgärder av denna typ. Sammanslagning torde ofta vara svårare att åstadkomma än avtal om samverkan men medför givetvis, när den väl genomförts, större möjligheter att åstadkomma genomgripande förändringar.

Samma metoder är tänkbara för att *eliminera överkapacitet* i syfte att sänka kostnaderna och öka intäktschanserna. En grupp företag kan komma överens om att likformigt minska sin kapacitet och således öka utnyttjandet av den kvarvarande kapaciteten. Eftersom denna metod knappast torde medföra någon strukturförbättring och heller inte är särskilt praktisk, anser vi dock inte det alternativet vara värt någon uppmärksamhet. Vi berör inte här de överenskommelser om produktions-

begränsning som har varit och är vanliga inom t. ex. skogsindustrin. Sådana överenskommelser syftar till att minska utbudet när efterfrågan tillfälligt viker och industrin vill behålla hela sin kapacitet därför att den bedömer efterfrågetrenden som stigande. Samverkan om produktionsbegränsning kan vara en praktisk och enkel lösning på tidsbegränsade problem men de utgör inte branschrationisering i den mening vi använder ordet. En annan typ av samverkan skulle vara att företagen gemensamt bildar ett institut, en »inköpspool», med uppgift att köpa och lägga ned företag. I princip skulle inte denna åtgärd behöva förenas med annan samverkan, utan kvarvarande företag kan tänkas fortsätta som individuella, konkurrerande enheter. Poolen skulle i så fall vara ett engångsingripande efter vilket konkurrensen skulle få svara för strukturförbättringarna. I praktiken torde emellertid inköpspoolen som regel behöva kompletteras med andra samarbetsåtgärder, ägnade att stärka konkurrenskraften hos kvarvarande företag. Eljest riskerar man att det tomrum de nedlagda företagen lämnar efter sig helt eller delvis fylls av nyetableringar och/eller ökad import.

Reduktion av överkapacitet kan i regel enklast genomföras om först en sammanslagning av de berörda företagen ägt rum. Ändringar i de olika fabrikenas produktionsprogram och eventuella nedläggningar kan då beslutas suveränt av den nya, centrala företagsledningen.

Vi skall nu gå närmare in på åtgärderna försäljnings- och produktions-samverkan, inköpspool och sammanslagning. Vi diskuterar därvid inte alla de svårigheter av allmänt rättslig, skatterättslig, företagsadministrativ och annan natur som åtgärderna innebär, utan koncentrerar oss på de i detta sammanhang viktigaste frågorna. Först behandlar vi varje åtgärd för sig och därefter två grupper av problem som berör dem alla, nämligen finansieringen av åtgärderna samt deras konkurrensbegränsande natur.

VAL AV ÅTGÄRD

Försäljningssamverkan och/eller produktionssamverkan

Samverkan mellan företag i en bransch kan göra det möjligt för det individuella företaget att specialisera produktionen på en eller ett fåtal artiklar, seriernas längd kan ökas och administration och försäljning för- enklas. Ytterligare besparingar kan vinnas genom variantbegränsning och standardisering som också möjliggör anlitan- de av underleverantörer. Samverkan om arbetsfördelning förekommer som bekant redan i stor omfattning inom näringslivet genom överenskommelser av olika slag, från enkla avtal där två företag åtar sig att inte gå in på varandras till-

verkningsområden, till komplicerade karteller med exekutiva organ som fastställer medlemmarnas produktionskvoter i detalj.

Sortimentsbegränsning och variantbegränsning kan emellertid i många branscher skapa problem på försäljningssidan. Kunderna kan vara mindre benägna att köpa om de inte erbjuds ett omfattande sortiment. Avtal om arbetsfördelning i produktionen har därför ofta kompletterats med överenskommelser om samordnad försäljning. Sådana avtal finns i många former och detsamma gäller avtal om standardisering av försäljnings- och konkurrensvillkor.

Vi kan inte här gå igenom hela floran av avtalstyper¹ utan får nöja oss med att ange principiella synpunkter på vilka syften och vilken utformning avtal om samverkan bör ha för att kunna få en branschrationaliserande effekt.

Det finns branscher som med en enda produktionsmetod tillverkar en tämligen enhetlig produkt av en tämligen enhetlig råvara. Det finns andra branscher som kan använda olika produktionsmetoder eller som kan välja mellan olika råvaror och halvfabrikat eller mellan antal och art av slutprodukter. De tekniskt-ekonomiska förutsättningarna för arbetsfördelning är större i den senare typen av bransch än i den förra. På samma sätt är de grundläggande förutsättningarna för samordnad försäljning olika i olika branscher. Utgångspunkten när det gäller att bedöma värdet av samverkan i en viss bransch bör därför självklart vara en beräkning av vilka fördelar, om några, arbetsfördelning och/eller samordnad försäljning kan ha i branschen. Det är naturligtvis först när en sådan beräkning visar att arbetsfördelning i produktionen och/eller samordnad försäljning sannolikt medför lämpliga resultat som branschen, eller en grupp företag, bör träffa beslut *om* samverkan skall genomföras och *hur* den i så fall skall utformas.

I fråga om försäljnings- och produktionssamverkan vill vi särskilt fästa uppmärksamheten på tre principiella problem. Det första är att avtal som innebär vittgående inskränkningar av handlingsfriheten hos en grupp företag mycket lätt kan få en sådan utformning och ha sådana bisyften att konkurrens från utomstående hindras. Det andra problemet är att sådana avtal kan hindra nyttiga strukturförändringar också inom gruppen. Det tredje är att de individuella företagens sårbarhet för förändringar i efterfrågan kan öka när de specialiserar. För att avtalen också på lång sikt skall vara lämpliga från struktursynpunkt fordras det alltså att deras utformning inte förhindrar konkurrens utifrån och inte heller

¹ En sådan genomgång finns bl. a. i Organiserad samverkan inom svenskt näringsliv (SOU 1940: 35, s 159 ff, 215 ff samt 241 ff) och i Brems, Hans och Lindström, Bert m. fl.: Konkurrens eller samverkan. Ett diskussionsinlägg om kartell- och monopolproblem. SNS Stockholm 1951, s 185 ff.

försvårar strukturförändringar inom gruppen. För att ett företag skall vara intresserat av att biträda avtalen torde vidare fordras bl. a. att företaget inte hindras från att helt eller delvis ändra produktionens inriktning i den mån så befinnes önskvärt t. ex. på grund av minskad efterfrågan på en viss produkt eller försämrade relation mellan kostnader och försäljningspriser.

Det problem som företagens sårbarhet vid specialisering innebär har kunnat lösas i många karteller. Eftersom kartellernas syfte i allmänhet torde ha varit medlemmarnas trygghet snarare än branschens rationalisering, har lösningen emellertid ofta bestått i att man inte helt utnyttjat föreliggande möjligheter till arbetsfördelning utan gett konkurrensbegränsande åtgärder stort utrymme. Att utforma ett avtal om arbetsfördelning med eller utan samordnad försäljning så att outsiders inte får sin verksamhet försvårad på annat sätt än därigenom att de får en effektivare konkurrent bör dock, såvitt vi kan förstå, ofta vara möjligt.

Att genomföra samverkan utan att hindra fortsatta strukturförändringar inom gruppen torde däremot vara ett mera svårlöst problem. En lämplig arbetsfördelning kan visserligen erhållas i samband med att en kartell bildas, men den normalt uppbyggda kartellen har den svagheten att fortsatta förändringar blir svåra att genomföra. Deltagarnas produktion är ofta fastställd i kvoter som det medför sanktioner att överskrida.

Kvotsystemet har emellertid använts på ett mera rörligt sätt i vissa karteller. I dessa har från början medlemsföretagens kvot för varje produkt fastställts men därefter har fältet varit fritt för handel med kvoter mellan medlemmarna. På det sättet kan två företag genomföra arbetsfördelning genom byte av kvoter och ett företag kan tillverka en produkt i mycket långa serier genom att det förvärvat de övrigas kvoter för just den produkten. På samma sätt kan driften vidare läggas ned helt i de minst effektiva företagen. Systemet torde naturligtvis fungera effektivast i branscher där konkurrensen utifrån är betydelselös men exemplet visar att arbetsfördelningen inte nödvändigtvis måste låsas fast en gång för alla i initialavtalet.

För vår del anser vi alltså att produktionssamverkan och/eller försäljningssamverkan för ökad arbetsfördelning kan vara ett effektivt och betydelsefullt verktyg för branschrationalisering under de viktiga förutsättningarna att inte kvarvarande utomstående »hindras i sin näringsutövning» att effektiv importkonkurrens finnes och att inte förhållandet mellan de samverkande företagen låses fast.

Vårt resonemang leder således till att samverkan mellan individuella företag i en bransch är ett viktigt verktyg för branschrationalisering som kan accepteras även om det begränsar konkurrensen i vissa hänseenden. Frågan är då om detta kräver en ny syn på problemet konkurrens och

konkurrensbegränsning. Vi skall behandla den frågan i slutet av detta kapitel.

Inköpspool

Som vi förut nämnt skulle i många fall nedläggning av företag, vilkas sammanlagda kapacitet motsvarar den bedömda överkapaciteten i en bransch, kunna göra branschen mer konkurrenskraftig tack vare ett förbättrat utnyttjande av kapaciteten och en större intäktsvolym i de kvarvarande företagen samt genom en dämpning av den priskonkurrens som ofta blir följden av stor överkapacitet.

Inte ens en idealiskt dimensionerad kapacitetsreduktion kan betecknas som något annat än att en chans skapas för återstående företag att förbättra sitt kapacitetsutnyttjande. Värdet av denna chans varierar naturligtvis från tid till annan och från bransch till bransch. Det är också beroende av företagens skicklighet att utnyttja det nya läget. I många branscher föreligger en betydande import. I sådana fall är det risk för att importen ökas och snabbt fyller ut det tomrum som de nedlagda företagen lämnar efter sig varigenom de kvarvarande svenska företagens försäljningsmöjligheter inte ökar. Detta leder till frågan om i praktiken nedläggning av företag med endast det begränsade syftet att erhålla en kapacitetsreduktion är en lämplig åtgärd för branschrationalisering.

För att åstadkomma en sådan nedläggning genom planmässig samverkan kan olika metoder tänkas. Den i princip enklaste metoden innebär att en grupp företag bildar en inköpspool som köper upp och lägger ned företag. Teoretiskt kan man, såsom har skett i ett år 1957 diskuterat förslag¹, tänka sig att alla företagen i en bransch går med i en sådan pool, träffar en överenskommelse om de principer som skall gälla för värderingen av företagen samt öppet erbjuder branschens företag, dvs. de i inköbspoolen ingående företagen, att sälja sig. Man kan också tänka sig att de företag som är mest angelägna om att få en sanering till stånd bildar en inköpspool och att denna lämnar sitt köperbudande konfidentiellt till de företag som poolföretagen i första hand vill lägga ned.

Med hänsyn till alla de osäkra moment som är förknippade med ett nedlägningsprogram måste man enligt vår mening ha en rimlig säkerhet för att de kvarvarande företagen är de som har de största möjligheterna att utnyttja det nya läge som uppstår. För detta krävs en annan och mera selektiv inriktning av nedlägningsprogrammet än vad förslag om en inköpspool vanligen förutsätter. Nedläggningarna skall med andra ord vara

¹ Förslaget ställt av fabrikör Fredrik Sterner, Leksand, och behandlat i Bo Rydin: Köp ut de oräntabla, *Industria* 1957: 2, s 30 ff.

led i en plan att göra branschen effektivare genom att bereda utvecklingsmöjligheter åt de företag som har det bästa utgångsläget. Detta innebär att företag inte bör köpas in för nedläggning efter sin högre eller lägre grad av »dålighet» utan efter det sätt och den utsträckning de påverkar marknaden och produktionsstrukturen för de företag som bör fortleva och gynnas.

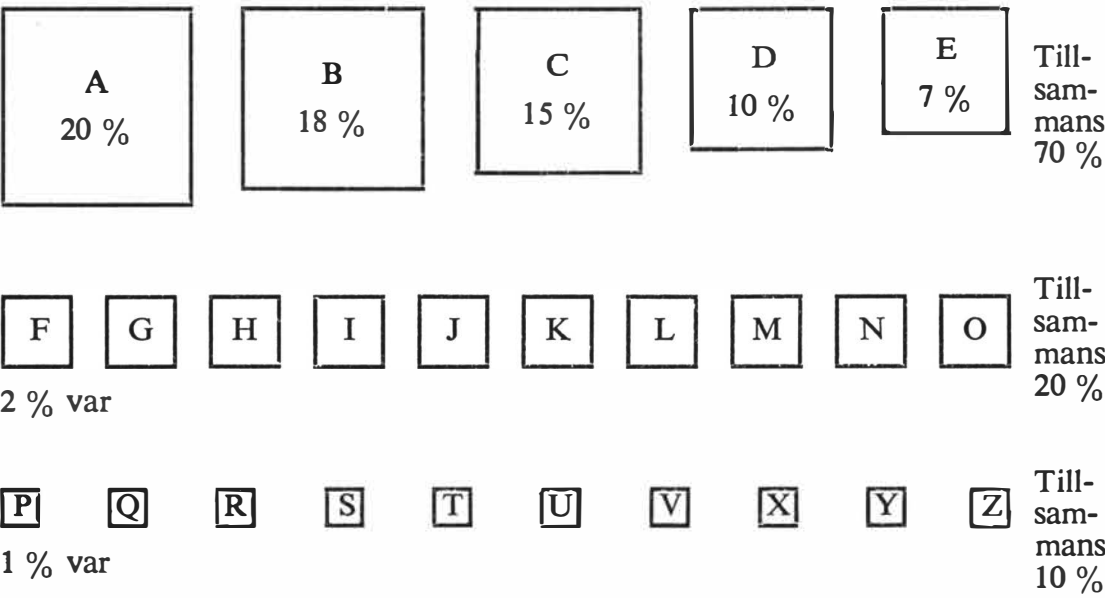
För att ett nedlägningsprogram skall få en ekonomiskt optimal effekt bör det därför redan innan en inköpspool bildas vara klart vilka företag som det ur teknisk-ekonomisk synvinkel är lämpligast att bevara. Inköpspoolens verksamhet bör därefter sikta till att få de företag nedlagda som utgör det främsta hindret för en rationell uppläggnings av branschens verksamhet.

Detta innebär i sin tur att branschens organisationer inte bör ta hand om arbetet för en inköpspool. De har bildats för att tillgodose branschföretagens gemensamma intressen och en inköpspool torde nästan omöjligt kunna bildas med instämmande från samtliga företag i branschen. Några kommer att känna sig diskriminerade. I princip kan naturligtvis alltid, även i intresseorganisationer, åtgärder genomföras på grundval av majoritetsbeslut. Detta bör dock inte ske i frågor som är av så avgörande betydelse för företagen som en inköpspool skulle vara. Man måste därför förutsätta att inköpspoolen bildas och administreras av en grupp företag och inte av något branschorgan.

Omfattningen och utformningen av ett nedlägningsprogram i en bransch påverkas emellertid inte bara av principiella överväganden utan också av själva utgångsläget för förhandlingar, förekomsten av svårplacerade företagsledare-ägare, minoritetsposter i vissa aktiebolag etc. I de flesta fall är en bransch sammansatt av ett flertal företag med skiftande produktionsinriktning, storlek, räntabilitet och finansiella resurser. Under sådana förhållanden kan man inte vänta någon allmän enighet om värdet av en inköpspool. En del företag kommer att vilja stå utanför. De företag som vill få konkurrenter nedlagda, kan på grund av varierande produktionsinriktning inte förväntas vara eniga om vilka företag som bör läggas ned. Även omständigheter av detta slag gör därför enligt vår mening en branschomfattande inköpspool med öppna köperbudanden osannolik.

För att belysa själva förhandlingssvårigheterna skall vi till slut diskutera några nedlägningsalternativ. Vi utgår från de mycket starkt förenklade förutsättningarna att alla företag i en bransch gör samma produkt samt har lika förutsättningar i fråga om lokalisering. Därmed framställs naturligtvis den tänkta branschens problem som orealistiskt enkla. I verkligheten måste de problem vi behandlar vara betydligt mer svårlösta.

Fördelningen av den samlade produktionskapaciteten i vår tänkta bransch återges grafiskt nedan. Utgångspunkten är att branschen har en beräknad överkapacitet av 30 procent och vill reducera denna så mycket som möjligt genom nedläggning av företag.

Det är uppenbart att ju fler parter som deltar, desto svårare blir förhandlingarna att genomföra. Det är också uppenbart att en kapacitetsreduktion kan dimensioneras mer exakt och genomföras säkrare om den sker genom nedläggning av ett eller två storföretag än om den sker genom nedläggning av ett flertal småföretag. Som första alternativ kan vi därför exempelvis välja *nedläggning av två storföretag*, B och D, varigenom kapaciteten skulle reduceras med 28 procent. Vi förutsätter att de återstående storföretagen A, C och E är köpare.

En ytterligare fördel med detta alternativ är att inga utomstående företag är informerade om förhandlingarna. Detta förhållande ger de köpande företagen goda möjligheter att förbereda sig för att utnyttja det tomrum på marknaden som nedläggningen medför.

Alternativet kan ha den nackdelen med hänsyn till branschrationalisering att nedläggningen inte drabbar de mest ineffektiva företagen. Dessa kan ju — även om detta ingalunda är någon regel — befinna sig i gruppen småföretag. Vi antar som ett andra nedläggningsalternativ att så är fallet och att man genom en branschomfattande inköpspool därför vill lösa in och *lägga ned småföretagen*, F—Z, varigenom kapaciteten skulle reduceras med 30 procent.

Detta andra alternativ har betydande nackdelar. Det kan knappast undgås att åtskilliga företag vid en så allmän utannonsering om möjlig-

heten att bli inlöst skulle driva sin verksamhet, från försäljningspolitik till investeringsplaner, med sikte på att uppnå en god förhandlingsposition gentemot poolen snarare än en rent affärsmässigt förbättrad ställning. Redan inköpsförhandlingar med ett fåtal företag erbjuder svåra problem med hänsyn till ägarnas större eller mindre villighet att sälja företaget, arbetarnas alternativa sysselsättningsmöjligheter på orten, frågan hur många och vilka personer i ledande ställning som skall få stanna kvar i branschen, företagens skuldsättning osv. Att driva sådana förhandlingar samtidigt med flertalet företag i en bransch måste enligt vår mening erbjuda ytterst stora praktiska svårigheter. Med denna urvalsmetod är det slutligen stor risk för att man köper in sådana företag som efter kort tid ändå skulle ha lagts ned på grund av övermäktig konkurrens.

För att underlätta förhandlingarna kan man som ett tredje alternativ välja att söka *eliminera den kapacitet som lättast kan förvärfvas*, dvs. köpa de företag som är lättast att köpa. Låt oss anta att dessa företag är det större B, de mellanstora F, G, H och I samt de små P, Q, R och S, tillsammans svarande för 30 procent av branschens kapacitet. Även detta alternativ förutsätter en inköpspool och ett allmänt erbjudande om inlösen.

Detta alternativ torde i regel ha den fördelen att nedläggningskapaciteten förvärfvas till lägsta möjliga pris. Samtidigt är emellertid sannolikheten inte obetydlig för att man köper in företag som inom kort ändå skulle ha lagts ned. Också i övriga hänseenden måste detta alternativ ha samma nackdelar som det föregående.

Även med utgångspunkt från gynnsamma och starkt förenklade förutsättningar framstår alltså inköbspoolen som en komplicerad och svårhanterlig metod. Det torde vara otänkbart att använda den i den formen att alla företag i en bransch ingår i poolen och att denna erbjuder alla inlösen. Däremot förefaller det mera tänkbart att vissa företag i en bransch slår sig samman och köper ut en eller flera besvärliga konkurrenter. Förmodligen måste sådana köp kompletteras med den typ av nyetableringsförbud för de tidigare ägarna som vi tidigare nämnt. Överenskommelser om hur man skall förfara med de nedlagda företagens maskiner, förråd och lager torde också bli nödvändiga.

Frågan är emellertid om några företag är beredda att genomföra en så omfattande och dyrbar åtgärd om den endast har kapacitetsreduktion till syfte. Denna kan ju, som vi inledningsvis framhöll, inte betecknas som något annat än en *chans* för de kvarvarande företagen att utnyttja kapaciteten bättre. I verkligheten torde det därför vara troligare att företagen genomför en sammanslagning för att vidta ett flertal integrerade åtgärder varvid kapacitetsreduktionen endast är en del av programmet.

Sammanslagning

Om väsentliga tekniskt-ekonomiska förbättringar kan vinnas i en bransch genom en organiserad arbetsfördelning mellan företagen, eventuellt i kombination med nedläggning av ineffektiva enheter eller samordning av försäljningen, underlättas naturligtvis sådana åtgärder om företagen kan bindas samman av ägareintressen eller t. o. m. fusioneras till ett enda företag.

Att slå samman alla företagen i en bransch anser vi i och för sig inte vara principiellt förkastligt om det finns en effektiv importkonkurrens och om inte nyetablering i branschen av utomstående försvåras på annat sätt än genom de samverkande företagens höjda effektivitet. De olägenheter som en inköpspool omfattande en hel bransch skulle medföra anser vi emellertid i ännu högre grad tala mot en total sammanslagning. Om sammanslagning behövs för att ett djupgående omlägnings- och effektiviseringsprogram skall kunna genomföras, bör inte andra företag tas med än de som kan utgöra goda enheter i det framtida, rationaliserade produktionsprogrammet. Eventuellt kan dessutom sådana företag tänkas ingå som skulle allvarligt försvåra genomförandet av detta program.

Man kan som det ena alternativet för en sammanslagning tänka sig att aktiemajoriteten i de olika företagen samlas hos ett holdingbolag och att aktieägarna i ersättning får aktier i holdingbolaget. Metoden har den fördelen att den inte kräver något omedelbart kapitaltillskott. Svårigheterna att värdera de olika företagen är emellertid så stora att man måste förutsätta mycket besvärliga förhandlingar om de olika aktiernas inbytesvärde. Metoden måste vidare förutsättas leda till mycket svåra problem vid placeringen av de inköpta företagens ägare och chefstjänstemän. Om minoritetsposter förekommer, kan de ge upphov till särskilda problem. För att det skall vara någon mening med sammanslagningen måste ju holdingbolaget verkligen utöva en aktiv ledning av de tidigare självständiga företagen och detta kan i hög grad försvåras av motstånd från deras ledningar och från minoritetsintressen som enligt aktiebolagslagen har inte oväsentliga möjligheter att göra sig gällande.

Ytterligare en svårighet med detta alternativ är att med kvarstående minoritetsposter fördela tillverkning och vinst mellan de av holdingbolaget ägda företagen på det sätt som är bäst från helhetens synpunkt. Om exempelvis två av de senare företagen båda har en vinstgivande tillverkning av samma produkt och om vinsten kan ökas genom att koncentrera tillverkningen till det ena företaget, bör givetvis en sådan koncentration ske. Att i en sådan situation kompensera en minoritets-

grupp bland det andra företags ägare på ett sätt som tillfredsställer gruppen kan emellertid visa sig ytterst svårt.

Det andra alternativet är att slå samman företagen till ett helt nytt. På lång sikt ger detta ledningen för det nya företaget de bästa arbetsmöjligheterna. Strukturfrågorna kan då lösas som interna företagsproblem. Å andra sidan kan svårigheterna att genomföra denna lösning bli betydligt större. Det som i fallet holdingbolaget är besvärliga minoritetsintressen kan i fallet fullständig fusion komma att motsvaras av dyrköpta aktieposter. Om de aktieägare som motsätter sig fusion inte vill nöja sig med aktier i det nya företaget utan kräver kontant betalning för sina aktier, uppstår ett finansieringsproblem som kan bli bekymmersamt. Alternativet kan emellertid i vissa fall sökas längs vägar som gör att ett finansieringsproblem inte behöver uppkomma. Om majoriteten är tillräckligt stark för att genomföra en försäljning av ett bolags samtliga tillgångar i stället för aktierna och om en sådan försäljning från andra synpunkter är acceptabel för majoriteten, kan fusionen genomföras utan kontantbetalning för några aktieposter.

När det gäller att åstadkomma någon av dessa sammanslagningsformer och att välja ut de lämpliga företagen, möter i stort sett samma problem som dem bildandet av en inköpspool är förknippat med. Vi skall därför diskutera några alternativ för urvalet av företag med utgångspunkt från den tänkta bransch och de förenklade förutsättningar som angivits på sid. 268—269.

Syftet med inköbspoolen var enligt våra förutsättningar att eliminera så mycket som möjligt av branschens överkapacitet, beräknad till 30 procent. Vid en sammanslagning syftar de deltagande företagen till att skapa en effektivare enhet med större konkurrenskraft än den de tidigare hade som individuella företag. Det blir därvid inte längre nödvändigt att i första omgången köpa upp och lägga ned så mycket kapacitet som motsvarar hela den beräknade överkapaciteten. I kalkylen ingår möjligheten för den nya enheten att konkurrera ut en del av de kvarvarande självständiga företagen.

Vi tänker oss att storföretagen A, C och E, som har 42 procent av kapaciteten, slår sig samman och köper upp alla eller några av de medelstora företagen F—O i förhoppning att småföretagen, som svarar för 10 procent av kapaciteten, skall kunna konkurreras ut.

Här möter ett dilemma. Ju fler företag som skall köpas för nedläggning, desto svårare blir förhandlingsproblemen och desto högre kostnaderna. Ju mindre del av överkapaciteten de köpande företagen lyckas eliminera i första omgången, desto osäkrare blir å andra sidan effekten av nedläggningen. Det kan i vissa branscher vara de ineffektivaste företagen som orkar hålla ut längst. Dessa kan t. ex. tillhöra gruppen små-

företag som kan »övervintra genom att gå i ide» på ett sätt som är omöjligt av sociala skäl att tillämpa för de medelstora och större företagen. En sammanslagning som omfattar stora delar av en bransch erbjuder därför, även med dessa förenklade förutsättningar, svårigheter som vi tror vara överkomliga endast i branscher vilka från början består av få företag.

Som ett alternativ till en stor sammanslagning kan man tänka sig flera mindre, t. ex. på regional bas eller så att företag med likartad produktions- och försäljningsriktning sammanföres. En operation omfattande flera sammanslagningar skulle teoretiskt kunna genomföras i ett sammanhang. I vårt exempel skulle t. ex. A, F och G kunna köpa upp och lägga ned fem medelstora och mindre företag, C och I skulle kunna lägga ned fyra samt D och E tre. De nedlagda företagens sammanlagda kapacitet skulle då kunna gå upp till cirka en femtedel av den totala kapaciteten.

Rent principiellt borde detta alternativ kunna genomföras smidigare än det föregående. Å andra sidan är osäkerheten också större. Ett större företag kan tveka att förvärva ett ineffektivt företag för nedläggning, eftersom denna nedläggning lika mycket gynnar de kvarvarande konkurrenterna. Kapacitetsreduktionen torde inte bli så hög som den borde och man saknar åter garantier för att just de ineffektivaste företagen av de återstående skulle kunna konkurreras ut. Förmodligen skulle inget av de större företagen vilja göra sina köp utan förvissning om att också de andra köpen gick i lås. Detta skulle naturligtvis starkt komplicera förhandlingarna. Det troliga är därför att mindre sammanslagningar kommer till stånd utan något samband sinsemellan och utan samverkan över branschen.

De praktiska svårigheterna beträffande sammanslagning och/eller nedläggning av företag är alltså stora och vi tror inte att det annat än i undantagsfall är möjligt att på bred front och i stor skala sätta in dessa åtgärder som verktyg för branschrationalisering. Mot denna slutsats kan det nu invändas att planmässigt organiserade sammanslagningar och företagsnedläggningar dock har ägt rum i betydande omfattning.

Det är alldeles riktigt att från struktursynpunkt väsentliga förbättringar åstadkommits genom sammanslagningar och uppköp av företag för nedläggning. Flera av våra storföretag såsom Fagersta Bruks AB, Billeruds AB, Svenska Cellulosa AB och AB Stockholms Bryggerier har tillkommit på detta sätt. Sådana koncernbildningar har dock inte skett efter det att företagen inom en bransch eller de viktigaste bland dem enat sig om att genomföra branschrationalisering och därvid använda sammanslagningar och nedläggningar som medel. De har skett genom att ett eller flera företag inom branschen eller exempelvis någon i branschen starkt

engagerad bank funnit det vara i eget intresse att vidta sanerande åtgärder berörande flera företag.

Sådana spontant uppträdande sammanslagningar och nedläggningar hör knappast till vårt ämne eftersom de i likhet med framväxten av i konkurrensen segrande storföretag och utkonkurrerandet av företag kan sägas redan ingå i näringslivets »naturliga liv» och inte är produkten av samverkan inom en bransch eller åtgärder utifrån med branschrationalisering som direkt syfte. Detta hindrar emellertid inte att företagskoncentrationerna är av intresse att studera när det gäller att få en uppfattning om den teknik som kan behöva användas för genomförande av företagssammanslagningar och om de svårigheter som möter vid operationer av detta slag.

Under senare år har inom kvarnindustrin åstadkommits omfattande strukturförbättringar genom sammanslagning och nedläggning av företag jämte kompletterande åtgärder och vi har i en exkurs nedan redogjort för denna utveckling. Enligt vår mening förelåg inom kvarnindustrin en rad särskilt gynnsamma förutsättningar för åtgärder av detta slag. De genomförda strukturförbättringarna i kvarnindustrin anser vi därför inte i och för sig tyda på att våra slutsatser om sammanslagning och/eller nedläggning av företag som verktyg för branschrationalisering varit för pessimistiska.

Exkurs: Kvarnindustrin som exempel på sammanslagning och nedläggning av företag

Industriella kvarnar i Sverige började byggas i slutet av 1800-talet. De flesta av dessa äldre kvarnar lades därvid i södra och mellersta Sveriges kuststäder och tyngdpunkten var Skåne som då hade landets enda vetearealer. Större kvarnar tillkom strax före första världskriget i Norrköping och Örebro samt i Göteborg. Under åren 1928–1930 ägde omfattande moderniseringar och utvidgningar rum av bestående anläggningar och då tillkom också nya kvarnar i Uppsala och i Agnesberg utanför Göteborg. Efter denna tid skedde undan för undan mindre tekniska förbättringar men inga viktigare nyetableringar.

Kvarnindustrins utveckling kännetecknades av en alltmer accentuerad överkapacitet. Denna hade tre orsaker. Mjölkonsumtionen i Sverige hade sjunkit och sjunker fortfarande med i genomsnitt 1 procent per år vilket motsvarar en medelstor kvarns kapacitet vart tionde år. Den svenska mjölkonsumtionen mätt per capita var – och är – lägre än i något annat europeiskt land. Veteodlingen hade utsträckts norrut och förmalningskapaciteten hade därför byggts ut i mellersta Sverige men utan att någon kapacitetsreduktion kommit till stånd i södra Sverige. Vid ombyggnader och moderniseringar, slutligen, hade merkostnaden för kapacitetsutbyggnad varit så låg att en successiv kapacitetsökning skett vid bestående anläggningar.

Omkring 1950 var situationen följande: Kapacitetsutnyttjandet var lågt vid

de flesta anläggningar räknat efter treskift som är normala i industrin. De större företagen höll gemensamma priser. Företagen bokförde i stort sett vinst varvid dock är att märka att anläggningarna i huvudsak avskrivits tidigare.

I slutet av 1951 började på mjölmarknaden ett svårt priskrig vilket sänkte räntabiliteten inom företagen. Flera kvarnar tvingades att lägga ned och många av de återstående led kraftiga förluster.

AB Kvarnintressenter hade sina anläggningar lokaliserade till södra Sverige i större utsträckning än som var motiverat med hänsyn till kundunderlaget. År 1954 såldes företaget av ägaren, AB Custos, till Wenner-Gren-koncernen som samtidigt köpte en kvarn i Mjölby. Senare köpte Wenner-Gren-koncernen ytterligare kvarnar, främst i Mellansverige, så att koncernens kvarnverksamhet fick en i förhållande till kundunderlaget god lokalisering.

Efter denna ägandeförändring genomfördes inom industrin en successiv nedläggning av kvarnar och i slutet av 1957 var överkapaciteten i stort sett eliminerad. Till en del genomfördes denna nedläggning internt inom Wenner-Gren-gruppen men i huvudsak skedde den efter förhandlingar mellan de olika företagen vilka utmynnade i ett avtal år 1956¹ om kapacitet och produktion för var och en av de avtalsslutande parterna, gemensamma försäljningsvillkor, begränsning av reklamkostnader samt gemensamma priser.

Industrin består nu av dels parterna i det nämnda avtalet, vilka efter den koncentration som ägt rum är Wenner-Gren-gruppen som har cirka en tredjedel av produktionen, MPS-gruppen som svarar för 21 procent, samt Lantmännens Riksförbunds kvarn som svarar för ca 5 procent, dels av KF:s kvarnar i Stockholm och Göteborg som svarar för 21 procent. Resterande mjölproduktion kommer i huvudsak på Vasa Spisbrödsfabrik, några storbagerier och ett stort antal mindre handelskvarnar i södra och mellersta Sveriges jordbruksområden. Båda de privata koncernernas kvarnar är nu bra lokaliserade och väl utnyttjade.

Förutsättningarna för de strukturförändringar som på detta sätt har genomförts var i huvudsak följande:

1. Produkten var enhetlig. Avsättningen kunde beräknas tämligen exakt. Konkurrerande import utgjorde inte något svårt problem.
2. Företagen var få. Varje företags kapacitet var känd av de övriga, liksom dess kundunderlag.
3. Företagen sysselsatte jämförelsevis få arbetare. Arbetslönen utgjorde endast några procent av omsättningen.
4. Några av företagen hade tillräcklig finansiell styrka för att kunna driva ett flerårigt priskrig som dels direkt framtvingade nedläggningar, dels tvingade konkurrenterna till förhandlingsvilja, dels pressade ned försäljningspriserna för de företag som var till salu.
5. En finansiellt stark koncern började intressera sig för branschen.

Även med dessa gynnsamma förutsättningar erbjöd konsolideringen stora praktiska svårigheter. Själva förhandlingarna kunde enligt parternas utsago genomföras på så kort tid som skedde huvudsakligen därför att en av Sveriges främsta bankmän åtog sig att leda dem som opartisk ordförande och utförde detta uppdrag med sällsynt kraft och skicklighet.

¹ Kart. reg. nr 1674 publicerat i Näringsfrihetsfrågor nr 5 1956.

FINANSIERINGEN AV BRANSCHRATIONALISERING

Kapitalbehov

De åtgärder för branschrationalisering som vi nu har behandlat har sådan karaktär att finansieringsfrågorna får en central plats och i praktiken ofta blir avgörande för om branschrationalisering skall kunna genomföras eller ej. Två huvudtyper av kapitalbehov kan urskiljas.

Vid direkta ändringar av företagsstrukturen genom nedläggning av anläggningar eller av hela företag eller genom sammanslagningar av flera företag till större enheter kan omedelbara och betydande kapitalinsatser bli behövliga, t. ex. för utlösen av ägarna till de nedlagda företagen. Sammanslagningen av företag kan visserligen i flera fall helt enkelt ske genom utbyte av aktier, men i många fall torde kontant betalning bli nödvändig.

Branschrationalisering som består i att en ny arbetsfördelning genomföres mellan företagen rörande deras produktion och försäljning behöver inte nödvändigtvis dra med sig omedelbara kapitalbehov och kan till och med inledningsvis bli självfinansierande genom den kostnadssänkande verkan som den nya arbetsfördelningen får. I många fall kan emellertid redan i utgångsläget för de individuella företag som deltar i branschrationaliseringen krävas t. ex. en utbyggnad av maskinparken för produktion i längre serier. Omställning av produktionsstrukturen, ökning av modernitetsgraden hos de deltagande företagens kapitalutrustning, ökade investeringar i tekniskt utvecklingsarbete och nya försäljningsvägar kan kräva ytterligare kapital, om inte omedelbart så dock förutsebart på något längre sikt. Det är dessutom sannolikt att tillfälligt ökade behov av rörelsekapital kan uppstå, t. ex. för ökad lagerhållning eller kundkreditgivning i samband med omläggningen av produktionen och distributionen.

Den senare typen av kapitalbehov har »normal» karaktär. Om eget kapital ej kan tillskjutas, blir det för de eventuella kreditgivarna i första hand fråga om bedömning av individuella företag och av åtgärder som de är vana att ta ställning till. Branschaspekten blir kanske starkare markerad än vad som är vanligt, men skillnaden rör i så fall mera graden än arten. Denna typ av kapitalbehov torde därför ha lika goda utsikter som andra kapitalbehov att tillgodoses via de normala finansieringsvägarna, givetvis i konkurrens med kapitalefterfrågan från företag i andra branscher.

Finansiering av nedläggningar eller sammanslagningar eller av kombinationer av sådana, dvs. direkta ingrepp i en branschs struktur, torde däremot vid i övrigt lika förutsättningar erbjuda större svårigheter. Det är i allmänhet besvärligare för de personer eller institutioner som skall skjuta till kapitalet att bedöma utsikten till framgång för de diskuterade

eller planerade åtgärderna. Operationen medför inte i och för sig att de bankmässiga säkerheterna för eventuell långivning ökar utan ofta motsatsen. Kreditinstitutens medverkan kan därför redan av denna anledning försvåras i den mån inte säkerheternas reella värde bedömes såsom starkt förbättrat till följd av anläggningarnas ökade räntabilitetsförutsättningar.

I stort sett kan man säga — och det är närmast en truism — att ju större kapitalbehoven är vid en planerad branschsanering, ju större osäkerheten är och ju mer åtgärderna avviker från »normala» kommersiella transaktioner, desto svårare blir finansieringsproblemen.

Branschrationalisering som objekt för kapitalplacering

En viktig förutsättning för att kapital skall kunna anskaffas för branschrationalisering är rimlig sannolikhet för att avkastningen på kapitalet på längre sikt skall bli jämförlig med den som erhålles vid annan kapitalanvändning. Detta är naturligtvis inte unikt för branschrationalisering. Huvuduppgiften för penningmarknadens och kapitalmarknadens institut är i en någorlunda fritt fungerande ekonomi att samla upp överskotten av sparande i samhället och dirigera dem till de sektorer och inom dessa de företag och institutioner där de ger den bästa avkastningen. Frågan är emellertid avgörande vid finansiering av branschrationalisering. Problemet har fått en bjärt belysning i den polemik som fördes mellan Tord Ekström och Arne Henrikson om textilindustrins finansieringsproblem och som återgivits av oss på sid. 72–75. Å ena sidan kan, som Henrikson hävdade, mycket stora investeringar för vissa ändamål hjälpa en bransch över från förlust- till vinstsidan. Å andra sidan kan det, som Ekström gjorde, ifrågasättas om det är möjligt eller ens lämpligt att finansiera omfattande projekt i svaga branscher när redan framåtgående branscher har stora, ej tillgodosedda behov av kapital.

Direkt avgörande för om kapital skall kunna anskaffas för branschrationalisering blir således inte bara bedömningen av branschens chanser respektive risker på längre sikt och därmed hur bedömningen av chanserna för avkastning på det nyinvesterade kapitalet respektive riskerna för förluster på detta kapital utfaller. En andra avgörande faktor blir de alternativa placerings- och förräntningsmöjligheterna för kapitalet liksom den allmänna efterfråge- och utbudssituationen som råder för detta. Avgörandet kommer härigenom att bli i hög grad situationsbundet och avhängigt både av förhållandena inom den berörda branschen och av de yttre förutsättningarna. Möjligheterna att föra ett generellt resonemang kring dessa frågor är därför små. Våra synpunkter här nedan ut-

gör därför närmast ett försök att ange vissa bedömningsfaktorer vid behandlingen av dessa spörsmål.

Låt oss först se på de alternativa placeringsmöjligheterna för kapitalet. När det råder överskott på sparande i samhället och kreditinstituten konkurrerar aktivt på utlåningssidan, sjunker kraven på förräntning av det placerade kapitalet. Institutens villighet att ta risker torde samtidigt öka då de möter ökade svårigheter att finna placeringar för sina medel. Vid ett högt varvtal i samhällsekonomin och en hög efterfrågan på kapital stiger förräntningsanspråken och sjunker rent faktiskt riskerna. Troligen sjunker även kreditinstitutens benägenhet att ta risker när de har möjlighet att vara mer selektiva vid sina placeringar. Efterkrigstidens ekonomi i Sverige har allmänt kännetecknats av utomordentligt goda konjunkturer och av en så hög efterfrågan på kapital både från den privata och den offentliga sektorn att regleringar av kreditmarknaden tillgripits vilka tidvis gått mycket långt. Samtidigt har emellertid ett karakteristiskt inslag i konjunkturbilden varit vad som i den ekonomiska debatten populärt kallas för »roterande» branschkriser. Uttrycket täcker egentligen två fenomen. Dels har vissa branscher drabbats av återkommande svårigheter, dels har en kris inom en viss bransch orsakat allvarliga störningar i leverantörbranscher. För vissa branscher har svårigheterna tenderat att dröja sig kvar mycket länge. De utsatta branscherna har haft mycket stora svårigheter att i konkurrens med lönsamma, expanderande och kapitalhungriga branscher få sina kapitalbehov tillgodosedda.

För vår egen del tror vi att det är sannolikt att det senaste decenniets konjunkturbild i stort sett kommer att bestå under överskådlig tid framåt. Detta innebär att branscher med återkommande svårigheter, vilka i vissa fall kan bli långvariga och ytterst allvarliga, kommer att få slåss om kapitalet med starkt lönsamma och expansiva branscher. Som objekt för kapitalplacering torde därvid branschrationalisering ha svårt att bli konkurrenskraftig.

En reservation måste fogas till det ovan gjorda påståendet. Åtgärder för branschrationalisering kan naturligtvis komma ifråga även i en redan lönsam bransch. I så fall blir också det eventuella kapitalbehovet lättare att tillgodose. Emellertid torde det i de allra flesta fall vara så att branschrationaliserande åtgärder börjar dryftas först sedan en bransch under ett antal år visat dåliga ekonomiska resultat. Tillgången på kapital inom branschens egna företag är då mycket knapp och det erforderliga kapitaltillskottet måste i regel komma utifrån. Samtidigt har den svaga räntabiliteten ofta lett till dålig likviditet som i sin tur orsakat en eftersläpning av investeringar inom branschens företag med åtföljande behov av extra kapital redan för att finansiera normal ersättning av gammal kapitalutrustning. Under sådana förhållanden kan betydande belopp bli

nödvändiga för att genomföra åtgärder som skall kunna vända den nedåtgående utvecklingen. Som tidigare sagts är dessa åtgärder oftast svåra att genomföra och deras effekt besvärlig att bedöma. Även av detta skäl blir därför svårigheterna att skaffa kapital utifrån för bransch-rationalisering mycket stora.

I samma riktning verkar ett annat förhållande. En bransch där en på kollektiv väg åstadkommen rationalisering kommit att diskuteras karakteriseras ofta av att majoriteten av branschens företag tvingats att starkt skuldsätta sig för att täcka behövliga investeringar och till och med även rörelseförluster. De säkerheter som finns inom företagen för bankmässig upplåning tenderar att användas för dessa ändamål och detta minskar möjligheterna att erbjuda tillfredsställande säkerheter för långivare vid ett radikalt ingrepp. Det kapitaltillskott som erfordras kommer att vara starkt riskbärande och därigenom i hög grad få karaktären av företagarkapital. Det kan i många fall bli svårt för den kanske viktigaste kategorin av eventuella finansiärer, bankerna, att uppfylla de krav rörande säkerhet för sin utlåning som uppställts i banklagen.

Till de nämnda svårigheterna kommer även hinder av psykologiskt slag. Liksom bedömningen av en expanderande bransch och dess individuella företag tenderar att bli överoptimistisk, blir lätt bedömningen av en bransch som under flera år kämpat med ekonomiska vidrigheter alltför pessimistisk. De eventuella finansiärerna — och det gäller ofta både ägare och eventuella kreditgivare — kommer i många fall att låta sin inställning till branschens utsikter mer färgas av historiska data än av en kall bedömning av den tänkbara framtida utvecklingen, eventuellt med en reorganiserad branschstruktur.

Att det inom en bransch diskuteras kollektiva saneringsoperationer behöver emellertid inte nödvändigtvis innebära att alla företag i branschen är under isen. Detta torde tvärtom vara sällsynt. I partsutredningen rörande textilindustrin¹ nämns särskilt att denna industri karakteriseras av en stark spridning i lönsamheten för de individuella företagen. Vissa företag inom en eljest olönsam bransch kan på grund av företagarskicklighet eller speciellt gynnsamma betingelser fortfarande vara vinstgivande. Det är knappast sannolikt att de är lika räntabla som de »bästa» företagen i de expanderande branscherna men de kan mycket väl ligga ovanför den genomsnittliga lönsamheten för hela industrin. Om några företag i denna kategori inom en bransch ställer sig i spetsen för en sådan kollektiv saneringsoperation som vi inrymmer i begreppet branschrationalisering, bortfaller eller mildras självfallet många av de svårigheter vi ovan skisserat för kapitalanskaffning.

¹ Textil — en industri i omvandling. Partsutredningen för textilindustrin. Sthlm 1958, sid. 12.

För att kunna attrahera kapital måste, som vi framhållit, ett projekt för branschrationalisering i en ekonomi av vår efterkrigstyp kunna lova en hög avkastning, så hög att projektet kan konkurrera som kapitalplaceringsobjekt med investeringar i redan framåtgående industri. Åtgärder som för över en bransch från förlustsidan till en genomsnittlig kapitalavkastning av ett par procent måste i och för sig anses ha en aktningvärd effekt. Det torde emellertid rent generellt vara mycket svårt att attrahera nytt kapital till branschen, om detta bara får en ersättning som motsvarar den genomsnittliga avkastningsförbättringen på hela det i branschen investerade kapitalet. Kapitaltillskottet måste betalas bättre.

Även om ett sådant kapitaltillskott kan vara absolut sett betydande, torde det i allmänhet vara litet jämfört med det i branschen eller i gruppen av företag under tidernas lopp investerade kapitalet. I Partsutredningen för textilindustrin¹ uppges t. ex. att det investerade kapitalet i den svenska textilindustrin beräknas till drygt 2,5 miljarder kronor och att investeringarna under de senaste åren uppgått till ca 60 miljoner kronor årligen. Enligt utredningens åsikt borde investeringarna under några år ligga kanske vid det dubbla för att dels täcka »normala» ersättningar, dels effektivisera industrin och lyfta upp den till ett konkurrenskraftigt marknads- och lönsamhetsläge. Även om partsutredningen i denna kalkyl inte har tagit med de kapitalbehov som kan uppstå genom köp av redan existerande företag och genom sammanslagningar, torde siffrorna visa att det erforderliga kapitaltillskottet är litet i förhållande till det kapital som redan investerats i branschen.

Redan om den nya investeringen i en bransch åstadkommer en mycket liten räntabilitetsförbättring mätt i antalet avkastningsprocent på hela det i branschen investerade kapitalet, kan det absoluta belopp varmed avkastningen ökar bli så stort i relation till nyinvesteringsbeloppet att det motsvarar en mycket hög avkastning på det nyinvesterade kapitalet. Låt oss anta att det investerade kapitalet i en viss bransch redovisningsmässigt kan uppskattas till 250 miljoner kronor, att så mycket som 50 miljoner kronor behövs under en given period för branschrationaliserande åtgärder och att effekten av dessa åtgärder blir att räntabiliteten i branschen räknat i procent på hela det investerade kapitalet, stiger från minus 2 på 250 miljoner kronor till plus 3 på 300 miljoner kronor. Ökningen av avkastningen skulle då bli 14 miljoner kronor, vilket utgör 28 procent på den nya investeringen, marginalinvesteringen.

Orsakslogiskt synes avkastningsförbättringen böra helt hänföras till det nya kapitalet. Avgörande för om kapitalanskaffning blir möjlig eller ej i ett sådant fall som just skisserats torde rent praktiskt ofta bli huru-

¹ A. a. sid. 69.

vida den väntade räntabilitetsförbättringen enbart eller i all huvudsak kan tillföras de personer eller institutioner som skjutit till det nya kapitalet. Om dessa är de gamla ägarna i branschen, är detta inget problem. Det är ganska självklart att dessa tillgodogör sig avkastningsförbättringen – från de fördelar andra intressenter erhåller i form av tryggare anställning, säkrare fordringar etc. bortses här. Det är också naturligt att de gamla ägarna vid sina kalkyler räknar med de 14 miljoner kronorna såsom en merintäkt på grund av marginalinvesteringen. Om denna inte hade kommit till stånd, skulle ju hela deras gamla kapital av 250 miljoner kronor vara mer eller mindre värdelöst.

Om kapitalet tillskjutes av andra än ägarna och villkoret är att den väntade avkastningsförbättringen skall komma till uttryck i en hög utdelning hos det nya kapitalet, torde ofta krävas att ägarna av det gamla kapitalet under en lång period, kanske 5 à 10 år, avstår från att göra anspråk på avkastningsförbättringen. Deras läge har ju i alla händelser förbättrats genom att företagen inte längre går med förlust och genom att utsikterna att så småningom erhålla utdelning även på det gamla kapitalet ökat.

Formellt synes en »karens» för det gamla kapitalet kunna arrangeras på flera olika sätt. Om kapitaltillskottet har karaktären av eget kapital, kan preferensaktier med särskilda villkor användas. Om bankerna står som finansiärer är det troligt att deras krav kommer att avse snabbare amortering av tidigare lämnade krediter. Självfallet kan man tänka sig att sättet för fördelningen av den väntade avkastningsförbättringen inte fixeras från början utan att finansiärerna i stället väljer att tillförsäkra sig inflytande över de berörda företagens skötsel, i första hand beträffande de frågor som rör användningen av kapitalet, och därigenom kommer att direkt delta i själva företagsledandet.

Exemplet skall naturligtvis endast uppfattas som en förenklad, teoretisk illustration. Vad vi vill försöka visa med det är att lönsamheten av ett kapitaltillskott för branschrationalisering kan uppfattas på mycket olika sätt beroende på sättet att resonera och på de institutionella förhållandena. Det är inte bara en fråga om hur lönsamheten för ett visst branschrationaliseringsprojekt kan bedömas i och för sig och jämfört med »normala» projekt utan också hur lönsamhetsförbättringen skall fördelas mellan de engagerade parterna.

Privat finansiering

Två kategorier av privata finansiärer kan primärt tänkas vara intresserade av att tillskjuta kapital för branschrationalisering, nämligen 1) de som redan är engagerade i branschen och genom insatsen vill

förbättra räntabiliteten, oftast undvika en förlust, och 2) sådana utomstående som är villiga att ta risker för att göra goda vinster i framtiden. De som närmast kommer i fråga i den första kategorin är dels de livskraftiga företagen inom branschen som har tillgång till pengar eller dessa företags ägare, dels de förlustbringande eller hotade företagens fordringsägare.

Huruvida företagen eller deras ägare inom branschen kan – eller vill – bidra till finansieringen av branschrationaliserande åtgärder, beror bl. a. på hur länge det tryckta läget har varat, hur stora reserver som finns kvar att mobilisera för ändamålet och hur bedömningen av framtiden utfaller. Som tidigare sagts talar sannolikheten för att branschrationalisering börjar diskuteras först när åderlåtningen har pågått ganska länge och branschens finansiella läge allvarligt försvagats. I en sådan situation blir det därför i första hand fordringsägarna som kommer i fråga som källa för nya kapitaltillskott. Bland dem blir det då närmast banker och huvudleverantörer som kan tänkas ha intresse att lämna dessa tillskott. De förra torde vara viktigast eftersom det är sannolikt att leverantörerna till en bransch i flerårig misär själva har starkt begränsade möjligheter att komma till hjälp.

Normalt kommer bankkrediter inte i fråga för finansiering av sådana kapitalbehov som har karaktären av företagarrisker. Som tidigare framhållits har finansieringen av branschrationalisering i många fall just denna karaktär. Genom bestämmelser i banklagen och genom en ganska detaljerad övervakning av bank- och fondinspektionen är bankerna i princip förhindrade att engagera sig i placeringar som vid placeringstillfället bedöms vara riskbärande.

Erfarenheter från bl. a. mellankrigsperioden har emellertid visat att en bank kan löpa större risker genom att inte finansiera branschrationaliserande åtgärder än genom att göra det. Banken kan vara så starkt engagerad i branschen att den står inför valet att antingen låta utvecklingen ha sin gång och förlora pengar på de krediter den beviljat till branschens företag eller också satsa nya pengar för ett radikalt ingrepp som syftar till att helt eller delvis trygga tidigare insatser. Banken kan alltså stå inför det kända problemet huruvida den skall försöka rädda fordringar genom nya tillskott vilka dock innebär risk att den »kastar goda pengar efter dåliga».

En bank kan också bli direkt engagerad i en bransch på så sätt att den för att skydda sin fordran övertagit fabriker eller liknande anläggningar eller aktier i individuella bolag. Enligt banklagen har en bank rätt att såsom betalning för fordran övertaga sådan för fordringen pantsatt eller annan egendom där det är uppenbart att banken eljest

skulle lida avsevärd förlust. Bestämmelserna är restriktiva och den egendom som en bank förvärvat med stöd av dem skall åter avyttras så snart lämpligen kan ske och senast då avyttring kan äga rum utan förlust för banken. Emellertid kan genom dessa bestämmelser bankerna bli direkta ägare av företag och därmed såväl formellt som reellt komma att ansvara för företagets ledning liksom för de åtgärder för branschrationalisering som kan bedömas vara nödvändiga. Vår ekonomiska historia visar många exempel på branschrationalisering utförd i bankernas regi eller genom initiativ tagna av bankägda eller banker närstående företag.

Bankernas möjligheter att bevilja långfristiga krediter är starkt begränsade. I och för sig är detta ett hinder för bankerna att delta i branschrationalisering eftersom en sådan måste planeras för och finansieras över en längre period. Emellertid blir i praktiken en stor del av bankernas långivning stående krediter, och banklagens bestämmelser rörande kredittidens längd är mera formellt än praktiskt betydelsefulla.

I de flesta fall måste säkerligen finansieringsproblemen vid en branschrationalisering lösas genom samarbete mellan flera banker. Det typiska torde vara att flera banker är engagerade i varje bransch eller delbransch. Om en sanering skulle kunna vinnas genom t. ex. nedläggning av företag för att reducera en föreliggande överkapacitet, torde detta vara svårt att realisera utan någon form av överenskommelse mellan de banker som har fordringar i branschen. I och för sig kan detta öka förhandlingssvårigheterna, eftersom antalet intressenter och kombinationsmöjligheter ökar. I många branscher torde det dock vara nödvändigt att söka en lösning efter denna linje.

Den andra möjligheten att till en bransch dra riskbärande kapital utifrån är som tidigare påpekats att erbjuda den som satsar de nya pengarna lockande villkor, framförallt en hög andel i framtida vinster, eventuellt under en tidsbegränsad period. De som därvid närmast kommer i fråga är privata finansiärer eller finansieringsinstitut som inte är bundna av banklagens bestämmelser. I Sverige saknas specialinstitut som kan komma ifråga för sådana placeringar. Det torde även vara ytterst svårt att finna privata finansiärer som kan ställa till förfogande belopp av den storlek som normalt torde krävas vid branschrationaliserande åtgärder av de slag som kan väntas vara mest effektiva.

I andra länder, exempelvis England, förekommer sedan gammalt finansieringsinstitut som kan sägas åta sig uppgifter av besläktat slag och som även driver konsultationsverksamhet. Dessa institut har hand om företag som råkat i tillfälliga svårigheter eller som inte kan anskaffa kapi-

tal för t. ex. en expansion, och hjälper respektive företag med pengar liksom med genomförandet av dess planer. Det bör emellertid observeras att dessa specialinstitut huvudsakligen engagerar sig i enstaka företag och att de i allmänhet kräver att de företag de skall hjälpa har en lönsam rörelse. Denna förutsättning är ju ingalunda alltid förhållande när en branschsanering är aktuell.

Emellertid har de engelska instituten ett visst illustrationsvärde och vi återger därför som en exkurs efter detta avsnitt de regler som är fastställda för ett dylikt finansieringsinstitut i England, nämligen The Charterhouse Group. Vid en jämförelse med England bör det dock observeras, att de engelska affärsbankernas utlåning till industri och handel, vilken normalt bara uppgår till en tredjedel av deras totala placeringar, domineras av kortfristiga, självlikviderande krediter och att därför behovet av institut som det ovan nämnda kan kännas särskilt starkt. De svenska bankernas utlåning är variationsrikare och utlåningen till industri och handel relativt sett betydligt större.

Inom arbetsgruppen tror vi inte att skapandet av speciella finansieringsinstitut för branschrationisering skulle vara ägnat att lösa finansieringsbekymren vid branschrationisering. Enligt vår uppfattning skulle emellertid institut av t. ex. den typ som refereras här nedan vara av ett visst intresse också i Sverige. Ett mer risktagande institut skulle troligen komma att finansieras av en eller flera banker.¹ En fördel med ett sådant institut skulle bl. a. vara att det oberoende av formella säkerhetskrav kunde låna ut pengar till företag eller grupper av företag eller att det kunde använda andra finansieringsformer, t. ex. preferensaktier, än bankerna kan enligt banklagen. Det skulle också kunna ställa garanti för lån i en bank. Utan tvivel finns det situationer då det är lönsamt att låna ut eller placera pengar även då legal »bankmässig säkerhet» inte kan presteras. Som ovan framhållits torde i många fall en grupp företag vid åtgärder som direkt ändrar företagsstrukturen inte kunna prestera sådan säkerhet.

Ett sådant institut kan vidare, som framgår av nedanstående exkurs, givas konsultativa eller direkt företagsledande uppgifter som bankerna inte gärna vill ta på sig. De undviker nämligen att direkt konkurrera med sina ordinarie lånekunder. Ett institut av denna typ kan slutligen tänkas underlätta förhandlingar och beslut i frågor om branschrationisering om flera banker är intressenter i institutet.

¹ Svensk Fartygskredit AB är ett exempel på en för bankerna gemensam finansieringsinstitution där affärsbankerna står den primära företagarrisken genom att vara aktieägare.

Exkurs: The Charterhouse Group, ett finansieringsinstitut i England

Följande information lämnas i en presentationsbroschyr från gruppen.

»Bland tjänster som Charterhouse Group erbjuder märks: (a) tillskjutande av ytterligare kapital för att utveckla existerande företag, (b) tillskjutande av fonder för att göra det möjligt för ägare av företag att betala kvarlåtenskapskatt och för andra ändamål, (c) rådgivning och biträde vid samt finansiering av sammanslagningar, rekonstruktioner och liknande operationer, (d) alla de vanliga banktjänsterna, inklusive anskaffning av kortfristigt rörelsekapital genom växelkrediter eller lån.»

»CHARTERHOUSE INDUSTRIAL DEVELOPMENT COMPANY LIMITED erbjuder medellångt eller långfristigt kapital för etablerade brittiska industri- och handelsföretag som på grund av sin ringa storlek eller av andra orsaker inte kan erhålla kapital i öppna marknaden. Det kapital gruppen ställer till förfogande hämtas från dess egna fonder. Större delen av en investering ges vanligen i formen av inlösningsbara preferensaktier eller lån utan formell säkerhet mot en bestämd utdelning eller ränta, men vanligen kräves också en minoritetspost av stamaktiekapitalet eller rätt att förvärva en sådan post. Gruppen söker inte erhålla kontroll över rösträtten i företaget men kräver bestämmelser som skyddar dess position som ägare av en minoritetspost.

Charterhouse Industrial Development Company är sålunda berett att (a) tillskjuta kapital för växande företag som icke kan finansiera en expansion med ackumulerade vinstmedel eller genom privat upplåning och (b) köpa intressen i företag så att de existerande ägarna kan ha medel tillgängliga för att betala kvarlåtenskapsskatt och för andra ändamål. Det är ofta lämpligt att kombinera båda dessa syften i en transaktion. Båda kan föra med sig reorganisation av företagets finansiering, och Development Companys långa erfarenhet av sådana åtgärder gör det till en kompetent rådgivare. I de fall den vinstgivande expansionen fortsätter, är Development Company villigt att tillskjuta mer kapital.

Development Company blir alltså en finansiell partner med de existerande ägarna till de företag det finansierar, och mångårig erfarenhet har visat att denna kombination av å ena sidan företagsledning och kunnskap och å den andra finansiella råd och kapital fungerar både harmoniskt och vinstgivande.»

»CHARTERHOUSE FINANCE CORPORATION LIMITED svarar för introduktionen på marknaden av lån eller aktieemissioner i de fall börsnotering erfordras. Företaget lånar upp nytt kapital för brittiska industri- och handelsföretag från institutionella och privata kapitalplacerare. Det övertar i fast räkning eller garanterar eljest emissionen av aktier eller obligationer som erbjudes allmänheten eller endast de tidigare aktieägarna. Det köper existerande aktie- eller lånekapital och säljer detta med hjälp av ett offentligt försäljningserbjudande eller genom direkt hänvändelse till privata kapitalplacerare. I samarbete med det berörda företaget och med revisorer, advokater och mäklare förbereder det alla handlingar och gör alla nödvändiga arrangemang för sådana transaktioner och för erhållande av börsnotering. Dess tjänster innefattar kontinuerlig rådgivning beträffande upplåning av ytterligare kapital. Dess verksamhet är icke begränsad till London; det kan arbeta i varje annan stad på de brittiska öarna, och använder i sådana fall, när det är lämpligt, lokala revisorer, advokaters och mäklares tjänster.»

Till gruppen hör vidare S. JAPHET & CO. LIMITED, en affärsbank som driver vanlig bankverksamhet med tonvikt på kortsiktiga, självlikviderande krediter.

Finansiering genom avgifter

Finns det då alls ingen möjlighet att de berörda företagen själva kan finansiera även drastiska omläggningar? Det har ju t. ex. föreslagits att oräntabla branscher skulle bilda en inköpspool.

Svårigheten här ligger dels i företagens genomsnittligt svaga position, dels i det högst varierande intresse företagen kan ha av att branschrationaliserande åtgärder genomföres. Om t. ex. en fond bildas med uppgift att köpa upp oräntabla företag, finns det stor risk att fondens storlek blir otillräcklig eftersom inte tillräckligt många företag vill delta. Tanken på tvång har då kommit upp. Det har sagts att några företag inte skall få »åka snålskjuts» när de övriga gemensamt förbättrar hela branschens läge. Det har t. ex. föreslagits för en bransch att en bestämmelse om avgifter till en rationaliseringsfond skulle ryckas in i kollektivavtalet med arbetarna så att ett företag skulle göra sig skyldigt till brott mot detta om det underlät att betala. Liknande påtryckningsåtgärder diskuterades för övrigt beträffande de engelska bomullsspinnerierna på 20-talet.

Det är tveksamt om ett sådant tvång är ett lämpligt sätt att påverka strukturutvecklingen. Företag kan vilja stanna utanför helt enkelt därför att de har en bättre ekonomisk ställning eller t. ex. en mer avancerad teknik än övriga företag och därför tror att de kan nå en gynnsammare ekonomisk utveckling ensamma. De väntar kanske att de genom sin högre effektivitet skall kunna konkurrera ut andra företag och detta är en förväntning som mycket väl kan vara berättigad. För övrigt anser vi att det vore från principiell synpunkt förkastligt att tvinga företagen in i ett obligatoriskt avgiftssystem.

Statlig finansiering

Staten kan tänkas bidra till finansieringen av branschrationaliserande åtgärder antingen genom direkt kreditgivning eller genom kreditgarantier. Utgångspunkten skulle därvid närmast vara att åtgärderna ansågs ligga i samhällets intresse och att därför staten borde bära en del av de eventuella kostnader och förluster som branschrationaliseringen kunde innebära.

För statens eventuella finansiering av branschrationaliserande åtgärder bör gälla de principiella villkor som vi tidigare angivit för stat-

liga branschrationaliserande åtgärder överhuvudtaget. Härtill kommer, som vi tidigare framhållit, den begränsning av statens handlingsfrihet som anslutningen till ett frihandelsområde kan komma att medföra. Sexmaktsgruppens Rom-avtal, som är utgångspunkten vid förhandlingarna om ett vidare frihandelsområde, innehåller bestämmelser som är direkt riktade mot statliga subsidier eller överhuvudtaget mot statliga åtgärder avsedda att påverka konkurrensvillkoren på den gemensamma marknaden för individuella branscher.

Till dessa allmänna villkor vill vi när det gäller finansiering av branschrationalisering foga några ytterligare synpunkter.

Statens skyldighet att tillvarata alla medborgares intressen innebär enligt vår mening att avkastningen måste, åtminstone i huvudsak, vara första bedömningsgrunden även vid statliga kapitalplaceringar i branschrationaliserande syfte. Staten bör alltså i princip placera de resurser den disponerar där avkastningen är störst. Staten har emellertid därvid skyldighet att vid sina kalkyler beakta fler kriterier än vad de privata kapitalplaceringarna behöver ta hänsyn till. Ett program för branschrationalisering kan tänkas ha sådana fördelar ur allmän samhällsekonomisk synvinkel att staten, genom att finansiera det, indirekt gör en god affär trots att kapitalet hade kunnat ge högre *direkt* avkastning på annat håll. Programmet kan t. ex. stabilisera ett sviktande skatteunderlag och förhindra stora utgifter för arbetslöshetsunderstöd. Staten kan naturligtvis också av moraliska, humanitära skäl bli tvingad att även ta hänsyn till icke-ekonomiska faktorer. En sittande regering kan självfallet tvingas ta rent politiska hänsyn. Vår »princip» kan därigenom – och det är vi fullt medvetna om – komma att te sig urvattnad eller politiskt orealistisk. Vi anser den emellertid så viktig att den då och då behöver dammas av och hållas fram i ljuset.

Om kapitalinsatsen för en branschrationaliserande åtgärd blir så hög att den reorganiserade branschen inte kan förränta den på normalt sätt och om åtgärderna trots detta genomförs av t. ex. sociala skäl, bör staten ta på sig förlusten som en socialutgift. En uppenbar svårighet är naturligtvis att vid bedömningstillfället beräkna om branschen kan sköta ett lån lika bra som »normala» låntagare eller om vissa delar måste avskrivas av staten och betraktas som socialbidrag. Vi anser det emellertid viktigt att en bedömning i varje särskilt fall sker efter den princip som här skisserats.

Enligt vår mening bör de grundtankar som ligger bakom lagstiftningen angående konkurrensbegränsning vara normerande också för statens eget uppträdande på det ekonomiska fältet. Därav följer att ett statligt hjälpprogram för en bransch inte bör genomföras på ett sådant sätt att det resulterar i ett statligt skyddat monopol. Ytterligare ett villkor för

statlig finansieringshjälp blir därför enligt vår mening att det rationaliseringsprogram som skall finansieras får en utformning och även en övervakning som är önskvärd från allmän synpunkt.

En viss ledning när det gäller att bedöma tänkbara former för en statlig finansieringshjälp åt projekt för branschrationalisering ger den statliga kreditverksamhet som nu bedrivs för att huvudsakligen stödja småindustrin. Den ger också en viss uppfattning om de administrativa problem och det behov av sakkunskap som statlig verksamhet av detta slag medför. Vi har därför efter detta avsnitt samlat viktigare data om verksamheten i en exkurs. Här vill vi endast framhålla att verksamheten drives med hjälp av den privata kreditmarknadens sakkunskap. Denna konsultation i fria former räcker måhända när verksamheten har en så begränsad omfattning som den nu har. (Formerna för verksamheten är dock när detta skrives under utredning.) Statlig kredithjälp, dimensionerad för att finansiera åtgärder omfattande hela branscher och medförande behov av tidvis mycket stora investeringar, skulle enligt vår mening kräva en mer omfattande och differentierad administration än den nu skildrade. Detta gäller främst den statliga myndighet som skall pröva projekten och fördela medlen.

Vi gör detta närmast triviala konstaterande därför att det ibland i den ekonomiska debatten verkar som om statlig kredithjälp enbart vore en budgetfråga. Statlig finansiering av branschrationalisering rymmer emellertid så många svårbedömbara problem att särskild administrativ kapacitet måste avdelas för ändamålet. Att bygga upp en specialadministration för ändamålet förefaller emellertid orimligt om tanken endast är att invänta framställningar om hjälp från branscherna själva; ett eventuellt specialorgan skulle då bli föga och i varje fall ojämnt sysselsatt.

Med utgångspunkt från de svårlösta bedömningsproblem som statliga myndigheter skulle ställas inför om en statlig kreditverksamhet för branschrationalisering inrättades och i betraktande av alla de placeringsmöjligheter med säker och hög avkastning som staten har – vi behöver bara peka på kommunikationernas och elkraftens investeringsbehov – framstår för oss en statlig, kontinuerlig finansiering av branschrationaliserande åtgärder inte som ett från allmän synpunkt väsentligt intresse.

Detta innebär givetvis inte att staten kan eller skall negligera de problem som uppstår då en bransch blivit ett »socialfall». Det är emellertid viktigt att få till stånd vissa grundregler för hur sådana fall skall behandlas. Annars kan lätt tillfälligheter, t. ex. sammanhängande med en konjunkturedgång, leda till beslut som är olämpliga på lång sikt. Det får enligt vår mening inte bli någon regel att staten skall tillgripa

omfattande stödåtgärder för att hålla igång en bransch i svårigheter. Det kan i ett sådant fall snarare vara rationellt både från samhällets och från företagens synpunkt att underlätta en krympning eller till och med ett nedläggande av branschen.

Exkurs: De statliga krediterna till småindustrin

Den nuvarande statliga kreditverksamheten för att stödja småindustrin och hantverket har två former. Den ena innebär att staten beviljar lån åt länens företagarföreningar, som dessa i sin tur lånar ut till enskilda företag. Den andra innebär att staten ställer garanti för lån i vanliga kreditinstitutioner. Såsom lokala organ för denna verksamhet fungerar företagarföreningarna.

Den statliga långivningen inleddes under 30-talets depression och var då uteslutande riktad mot arbetslöshet. År 1938 började K. Maj:t bevilja medel åt företagarföreningarna i de län som var särskilt drabbade av arbetslöshet. Medlen kom från anslag som riksdagen beviljat för arbetslöshetens bekämpande. Dessa föreningars styrelser var i allmänhet sammansatta av företagare-representanter samt representanter för hushållningssällskap, landsting och länsstyrelse. Styrelserna utsåg själva ordförande, i regel landshövdingen.

Företagarföreningarna kom så småningom samtliga att årligen tilldelas medel. Prövningen skedde först inom departementen. Efter 1946 års småföretagsutredning omorganiserades verksamheten. Företagarföreningarnas skulder till staten överfördes då till en fond som flyttades från driftsbudgeten till kapitalbudgeten. Dessutom bildades företagarföreningar i samtliga län och man började garantilåneverksamheten. Huvuddelen av administrationen flyttades till kommerskollegium.

De lån företagarföreningarna erhållit har gjorts revolverande och går ej tillbaka till fonden för central fördelning. Detta har medfört att en av de äldsta föreningarna har 6,5 miljoner kr utestående hos olika företag, medan en av de yngsta endast har 500 000. Hela fonden uppgick den 1 september 1958 till 60,3 miljoner. Till detta kom 2,6 miljoner i subventionsmedel avsedda att täcka eventuella förluster och 3,5 miljoner som landstingen lånat företagarföreningarna. Av statsmedel äger företagarföreningarna att till ett och samma företag utlåna högst 40 000 kr utan särskilt medgivande.

Garantilån söks av enskilda företag. Ärendena bereds av företagarföreningarna och beslutas av kommerskollegium. Bifall till en ansökan innebär att kommerskollegium bemyndigar vederbörande företagarförening att på statens vägnar garantera lån i t. ex. affärsbank. Dessa lån skall överstiga 40 000. Högsta beviljade garantilån har gällt 650 000 kr. Beredningen sker i samarbete med företagets normala bankförbindelse och beslut träffas efter hörande av denna liksom länets organ, kommunen och ibland fackföreningen och branschorganisationen.

Garantilåneverksamhetens omfattning regleras av årliga riksdagsbeslut. Till en början anslogs 10 miljoner kr per år. För budgetåret 1958/1959 har ramen för garantilånen ökats till 25 miljoner.

Båda formerna av statlig kredithjälp åsyftar att ge industriföretag toppkrediter när sådana anses motiverade från sysselsättningspolitisk synpunkt eller eljest. Ett typiskt fall är när det ligger i det allmännas intresse, med tanke på sysselsättningen, att ett företag gör en investering tidigare än vad som är moti-

verat med hänsyn till enbart företagets ekonomiska fördelar. Ett annat typiskt fall är när kraftiga investeringar erfordras för att tillmötesgå yrkesinspektionens krav och företaget inte har möjlighet att finansiera dessa av myndigheterna föreskrivna utgifter på normala vägar.

Syftet med kreditstödet har såtillvida vidgats som det numera gäller att inte enbart beakta sociala synpunkter utan därjämte de enskilda företagarnas behov av krediter även i fall då omedelbar anknytning till statens sysselsättnings- och lokaliseringspolitik saknas. Lån har sålunda även beviljats för rationaliseringar som friställer arbetskraft. Lån för att flytta företag har vidare ofta beviljats på inrådan av arbetsmarknadsstyrelsen och Industriens Produktionsråd. Även när syftet är att bevara arbetstillfällena är kommerskollegium mycket noga med att samarbeta med företagets affärsbank för att bedöma de rent affärsmässiga utsikterna för företaget.

Kommunal finansiering

Även kommunerna är tänkbara som finansiärer av branschrationaliserande åtgärder. I några branscher är företagen så lokaliserade att branschsvårigheter leder till sviktande skatteunderlag och risk för avfolkning i vissa kommuner. Dessa kommuner kan då för att stoppa en sådan utveckling vara beredda att bl. a. ge finansieringshjälp.

Kommunens primära intresse är emellertid i första hand ett upprätthållande av sysselsättningen och företagsamheten inom de egna gränserna och först i andra hand, som ett medel härtill, branschrationalisering. Sannolikheten för att dessa intressen skall sammanfalla är enligt vår mening inte stor. Tvärtom finns det risk för att ökade kommunala engagemang för att trygga existerande företag skulle motverka strukturförbättringar.

Redan av detta skäl och alldeles frånsatt att nu gällande kommunallag synes starkt begränsa en kommuns möjligheter att engagera sig i privata företag anser vi att kommunal finansiering av branschrationaliserande åtgärder i allmänhet inte är någon framkomlig väg.

PROBLEMET KONKURRENSBEGRÄNSNING

Den föregående framställningen visar å ena sidan att de effektivaste verktygen för branschrationalisering i regel också är konkurrensbegränsande i traditionell mening. Å andra sidan har vi framhållit att konkurrensen är det viktigaste instrumentet för ekonomiskt framåtskridande och för strukturförbättringar. Vid behandlingen av branschrationaliseringsproblemet möter alltså det klassiska dilemmat konkurrens eller samverkan.

Tidigare har vi sökt dra upp de gränser inom vilka olika former av samverkan för branschrationalisering måste hållas för att enligt vår

mening vara principiellt acceptabla. Från konstaterandet att samverkan med vissa begränsade syften och i vissa former *kan accepteras* är dock steget långt till en rekommendation att sådan samverkan *bör komma till stånd*. Den som tvekar kan ju hävda att en ökad samverkan mellan företagen på lång sikt hämmar den för framstegstakten nödvändiga flexibiliteten. Det kan också sägas att samverkan är en halvmesyr som visserligen för stunden förbättrar en branschs struktur men som i längden kommer att stå i vägen för en betydligt radikalare omdaning genom de ekonomiska krafternas fria spel.

Mot detta kan hävdas att organiserad samverkan för branschrationalisering bör kunna åstadkomma strukturförbättringar i samma riktning som de spontant uppträdande. Detta talar enligt vår mening för att organiserad samverkan bör prövas som verktyg för branschrationalisering om åtgärderna har rimliga utsikter att lyckas och om de uppfyller de principiella villkor vi tidigare preciserat, nämligen

att den enhet som bildas genom konkurrensbegränsningen är utsatt för effektiv konkurrens utifrån,

att de företag som deltar i det konkurrensbegränsande samarbetet för branchrationalisering blir effektivare genom detta, samt

att företag inte exempelvis genom blockadåtgärder tvingas in i samarbetet eller utestängas från marknaden.

Detta ja till samverkan för branschrationalisering uppfattar vi inte som ett avsteg från våra konkurrensideal. Sådan samverkan kan snarare betraktas som stimulans för konkurrensen. Om vissa företag i en bransch är för små eller för ineffektiva för att konkurrera verksamt, kan konkurrensen ökas genom samverkan dem emellan. Konkurrensen mellan de samverkande företagen försvinner visserligen men om de genom en väl genomförd arbetsfördelning blir effektivare, har spelrummet för konkurrensen ökat och inte minskat.

På den europeiska stormarknaden kommer i många branscher att stå små svenska företag mot stora utländska. Samverkan i grupper av svenska företag bör då kunna öka den effektiva konkurrensen på marknaden. Byggandet av motorvägen Malmö–Lund kan här utgöra ett belysande exempel. Vägen byggdes av tre svenska företag som vart och ett var för litet för att kunna klara av entreprenaden. Det fanns alltså i verkligheten inte, när det gällde detta arbete, någon konkurrens mellan dessa företag som begränsades genom deras samverkan. Förhållandet var i stället det att de utländska entreprenadförmorna genom de svenska företagens samarbete fick en konkurrent som de annars inte skulle ha haft.

Förekomsten av samverkande grupper i det svenska näringslivet kan

knappast hindra att större företag bildas i de fall effektiviteten därigenom kan höjas. Då sådan samverkan tvärtom bör kunna skapa embryon till storföretag, bör den kunna accepteras också med hänsyn till den långsiktiga strukturutvecklingen. Förutsättningen är dock, som tidigare framhållits, att samverkan håller sig inom de principiella gränser vi ovan sökt ange.

Sammanfattning

1. Vi anser att den hittills ganska diffust använda termen »bransch-rationalisering» i fortsättningen, till förmån för en mer preciserad debatt, bör ges följande innebörd:

rationalisering (i betydelsen åtgärder för att vid givna insatser öka resultatet eller vid givet resultat minska insatserna)

av strukturen i en bransch

genom åtgärder på branschplanet, antingen vidtagna kollektivt av samtliga företag eller en grupp av dessa eller åstadkomna av det offentliga.

Vid resonemang om branschrationalisering bör man skilja mellan en branschs struktur, dvs. sådana kännetecken för branschen som t. ex. företagens storlek och lokalisering, och den »yttre ramen» för branschen, dvs. de mera allmänna – politiska, institutionella, rättsliga, samhällsekonomiska – förhållanden efter vilka hela det ekonomiska livet, inte endast enstaka branscher, måste anpassa sig. Ändringar i den yttre ramen kan få en branschrationaliserande effekt eller bli incitament till branschrationalisering men har inte av oss behandlats som branschrationalisering i egentlig mening.

2. De hittills företagna statliga branschutzredningarna inom svensk industri har givit lärdomar om branschrationaliseringens möjligheter och begränsningar men har avsatt obetydliga praktiska resultat. Huvudorsakerna härtill synes oss vara följande. Man har inte i utredningarna tagit ställning till vilka och hur långt ingripande åtgärder från företagens, branschernas och statens sida som överhuvudtaget i dagens samhälle är praktiskt genomförbara och principiellt acceptabla. Man har endast undantagsvis gjort klart för sig *vem* som skall genomföra de rekommendationer utredningarna lett till. Man har lagt upp utredningarna alltför brett vilket lett till bristande koncentration på väsentliga problem. Utredningarna har dessutom kommit till i en kontroversiell atmosfär vilket reducerat utsikterna till framgång. Vi har i vår skrift sökt skissera ett mera praktiskt förfarande vid utredningar med branschrationalisering som huvudsyfte.

3. Man kan inte basera omdömen om branschrationalisering enbart på objektiva grunder. En bedömare har, medvetet eller omedvetet, bland sina utgångspunkter subjektiva värderingar, t. ex. hur han uppfattar konkurrensens roll, hur långt den enskildes handlingsfrihet skall få begränsas och vilken roll staten bör spela. Vi har för vårt arbete diskuterat oss fram (sid. 242–253) till en serie värderingar av detta slag. Självklart kan andra bedömare ha andra värderingar.

4. I den debatt om branschrationalisering som förts i Sverige speciellt under tiden närmast efter andra världskriget har många idéer och förslag kommit att starkt präglas av de av kriget föranledda försörjnings-svårigheterna och den utpräglade säljarens marknad som rådde även under de första efterkrigsåren. Förändringen av marknadsförhållandena och det senaste årtiondets ekonomiska och tekniska utveckling har medfört att program för rationalisering av hela branscher ter sig allt mindre realistiska. Branscherna inom såväl industri som handel blir alltmer inflätade i varandra med åtföljande svårigheter till kollektivt handlande inom den traditionella branschens ram. Efterfrågan tenderar att bli alltmer differentierad och varierande i tiden.

Medan detta skulle påkalla en flexiblare produktionsapparat, gör den tekniska utvecklingen i många branscher i stället produktionen ställare inte minst genom den rationalisering som äger rum. Samtidigt gör stigande fasta kostnader ett högt kapacitetsutnyttjande alltmer önskvärt. Under sådana förhållanden blir receptet för en bransch i svårigheter ofta snarare att göra nya, ofta »branschfrämmande» produkter, än att anpassa sin kapacitet efter en vikande efterfrågan. Med distributionens tilltagande koncentration till få och stora kommersiella köpare minskas i många branscher spelrummet för producenternas egen långsiktiga produktionsplanering, såvida inte de vertikala förbindelserna mellan producenterna och handeln är mycket goda. Det perspektiv som Europamarknaden öppnar kan visserligen på längre sikt innebära nya möjligheter till strukturförbättringar men föranleder ofta på kort sikt en avvaktande inställning, i varje fall beträffande investeringar.

5. Vissa typer av åtgärder omfattande hela branscher anser vi *indirekt* kunna åstadkomma strukturförbättringar på längre sikt. Vi vill särskilt nämna upplysningsverksamhet om de ekonomiska förutsättningarna för branschen, speciellt efterfrågeförhållandena. Det är möjligt att driva upplysningsverksamhet som är särskilt inriktad på förutsättningarna för investeringar och nyetablering, på nedläggning och sammanslagning av företag samt på underleveranser. Samverkan kan slutligen röra standardisering, forskning och konstruktionsverksamhet, teknisk, ekonomisk och administrativ information och utbildning. Till

detta slag av åtgärder hör också ändringar av kollektivavtal och lagar som särskilt påverkar strukturen i en bransch. Några av de nämnda åtgärderna tillämpas redan i stor omfattning, andra synes ännu inte ha prövats i större utsträckning.

6. Vi har i huvudsak kommit till att branschrationalisering som inleds med total analys av en hel bransch och som åtföljs av centralt och/eller kollektivt genomförda åtgärder vilka omfattar alla företagen i en bransch och *direkt* påverkar dess struktur torde vara möjlig endast i enstaka undantagsfall i ett samhälle med vårt lands ekonomiska och politiska struktur.

7. Däremot torde möjligheter finnas att vidta åtgärder av direkt branschrationaliserande karaktär punktvis och inom mindre grupper av företag. Det blir därvid fråga om försäljningssamverkan och produktionssamverkan samt de hittills i kollektiv form ganska sparsamt prövade åtgärdstyperna organiserad sammanslagning och nedläggning av företag. Vi har diskuterat möjligheterna att genomföra dessa åtgärder och därvid försökt att skissera de principiella villkor som bör gälla för dem (sid. 263).

8. Vår undersökning har visat att på många håll mycket överdrivna föreställningar odlats om vad som kan nås genom branschrationalisering. Samtidigt har på företagarkåll inställningen i många fall varit spontant och kategoriskt avböjande.

Numera tycks emellertid de hetaste förväntningarna ha svalnat, samtidigt som många företagare inför perspektivet av en friare europeisk marknad tycks ha fått en mer sökande inställning. Vi tror därför att förutsättningarna nu är bättre än tidigare för en realistisk och avspänd debatt koncentrerad kring de begränsade men dock förefintliga möjligheter till åtgärder för branschrationalisering som vår undersökning skisserat.

Litteratur

I denna litteraturförteckning har upptagits dels böcker, artiklar och riksdagshandlingar som nämnts i den föregående texten eller direkt tjänat som underlag för något avsnitt, dels litteratur som visserligen inte kommit till direkt användning i föreliggande rapport men som har intresse vid ett studium av branschrationalisering och därmed sammanhängande frågor.

SVENSKA BRANSCHUTREDNINGAR OCH BRANSCH-MONOGRAFIER SEDAN 30-TALET

I denna avdelning är skrifterna ordnade i bokstavsordning efter berörda *branscher*.

Wärneryd, Karl-Erik: Annonssbyråernas struktur, Sthlm 1952

Betänkande angående omorganisation av *apoteksväsendet* i riket m.m. avgivet av 1946 års läkemedelskommitté (SOU 1951: 34)

Bokutredningen. Betänkande avgivet av särskilda sakkunniga inom ecklesiastikdepartementet (SOU 1952: 23)

Den svenska *bryggeriindustrien*. IUI (stencil). Sthlm 1953

Thunæus, Harald: Sveriges bryggeri- och läskedrycksindustri. Sthlm 1954

Busslinjeutredningen. Betänkande rörande översyn av vissa bestämmelser i 1940 års förordning angående yrkesmässig automobiltrafik m.m. jämte förslag till lag angående företag som driva yrkesmässig trafik med omnibus (SOU 1955: 23)

Riksdagshandlingar och direktiv för 1947 års *byggnadsmaterialutredning*

AK motion 1944: 421

AK protokoll 1944: 20

FK andra tillfälliga utskotts utlåtande 1944: 11

AK andra tillfälliga utskotts utlåtande 1944: 10

Direktiv för byggnadsmaterialutredningen i Post- och inrikes tidningar 9 juni 1947

Den svenska byggnadsmaterialmarknaden. Produktion och prissättning av jord- och stenindustriens materiel. Utredning gjord på uppdrag av 1947 års *byggnadsmaterialutredning* av Nils Tengvik (SOU 1951: 35)

Värme- och sanitetsbranschen. En ekonomisk strukturanalys med särskild hänsyn till distributionsproblemen på *byggnadsmaterialutredningens* uppdrag utförd av Per Holm (SOU 1955: 49)

Konkurrensbegränsande samverkan inom värme- och sanitetsbranschen. Undersökning verkställd av Kommerskollegium på hemställan från 1947 års *byggnadsmaterialutredning*

I Radiatorkonventionen, i Kartellregistret 1951: 7–8

II Diskbänksfabrikantföreningen, i Kartellregistret 1953: 5–6

III Svenska Rörgrossistföreningen, i Näringsfrihetsfrågor 1955: 4

Stommateriel från jord- och stenindustrin. Betänkande avgivet av 1947 års byggnadsmaterielutredning (SOU 1957: 12)

Lahnhausen, Rolf: Sveriges cementindustri. Sthlm 1950

Den svenska elbranschens kapacitet och konkurrensförhållanden. Betänkande avgivet av 1947 års elbranschkommitté (SOU 1950: 10)

Riksdagshandlingar och direktiv för 1947 års elbranschkommitté

- FK motion 1947: 32
- AK motion 1947: 51
- AK motion 1947: 331
- FK protokoll 1947: 26
- AK protokoll 1947: 25
- FK andra tillfälliga utskotts utlåtande 1947: 12
- AK andra tillfälliga utskotts utlåtande 1947: 8
- Riksdagens skrivelse 1947: 458

Direktiv för elbranschkommittén i Post- och inrikes tidningar 28 augusti 1947

Erlandsson, Olof: Elektriska installationsbranschens ekonomiska läge åren 1947–49. Sthlm 1951

Direktiv för 1947 års fiskindustriutredning i Post- och inrikes tidningar 19 juni 1947

Försäkringsutredningen. 1 Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. Lagtext (SOU 1946: 33). 2 Förslag till lag om försäkringsrörelse m. m. Motiv (SOU 1946: 34)

1945 års försäkringsutredning. 1 Principbetänkande rörande försäkringsväsendet (SOU 1949: 25). 2 Betänkande med förslag till lag om trafikförsäkring (SOU 1949: 26)

Färdig, Karl-Gustav: Sveriges glasindustri. Sthlm 1949

Direktiv för 1946 års glasindustriutredning i Post- och inrikes tidningar 4 oktober 1946

Hedbom, Olof: Sveriges grafiska industri. Sthlm 1949

Typograferna och ackordsarbetet. Svenska Typografförbundet, Sthlm 1954

Lindström, Bert: Den svenska kolonialvarugrosshandeln. Dess struktur och funktioner. Sthlm 1945

af Trolle, Ulf: Från producent till konsument. En studie av läderdistributionen. Sthlm 1947

Möbler. Betänkande avgivet av 1946 års möbelutredning (SOU 1947: 52)

Direktiv för 1946 års möbelutredning i Post- och inrikes tidningar 4 april 1946

Handeln med olja. Betänkande med förslag avgivet av Oljeutredningen 1945 (SOU 1947: 14)

Anstrin, Hans: Sveriges pappersindustri. Sthlm 1951, 2 uppl. 1956

Larsson, Bengt: Den svenska porslins- och keramikindustrin. Sthlm 1949

Kristensson, Folke: Postorder. Företagsekonomiska studier över en distributionsform. Sthlm 1949

Sjöberg, Arne: Rusdrycksutskänkningens intäkter och kostnader. Sthlm 1953

Bohman, Clas: Sveriges skoindustri. Sthlm 1949

Elinder, Rickard: Studier i den svenska skoindustrins struktur. Sthlm 1948

Skor. Betänkande avgivet av 1945 års skoutredning (SOU 1951: 38)

Riksdagshandlingar och direktiv för 1945 års skoutredning

- AK motion 1945: 83
- FK första tillfälliga utskotts utlåtande 1945: 17
- AK andra tillfälliga utskotts utlåtande 1945: 12

- FK protokoll 1945: 25
 AK protokoll 1945: 21
 Direktiv för 1945 års skoutredning i Post- och inrikes tidningar 29 oktober 1945
- Olsson, Ingrid: Sveriges slakteriindustri.* Sthlm 1949
- Den svenska *spritfabrikationen* och dess avsättningsförhållanden (SOU 1948: 19)
- Betänkande och förslag rörande befrämjande av avsättningen av den svenska *stenindustriens* produkter avgivet av 1937 års granitutredning (SOU 1939: 11)
- Betänkande med förslag till vissa åtgärder till rationalisering av gat- och kantstensindustrien avgivet av 1946 års *stenindustriutredning* (SOU 1949: 44)
- Riksdagshandlingar och direktiv för 1946 års *stenindustriutredning*
 FK motion 1945: 27
 Direktiv för 1946 års *stenindustriutredning* i Post- och inrikes tidningar 17 januari 1946
- Betänkande med förslag angående *stärkelse- och bränneriindustrin*. Jordbruksdepartementet 1953, stencil
- Sågverksindustrin* i södra Sverige. Betänkande avgivet av Södra Sveriges skogsindustriutredning (SOU 1953: 19)
- Kristensson, Folke: Studier i svenska textila industriers struktur.* Sthlm 1946
- Riksdagshandlingar för utredning om *textilindustrin*
 AK motion 1947: 25
 FK andra tillfälliga utskotts utlåtande 1947: 9
 AK andra tillfälliga utskotts utlåtande 1947: 7
 FK protokoll 1947: 23
 AK protokoll 1947: 23
- Paulsson Frenckner, T: Svensk textilvarudistribution* år 1938. Sthlm 1948
- Redlund, Knut, och Igestedt, Elon: Kostnads- och intäktsproblem i textil-distributionen.* Sthlm 1955
- Roostal, Ilmar: Distributionen av textilvaror* år 1948 i jämförelse med år 1938. Sthlm 1951
- Textil – en industri i omvandling.* Partsutredningen för textilindustrin. Sthlm 1958
- Specialutredningar på uppdrag av partsutredningen:
Ekström, John; Henrikson, Arne; Paues, Wilhelm; Savosnick, Kurt; Svennilson, Ingvar: Textilindustriens internationella problem. Sthlm 1957
Ekström, John: Den textila konsumtionen. Sthlm 1958
Karlsson, Bengt; Meidner, Rudolf; Rüdher, Gustaf; Wohlfahrt, Göran: Arbetsmarknad och löner. Sthlm 1958
Henrikson, Arne: Lönsamhetsutveckling för textilindustrin 1951–56. Sthlm 1958
- Produktivitet och kapacitetsutnyttjande i svensk bomullsindustri. Sthlm 1958
- Direktiv för 1946 års *torvutredning* i Post- och inrikes tidningar 26 september 1946

SVENSKA SKRIFTER OCH BETÄNKANDEN M. M. OM LAG-STIFTNING ANGÅENDE KONKURRENSBEGRÄNSNING

Kartellregistret liksom kommerskollegiums specialundersökningar intogs förlöpande i publikationen Kartellregistret fram till 1953 års lag. Denna publikation efterträdades därefter av Näringsfrihetsfrågor som även innehöll meddelanden från Näringsfrihetsrådet och Ombudsmannen för näringsfrihetsfrågor. Efter inrättandet av Statens Pris- och Kartellnämnd heter publikationen Pris- och kartellfrågor och har utökats med rapporter om den aktuella prisutvecklingen.

Ljunggren, Adolf: Ekonomiska sammanslutningar av monopolistisk natur i Sverige. Sthlm 1913

Organiserad samverkan inom svenskt näringsliv. Betänkande avgivet av 1936 års näringsorganisationssakkunniga (SOU 1940: 35)

Betänkande angående övervakning av konkurrensbegränsande företeelser inom näringslivet. Utredningar angående ekonomisk efterkrigsplanering XII. Framställningar och utlåtanden från Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering 5 (SOU 1945: 42)

Proposition 1946: 264 angående lag om övervakning av konkurrensbegränsning

Direktiven till nyetableringssakkunniga i Post- och inrikes tidningar 19 juni 1946

Direktiven till 1946 års utredning om näringslagstiftningen i Post- och inrikes tidningar 11 december 1946

Brems, Hans och Lindström, Bert m. fl.: Konkurrens eller samverkan. Ett diskussionsinlägg om kartell- och monopolproblem. SNS, Sthlm 1951

Konkurrensbegränsning. Betänkande med förslag till lag om skydd mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning avgivet av nyetableringssakkunniga (del I: SOU 1951: 27; del II: SOU 1951: 28)

Proposition 1953: 103 och 192 angående lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning

Direktiven till 1954 års priskontrollutredning i Post- och inrikes tidningar 29 december 1954

Konkurrens och priser. Betänkande avgivet av 1954 års priskontrollutredning (SOU 1955: 45)

Proposition 1956: 97, 147 och 148 angående ändringar i 1953 års lag om motverkande av konkurrensbegränsning m.m.

Utlåtande över dessa propositioner av andra lagutskottet 1956: 123

Statens Pris- och Kartellnämnd: Den nya pris- och kartelllagstiftningen – en kortfattad översikt, Sthlm 1958

UTLÄNDSK VERKSAMHET FÖR BRANSCHRATIONALISERING

Waste in Industry. Committee on Elimination of Waste in Industry of the Federated American Engineering Societies. New York 1921

Brady, Robert A: Crisis in Britain (Särskilt kap XII: Industrial Location and Development: National Planning; XIII: Industrial Location and Develop-

ment: Copartnership and Monopoly: Appendix 7: Generalized Summary of Working Party Report Recommendation). Los Angeles och London 1950

Brady, Robert A: The Rationalization Movement in German Industry. A Study in the Evolution of Economic Planning (Särskilt kap IV: Towards Economic Planning; XIV: The Role of Politics and the State). Berkeley, Calif. 1933

Working Party Reports (Her Majesty's Stationary Office)

Boots and shoes	London 1946
Carpets	» 1947
China-Clay	» 1948
Cotton	» 1946
Cutlery	» 1947
Furniture	» 1946
Hand-blown Domestic Glassware	» 1947
Heavy Clothing	» 1947
Hosiery	» 1947
Jewellery and Silverware	» 1946
Jute	» 1948
Lace	» 1947
Light Clothing	» 1947
Linoleum and Felt Base	» 1947
Pottery	» 1946
Rubber Proofed Clothing	» 1947
Wool	» 1947

Industrial Organisation and Development Act, 1947. Her Majesty's Stationary Office. London 1947

Statutory Instruments (Her Majesty's Stationary Office)

The Clothing Development Council Order (1949 No 2124). London 1951

The Cotton Industry Development Council Order (1948 No 629). London 1953

The Furniture Industry Development Council Order (1948 No 2274). London 1952

The Jewellery and Silverware Development Council Order (1948 No 2801). London 1949

The Cotton Board: Annual Report for the Year Ended March 31, 1955. Manchester 1956

The Furniture Development Council. Seventh Annual Report 1955. London 1956

Instillinger fra pris- og rasjonaliseringslovkomiteen (tre hæften, första häftet s 215: Forslag til lov om fremme av rasjonalisering, bedre organisasjon og utbygging av den økonomiske virksomhet). Oslo 1952

Uttalelser till Finansdepartementet fra nærings- og arbeidslivets hovedorganisasjoner m. fl. om instillingene fra Pris- og Rasjonaliseringslovkomiteen om lov om fremme av rasjonalisering, bedre organisasjon og utbygging av den økonomiske virksomhet. Finansdepartementet, Oslo 1953

Om bransjerådene		St meld nr 47	1949	} ¹
Om bransjerådernes virksomhet i 1949 og 1950		86	1951	
— » —	1951	— » —	82	
— » —	1952	— » —	36	
— » —	1953	— » —	53	
— » —	1954	— » —	64	} ²
— » —	1955	— » —	27	
— » —	1956	— » —	34	
— » —	1957	— » —	37	
— » —	1958	— » —	37	

¹ Industri-, håndverk- og skipsfartsdepartementet, Oslo

² Departementet for industri og håndverk, Oslo

Om tiltak til å fremme rasjonalisering og ökt produktivitet (St meld nr 83 – 1954) Finans- og tolldepartementet, Oslo

ALLMÄNT

Verk med författarnamn står i bokstavsordning efter författare. Därefter följer övriga verk uppdelade på *ämnesgrupper* i bokstavsordning.

Ahlberg, Alf: Fyra artiklar i Fackföreningsrörelsen 1931 (Vol II) utgör ett sammandrag av Bauer, Otto: Rationalisierung – Fehlrationalisierung

Ahlberg, Alf: Fem artiklar i Fackföreningsrörelsen 1932 om socialiseringsfrågan och sociala synpunkter på rationaliseringen

Allen, C. G.: An Aspect of Industrial Reorganisation, i The Economic Journal, June–Sept. 1945

Artle, Roland: Svenskt distributionsväsende. Sthlm 1952

Bahrke, Wilhelm: Skoindustrin löser sina problem, i Industria 1947: 2

Bauer, Otto: Rationalisering – Fehlrationalisering. Sthlm 1933

Bohlin, Holger: Det gemensamma programmet, i serien Konkurrens under samverkan – skobranschens giv, i Affärsekonomi 1956: 4

Bonow, Mauritz: Rationaliseringen som ekonomiskt problem, i Fackföreningsrörelsen 1932: 1

Burnham, James: The Managerial Revolution. New York 1941

Casparsson, Ragnar: Rationaliseringen och fackföreningsrörelsen, i Tiden 1935: 3

Cassel, Gustav: Kartell- och trustväsendet från socialekonomisk synpunkt, i Ekonomisk Tidskrift 1901, ss 475, 481, 488, 494, 495

Christiansen, Th: Torven som industribränsle. Planer och åtgärder till främjande av torvbränsleproduktionen, i Affärsekonomi 1942: 3

Clark, John M: Social control of business. New York 1939

Cronborg, Bror: Träindustrins rationalisering, i SIA 1957: 1

Dahmén, Erik: Ekonomisk strukturanalys, i Ekonomisk Tidskrift 1942: 3

Dahmén, Erik: Kausalanalys i den industriella utvecklingen 1919–1939, i Svensk industriell företagareverksamhet, band 1. Sthlm 1950

Elgenstierna, Reinhold: Tegelbyggteknikens utveckling gör tegel konkurrenskraftigt, i Arbetsgivaren 1958: 5

Gavlevik, Sven: Staten hugger i sten, i Industria 1947: 2

Gomberg, William: Samverkan för högre produktivitet, i Fackföreningsrörelsen 1951: 16

Gårdlund, Torsten: Sammanslutningar på gott och ont (recension av betänkandet från näringsorganisationssakkunniga, SOU 1940: 35), i Tiden 1941: 1

- Haag, Sture*: Byggnadsindustrins rationaliseringsproblem, i *Affärsekonomi* 1947: 19
- Hagnell, Hans*: Referat av tal vid ABF-kurs om distributionens rationalisering, i *Arbetet* 20/2 1951
- Hagnell, Hans*: Hur skall det gå för cykelindustrin?, i *Metallarbetaren* 1956: 3, samt Cykelindustrins marknadsutsikter, i 1956: 7
- Hagnell, Hans*: Ledare om elspisindustrin, i *Metallarbetaren* 1957:23–24
Insändare rörande denna ledare och Hagnells kommentar till dessa i 1957: 29–30
- Hansson, Sigfrid*: Arbetarna och rationaliseringen. Sthlm 1930
- Hansson, Sigfrid*: Rationaliseringen ur social synpunkt, i *Nutida svenskt arbetsliv*. Sthlm 1932
- Hedlund, Lennart*: Vårt företag och samarbetet, i *Affärsekonomi* 1956: 6 i serien Konkurrens under samverkan – skobranschens giv
- Hellberg, Rune*: Kris för »King Cotton», i *Industria* 1946: 4
- Henrikson, Arne*: Internationellt om rationalisering, i *Fackföreningsrörelsen* 1955: 13
- Henrikson, Arne*: Vad kostar distributionen (recension av *Distributionsekonomiska problem*), i *Tiden* 1954: 2
- Henriksson, Sture*: Kritiken från näringslivet, i *Tiden* 1956: 10
- Härnqvist, Margareta och Artle, Roland*: Industri och hantverk i Stor-Stockholm under 1940-talet. Sthlm 1953
- Johansson, S A*: Varudistributionens strukturrationalisering, i *Affärsekonomi* 1948: 2
- Karlbom, Torvald*: Fjorton artiklar i Fackföreningsrörelsen 1939 om Rationaliseringsutredningens betänkande (SOU 1939: 13, 14)
- Kärnekull, Olof*: Rationalisering ur teknisk och ekonomisk synpunkt, i *Nutida svenskt arbetsliv*. Sthlm 1932
- Lindblad, Göran*: Om branschforskningsinstitut, i *Affärsekonomi* 1952: 11
- Linderöth, Hans*: »Strukturbyrå» nytt organ för effektivisering i samarbetets tecken, i *Industria* 1947: 2
- Lindström, Ulla*: Strukturutredningarnas lärdomar, i *Tiden* 1951: 9
- Lindström, Bert och af Trolle, Ulf*: Svensk grosshandel. Sthlm 1947
- Ljung, Eric*: Varför är möblerna dyra? i *Industria* 1946: 4
- R M-r (Meidner, Rudolf)*: En rationaliseringskommission?, under samlingsrubriken Ekonomisk översikt, i *Fackföreningsrörelsen* 1947: 11
- Myrdal, Gunnar*: Under samlingsrubriken Tidens industrikritik, om efterkrigsprogrammet, i *Tiden* 1945: 2
- Myrdal, Gunnar*: Staten och industrien, i *Industria* 1946: 3
- Möller, Yngve*: Ledare, i *Fackföreningsrörelsen* 1945: 32
- Odhe, Thorsten*: Det moderna trust- och kartellväsendet. Sthlm 1929
- Olsson, Bertil*: Aktiv arbetsmarknadspolitik, i *Tiden* 1958: 2
- Regnstrand, Olof*: Förenta Staterna och trusterna, i *Ekonomisk Tidskrift* 1913, s 332
- Regnstrand, Olof*: Hur Canada reglerar sina truster, i *Ekonomisk Tidskrift* 1911, s 499
- Reinholds, John Th*: Sveriges industri och dess framtid. Rationalisering i stort genom tillverkningskoncentration och industriellt samarbete, i *Affärsekonomi* 1942: 7

- Schumpeter, Joseph A:* Capitalism, Socialism and Democracy (Part II: Can Capitalism Survive? VI Plausible Capitalism; VII The Process of Creative Destruction; VIII Monopolistic Practices; XII Crumbling Walls; XIII Growing Hostility). New York och London 1947
- Sjaastad, Gustaf:* Norsk pris- och rationaliseringslag, i Fackföreningsrörelsen 1952: 20
- Sjaastad, Gustaf:* Norska rationaliseringsproblem: Rationaliseringsråd föreslås, i Fackföreningsrörelsen 1952: 21
- Sjöberg, A och Hansson S:* Detaljhandelns struktur – sortiment och märkesvaror. Sthlm 1956
- Smith, G Howard:* »Swedish modern» – export av möbler eller idéer, i Industria 1946: 4
- Sterner, Richard:* Branschråd – ett medel för näringslivets demokratisering, i Medbestämmanderätten i företagen. Sthlm 1956
- Sterner, Richard:* Tidens industrikritik. Återkommande artiklar under denna rubrik sedan 1945 (samlingsrubriken borttagen 1947): 1945: 3 skor, 4 och 5 importbränslen, 6 sågverk, 9 och 10 byggnadsindustrin, 7 och 8 staten och näringslivet, 1946: 1 gruvindustrin, 2 bageriindustrin, 6 tryckeriindustrin
- Svennilson, Ingvar:* Ekonomisk forskning för näringslivet, i Tiden 1942: 6
- Svennilson, Ingvar:* Industriell planhushållning, några synpunkter på krigstidens svenska erfarenheter, i Ekonomisk Tidskrift 1941: 4
- Svennilson, Ingvar:* Strukturrationalisering, i en samling uppsatser tillägnade Harald Nordenson. Sthlm 1946
- Svennilson, Ingvar, och Waldenström, Erland:* Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige. Sthlm 1942
- Sundbom, Ivar:* Marknadsformerna och förutsättningarna för monopolistisk samverkan mellan producenter, i Ekonomisk Tidskrift 1944: 1
- Söderholm, Börje:* Vårt företag och samarbetet, i Affärsekonomi 1956: 8 i serien Konkurrens under samverkan – skobranschens giv
- Thunholm, Lars-Erik:* Svenskt kreditväsen. Sthlm 1956
- Tingsten, Herbert:* Den svenska socialdemokratiens idéutveckling, i Den svenska arbetarklassens historia 2–7. Sthlm 1948
- af Trolle, Ulf:* Rationalisera strukturen – på strukturutredningarna!, i Affärsekonomi 1949: 6, s. 259 och 1949: 8, s. 384
- Tunhammar, E:* Industriens produktionsråd och dess verksamhet, i Affärsekonomi 1947: 5
- Törnquist, Gerhard:* Varudistributionens struktur och kostnader, 2 uppl. Sthlm 1952
- Vahlberg, Gustav:* LO:s förslag till statlig översyn av näringslivets rationalisering, i Affärsekonomi 1947: 9
- Waldenström, Erland:* Det industriella framåtskridandet. Föredrag vid Industriförbundets årsmöte 1950, i Industriförbundets Meddelanden 1950: 3
- Velander, Edy:* Ekonomi och framtidsutsikter för torvbränslet, i Affärsekonomi 1942: 3
- Westberg, Johan:* Inte bara rationalisering, i Arbetsgivaren 1954: 8
- Wigforss, Ernst:* Minnen, del 2. Sthlm 1951
- Åkerman, Gustaf:* Om den industriella rationaliseringen och dess verkningar särskilt beträffande arbetarsysselsättningen SOU 1931: 42
- Åkerman, Johan:* Näringslivets rationalisering, i Svensk Tidskrift 1929

Åsbrink, Sven H: Intensiv tysk rationaliseringspropaganda, i *Arbetsgivaren* 1955: 22

Åsbrink, Sven H: Rationaliseringen bör rationaliseras och operationsforskningsgrupp bildas, i *Arbetsgivaren* 1955: 13

Branschråd

Frågan om branschråd. Till statsrådet Karin Kock från Industriförbundet 17 augusti 1948 ställd skrivelse, i *Industriförbundets Meddelanden* 1948: 4
Industriförbundet avvisar branschråd. Ledare, i *Fackföreningsrörelsen* 1948: 37–38

LO Verksamhetsberättelse 1947. Förslaget om branschråd. Sthlm 1948

Produktionskommittéerna i den engelska industrin. Sthlm 1944 (stencil IUI)

Distribution

Industrien och varudistributionen. Sveriges Industriförbund. Sthlm 1947

Pris och prestation i handeln. Varudistributionsutredningens betänkande (SOU 1955: 16)

Engelska synpunkter på näringspolitiken efter kriget. Sthlm 1943 (stencil IUI)

Framställningar och utlåtanden från kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering 2. Betänkande med förslag till vissa åtgärder i syfte att under depression stimulera avsättningen av varaktiga konsumtionsvaror m. m. (SOU 1945: 11, VIII)

Elkraftutredningens redogörelse (SOU 1948: 6)

Konkurrens, konkurrensbegränsning

Konkurrens under samverkan – skobranschens giv. Avslutande artikel i serie med samma namn, i *Affärsekonomi* 1956: 10. Övriga artiklar i 1956: 4, 6 och 8

Restrictive Business Practices. Analysis of Governmental Measures Relating to Restrictive Business Practices. Economic and Social Council. U. N. New York 1953

Kvalitetsforskning och konsumentupplysning. Betänkande avgivet av 1946 års utredning angående kvalitetsforskning och konsumentupplysning (SOU 1949: 18)

Trestjärnigt trafikmonopol, i *Industria* 1951: 1

Artiklar om truster och karteller i *Ekonomisk Tidskrift*, årgångarna 1899, 1901, 1907, 1908, 1911, 1913, 1933, 1934, 1939, 1941, 1942

Rationalisering

Experimentfirma skall ge rön om elrationalisering, i *Arbetsgivaren* 1955: 12
Experimentförslag i rationalisering, i *Industria* 1955: 9

Stiftelsen Elrationalisering. Verksamhetsberättelse 15/2 55–30/6 56; 1/7 56–30/6 57

Elrationalisering når stor tidsvinst, i *Arbetsgivaren* 1958: 5

Betänkande om folkförsörjning och arbetsfred. Del I: Förslag (SOU 1935: 65)

Möbelhandlarens syn: Bort med garnityren, i *Industria* 1946: 4

Möbelindustriens rationalisering, i *Industria* 1946: 4
 Pinnstolar och stilmöbler, i *Industria* 1946: 4
 Rationaliseringsutredningens betänkande. Del I: Motiv och förslag. Kap IV: Åtgärder till förebyggande av arbetslöshet. C Kontroll av rationalisering; Kap IX: Informationstjänsten (SOU 1939: 13); Del II: Verkställda undersökningar (SOU 1939: 14)
 Kan vi rationalisera mer?, i *Industria* 1952: 10
 Socialiserings- och reorganisationsplaner för industrien i Västeuropa. Sthlm 1947 (stencil IUI)
 Statlig rationaliseringskommission? Industriförbundets skrivelse 15 september 1949 till statsrådet Karin Kock, i Industriförbundets Meddelanden 1949: 7
 Betänkande angående rationaliseringsverksamheten inom den offentliga förvaltningen utgivet av 1949 års rationaliseringsutredning. Kap III: Rationaliseringsverksamhet inom det enskilda näringslivet (SOU 1950: 8)
 Stat och sten, i *Industria* 1950: 3
 Den tyska rationaliseringsrörelsens nyordning, i *Rationaliserings-Revy* (Industriförbundets Meddelanden 1950: 7)

Struktur

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Särskilt Kap III: Större effektivitet och mera demokrati inom näringslivet. Sthlm 1945
 Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen (Kap. Fackföreningsrörelsen och näringslivets effektivisering). Malmö 1946
 Betänkande med utredning och förslag till åtgärder för främjande av hantverk och småindustri (SOU 1941: 14)
 Om kartläggning av branschstrukturen, i *Industriproblem* 1943. Sthlm 1943
Industriproblem 1950. Sthlm 1950
 IUI. Ett reportage om Industriens Utredningsinstitut, i *Industria* 1949: 6
 Massafabriksdöden. En strukturomvandling som skapade ökade arbetstillfällen, i *Arbetsgivaren* 1954: 15
 Tvärsnitt genom möbelindustrin och Företagarna ser på framtiden, i *SIA* 1956: 18
 Direktiv för 1945 års småföretagsutredning, i *Post- och inrikes tidningar* 26 juli 1945

REGISTER

över personer, företag, institutioner etc. nämnda i texten.

- Adolfsson, G. 107
AEG 126, 129 f, 140
Affärssekonomiska Forskningsinstitutet 195
Albertsson, A. E. 127, 194
Allard, K. Å. H. 144, 147, 153
Alm-Lindström, Ulla 64, 67, 70, 79, 148, 210
Andersson, Birger 125
Andersson, Gunnar 40
Andersson, Karl H. 105, 106, 107
Andreen, Nils 107
Ankarsrums Bruk AB 176
Antby, S. O. 127, 194
Arbetsarkyddsnämnden 152, 222
Arbetsarkyddsstyrelsen, Kgl 152 f, 222
Arbetsgivarreföreningen, Svenska 52, 55, 95, 113, 117, 145, 153
Arbetsmarknadens Yrkesråd 94
Arbetsmarknadskommissionen, Statens 125 f, 193
Arbetsmarknadsstyrelsen, Kgl 112 ff, 153, 290
ASEA 125 ff, 130 ff, 138, 140 f, 217 f, 223 f, 234

Bahrke, Wilhelm 147
Bauer, Otto 41 f
Berg, Gunnar 196
Bergh, Th. C. 196
Bexelius, Alfred 68
Billeruds AB 273
Bjursten, G. 169
Björk, B. 168, 170
Björklund, L. A. 46
Bohusläns Företagarförening 120
Bo-Kreditt 87, 219
Bonow, Mauritz 55, 64
Borgström, Gustaf 64 f, 66
Bosæus, Elis 40
Bostadsstyrelsen, Kgl 182 f, 185
Brems, Hans 62, 265
British Standards Institution 235
Byggnadsarbetareförbundet, Svenska 183, 185, 187
Byggnadsentreprenörföreningen, Svenska 183, 185

Byggnadslånebyrå, Statens 162 ff
Byggnadsstyrelsen, Kgl 103, 113 f, 182 f, 185
Byléhn, Gustaf 147
Bäckman, Oscar 46

Carlson, Sune 47
Carlsson, Torsten 168 f
Cassel, Gustav 34 f
Cederwall, Gustav 68
Cembureau, The Cement Statistical and Technical Association 174
Cementa, Svenska Cementförsäljningsaktiebolaget 173, 175, 186
Centralstyrelsen för Sveriges Järnhandlareföreningar 164
Charterhouse Finance Corporation Limited 285
Charterhouse Group 284 f
Charterhouse Industrial Development Company Limited 285
Cotton Board 234
Custos, AB 275

Dahlquist, G. 168, 170
Danielsson, A. 107
De Förenade Förbunden 153
Diskbänksfabrikantföreningen 168

Eckerström, L. 127
Edstam, Hugo 79
Ekström, John 196 f
Ekström, Tord 72 ff, 277
Electrolux, AB 125, 132 f, 136
Elektriska Engrossistföreningens och Elgrossisternas Förenings samarbetsnämnd 125 f, 136
Elinder, Richard 143, 149 f, 156
Engberg, Kaj 196
Engstrand, Allan 79
Enhus, H. G. 169, 179, 211 f, 214
Erhard, Ludwig 248
Ericsson, Elof 43
Ericsson, H. 127
Ericsson, John 55, 66
Ericsson, Lars Magnus 130
Ermi AB 140

- Fagersta Bruks AB 273
 Falkman, Oscar 40
 Federal American Engineering Societies 38
 Federal Trade Commission 39
 Forsberg, Martin 125
 Franzon, F. L. 166
 Franzon, Laur 127
 Frendin, Torsten 147
 Fridolin, Hans 68
 Furniture Development Council 234
 Företagsekonomiska Forskningsinstitutet 195
 Företagsekonomiska Föreningen 58
 Försvarets Fabriksstyrelse 147
 Försäljnings AB Gat- och Kantsten 124

 Garås, P. R. 127
 GATT 219
 de Geer, Arvid 107
 Geijer, Arne 70
 Gemeinschaftswerke 50
 Gillberg, Karl Erik 46, 64 f
 Grabö, Paul 67
 Grafström, Erik 67
 Granitindustriförbund, Sveriges 113, 115 ff
 Grossistförbund, Sveriges 59, 66, 89 f, 90, 92, 153, 193, 225
 Gullhögens Bruk, AB 173, 175, 186
 Gustavsbergs Fabriker AB 176, 189
 Gustavsson, J. W. 166

 Hagnell, Hans 68
 Hall, Gösta 107
 Handels Arbetsgivareförbund 153
 Handelsarbetareförbundet, Svenska 91 f, 225
 Handelsdepartementet, Kgl 56, 102, 129, 148, 203, 208
 Handelskammaren i Göteborg 136 f, 145, 153
 Handelskammaren i Malmö 153
 Handelskammaren i Stockholm 59, 89 f, 93, 136 f, 145, 153, 225
 Handelskammaren för Örebro och Västmanlands län 136 f, 145, 153
 Hansson, Gustaf 147
 Hansson, N. G. 127
 Heckscher, Eli F. 35
 Hedlund, Gunnar 127
 von Heijne, B. 127
 Hellström, Birger 68
 Hemköp, AB 246
 Hemmens Forskningsinstitut 92, 153
 Henrikson, Arne 67, 72 f, 196 f, 277
 Hesselbom, K. H. 125, 127
 Hesselgren, Ove 40

 Hessler, T. 40
 Hjort, K. G. 107
 Holm, Per 168 ff, 180, 183, 188 ff, 211 f
 Holmqvist, Eric 67
 Hoover, Herbert 38
 HSB 164, 183 ff, 205
 Hyresgästernas Sparkasse- och Byggnadsförenings Riksförbund upa HSB 164, 183 ff, 205
 Högre Tekniska Läroverket i Jönköping 86, 95

 Igestedt, Elon 195
 Industriens Produktionsråd 52, 290
 Industriens Utredningsinstitut 50 f, 143, 194
 Industriförbund, Sveriges 52 f, 58 f, 63, 68, 89 ff, 91 f, 99, 113, 125 f, 136, 138, 145, 153, 164, 183, 185, 193, 224
 Industriförbundets Kartellbyrå 65
 Ingeniörsvetenskapsakademien 41
 Irsten, Arne 66

 Jacobsson, Malte 103
 Japhet, S., & Co. Limited 286
 Jansson, Fridolf 68
 Johansson, Albin 46
 Johansson, Alf 40
 Johansson, G. 125
 Jordbruksdepartementet, Kgl 56, 208
 Jönsson, N. O. 127

 Kalderén, Rudolf 88
 Kallerman, Nils 127
 Karlbom, Torvald 40
 Karlson, Bengt 197
 Karlsson, O. W. 107
 Kartellbyrå 65
 Kellgren, Nils 64
 Kilander, Einar 72, 74, 196
 Kock, Karin 55 f, 58 f, 64, 128
 Kommerskollegium, Kgl 90, 92, 102, 113, 125, 136 ff, 145, 153, 164 f, 168, 183 ff, 193, 205, 289 f
 Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering 56, 63, 145, 205
 Konfektionsindustriföreningen 193, 195
 Konstfackskolan 95
 Kooperativa Förbundet 59, 84, 87, 90 ff, 97, 125 f, 136 ff, 145 f, 153, 164, 171, 175, 185, 187, 193, 205, 219, 224 f, 275
 Kristensson, Folke 67, 195 f
 Kvarnintressenter, AB 275
 Köpmannaförbund, Sveriges 92, 136, 153, 193
 Kördel, Einar 64 f, 67
 Körlof, Voldmar 68

- Landsorganisationen i Sverige 57 f, 62, 70 f, 89 ff, 91 f, 95, 99, 113, 117, 125 f, 136 f, 139, 145 f, 153 f, 164, 193, 205, 210, 224 ff, 235
- Lantbruksförbund, Sveriges 113, 118
- Lantbruksförbundets Byggnadsförening 164
- Lantmännens Riksförbund 275
- Lantz, Sture 147, 153
- Leffler, Jan 196
- Lindencrona, Alvar 129
- Linderöth, Hans 168 f
- Lindgren, Georg 196
- Lindquist, Ivar 196
- Lindström, Bert 62, 169, 265
- Lindström, J. 127
- Lindström, K. A. R. 167
- Lindström, Ulla 64, 67, 70, 79, 148, 210
- Ljungberg, M. S. 107
- Ljunggren, Adolf 35
- Ljunglöf, Robert 52
- Ljungqvist, G. N. 127, 194
- L M Ericsson, Telefon AB 125, 130 ff, 138, 141, 218, 234
- L M Ericssons Mätinstrument AB (AB Ermi) 140
- LO:s organisationskommitté 60
- LO:s utredningsavdelning 56
- Lundqvist, A. E. 125
- Läderföreningen 153
- Länsstyrelsen i Blekinge län 106, 113 f
- Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län 106, 113 ff
- Länsstyrelsen i Hallands län 106, 113 f
- Länsstyrelsen i Kalmar län 106, 113 f
- Länsstyrelsen i Kristianstads län 113 f
- Löthner, O. A. 127, 194
- Mannberg, G. 107
- Martenius, Åke 64, 68
- Martins, John 79
- Mattsson, S. A. 107
- Medicinalstyrelsen, Kgl 153
- Meidner, Rudolf 197
- Metallindustriarbetareförbundet, Svenska 125 f, 136
- Mill, John Stuart 33
- Modig, Jan Otto 64 f
- Monopolutredningsbyrån vid Kommerskollegium 69, 124, 129, 137, 167 ff, 190
- Mossberg, Eije 196
- MPS-Gruppen 275
- Myrdal, Gunnar 55 f, 64, 79
- Mälardalens Tegelbruk, AB 171
- Möbelbranschens Samköpsförening 84, 93
- Möbelhandlares Centralförbund, Sveriges 82, 90 ff, 99
- Möbelindustriförbund, Sveriges 82, 85 f, 89 f, 92, 95, 99, 212, 221
- Nilsson, A. H. 127
- Nilsson, G. V. 107
- Nilsson, Henry 68
- Nilsson, Torsten 162, 167
- Nilstein, Arne 68
- Nordenson, Harald 45, 51, 52, 55
- Nordenson, Jonas 62
- Norrman, Einar 64
- Nothin, Torsten 43
- Nygren, Erik 68
- Näringsfrihetsrådet 66 ff, 219, 245 f, 255, 261
- Näringslivets Konkurrensnämnd 65, 124
- Odhner, Claes-Erik 71
- Ohlin, Bertil 46
- Ohlin, Holger 68
- Olofströms Bruk 176
- Olson, Adolv 168, 210
- Olson, Hj. 166, 169
- Olsson, Bertil 253
- Olsson, G. A. 166
- Olsson, I. S. 166
- Ombudsmannen för Näringsfrihetsfrågor 66 f, 219
- Paues, Wilhelm 197
- Paulsson Frenckner, T. 195
- Persson, S. E. 166
- Persson, Set 170
- Priskontrollnämnden 69, 125 f, 153, 164 f, 183, 193, 205
- Pris- och Kartellnämnd, Statens 182, 185
- Ragnå, Nils 79
- Ranmark, Dagmar 68
- Rausing, Ruben 53
- Redlund, Knut 68, 195
- Reichsvereinigungen 50
- Reinholds, John T. 22, 52
- Riksbyggen, Svenska 164, 183 f, 185 ff, 205
- Riksräkenskapsverket 113
- Roostal, Ilmar 195
- Rosenlund, Ernst 196
- Rüdhmer, Gustaf 197
- Rydin, Bo 267
- Rydström, Jan 62

Rörledningsentreprenörernas Landsorts-
förbund 183
Rörledningsfirmornas Riksorganisation
176, 178, 183

SABO 183, 185 ff
Sachs, Ragnar 68
Samarbetsnämnden 155
Sandberg, Gunnar 68
Sandström, Curt 147
Savosnick, Kurt 197
Severin, Erik 68
Severin, Frans 40, 43, 46
Settergren, Gustaf 46
Siemens AB, Svenska 126, 129 f, 140
Sjaastad, Gustav 251
Skantze, L. O. H. 127, 194
Sko- och Läderindustriarbetareförbun-
det, Svenska 145 f, 153 ff, 225
Skobranschrådet 160
Skofabrikantföreningen, Svenska 145,
153, 155, 159, 224, 226
Skoforskningsinstitutet 153, 156 f, 220
Skofrämjandet 160
Skogh, Sven 40
Skoglund, G. T. 107
Skoindustrins Forskningsinstitut 153,
156 f, 220
Skoyrkesskolan i Örebro 157
Skånes Handelskammare 137, 145
Skånska Cementaktiebolaget 173 ff, 187
Skånska Cementgjuteriet, AB 173
Slöjdföreningen, Svenska 91 f, 96, 99,
216
Smith, Adam 33
Socialdepartementet, Kgl 56
Staaf, Sven 79
Standardiseringskommission, Sveriges
50, 91, 164 f
Statens Arbetsmarknadskommission
125 f, 193
Statens Byggnadslånebyrå 163 ff
Statens Granitindustrinämnd 112, 118,
120, 216, 222
Statens Hantverksinstitut 90
Statens Institut för Folkhälsan 153
Statens Konsumentråd 159
Statens Nämnd för Byggnadsforskning
182, 185, 189
Statens Pris- och Kartellnämnd 182,
185
Stadsförbundet, Svenska 113, 118
Statskontoret 113 f, 153
Staxäng, E. V. 107
Stenindustrins Arbetsgivareförbund 113,
117
Stenström, Arvid 68

Sterner, Fredrik 267
Sterner, Richard 55 f, 64, 168 f
Stockholms Bryggerier AB 273
Stockholms Byggmästareförening 164
Stockholms charkuteriiddkareförening
246
Stockholms Handelskammare 59, 89 f,
93, 136 f, 145, 153, 225
Stockholms Stads Handelsskolor 158
Strandh, Erik 68
Sundquist, Åke 68
Svedberg, Elias 79
Svennilson, Ingvar 22, 48 ff, 127, 143,
196 f
Svensk Fartygskredit AB 284
Svenska Arbetsgivareföreningen 52, 55,
95, 113, 117, 145, 153
Svenska Arkitekters Riksförbund 92
Svenska Byggnadsarbetareförbundet 183,
185, 187
Svenska Byggnadsentreprenörföreningen
183, 185
Svenska Cellulosa AB 273
Svenska Elektriska Installatörförbundet
125
Svenska Elverksföreningen 125 f, 136,
225
Svenska Handelsarbetareförbundet 91 f,
225
Svenska Konfektionsfabrikantförening-
en 195
Svenska Metallindustriarbetareförbundet
125 f, 136
Svenska Mätareförbundet 140
Sveriges Möbelindustriförbund 82, 85 f,
89 f, 92, 95, 99, 212, 221
Svenska Riksbyggen 164, 183 f, 185 ff,
205
Svenska Rörgrossistföreningen 169, 183
Svenska Sko- och Läderindustriarbete-
reförbundet 145 f, 153 ff, 225
Svenska Skofabrikantföreningen 145,
153, 155, 159, 224, 226
Svenska Skohandlareförbundet 153
Svenska Slöjdföreningen 91 f, 96, 99,
216
Svenska Slöjdföreningens skola i Göte-
borg 95
Svenska Sockerfabriks AB 246
Svenska Stadsförbundet 113, 118
Svenska Stenindustriarbetareförbundet
103, 111, 113, 117 f
Svenska Telegraf- och Telefonmanna-
förbundet 125 f
Svenska Textilarbetareförbundet 193,
196
Svenska Textilfabrikantföreningen 195

- Svenska Träforskningsinstitutet 86, 90, 96, 99, 219, 221
 Svenska Träindustriarbetareförbundet 85, 91 f, 94, 221, 225
 Svenska Värme- & Sanitets AB 184
 Svensson, Gärda 127
 Sveriges Allmänna Exportförening 102, 125
 Sveriges Allmännyttiga Bostadsföretag, SABO 183, 185 ff
 Sveriges Beklädnads- och Manufakturhandlareförbund 195
 Sveriges Elektroindustriförening 136
 Sveriges Granitindustriförbund 113, 115 ff
 Sveriges Granitindustris Exportförening 102, 113, 115
 Sveriges Grossistförbund 59, 66, 89 f, 90, 92, 153, 193, 225
 Sveriges Hantverks- och Småindustriororganisation 59 f, 153
 Sveriges Industriförbund 52 f, 58 f, 63, 68, 89 ff, 91 f, 99, 113, 125 f, 136, 138, 145, 153, 164, 183, 185, 193, 224
 Sveriges Järnhandlares Centralförbund 163
 Sveriges Köpmannaförbund 92, 136, 153, 193
 Sveriges Lantbruksförbund 113, 118
 Sveriges Lantbruksförbunds Byggnadsförening 164
 Sveriges Läderimportörers Förening 153
 Sveriges Möbelhandlares Centralförbund 82, 90 ff, 99
 Sveriges Möbelindustriförbund 82, 85 f, 89 f, 92, 95, 99, 212, 221
 Sveriges Skofabrikanters Intressentförening 159 f
 Sveriges Skohandlarförbund 156, 159
 Sveriges Skomakarmästareförbund 153
 Sveriges Standardiseringskommission 50, 91, 164 f
 Sveriges Stenindustriförbund 113, 117
 Sveriges Textilindustriförbund 196
 Sveriges Träindustriförbund 92, 94, 221
 Söderberg, Kurt 64 f
 Söderlund, Gustaf 40, 56
 Telefonaktiebolaget L M Ericsson 125, 130 ff, 140, 218, 234
 Telegraf- och telefonmannaförbundet, Svenska 125 f
 Telestyrelsen, Kgl 125 f, 136, 205
 Tengvik, Nils 168 ff, 178 f, 185, 212
 Textilarbetareförbundet, Svenska 193, 196
 Textilgrossisternas Riksförbund 195
 Textilrådet 193, 195
 Thelander, L. Th. 127
 Thorelli, Hans B. 64
 Throne-Holst, Henning 53
 Thulin, Folke 68
 Thörnqvist, Gerhard 195
 TIBO 92, 95 f, 99
 Tjänstemännens Centralorganisation (TCO) 68
 af Trolle, Ulf 53 f, 62, 64, 68, 230
 Träindustriförbund, Sveriges 92, 94, 221
 Träindustriarbetareförbundet, Svenska 85, 90 ff, 94, 221, 225
 Träindustrins arbetarskyddskommitté 96
 Träindustrins Branschorganisation, TIBO 92, 95 f, 99
 Tunhammar, E. 52
 United Shoe Machinery Corporation 152, 154, 159, 218
 Utterström, Carl 64 f
 Wahlberg, Gunnar 64
 Vahlberg, Gustav 58
 Waldenström, Erland 22, 48, 53
 Wallander, Jan 62
 Varudeklarationsnämnden 96
 Vasa Spisbrödsfabrik, AB 275
 Vattenfallsstyrelsen, Kgl 125 f, 136, 225
 Wehtje, Ernst 56
 Wenner-Gren-koncernen 275
 Verner-Carlsson, S. 168, 170
 Westling, Otto 127
 Wigforss, Ernst 37, 41, 44 f
 Wihlborg, E. 166, 169
 Wohlfahrt, Göran 197
 Wåhlstedt, B. 168
 Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen, Kgl 101 ff, 106, 110, 112 ff, 205, 223
 von Zweigbergk, Georg 46
 Åberg, Kaj 196
 Åkerman, B. W. 166
 Ålmeby, Harry 147, 153
 Östlind, Anders 68, 88
 Östrand, David 40

Studier och debatt

— SNS populära småskriftserie — presenterar sammanfattningar av större utredningar, uppsatser, redogörelser för småutredningar, konferenser etc. i aktuella ämnen. Minst fyra nummer per år utkommer i serien. Prenumerationspriset är 15 kr.

1953: 1 Anda och trivsel i företaget av <i>Torgny T. Segerstedt</i> Sammanfattning av »Människan i industrisamhället. Del I» 4: — 1953: 2 Konjunkturpolitik under debatt av <i>Ulrich Herz</i> Sammanställning med studiehandledning av professor Erik Lundbergs kända verk 6: — 1953: 3 Kvinnor i industriarbete av <i>Andreas Lund</i> 4: — 1953: 4 Företaget och pressen av <i>Arne Lundmark</i> 4: — 1954: 1 Ändrad företagsbeskattning Utgången 1954: 2 Automation — Del I. De tekniska framtidsutsikterna Utgången 1954: 3 Automation — Del II. De ekonomiska och sociala framtidsutsikterna Utgången 1954: 4 Företagsbeskattning och konjunkturer 4: — 1954: 5 Gruppdynamik och ledarskap av <i>Joachim Israel</i> 4: — 1955: 1 Företaget och kommunen 4: — 1955: 2 Skola och näringsliv i Sverige och USA 4: — Skolreformen och näringslivet. Diskussioner i SNS arbetsgrupper 1952—1955 Skola, yrke, samhälle i USA av <i>Gun- nar Helén</i>	1955: 3 Sverige och världshandeln 5: — 1955: 4 Industrifolk på fritid av <i>Torgny T. Segerstedt</i> Sammanfattning av »Människan i industrisamhället. Del II» 4: — 1956: 1 Näringslivets folk i riksdagen 4: — Politiskt intresse — ett företagarin- tresse av <i>Folke Petré</i>. Industrins, han- delns och hantverkets folk i riksdagen 1920—1953 av <i>Lennart Bodström</i> 1956: 2 Näringslivet planerar för framtiden 5: — 1956: 3 Företagsvinster — ett samhälls- intresse? Vinsterna och deras plats i det eko- nomiska livet av <i>Göran Albinsson</i> 4: — 1956: 4 Fri handel i Europa Rapport från en arbetsgrupp inom OECC 4: — 1957: 1 Ekonomiska unioner Ekonomisk integration. Förutsätt- ningar och verkningar av <i>Staffan Bu- renstam Linder</i> 4: — 1957: 2 Utbildning av chefer och experter i företagen 5: — 1957: 3 Sverige och Europamarknaden 4: — 1957: 4 Ideologi för näringslivet? En samling debattinlägg 5: — 1958: 1 Växandets ekonomi Referat från företagsledarkonferensen i Tylösand juni 1958 5: —

SNS skriftserie

Behovet av yrkesutbildning i Karlstad

En statistisk kartläggning med prognoser för befolknings- och näringsutveckling av *Per-Elof Nyrén*. Inledning och slutsatser av *Måns Nerman* 6: —

Atomarbetet i fjorton länder

En studie av verksamhetens organisation av *Erik Rhenman* 10: —

Europamarknaden och företaget

av *Wilhelm Paues* 24: 50

9 y i kemisk och metallurgisk industri

av *Einar Carlsson, Carl Helge Hedlundh och Gerhard von Hofsten* 1: 50

Sju år av skolreformer

Fakta om skolutvecklingen 1950—1956 sammanställda av *Gunnar Helén* 6: 50

God årsredovisning — goda relationer

av *Gustaf Bondeson* 6: 50

Personaltjänsten i små och stora företag

av *Sven H. Åsbrink* 5: —

Näringsliv och samhälle 2

En samling föredrag och uppsatser 6: —

Information på arbetsplatsen

Sociologiska studier av företagets kommunikationsproblem av *Edmund Dahlström* 14: 50

Människan i industrisamhället

Del I. ARBETSLIVET 25: —

Del II. FRITIDSLIV—SAMHÄLLSLIV 25: —
av *Torgny T. Segerstedt och Agne Lundquist*

Tjänstemännen, näringslivet och samhället

En attitydundersökning av *Edmund Dahlström* 14: 50

Tjänstemännen och den industriella omvandlingen

En studie av tjänstemannakårens tillväxt inom industrien av *Erik Höök* 5: 50

Svensk statsförvaltning i arbete

av *Gunnar Heckscher*. Andra reviderade upplagan Hft. 19: 50, inb. 23: 50

Konjunkturer och ekonomisk politik

Utveckling och debatt i Sverige sedan första världskriget av *Erik Lundberg*. Andra oförändrade upplagan Hft. 28: 50, inb. 32: 50

Näringsliv och samhälle 1

En samling föredrag från SNS konferenser 7: 50

Distributionsekonomiska problem

En inventering 9: 50

Effektivitet och rättssäkerhet

Ett diskussionsinlägg om statsförvaltningen 1: 50

Vinstdelning och vinstandelssystem

Uppkomst — Utveckling — Framtidsmöjligheter av *Torsten Skytt och Sven H. Åsbrink* 3: 75

Konkurrens eller samverkan

Ett diskussionsinlägg om kartell- och monopolproblem av *Hans Brems, Bert Lindström, Jonas Nordenson, Jan Rydström, Ulf af Trolle och Jan Wallander* 8: 75

Förhållandet mellan företag och anställda i svensk industri

Några jämförelser med amerikanska förhållanden av *Charles A. Myers*, Massachusetts Institute of Technology 6: 75

Skolreformen och näringslivet

Synpunkter på försöksverksamheten och reformens psykologiska och pedagogiska förutsättningar av *Jan Agrell* 4: 50

*Böckerna säljs i bokhandeln eller direkt från SNS, Sköldungagatan 2, Stockholm Ö.
Tel. 23 25 20 Postgiro 35 62 60*

Kan man rationalisera olika branschers struktur, dvs. kan man komplettera rationaliseringen *inom* företagen med åtgärder som rör förhållandet *mellan* företagen? Denna fråga har tidvis ägnats en intensiv men föga klargörande debatt.

Inte minst med tanke på de verkningar Europamarknaden kan få för det svenska näringslivet är det emellertid önskvärt att få klarhet om branschrationaliseringens möjligheter. Denna bok söker besvara frågan om det finns några åtgärder för branschrationalisering som är genomförbara och dessutom uppfyller grundläggande villkor i fråga om t. ex. rättssäkerhet och konkurrens.

Pris 18: —

P. A. Norstedt & Söners förlag i distribution